

TÜRKİYE'DE LIBERALİZM: AK PARTİ DÖNEMİ POLİTİKALARI VE UYGULAMALARI (2002-2011)

Abdülkadir TARTILACI

Ağustos 2016
DENİZLİ

**TÜRKİYE’DE LİBERALİZM: AK PARTİ DÖNEMİ
POLİTİKALARI VE UYGULAMALARI (2002-2011)**

Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Siyaset Bilimi ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Programı

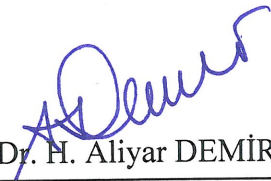
Abdülkadir TARTILACI

Doç. Dr. H. Aliyar DEMİRCİ

Ağustos 2016
DENİZLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı öğrencisi Abdülkadir Tartılacı tarafından H. Aliyar Demirci yönetiminde hazırlanan “Türkiye’de Liberalizm: AK Parti Dönemi Politikaları ve Uygulamaları (2002-2011)” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 01.08.2016 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç Dr. H. Aliyar DEMİRCİ
Jüri Başkanı

Yrd. Doç. Dr. Fikret ELMA
Jüri Üyesi

Yrd. Doç Dr. Rezzan AYHAN TÜRK BAY
Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun 01/08/2016 tarih ve 15/13 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. M. Ensar YEŞİLYURT
İktisat Bölümü Başkanı

Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Abdülkadir TARTILACI

ÖZET

TÜRKİYE’DE LIBERALİZM: AK PARTİ DÖNEMİ POLİTİKALARI VE UYGULAMALARI (2002-2011)

Tartılcı, Abdülkadir
Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Doç. Dr. H. Aliyar DEMİRCİ

Ağustos 2016, 193 Sayfa

Bu çalışmada, Türkiye’de AK Parti dönemi liberalleşme politikaları ve uygulaması incelenmiştir. Bu çerçevede AK Parti'nin özellikle Avrupa Birliği müzakereleri sürecinde, birinci (2002-2007) ve ikinci hükümet dönemindeki (2007-2011) liberal nosyonlu iktisadî ve sosyal politikalarla, demokrasi ve insan hakları alanındaki icraatları ele alınmıştır. Ayrıca AK Parti'nin, kendisini “muhafazakâr demokrat” olarak tanımlaması ve ideolojisi tartışılmıştır. Bununla birlikte AK Parti'nin 2002- 2011 döneminde liberal entelektüellerle olan ilişkisi analiz edilmiştir. Çalışmada liberal ideoloji kavramsal ve kurumsal çerçevede incelenmiş, Türkiye’de liberalizm anayasal gelişmeler ve Türk siyasal hayatı bağlamında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Liberalizm, Demokrasi, Muhafazakârlık, Adalet ve Kalkınma Partisi, Liberal Entelektüeller.

ABSTRACT

LIBERALISM IN TURKEY: POLICIES AND IMPLEMENTATIONS DURING AK PARTY ERA (2002-2011)

Tartılacı, Abdülkadir
M.A. Thesis in Political Science and Public Administration
Advisor: Associate Prof. Dr. H. Aliyar DEMİRCİ

August 2016, 193 Pages

In this study, liberalization policies and their implementations in Turkey during Justice and Development Party (JDP) era are examined. In this vein, specifically during the EU negotiations, liberalistic economic and social policies, actions about democracy and human rights are discussed. Furthermore, the ideology of JDP and the issue of defining itself as “conservative democrat” are discussed. In addition to this, JDP’s relationship with liberal intellectuals between 2002 and 2011 is analyzed. In this study, liberal ideology is theoretically and conceptually examined, constitutional advancement of liberalism and its place in Turkish political life is discussed.

Key Words: Liberalism, Democracy, Conservatism, Justice and Development Party, Liberal Intellectuals.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
TABLolar DİZİNİ	v
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Liberalizm	6
1.1. Klasik Liberalizm	11
1.1.1. Klasik Liberalizmin Unsurları	13
1.1.1.1. Bireycilik	13
1.1.1.2. Özel Mülkiyet ve Miras	15
1.1.1.3. Özgürlük	16
1.1.1.3.1. Temel Ekonomik Hak ve Özgürlükler	18
1.1.1.3.2. Temel Siyasal Hak ve Özgürlükler	19
1.1.1.4. Piyasa Ekonomisi ve Doğal Düzen	19
1.1.1.4.1. Fiyat Mekanizması, Serbest Girişim ve Rekabet	21
1.1.1.5. Sınırlı Devlet	22
1.1.1.5.1. Kanun Hâkimiyeti ve Hukukun Üstünlüğü	25
1.1.1.5.2. Kuvvetler Ayrılığı	27
1.2. Liberalizmin Türleri	31
1.2.1. İktisadî Liberalizm	32
1.2.2. Siyasî Liberalizm	36
1.2.3. Sosyal Liberalizm	39
1.2.4. Neo-Liberalizm	43
2. İnsan Hakları ve Demokrasi	45
2.1. İnsan Hakları ve Ödevleri	45
2.1.1. Hak, Ödev ve Özgürlük İlişkisi	46
2.1.2. İnsan Hakları	47
2.2. Demokrasi	48
2.2.1. Demokrasi ile Liberalizm İlişkisi, Liberal Demokrasi Kavramı	50
3. Muhafazakârlık	52
3.1. Siyaset Teorisinde Muhafazakârlık	52
3.2. Muhafazakârlık ve Liberalizm	56

İKİNCİ BÖLÜM TÜRKİYE'DE LIBERALİZM BAĞLAMINDA ANAYASALAR VE BÜROKRASİ

1. Türkiye'de Liberal Düşüncenin Gelişimi ve Anayasalar	58
1.2. 1924-1960 Dönemi	59
1.3. 1960-1982 Dönemi	63
1.3.1. 1971 ve 1973 Anayasa Değişiklikleri	65

1.4. 1982 Anayasası	66
1.4.1. 1983 - 1991 Dönemi.....	67
1.4.1.1. 24 Ocak Kararları ve Özal'ın Anavatan'ı.....	68
1.4.1.2. 1987 Anayasa Değişiklikleri.....	72
1.4.2. 1991 - Kasım 2002 Dönemi	73
1.4.2.1. 2001 Anayasa Değişiklikleri.....	77
2. Türkiye'de Bürokrasi	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AK PARTİ'NİN İDEOLOJİSİ

1. AK Parti'nin İdeolojisi Ve Ortaya Çıkış Süreci	85
1.1. 1920'lerden 1990'lara Türkiye'de Siyasal Yaşam	85
1.2. 1990'larda Türkiye'de Siyasal Yaşam	90
1.3. 2000'lerin Başında Türkiye ve AK Parti İktidarı.....	92
1.4. AK Parti'nin İdeolojisi.....	95
1.4.1. Muhafazakâr Demokrat Kimliği	97
1.4.2. AK Parti'nin Kimlik Sorunsalı.....	103
1.5. Liberal Entelektüeller ve AK Parti	107
1.5.1. AK Parti'nin Birinci Hükümet Döneminde Liberal Entelektüellerle İlişkisi	110
1.5.2. AK Parti'nin İkinci Hükümet Döneminde Liberal Entelektüellerle İlişkisi	112
1.5.3. AK Parti-Liberal Entelektüeller İlişkisine Dair Genel Değerlendirme ...	116

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AK PARTİ POLİTİKALARININ LİBERALİZMLE İLİŞKİSİ

1. AK Parti Liberalizmi	120
1.1. AK Parti Birinci ve İkinci Hükümet Dönemi Politikaları.....	120
1.1.1. AK Parti'nin Politik Tutumlarının Kaynağı ve Ekonomik Eğilimlerinin Temel Sebepleri.....	121
1.1.2. AK Parti Birinci Hükümet Politikaları (2002-2007).....	123
1.1.2.1. Birinci Hükümet Dönemi Ekonomi Politikaları.....	123
1.1.2.1.1. Birinci AK Parti Döneminde Merkez Bankası	130
1.1.2.2. Birinci Hükümet Dönemi Sosyal Politikalar	131
1.1.2.3. Birinci Hükümet Dönemi Demokrasi, Hukuk ve İnsan Hakları	135
1.1.2.3.1. Birinci Hükümet Döneminde AK Parti-Bürokrasi İlişkileri ...	147
1.1.3. AK Parti İkinci Hükümet Dönemi Politikaları (2007-2011).....	150
1.1.3.1. İkinci Hükümet Dönemi Ekonomi Politikaları.....	152
1.1.3.1.1. İkinci AK Parti Hükümeti Döneminde Merkez Bankası	157
1.1.3.2. İkinci Hükümet Dönemi Sosyal Politikalar.....	158
1.1.3.3. İkinci Hükümet Döneminde Demokrasi, Hukuk ve İnsan Hakları ..	162
1.1.3.3.1. İkinci Hükümet Döneminde AK Parti-Bürokrasi İlişkileri	172
SONUÇ	175
KAYNAKÇA	181
ÖZGEÇMİŞ	193

TABLolar DİZİNİ

	Sayfa
Tablo 1. Liberal Sosyal Düzen, Liberal Ekonomik Düzen ve Liberal Siyasal Düzen ...	10
Tablo 2. AK Parti Seçmeninin Oy Dağılımı Anketi	94
Tablo 3. 2002-2007 Yılları Arasında Özelleştirmelerin Yöntemlerine Göre Satış Tutarları.....	128
Tablo 4. 2003-2007 Yılları Arasında İktidarın SYDV'ler Aracılığıyla Sağladığı Yakacak Yardımı	132
Tablo 5. 1999-2007 Yılları Arasında Bazı Haklar Konusunda İnsan Hakları Durumu.....	145
Tablo 6. 2007-2011 Yılları Arasında Özelleştirmelerin Yöntemlerine Göre Satış Tutarları	153
Tablo 7. 2003-2007 Yılları Arasında İktidarın SYDV'ler Aracılığıyla Sağladığı Yakacak Yardımı	158
Tablo 8. 2003-2011 Yılları Arasında Bazı Haklar Konusunda İnsan Hakları Durumu.....	171

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
AP	Avrupa Parlamentosu
AYM	Anayasa Mahkemesi
BDDK	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BKZ	Bakınız
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CMP	Cumhuriyetçi Millet Partisi
ÇEV	Çeviren
DER	Derleyen
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemesi
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSP	Demokratik Sol Parti
DTP	Demokratik Toplum Partisi
DTP	Demokrat Türkiye Partisi
DYP	Doğru Yol Partisi
ED	Editör
FP	Fazilet Partisi
GRECO	Group of States Against Corruption
GSYH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IDP	Islahatçı Demokrasi Partisi
IMF	International Monetary Fund
KDV	Katma Değer Vergisi
KYTK	Kamu Yönetimi Temel Kanunu
LDT	Liberal Düşünce Topluluğu
MBK	Millî Birlik Komitesi
MGK	Millî Güvenlik Konseyi
MGK	Millî Güvenlik Kurulu
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	Millî Nizam Partisi
MP	Millet Partisi
OPCAT	Optional Protocol to the Convention Against Torture
RTÜK	Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
RP	Refah Partisi

SAGP	Satın Alma Gücü Paritesi
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SHP	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SP	Saadet Partisi
SRAP	Sosyal Riski Azaltma Projesi
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
ŞNT	Şartlı Nakit Transferi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TCK	Türk Ceza Kanunu
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TDB	Türk Dişhekimleri Birliği
TEK	Türkiye Elektrik Kurumu
TEKEL	Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri
TEPAV	Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TÜFE	Tüketici Fiyat Endeksi
UMDS	Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu
YDH	Yeni Demokrasi Hareketi
YÖK	Yüksek Öğretim Kurulu

GİRİŞ

Liberalizm, Batıdaki feodal düzenle din tahakkümünü öngören Kilise hâkimiyetinin yıkılması ve yaşanan reform hareketleri neticesinde gelişen siyasî ve iktisadî bir ideolojidir. Liberalizmin gelişimi, akla dayanmayan inanç ve değer referanslarını reddetmesi ve dönemin kemikleşmiş düşünce yapısına karşı çıkmasıyla gerçekleşmiştir.

Orta Çağ'da hâkim olan skolastik düşüncenin yanında, Kilisenin toprağa bağlı ticaret sisteminin başat aktörlerinden olması ve dönemin yönetim anlayışının baskıcı eğilimi, bireysel düşünceyi kısıtlayan önemli etkenler olmuştur. Bu dönemde Kilisenin dini çıkar haline getiren anlayışına karşı çıkan Reform hareketi ve sanat, bilim, felsefe gibi alanlarda yeniden doğuşu temsil eden Rönesans, Orta Çağ düzeninin çözülmesini sağlamıştır. Bu çözülme, tek bir Kilise yerine Kiliselerin olduğu ve imparatorluk yerine de mutlak krallıkların söz sahibi olduğu bir düzene geçişi sağlamıştır. Böylece feodalizm zayıflamış ve öne çıkan burjuvazi sınıfı, politik etkinliğini güçlendirmek için kitlelerin desteğine ihtiyaç duymuştur. Bu desteğin sağlanmasıyla, krala ait olan egemenlik anlayışı burjuvaya geçmeye başlamıştır. Milliyetçi düşüncenin de gelişmesiyle bu evrede millî egemenlik ve ulus-devlet kavramları ortaya çıkmıştır. Aynı zaman diliminde gerçekleşen sanayi devriminin getirdiği yenilikler, birçok düşünce ve değer yaygınlaşmasını sağlamış ve ulus-devletin gelişimini hızlandırmıştır. Tanrı ve din odaklı toplum düşüncesi ve geleneksel bağlılıklar terk edilmeye başlanmış, doğru ve iyi olanın akıl yoluyla bulunacağı fikri gelişmiştir. Bununla birlikte yeni toplumsal-siyasî örgütlenmelerin de gelişmesiyle, Yeni Çağ'ın bir ürünü olan liberalizm ortaya çıkmıştır.

Feodalizmden kapitalizme geçiş döneminde gelişen liberal teori, Birleşik Krallık'ta doğmuş, Fransa ve Almanya başta olmak üzere birçok ülkede gelişim göstermiştir. Liberalizmin sonradan "klasik" ifadesiyle anılması, ilerleyen dönemlerde teorinin çeşitlenmesinden kaynaklanmıştır. Bu çeşitlenme, bireyin siyasî veya iktisadî olanla ilişkilerini ele alan düşüncelerin ayrışmasından kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan liberalizmin kurucusu sayılan John Locke, Adam Smith tarafından geliştirilen iktisadî liberal teoriden sonra, siyasî liberal olarak sınıflandırılmıştır. Aynı şekilde Montesquieu, Josiah Tucker, Edmund Burke, Lord Acton gibi düşünürler de, daha çok birey-devlet

ilişkilerini ele alan teoriler geliştirdikleri için siyasî liberal addedilirken; David Hume, Jean Baptiste Say, David Ricardo, Frederic Bastiat, John Stuart Mill vd. klasik (iktisadî) liberal olarak adlandırılmıştır.

Liberalizmin klasik ve siyasî boyutuna karşı getirilen kolektivist eleştiriler 19. yüzyılın ikinci yarısında şiddetlenmiştir. Bu dönemde Thomas Hill Green, liberalizmi yeniden yorumlayarak pozitif özgürlük düşüncesini ele almış ve liberalizmin sosyal teorisini geliştirmiştir. Green'i takip eden Isaiah Berlin ve John Rawls bu grupta yer alan diğer düşünürlerdir.

Liberalizmin yukarıda bahsedilen üç çeşidinin de merkezinde bireycilik, özgürlük, piyasa ekonomisi ve sınırlı devlet ilkeleri yer alır. Bu ilkeler doğrultusunda liberalizm; insanın yaşam, mülkiyet ve özgürlük haklarının doğuştan geldiğini, devletin toplumun rızasına dayalı olarak hareket etmesini, sınırlandırılmasını ve tüm politikaların odağında bireyin gözetilmesi ve ekonomik düzenin serbest piyasayla temin edilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Çalışmada, iktisadî liberalizm, klasik liberal teoriden hareketle ele alınmış ve görünmez el, sınırlı devlet, serbest piyasa ekonomisi, anti-rasyonalizm gibi ilkeler bağlamında değerlendirilmiştir. Siyasî liberalizm ise, devlet karşısında bireyin hak ve özgürlüklerinin öne çıkarılması kapsamında öncelikle düşünülmüştür. Bu bağlamda çalışmada siyasî liberalizm, devletin sınırlandırılması, yöneticilerin bireylerin temsilcisi konumunda olması, yönetimin rıza prensibine dayanması gibi ilkeler etrafında şekillendirilmiştir. Sanayi toplumlarında ortaya çıkan eşitsizliklerin liberal teori çerçevesinde giderilmesini amaçlayan sosyal liberalizm, klasik liberalizmin negatif özgürlük anlayışına karşın pozitif özgürlüğü benimsemiştir. Pozitif özgürlük, bireyin sınırlarını genişleten ve isteklerini gerçekleştirme bakımından dışarıdan yapılacak meşru müdahaleleri onaylayan bir düşüncedir. Sosyal liberalizm, pozitif özgürlüğün yanında, sosyal eşitlik ve toplumsallık kavramlarını da benimsemiştir. Çalışmada liberalizmin türleri arasında son olarak neo-liberalizm ele alınmıştır. Klasik liberalizmin güncellenmiş hali ve Amerikan liberalizmi olmak üzere iki farklı anlamda kullanılan neo-liberalizmi klasik liberalizmden ayıran en önemli nokta, devlet müdahalesini kabul ediyor olmasıdır.

Liberal felsefe bakımından AK Parti'nin politika ve uygulamaları üzerine Türkiye'de yapılan çalışmalar genellikle neo-liberal çerçevede değerlendirilmiş; klasik, siyasî ve sosyal liberalizm üzerinden yapılan incelemeler daha sınırlı kalmıştır. Bu bakımdan çalışmada, devletin müdahalesini meşru gören neo-liberal yaklaşımdan

ziyade, klasik anlamda liberal değerler esas alınarak AK Parti'nin ilk iki dönemindeki politikaları incelenmiştir.

Liberalizmin Türkiye'deki gelişim çizgisinin, 19. yüzyıldaki modernleşme hareketleri ile başladığı malumdur. Tanzimat dönemi bürokratları, Avrupa'dan fikirsel anlamda etkilenmiş ve düşüncelerini Türkiye'ye taşıyarak, devlet yönetimine tesir etmeyi hedeflemişlerdir. Dolayısıyla 1800'lü yıllar, Türkiye topraklarında liberalizmin - az yoğunlukta da olsa- fikir akımı olarak görüldüğü ilk zaman dilimidir. Bu dönemde Osmanlı'nın hukukî çizgisini Batı'ya yakınlaştıran 1839 Tanzimat Fermanı, hem tüm vatandaşları kapsaması hem de bireylerin can, mal ve ırz dokunulmazlıklarını garanti altına alması bakımından liberal nitelikler taşımaktadır. Tanzimat'la başlayan liberalleşme hareketi 1856 Islahat Fermanı'yla devam etmiştir. Islahat Fermanı'nda, tüm Osmanlı tebaasının hakları eşitlenmiş, gayrimüslimlere memur olma yolu açılmış, din özgürlüğü kabul edilmiş ve İslam'dan çıkmak isteyenlerin ölümle cezalandırılmasına son verilmiştir. Islahat Fermanı her ne kadar devletin bekasının korunması için ilan edilmiş olsa da, liberal doktrinin, Osmanlı pratiğine yansımaya da köprü olmuştur. Bu Ferman'ı izleyen 1876 Kanun-i Esasi, padişahın yetkilerini sınırlandırdığı, halkın yönetime katılımını sağladığı; bireysel özgürlük, din özgürlüğü, basın özgürlüğü, eğitim ve öğretim özgürlüğü gibi hürriyetleri tanıdığı; konut dokunulmazlığı, mülkiyet ve dilekçe hakkının önünü açtığı için, liberalleşme hareketinin en kritik dönüm noktalarından biridir.

Daha sonra Cumhuriyetin ilanıyla birlikte liberalizmin etkileri yavaşlamıştır; ancak 1924 Anayasası ve İzmir İktisat Kongresi'nde önemli ölçüde liberal izlere rastlamak mümkündür. Tek parti dönemi bütüncül olarak değerlendirildiğinde liberal düşüncenin çok zayıf olduğu söylenebilir. Fakat 1925'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, liberalizmin kısa ömürlü siyasî temsilcileri niteliğinde olmuştur. Daha sonra liberal düşünce Demokrat Parti'yle ön plana çıkmıştır. 1983'te Anavatan Partisi'nin (ANAP) iktidar olmasıyla liberal düşünce, tekrar siyaset sahnesine çıkmıştır. ANAP, liberalizmi önemli ölçüde temsil etmiştir. Sonrasında koalisyonlarla süregelen durgun bir siyasî süreç yaşanmıştır. Ardından 2002'de iktidar olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) döneminde, liberalizm-siyaset ilişkisi tekrar gündeme gelmiştir.

AK Parti, kendisini açıkça muhafazakâr olarak niteleyen ilk merkez sağ partisidir. Demokrat sıfatını da siyasî kimliğine ekleyen AK Parti, liberal ilkeleri sıkça zikretmiş ve bu bağlamda politikalar üretmiştir. Çalışmada AK Parti'nin ilk iki hükümet

dönemindeki politika ve uygulamalarının iktisadî, sosyal ve siyasî liberalizmden hangisine, ne ölçüde yaklaştığı değerlendirilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümde liberalizmin tarihi, felsefî temelleri, ilkeleri ve türleri açıklanmıştır. Başta ele alınan klasik liberal teori, daha sonra liberalizmin türleri başlığında iktisadî liberalizm olarak tekrar değerlendirilmiştir. Bunun nedeni, çalışmanın AK Parti politikalarının iktisadî, sosyal ve siyasî bakımdan liberal çizgideki yerinin analizine dayanması ve liberalizmin türleri başlığında bu liberalizm türlerinin açılmasıdır. Bununla birlikte birinci bölümde insan hakları, demokrasi ve muhafazakârlık gibi kavramlar tanımlanarak; liberalizm ile bunların ilişkileri incelenmiştir.

İkinci bölümde 1921 Anayasası'ndan itibaren AK Parti'nin iktidara geldiği 2002'ye kadar olan süreçte anayasal düzende liberal yöndeki değişim ve bunun sınırlılıkları ele alınmıştır. "1982 Anayasası" başlığı altında Türkiye'de liberal politikaların kurumsallaşmasına önemli ölçüde katkıda bulunan Özal ve onun liderliğindeki siyasî dönem incelenmiştir. Bu bölümün son kısmında ise Osmanlı'nın son dönemlerinde güçlü bir şekilde ortaya çıkan; siyasî, anayasal ve askerî bakımdan güç kazanan bürokrasi anlayışının Türkiye'deki gelişimi ve liberalizmle etkileşimleri değerlendirilmiştir.

AK Parti'nin ideolojisinin, muhafazakâr demokrat kimliğinin ve liberal entelektüellerle ilişkisinin tartışıldığı üçüncü bölüm, 1920-1990 dönemi Türk siyasal hayatının değerlendirilmesiyle başlamıştır. Bunun nedeni AK Parti'nin iktidara geldiği dönemi, bu dönemin öncesindeki siyasî gelişmeleri ve Türkiye'de siyaset anlayışının geçmişini hatırlamaktır. Bölümde 1990 sonrası siyasî yaşam ayrıca ele alınırken, AK Parti'nin kimlik sorunsalına da değinilmiştir. AK Parti, özellikle ilk iki hükümeti döneminde liberal entelektüel çevreyle sıkı bir etkileşimde bulunmuştur. Üçüncü bölümün sonunda değerlendirilen bu etkileşim, AK Parti'nin birinci ve ikinci hükümet döneminde liberal entelektüellerle ilişkisi olarak iki başlıkta incelenmiştir.

Dördüncü ve son bölümde ise AK Parti'nin birinci (2002-2007) ve ikinci hükümet dönemindeki (2007-2011) iktisadî ve sosyal politikaların, demokrasi, insan hakları alanındaki icraatının, liberal düşünceyle olan yaklaşması değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme her iki hükümet dönemi için de ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır. Çoğunlukla politikalar üzerinden yapılan tartışmalarla birlikte, partinin liberal düşünceye yakın durmasının kazanımları ya da kayıpları üzerinde de durulmuştur.

Çalışmada liberalizm, hem politika düzeyinde hem de düşünsel düzeyde ele alınmıştır. Çalışma, herhangi bir ampirik araştırmaya dayanmamaktadır. Teorik bölümde genellikle liberalizm ve demokrasi üzerine yazılmış kitap ve makalelerden faydalanılmıştır. AK Parti'nin politika ve uygulamalarının değerlendirildiği bölümde ise çeşitli kitap ve makalelerin yanında Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı'nın 2002-2012 yıllarını kapsayan *Sessiz Devrim* kitabı, Avrupa Birliği Bakanlığı'nın yayınladığı Türkiye Düzenli İlerleme Raporları ile çeşitli bakanlık ve kuruluşların yayınladığı rapor ve incelemeler esas alınarak değerlendirme yapılmıştır.

AK Parti'nin siyasa ve uygulamaları bağlamında liberal düşünceye en çok yaklaştığı alan iktisadî sahadır. Türkiye'de sağ siyasî geleneğin muhafazakârlık, İslamcılık, liberalizm ve demokrasi arasındaki geçişken özelliği, AK Parti'nin retorik ve uygulamalarına da yansımış ve bu bakımdan liberal veya demokrat öğeler ön plana çıktığında diğerleri zayıflarken; tersinde de muhafazakâr veya İslamcı renkler ağır basmıştır. AK Parti'nin ilk hükümet döneminde AB reformları çerçevesinde geliştirdiği politikalar, liberal siyasete yakın bir çizgidedir. Fakat giderek zayıflayan AB etkisi ve partinin muhafazakâr eğilimlerinin artmasıyla siyasaların liberal gücü ve çoğulculuk anlayışında zayıflama görülmüştür. Bu bakımdan ikinci hükümet döneminde AK Parti, ilkinde nazaran liberal çizgiden uzaklaşmış görünmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Liberalizm

Liberalizm, özgürlüğü birincil değer olarak ele alan bir düşünce sistemidir. Kökeni Latince *özgürlük; hürriyet ve serbestlik* anlamına gelen “liber” kelimesine uzanmaktadır. Bir siyasal düzen, fikir akımı ve ideoloji olarak liberalizm, İngilizce “liberty” ifadesinden türetilmiş ve temelleri 17. yüzyılda atılmıştır.¹

Liberal felsefenin temelleri, Antik Yunan’da sofistlerce benimsenmiş bazı düşüncelere dayanmaktadır. Bu akımın gelişmesi ve yaşamın bir parçası olması, 17. yüzyılda John Locke’un (1632-1704) fikirleriyle gerçekleşmiştir. Locke, insanların doğa halinden uygar topluma geçmesi gerektiğini ve bu aşamada doğadan gelen insan haklarının korunması için toplum sözleşmesi yapılması gerektiğini ifade eder. Bu haklar liberal düşüncenin temel prensipleri de sayılan yaşama, özgürlük ve mülkiyet hakkıdır.² Bu aşamada ortaya çıkan liberalizmin siyasî veçhesi; ilk olarak siyasî toplumun oluşturulmasını daha sonra kişilerin yönetime karşı korunmasını öngören, bireyi toplumsal hayatta her şeyden üstün tutan, bireysel siyasî özgürlüğü ve siyasal örgütlenmeyi savunan ve diğer özgürlüklerle homojen ve etkileşimli olan bir tutumdur.³

Erdoğan’ın tespitine göre liberalizmi anlamak için önce ne olmadığını bilmek faydalı olacaktır. Liberalizm, aynı çağda gelişen muhafazakârlıktan ve bireylerin eşitliği bağlamında benzer görünen sosyalizmden tamamen farklı bir ideolojidir. Hayek’in ifadesi ile “muhafazakârlık, liberalizm ve sosyalizm” üçlüsü içerisinde konumlarını en sağdan sola doğru tarihsel bir süreç olarak algılamak yanlıştır. Her birini ortak bir tarihin üç ayrı köşesinde duran, aynı anda yaşayagelen felsefeler şeklinde görmek daha temsil edici olacaktır. Yani söz konusu öğretiler, aynı düzlemde seyredirken birbirinden derece farkıyla ayrılmış görüşler değil, tamamen farklı ontolojik, epistemolojik ve ahlâkî temelleri barındıran üç ayrı ideolojiyi temsil eder. Liberalizmi anarşizm ile de karıştırmamak gerekir. Özgürlüğün en şiddetli savunucuları olan liberteryenler bile

---

¹ Halis Çetin, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2/1, s.219.

² Atilla Yayla, *Liberalizm*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1992, s.42-48.

³ Çetin, a.g.m., ss.220-228.

devletin tamamen kaldırılmasını uygun görmezler. Yalnız, mümkün olduğu kadar asgari büyüklükte olmasından yanadırlar.⁴

Liberalizmin birçok düşünürü göre doğuşunun 17. yüzyıla götürülmesinin en önemli sebebi Aydınlanma Çağı'dır (1688-1789). İngiliz düşünür John Locke, İskoç David Hume, Adam Smith, Fransız Montesquieu, Voltaire ve Alman Immanuel Kant o dönemin ses getiren fikir adamlarındandır. Aydınlanma düşünürleri ve sofistlerin ortak noktası soylulara olan tepkidir. Ancak liberalizmin gelişiminin bu çağ ile ilişkisinin sebepleri arasında bireyin merkeze yerleştirilmesi ve ortak yaşamın sorunsuz sürdürülmesi gibi evrensel değerler de yer almaktadır. Aydınlanma Çağı'nın dönemin fikir babalarını "insanın özgürlüğü" üzerine düşünmeye davet ettiğini görürken, hepsinin üzerinde mutabık kaldığı önemli yanı ise insanın doğuştan pozitif olup eğitilebilir bir varlık olduğunda hemfikir olmalarıdır. Politik alanda etkisini gösteren liberal düşünce sistemi kısa bir sürede ekonomik alana da nüfuz etmiş, bununla birlikte iktisadî liberalizm kavramı ortaya çıkmıştır.⁵

İnsanın hesaba katılmadığı, onun değer ve yargılarından bağımsız bir "toplumsal ortak iyi" olmadığını öngören bu akım, aynı zamanda hangi üslupla veya yöntemle olursa olsun bireylere belirli bir hayat tarzının dikte edilmesi fikrine de karşı çıkmıştır. Çoğunluğu ifade eden cemaat, toplum ve hatta devlet gibi oluşumlar, bireylere göre ikinci planda değerlendirilip bireysel amaçlara kıyasla araç hükmündedirler.⁶ İçerisinde bulunduğu dönemin koşullarına göre değerlendirildiğinde akılcı bir yol izleyen liberalizm, Tanrı-merkezli yaşam biçiminin terk edilmeye başlanması gerektiğini savunmuş ve doğru olanın akıl yolu ile bulunabileceğini öngörmüştür. Fakat akıl çağının bir ürünü olarak tasvir edilebilecek olan liberalizm, salt akılcılığı değil "ölçülü" akılcılığı benimsemiştir. 20. yüzyılın önemli iki ismi Popper ve Hayek bu yaklaşımı "eleştirel akılcılık" olarak adlandırmışlardır. Bu nitelemeden kast edilen ise toplum mühendisliğine soyunmanın, bireyin vazifesi olmadığı düşüncesidir. Yani insan akli kişisel ölçekte iyi bir kılavuz olabilirken, toplum düzenini sağlama gibi makro düzeydeki düşünsel uygulamalar için yeterli değildir.⁷ Hume'un, aklın bireysel fayda odaklı hareket ettiğine; Smith'in, insanların kendi çıkarları peşinde koşarak toplumsal

⁴ Mustafa Erdoğan, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998, ss.43-44.

⁵ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, MKM yayıncılık, Bursa, 2008, s.342-343.

⁶ Erdoğan, *a.g.e.*, s.2-3.

⁷ Mustafa Erdoğan, "Liberalizm ve Türkiye'deki Serüveni", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Liberalizm* (ed. Murat Yılmaz), Cilt.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 içinde, s.23-24.

çıkarı arttırdığına; Jeremy Bentham'ın ise devletin amacının bireysel çıkarı artırmak olduğuna dair düşünceleri de bunu destekler niteliktedir.

Dünyanın hemen her yerinde temellerinde yer alan değerler bakımından benzerlik gösteren liberalizm, uygulanış biçimi veya temsil ettiği kitle bakımından çeşitlilik de arz etmiştir. İçerisinde bulunulan dönemin şartları, ülkenin siyasî yapısı, vakaları yorumlama biçimi gibi pek çok nedenle farklı algılayışları barındıran “liberal” kavramı, düşünürlerin bakış açısı ile de farklılıklara kapı aralamıştır. Örneğin ABD’de liberal kavramı sol kesimi temsil ederken İngiltere’de muhafazakârlarla ilişkilendirilmiştir. Benzer şekillerde farklılaşmaların önemli sebeplerinden biri de şüphesiz kavram yorumlamada yaşanan anlam karmaşasıdır. Siyaset felsefesi epistemolojik açıdan birçok kavrama şüphe ile bakmaya açıktır. “Devlet”, “iktidar” hatta “birey” bile fazlaca tanımdan ötürü anlam karmaşası yaşanan kavramlardır. Bu bakımdan liberalizm için ortak bir tarife ulaşmak için çokça görüşe yer vermektense farklı birkaç tanımdan faydalanmak yeterli olur düşüncesindeyiz. Yukarıda bahsettiğimiz Hayek’in sınıflandırmasına zıt gibi görünen Sabine’nin tanımı: “Dar anlamda muhafazakârlıkla sosyalizm arasında yer alan, geniş anlamda ise komünizme ve faşizme karşı olan bir siyasal teoridir”⁸ şeklindedir. Liberalizmdeki sınırlı devlet anlayışı, birey-toplum ilişkisine devlet müdahalesine olan tepki ve anayasal düzen ilkeleri, muhafazakâr düşünceyle benzerlik gösterir. Öte yandan halkın iktidarı ve sınıfsız bir toplum fikrine sahip olan sosyalizm, topluma devletten fazla değer vermesi bakımından, liberal felsefedeki bireyin önceliği ilkesini hatırlatmaktadır. Bununla birlikte sosyalizm, nihai olarak sınıfsız toplumu hedeflemesi bakımından liberalizmin eşitlik ilkesini andırmaktadır. Bu nedenle Sabine’nin tanımındaki dar çerçeve, liberalizmin ne olduğu, geniş çerçeve ise ne olmadığı sorusunun cevabını vermektedir.

Conway’e göre liberalizm sair ideolojilere nazaran daha az dış baskı ve sınırlamalara tabi olması bakımından insan özgürlüğüne daha fazla politik değer ve önem veren bir siyasî ideolojidir.⁹ Bu yönüyle liberalizm “kişisel hak ve özgürlüklerin korunması amacıyla devletin sınırlandırılmasını isteyen bir ideoloji”dir.¹⁰ Hayek ise, liberalizmin tam bir açıklamasının yapılamayacağından bahseder. Ona göre liberalizm, değişmez kuralları olan, katı ve bütünsel bir akım değildir. Ancak temel bir prensipten bahsedilecek olursa tek kural; idarî ve malî fiillerin gerçekleştiği sırada, kendiliğinden

---

⁸ Yayla, *a.g.e.*, s.14-15.

⁹ David Conway, “Liberalism, Classical”, *The Encyclopedia of Libertarianism* s.295-298.

¹⁰ Mümtaz’er Türköne, *Siyaset*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2012, s.115.

doğan kuvvetlere azami düzeyde yer verilmeli ve zorlayıcı, itici tedbirlerden mümkün olduğunca kaçınılmalıdır. Hayek, liberalizme en çok zarar veren düşünceenin, değişmez, katı kurallar belirlendiği takdirde, “daima ilerlemenin sağlanacağı fikri” olduğunu vurgulamıştır.¹¹ Bahsi geöen ifadeler ışığında özetle liberalizm; bireylerin ifade özgürlüğünün kısıtlanmadığı, düşüncelerin serbestöe ifade edilebildiği, özel teşebbüse fırsat veren, serbest piyasa ekonomisinin kabul edildiği ve anayasal sınırlandırmaların gerektiğinden fazla olmadığı bir düzeni işaret eder.

Bireyi ve bireyin tercihlerini her şeyin merkezine yerleştirmek fikrinin uygulanabilmesi anayasal sınırlandırmalara bağlıdır. Bu anayasal sınırlandırmaların optimum düzeyde olmasını öngören liberal teori, devletin varlığını inkâr etmemekle birlikte, minimal düzeye indirgenmesinden bahsetmektedir.¹²

Günümüzde birçok çalışmaya konu teşkil etmiş olan klasik, siyasî ve iktisadî liberalizm kavramlarının yanı sıra; ahlâkî ve sosyal liberalizm kavramları da kullanılmaya başlanmıştır.¹³ Bu kavramlar, siyasal hayatın aktörleri olan bireyler ve siyasal iktidarlar açısından önem taşımaktadır. Zira ideolojik anlamda liberal fikriyatı benimsemiş bir toplumun veya iktidarın demokrasiye, insan haklarına, hukukun icrasına bakışı daha güçlü olacaktır. Bu bağlamda klasik liberalizm başta olmak üzere iktisadî, sosyal ve siyasî liberalizmin anlaşılması, siyasal iktidar-liberalizm ilişkilerinin açıklanması bakımından önemlidir.

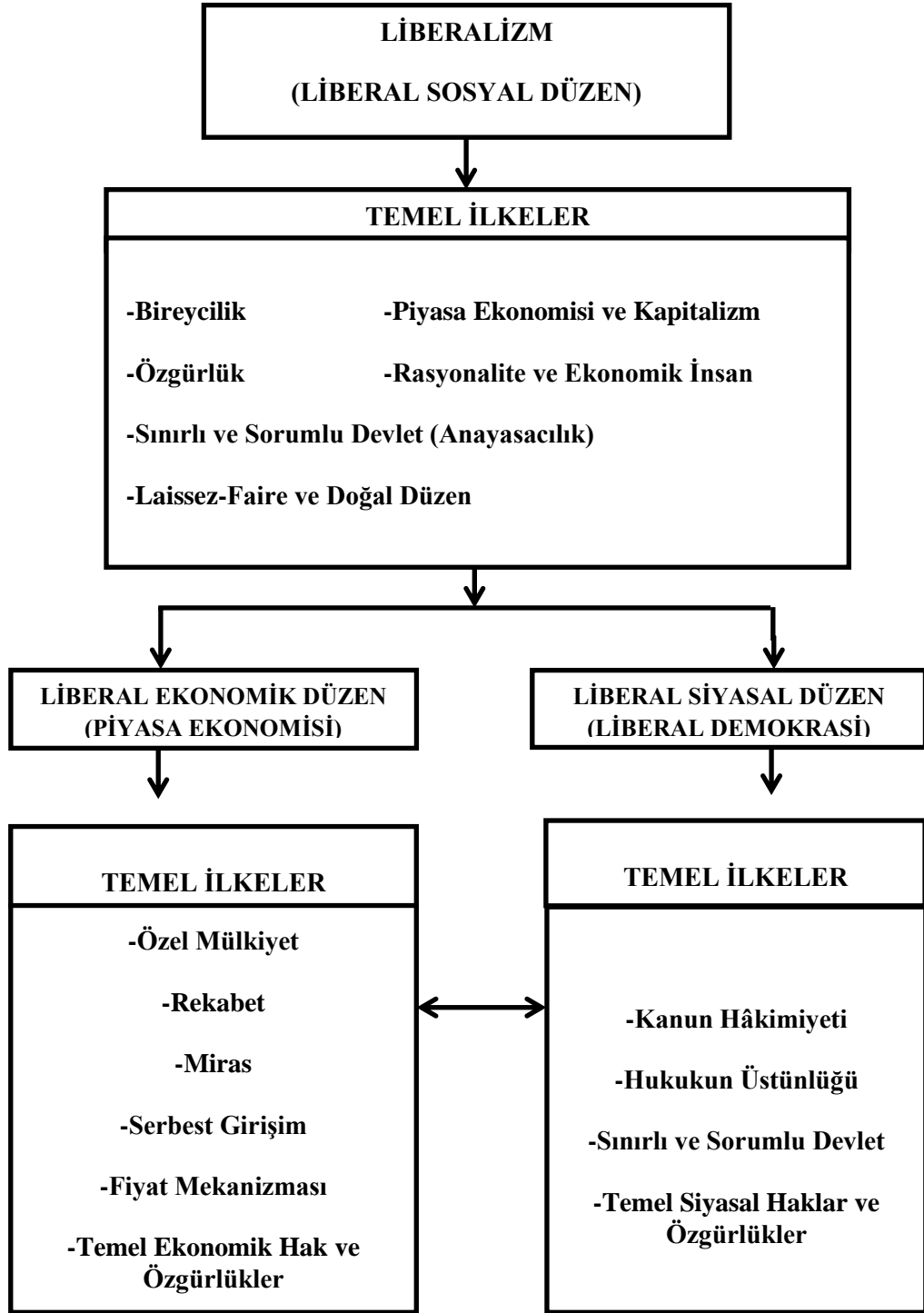
---

¹¹ Friedrich A. Von Hayek, *Kölelik Yolu*, Liberte Yayınları, Ankara, 1999, s.22-23.

¹² Erdoğan, *Liberal Toplum...*, s.7.

¹³ Emre Gök, *1980 Sonrası Yönetimde Neo-liberal Politikalar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, , Konya, 2008.

Tablo.1 Liberal Sosyal Düzen, Liberal Ekonomik Düzen ve Liberal Siyasal Düzen¹⁴

Tablo.1'e göre klasik liberalizmin temel ilkeleri; bireycilik, özgürlük, piyasa ekonomisi ve kapitalizm, rasyonalite ve ekonomik insan, laissez-faire ve doğal düzen ve sınırlı ve sorumlu devlettir. Ancak bu altı başlıktan ekonomi ile ilgili olan üçü (piyasa ekonomisi ve kapitalizm, rasyonalite ve ekonomik insan ve laissez-faire ve doğal düzen) piyasa ekonomisi ve doğal düzen ifadesi altında birleştirilebilir. Dolayısıyla Tablo.1'de

¹⁴C. Can Aktan, "Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Liberterianizm", *Amme İdaresi*, 28/1, 1995, s.6.

yer alan altı maddelik liberal sosyal düzen, dört maddede; bireycilik, özgürlük, piyasa ekonomisi ve doğal düzen, sınırlı ve sorumlu devlet olarak özetlenebilir.

Liberalizmin temel ilkelerinin sınıflandırıldığı bu tablo esas alınarak liberal ekonomik düzen ve liberal siyasal düzen arasındaki çizgiyi ayırt etmek mümkündür. Ekonomik düzenin temel ilkeleri piyasa ve birey paydasında birleşirken, siyasal düzen demokrasi ve hukuk yelpazesinde değerlendirilmektedir.

1.1. Klasik Liberalizm

Liberalizm içerisinde yer edinmiş bir gelenek olan klasik liberalizm aynı zamanda ilk sistematik liberal teoridir.¹⁵ Başına getirilen “klasik” ifadesi, ilerleyen dönemlerde farklı sıfatlarla tanımlanan liberalizmin ilk defa ortaya çıkmış olan fikir yapısını ifade etmek için kullanılır. Tabii ki zaman geçtikçe farklı bakış açıları ve düşünce yapıları ortaya konmuş, bu da teorinin yelpazesini genişletmiştir. Bu bağlamda klasik liberalizmin anlaşılması için birkaç düşünürün ortaya koyduğu tanımdan faydalanmak yararlı olacaktır. Sabine, liberal bir politikanın tanımlayıcı özellikleri arasında:

- Hükümetin sınırlandırılması,
- Özel teşebbüsün teşvik edilmesi,
- Sözleşme özgürlüğünün mümkün olan en geniş ölçüde sağlanması

şeklinde üç temel madde sayarken, liberal felsefenin iki ana maddesini de, “Her türlü kolektivizme karşı olan bireycilik” ve “bir topluluk içindeki bireyler arasındaki ilişkilerin değişmez bir şekilde ahlâkî ilişkiler olması” olarak belirtmiştir.¹⁶ Laissez-faire prensibini tam olarak benimsemediğini söyleyebileceğimiz Smith, devletin üç esas görevi üstlenebileceğini belirtmiş, bunun dışında ekonominin işleyişine müdahale edilmemesi düşüncesini savunmuştur. Bu üç görev:

- Ancak askerî güç vasıtasıyla toplumu olası tehditlerden korumak,
- Her vatandaşı bir diğerinin baskısından korumak ve adaleti temin etmek amaçlı bir yargı mekanizması oluşturmak,
- Devletin ilgi alanına giren meselelerde altyapı ve eğitim hizmetlerini yerine getirmektir.¹⁷

¹⁵ Atilla Yayla, *Siyasî Düşünce Sözlüğü*, Adres Yayınları, Ankara, 2011, s.106.

¹⁶ George Sabine, *Siyasî Düşünceler Tarihi*, s.103-125, akt. Atilla Yayla, *Liberalizm.*, s.144.

¹⁷ Aktan, a.g.m., s.12.

Klasik liberal gelenekte en fazla bilinen ve üzerinde durulan düşünürler John Locke ve Adam Smith olarak kabul edilir. Bunlardan ilki siyasî liberalizmin diğeri iktisadî liberalizmin ilk ve en güçlü temsilcileri olarak addedilir. Locke ve Smith kadar zikredilmeyen fakat onlar kadar önemli olan David Hume, Herbert Spencer, Frederic Bastiat ve John Stuart Mill de klasik liberal geleneğe ciddi katkıları bulunmuş önde gelen fikir adamlarıdır.¹⁸ Klasik liberalizmin iktisadî kurucusu olan Smith ekonomik düzen olarak serbest piyasayı önermiştir. Rekabete dayalı olan bu mekanizma tüm argümanlarını kendi içerisinde üretecek ve tüketecektir. Piyasanın dengesizliğinin bir müdahale olmazsa düzeltilemeyeceğini söyleyenlere karşı, görünmez el kuramını öne sürmüştür. Smith'e göre âdeta görünmez bir el müdahalesi gibi piyasa kendi içerisinde düzeltme işlemleri yapacaktır.¹⁹

Klasik liberalizmde, yukarıda bahsedildiği gibi devletin varlığı inkâr edilmemekle beraber, kriterleri iyi belirlenmiş görevler ve yasalarla sınırlandırılması düşüncesi kabul edilir. Klasik liberalizm, piyasa ekonomisini özgürlüğe referans olması bakımından savunmaktadır. Birçok düşünürü derinden etkileyen Hobbes, devleti ejderha olarak nitelemiş olmanın yanında özgürlüklerin devamı için gerekli görmüştür. Vatandaşların can ve mal güvenliğinin devlet tarafından korunması elzemdir.²⁰ Klasik liberal bakış, devleti gerekli kötülük görür. Beraber yaşamanın maliyeti ise devlet vasıtasıyla karşılanır. Birçok tartışmaya konu olan şiddet de bu maliyetin bir parçasıdır. Devlet şiddeti önlemek için vardır; ama bir bakıma bizzat şiddetin kendisidir.²¹ Klasik liberalizme göre devlet bir icatsa, büyük bir icattır ancak aynı zamanda muazzam bir tehlikedir.²² Dünya çapında liberalizm kelimesinin yaygınlaşması siyasî ve iktisadî çizgide gerçekleşmiştir. Özellikle otoriter ve totaliter rejimlerin hegemonyası, siyasî liberalizmin yardımıyla yok olmuştur. Zira dikta rejimlerinin sonu sosyal ve ekonomik sıkıntılarla gelmiş ve siyasî ve iktisadî alanda reform niteliğinde dönüşümlere ihtiyaç duyulmuştur.

Siyasî projesi demokrasi ve iktisadî projesi serbest piyasa ekonomisi olan bu akım, 1929 dünya ekonomik buhranı ile bir kırılma noktası yaşamıştır. Bu dönemin başat aktörü John Maynard Keynes olmuştur. Liberal düşünce içerisinde müdahaleci devlet anlayışı fikri ile tüm dünyada yankı uyandıran Keynesyen iktisat politikaları,

---

¹⁸ Yayla, *a.g.e.*, s.41.

¹⁹ M.G. Roskin, R.L. Cord, J. A. Medeiros ve W. S. Jones, *Siyaset Bilimi: Bir Giriş* (çev. Atilla Yayla), Adres Yayınları, Ankara, 2013, s.60.

²⁰ Aktan, *a.g.m.*, s.8.

²¹ Hayek, *a.g.e.*, s.123-137.

²² Yayla, *a.g.e.*, s.185.

1970'lere dek uygulamada kalmıştır. Bu politikalar çerçevesinde devletin ekonomideki gücü artmış ve rolü genişlemiştir. Devletin büyümesinin yanında olumsuz sonuçlar da doğuran bu sistem, iktisatçıları yeni bir çözüm arayışına itmiştir. Bu arayış ise Keynesyen politikalara bir tepki olarak, klasik liberalizmin tekrar yorumlanma ihtiyacını gündeme getirmiştir.²³

Yukarıda da bahsedildiği gibi, klasik liberalizm belirli temel değerlere dayanan bir teoridir. Liberal sosyal düzenin ilkeleri esas alınarak, siyasal ve ekonomik liberal düzenlerde benimsenen değerlerin de açıklanması, bu teorinin anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

1.1.1. Klasik Liberalizmin Unsurları

1.1.1.1. Bireycilik

Yakın dönemin önemli liberal filozoflarından Hayek, liberalizmin en temel unsurlarından biri olan bireyciliği, klasik liberalizmle eş anlamlı olarak kullanmıştır.²⁴ Buradan da anlaşılacağı üzere birey sosyal teorinin odak noktasını teşkil etmesi açısından en önemli unsurlardan biridir. Hak ve özgürlükler, sınırlı devlet, piyasa ekonomisi gibi önemli diğer liberal unsurların, merkezinde yine birey yer alır. Yayla, bireyin önemini “liberalizmin tek vasıflı bir tanımlanmasını yapmak gerekseydi, her hâlde, ‘liberalizm bireyci bir toplum sistemidir’ demek yeterli olurdu” ifadesi ile vurgulamaktadır. Bireyciliğin tarihsel kökeni ilk toplum bilimcisi olduğu düşünülen Saint-Simon’a dayandırılmaktadır. Ancak entelektüel anlamda (17. yüzyılda) özgür birey fikrini başlangıçta Locke, devamında ise Mandeville, Hume, Tucker, Ferguson, Smith geliştirmiştir.²⁵

Esas varlık olan bireye, liberalizmde kolektif oluşumlardan daha fazla ahlâkî değer atfedilmektedir. Bireycilik kavramı ve ahlâkın evvela bireye atfedilmesi bazı görüşlere göre yanlıştır. Örneğin Durkheim, “bireycilik” ifadesinde bir egoizm algılanmasının mantıklı olmadığını ifade eder. Ona göre bireyin ahlâkî değerini toplum ortaya çıkarmaktadır. Bireye saygı, bireylerin birbirine bağlılığı dikkate alınarak değerlendirilmelidir.²⁶ İlk olarak herhangi bir toplum, topluluk ya da kolektif bir yapı değil birey var olmuştur. Bireylerin bir araya gelmesiyle bu tür organizasyonlar

²³ Aktan, *a.g.e.*, s.12.

²⁴ Atilla Yayla, *Özgürlük Yolu: Hayek'in Sosyal Teorisi*, Liberte Yayınları, Ankara, 2000, s.96.

²⁵ Yayla, *Liberalizm*, s.137.

²⁶ H. Ozan Özavcı, “Düşünce Tarihi Merceğinden: Türkiye’de Liberalizm”, *Doğu Batı*, No.57, 2011, s.155.

oluşturmuştur. Bu nedenle çoğunluğun sahip olduğu haklar, aslında, evvela bireyin sahip olduğu haklardır. Kant, doğadan gelen ve herhangi bir gayret veya satın alma sözü konusu olmadan elde edilen bu doğal hakların ötesinde bireyin *üstün bir varlık* olduğunu belirtir. Bireyi diğer canlılardan farklı, önde ve üstün kılan, akli olmasıdır. Tüm kolektif davranışlar, tutumlar ve hareketler, bireylerin fikirleri ve birleşmeleri ile olur. Hoşgörülü bir perspektife sahip olan liberalizmin bireyci yaklaşımı, toplumdan kopukluk yarattığı sebebiyle eleştiriler almıştır. Komüniteryen düşünürler, bireyciliği, “atomize birey” kavramı ile eleştirmiştir. Buna göre komüniteryenler bireyin karakteristik yapısı ve sosyal kimliğinin yetiştiği ortama göre şekillendiğinin göz ardı edildiğinden bahsederler. Bunun üzerine bireyin özerkliğinin azami ölçekte vurgulanmasının toplumu bölünmeye sürükleyeceği görüşünü savunurlar.²⁷ Bireyciliğin toplumu reddettiği görüşüne katılmayan Hayek, bireyciliğin iki temel özelliğini açıklarken kavramın bu boyutunu vurgulamıştır:

Ona göre bireycilik, esas olarak bir toplum teorisi. İnsanın sosyal hayatını belirleyen güçleri anlama girişimidir. İkinci olarak bireycilik, bu toplum görüşünden kaynaklanan bir siyasal düsturlar dizisidir. Bireycilik, özgürlükten ayrılmaz bir prensiptir. Bireyciliğin esasını teşkil eden tüm sacayakları özgürlükten güç almaktadır. Özgürlük ise diğer tüm varlıklara (insan, kurum, vs.) zarar vermeden dilediğini yapabilmek anlamına gelir. Bu bağlamda günümüz toplumlarında özgürlüğün sınırları ancak anayasal bir güçle belirlenmelidir.²⁸ Kısaca, bireycilik, özgürlük ve sınırlı devlet ile de iç içe geçmiş durumdadır. Kendi içerisinde farklı noktalara işaret etseler de, birçok kez aynı paydada birleşmeleri bakımından liberalizmin unsurları tutarlılık göstermektedir denebilir.²⁹

Liberal felsefenin bireyin özgürlüğüne yaptığı vurgu, günümüzdeki insan hakları öğretisine de temel teşkil etmektedir. Bu, insan haklarının temel prensipleri olan kişilik hakkının ihlâl edilemezliğine ve insan hayatının kutsallığına, bireycilik anlayışının atfettiği öneme bakılarak anlaşılabilir. İnsanın isteğine göre hareket edebilmesi, zaruri bir sebep olmadığı takdirde dokunulmaz olması ve özel bir alana sahip olmasını gerektirir. Her insanın bu haklardan faydalanabileceği gerekçesi ile herkesin insan olmak sıfatı ile eşit saygıya layık olduğu açıktır. Bu bakımdan insan hakları doktrini

---

²⁷ Bican Şahin, “Liberal Demokrasinin Temelleri”, *Demokrasi Teorisinde Güncel Tartışmalar*, Orion Yayınları, Ankara, 2008 içinde, s.15

²⁸ Yayla, *a.g.e.*, s.137-145.; Erdoğan, *a.g.e.*, s.144-145.

²⁹ Şahin, *a.g.m.*, s.15.

sadece siyasî değil, aynı zamanda ahlâkî bir teoridir ve liberalizmin evrensel kültüre yaptığı en büyük ve en anlamlı katkıdır.³⁰

1.1.1.2. Özel Mülkiyet ve Miras

Bireyciliğin iktisadî liberal düzendeki iki yansıması ise özel mülkiyet ve miras ilkeleridir. Miras, özel mülkiyet hakkının başka kişilere devredilebilmesi için mülk sahibine ait olan bir başka hakkı ifade eder. Bu bakımdan mülkiyet hakkının bir parçası olduğu söylenebilir.

Locke'a göre insanlar hayatlarını, özgürlüklerini ve mülklerini korumak için karşılıklı olarak sözleşme yaparak, doğa durumundan uygar topluma geçerler. Ona göre insanların sahip oldukları haklar ve dolayısıyla mülkiyet hakkı, devlet veya doğal hukuk kaynaklı değildir. Kişinin mülkiyet üzerinde hak kazanmasını sağlayan iki neden bulunmaktadır. Bunlardan ilki bireyin emeğini nesneye dâhil etmesi, ikincisi ise hayatta kalmak için sahip olmak zorunda olmasıdır. Mülkiyet hakkının başlangıcı yaşam ve özgürlük hakkıdır ancak devamında maddî varlıklara doğru genişleme görülür. Bu bakımdan mülkiyet hakkı bir şeyin değerini yaratmaktan ziyade, bireyin onu emeği ile elde etmesiyle ilgilidir. Liberal düşüncede mülkiyet hakkını teori biçiminde ilk ele alan düşünür Locke, bu hakkın sınırlandırılmasından da bahsetmiştir. Taşınır ve taşınmaz mallar üzerinde konulması gereken temel sınır, faydalanılan maldan arta kalan miktarın diğer insanlara da yetebilecek düzeyde olmasıdır. En az bunun kadar önemli bir diğer ilke de, herkesin ihtiyacı düzeyinde mallardan faydalanması gerekmektedir. Örneğin birey, yiyecek gibi bir taşınır malda tüketebileceğinden fazlasını edinip zayi etmemeli, toprak gibi taşınmaz bir mal için de işleyebileceğinden daha geniş araziye sahip olmamalıdır.³¹

Özel mülkiyet piyasa ekonomisinin vazgeçilmez bir yönünü teşkil eder. Özel mülkiyetin sınırlandırılması, piyasanın ve özgürlüklerin sınırlandırılması anlamına gelir. Aynı durum tam tersi için de söz konusudur. Özel mülkiyet insanların genel anlamda refaha ulaşması için bir araç görevi görmektedir.³²

Hürriyet ve yaşam haklarını da içeren mülkiyet hakkının idaresi, Locke'un toplumsal sözleşmesine göre siyasî otoriteye teslim edilir. Siyasî otoritenin bu hakları

---

³⁰ Erdoğan, *a.g.e.*, s.25.

³¹ Yayla, *a.g.e.*, ss.34-39.

³² Yayla, *Özgürlük Yolu...*, s.150.

engellemesi ya da ortadan kaldırması söz konusu değildir. Zira liberal teoride otorite sadece rızaya dayanmaz. Bunun yanında anayasal sınırlara itibar ve yönetilenlerin haklarının korunmasının devamı beklenmektedir. Aksi hâlde sözleşme bozulacaktır ve bu aşamada toplumun direnme hakkı doğacaktır.³³

1.1.1.3. Özgürlük

Liberalizmi anlatan tüm yazı, makale, tez vb. çalışmalarda, özgürlük başat değerdir. Zira çalışmanın başında ifade edildiği gibi liberty kökünün de anlamı özgürlüktür. En basit ifadesi ile başkalarının hürriyetini engellemeden davranabilme serbestisi olarak tanımlanan özgürlük, liberalizmin en fazla kıymet atfedilen değerlerindedir. Ayrıca, anayasacılık ve kanun hâkimiyeti gibi önemli kurumsal yapıların da kaynağı konumundadır. Klasik liberalizmin aynı zamanda bir özgürlük teorisi olduğu açıktır. Ancak özgürlük sadece liberalizme özgü değil, diğer fikir akımlarında da sıkça rastlanabilen bir kavramdır. Yani, tek bir özgürlüğe karşın, özgürlüğün birçok yorumu / çeşidi söz konusudur.³⁴

Özgürlük ifadesi geniş bir çerçeveyi temsil ettiğinden, tanımı netleştirmek adına bazı düşünürler tarafından sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Sosyal ve anayasal sınırlamalar, devlet veya diğer kişiler tarafından desteklenme gibi farklı etmenlere göre belirlenen pozitif ve negatif özgürlük sınıflandırması önemli bir ayırım noktasıdır. Berlin'e göre bu iki sınıflandırma arasındaki fark, bir şeyden özgür olmak ile bir şeyi yapmaya özgür olma arasındaki farkı yansıtır.³⁵

Bu ayırım sistematik olarak Thomas Hill Green tarafından yapılmış ve bugüne kadar kullanılagelmiştir. Pozitif özgürlük Green'e göre bireylerin özgür olabilmeleri muktedir olmalarından, bu da devletin bazı görevleri üstlenerek özgürlüğü artırıcı müdahalelerde bulunmasından geçmektedir. Sosyalist, Marksist ve Neo-Marksist yazarlar pozitif özgürlüğe daha geniş çerçeveden bakmış, özgürlüğün bireyler yerine toplum, sınıf, tabaka vs. gibi çeşitli katmanlara ait bir özellik olarak görülmesinin gerektiğini iddia etmişlerdir. Buna göre devlete, özgürlüğün elde edilebilmesi için önemli görevler düşmektedir.³⁶

---

³³ Yayla, *Liberalizm*, s.43.

³⁴ Yayla, *a.g.e.*, 148.

³⁵ Andrew Heywood, *Siyasetin Temel Kavramları* (çev. Hayrettin Özler), Adres Yayınları, Ankara, 2012, s.197.

³⁶ Mustafa Şen, *Türkiye'de Liberal Düşünce, Din ve İnsan Hakları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, 2005, ss.36-37.; Yayla, *Liberalizm*, 150-151.

Antik Yunan'da yapılan demokratik nitelikteki seçimlerde yaş ve cinsiyet sınırlaması uygulanmıştır. Sadece yirmi yaş ve üzeri erkekler oy kullanma hakkına sahip olmuştur. Antik dönemdeki pozitif özgürlük anlayışına karşın modern çağda negatif özgürlük benimsenmiştir. Negatif kelimesi salt anlam olarak olumsuz gibi görünse de, burada terimin başına getirilmesindeki amaç bu değildir. Negatif özgürlük, bireyin dışarıdan gelecek herhangi bir zorlamadan etkilenmeksizin hareket edebilme yetisidir. Bu çerçevede hareket alanı ne kadar genişse, kişi o kadar özgürdür. Burada dikkat edilmesi gereken husus, özgürlüğün sosyal bir olay olduğudur. Yani, herhangi bir doğa kuralına (yer çekimi, güneş ısısı gibi) uymak zorunda olmak veya bir doğa olayına (deprem, sel gibi) maruz kalmış olmak, özgürlüğün kısıtlanması olarak algılanmamalıdır. Ancak beşeri münasebetler bağlamında özgür olmak ya da olmamak söz konusudur. Negatif özgürlüğün en önemli özelliği bir şeye özgürlük değil, “bir şeyden özgürlük” olmasıdır. Kastedilen dışarıdan olumlu bir sağlama yerine olumsuz engellemedir.³⁷

Liberal teori, özgürlüğün vazgeçilmez bir hak olduğu görüşü ile birlikte bu hakkın bireye teslim edilmesini de öngörmektedir. Özgürlüğün var olduğunu söyleyebilmek için birçok etkenden söz edilebilir. Ancak bunlar içerisinde önemli etkenlerden biri “zor” kullanımınıdır. Özgürlük “zor”un olmadığı durumlarda var olabilir. Bu yüzden zor, özgürlük tanımlamasında çok önemli bir yere sahiptir. Zordan kasıt; bireyin içerisinde yer aldığı ortam veya şartların, uyduğu plan ve fikirlerin başkaları tarafından kontrol edilme durumudur. Bu türden bir zorlama, bireyi amaç değil araç olarak algılamaya sebep olur ve özgürce karar vermesini ve hareket etmesini kısıtlar. Buna rağmen, zorun bu kötü görünümüne rağmen liberal düşünürlere göre zordan tamamen uzaklaşmak mümkün değildir. Çünkü zorun iptali, yine zor ile olabilir. Yani, bir kimseye zarar verme düşünceniz varsa ve onda da size yakın derecede güç mevcutsa, karşdakine zarar vermemenizin sebebi kendinize zarar gelmesinden kaçınmanızdır. Yukarıda belirttiğimiz devletin zorunlu gereklilik olarak görülmesi bu noktada daha iyi anlaşılabilir. Devlet, toplumsal düzeni kurması için yetkilendirilmiş bir kurumdur. Ancak geçmişteki bazı olaylara bakılarak verilen güç ve yetkinin yer yer amacı dışında kullanıldığı görülmüştür. Bu bakımdan zor kullanmanın meşru zemine oturtularak bir sosyal veya politik alışkanlık haline gelmesi engellenmelidir. Bu ise yasalar aracılığı ile

---

³⁷ Yayla, *a.g.e.*, ss.149-150.

devletin hareket alanını kısıtlamak ve onu belli başlı ihlal edilemez kurallar suretiyle gerçekleşir.³⁸

Entelektüel gelenek çerçevesinde değerlendirildiğinde özgürlük, Antik Yunan'a dayanmaktadır. O dönemden günümüze uzanan değerler aracılığı ile Roma ve sonrasında Modern Avrupa ile Amerika bu tarih silsilesinin aktörleri olmuştur. Ancak Anglo-Sakson özgürlük anlayışı, Kıta Avrupası'ndan farklı şekilde gelişmiştir. İngiltere ve Amerika'nın liberal geleneği özgürlük kavramını "birey"e bağlarken, Avrupa'da bağdaştırılan mefhum, akıl olmuştur. Buna paralel olarak akla göre hareket edenler özgürlükler; yalnızca iştah ve duyuları ile hareket edenlerse özgür değildir.

1.1.1.3.1. Temel Ekonomik Hak ve Özgürlükler

Ekonomik anlamda temel hak ve özgürlükler, liberal teoride özgürlük konusu ile ilişkili olduğu gibi piyasa ekonomisi ile de ilişkilidir. Ancak liberalizmin varoluş ilkelerinden olması nedeniyle özgürlük başlığı altında ele alınması, daha uygun olacaktır. Liberal doktrinin ekonomik yönünü teşkil eden kapitalizmin temel dayanak noktası yine bireydir. Ekonomik düzen içerisinde üretici veya tüketici konumundaki bireyler, dış etkilerden bağımsız olarak hareket edebilmelidirler. Tüketiciler, alacakları malın kalitesi, fiyatı, miktarı gibi kriterleri özgürce belirlerken; üreticiler de aynı Şartlarda özgürce mal üretebilmelidir. Piyasa ekonomisini oluşturan Şartların gelişiminde bireylere herhangi bir müdahale olmamalıdır.

Liberal düşüncenin ekonomik yaşam içerisinde öngördüğü bir takım ilkeler vardır. Bu ilkeler, temel ekonomik haklar ve özgürlüklerin sınırlarını belirlemektedir. Söz konusu ilkelerden rasyonel birey ve serbest tercih hakkına göre kişiler, kendileri için en doğru olanı tercih etme yetisine sahiptirler. Bu durumda bireylerin tercih özgürlüklerinin kısıtlanmaması ve tercih haklarının teslim edilmesi gerekmektedir. Bireylerin, herhangi bir baskı uygulanmaksızın, sahip oldukları üretim ya da tüketim haklarını özgürce kullanmaları temel ekonomik hak ve özgürlüklerin yerine getirildiğini gösterir. Ayrıca liberal ekonomi anlayışında yer alan devletin piyasadan elini çekmesi de, bireylerin haklarının korunması bakımından önemli bir ilkedir. Zira vatandaşlar, devlet müdahalesi olduğu takdirde, piyasa özgürlüklerinden mahrum olduklarını düşünebilirler.

---

³⁸ Yayla, *a.g.e.*, ss.155-156.

1.1.1.3.2. Temel Siyasal Hak ve Özgürlükler

Temel hak ve özgürlüklerin siyasal boyutu, bireyin özgür biçimde siyasî yönetim içerisindeki tüm süreçlere katılabilmesine işaret eder. Buna göre bireyler, yasama faaliyetlerinin oluşum ve uygulama sürecinde başat aktördür. Yine, yönetimin denetlenmesi konusunda da bireylerin yetkileri olmalıdır. Siyasal özgürlükler, bireylerin kolektif bir bütünü teşkil ettikleri hallerde ortaya çıkar. Örneğin siyasal sürece katılma şartlarına haiz olmayan bireylerin³⁹, temel siyasal hak ve özgürlüklere sahip olmaması yadırganmaz. Ancak bu durum, birey olmaktan doğan hakları da ortadan kaldıracak değildir. Yani, bir kimsenin temel siyasal hak ve özgürlüklere sahip olmaması, anayasal hak ve özgürlüklerden de mahrum olduğunu göstermez.⁴⁰

Özgürlüğün, basit ifadeyle “başkalarının isteğinden bağımsızlık” şeklindeki kullanımı, siyasî özgürlükler için de aynen geçerlidir. Siyasal tercihler bakımından diğer kişilerden bağımsız ve hür irade ile karar verebiliyor olmak, temel siyasal hak ve özgürlüklerin temin edildiğini göstermektedir. Ancak bu durum tek başına yeterli değildir; yukarıda bahsedildiği üzere bireyin siyasal sürece katılabilmesi açısından, önündeki tüm engellerin kaldırılmış olması gerekmektedir.

1.1.1.4. Piyasa Ekonomisi ve Doğal Düzen

Liberal düşünce akımının doktrin haline gelmesinde fizyokratizmin de katkıları bulunmaktadır. Eski Yunanca’da “physis” (doğa) ve “kratos” (güç) kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşan fizyokrazi, ekonomik düzenin doğal yasalarla işlediğini savunan bir doktrindir⁴¹. İlk olarak bu düşünce akımı ile ortaya çıkan doğal düzen “lassiez faire – lassiez passer” (bırakınız yapsınlar – bırakınız geçsinler) sloganı ile yankı uyandırmıştır. Ancak önemli bir nokta şudur ki, doğal düzen anlayışı liberalizm ile değişime uğramış ve gelişim göstermiştir. Bu değişim, düzenin tanrısal temelli algılandığı fizyokratlar döneminden, bireysel faydaya dayanan liberal geleneğe doğru bir seyir takip etmiştir. Fizyokratların “Tanrısal Düzen”, A.Smith’in “görünmez el” dediği bu sistem, F. Bastiat tarafından “doğal ahenk düzeni” ve F. A. von Hayek tarafından “spontan düzen” olarak adlandırılmış, hemen hemen diğerleri ile aynı mekanizmayı ifade etmek için kullanılmıştır. Doğal düzenin liberal savunucularına anti-rasyonalistler de denilir. Bu düşünürler (Hume, Smith, Spencer, Bastiat, Hayek v.d.)

³⁹ Türkiye’de 18 yaşını doldurmuş olmak, hukuken kısıtlı olmamak gibi.

⁴⁰ Yayla, *Özgürlük Yolu*, s.24.

⁴¹ Aktan, a.g.m., s.9.

ekonominin kendi halinde işleyebileceğini, bilinçli ya da bilinçsiz müdahale edilmemesi gerektiğini belirtmişlerdir.⁴² Anti-rasyonalizm karşıtları yapıcı veya kurucu rasyonalistler olarak da adlandırılır. Liberal kurucu rasyonalistler ise (Locke, Descartes, Buchanan, v.d.) insan aklı ile ideal bir sosyal düzenin ilkelerinin belirlenebileceği kanaatinde dirler. Onlara göre doğal düzenden ziyade ortaya çıkarılacak olan düzenin sağlıklı olabilmesi için insan aklının ürünü olan politika ve uygulamalar yürütülmelidir. Yukarıda da görüldüğü gibi doğal düzen ilkesi, liberal düşünürler arasında farklı yorumlamalara tabi olmuştur. Bu nedenle tek bir ortak noktada buluşma söz konusu değildir. Bazı liberaller (örneğin liberteryenler) ciddi bir şekilde *lassiez-faire* kuralını savunurken, diğer bazıları ekonomide kendiliğinden düzenin var olacağını kabul etmekle beraber minimal devlet müdahalesinin de gerekliliğini savunmuşlardır⁴³.

Hayek, devletin sosyal düzen yaratmak gibi bir görevi olmadığını söyler. Toplumun karmaşık yapısı, önceden yapılacak tasarımlara elverişli değildir. Hayek'e göre sosyal düzen ve piyasa ekonomisi, planlanmış bir mekanizmanın veya herhangi bir aklın idrak kabiliyetinin ötesinde bir karmaşıklık içerisinde gelişmiştir. Sonuçta: "Liberalizm, toplumun tek mil düzeninin tasarımlı kontrolünü, ayrıntılarını önceden bilemeyeceğimiz bir kendiliğinden düzenin oluşumu için zaruri olan kurallar gibi genel kuralların tatbikiyle sınırlandırılır".⁴⁴

Piyasa ekonomisi, bireycilik ve özgürlük kavramları gibi liberal teorinin temel unsurlarındandır. Kavram, liberalizm literatürüne ilk olarak Hume ve Smith aracılığıyla girmiştir. Akla ilk gelen isimlerden olan Locke ise kendiliğinden düzeni açıkça ifade etmemiştir. Ancak onun doğal düzen teorisi, piyasa ekonomisi ve kendiliğinden düzen mekanizması için temel teşkil etmiştir. Buna göre, her bireyin hayatını sürdürebilmek için gerekli eylemleri yapma hakkı vardır. Bireylerin özgürlüğünün korunmasındaki en önemli nokta ise siyasî bir toplumun meydana gelmesinden sonra onların yönetime karşı

---

⁴² Ancak piyasa ekonomisinin tam rekabet kabulüne odaklanması eleştirilmiştir. Eleştirinin temel noktası siyasal piyasaların ekonomik piyasalara benzememesi ve birkaç siyasî parti tarafından domine edilmesidir. Bu doğrultuda sadece sözü edilen birkaç siyasî parti seçimleri kazanma şansına sahiptir. Ayrıca, seçmen tercihlerinin kolay yönlendirilebilir olması ve tüketicilerin manipüle edilebilmesi söz konusudur. Bu yüzden seçmen tercihlerinin ne kadar sağlıklı olduğu ve halkın çıkarını ne kadar temsil ettiği tartışmalıdır (Bican Şahin, a.g.m., s.17.).

Ayrıca Brain Martin "*Nonviolence Versus Capitalism*" adlı eserinde beş adet prensip ortaya koyarak eleştirdiği problemlerin çözümünü sunmuştur. Bunlar "a) Mücadele yerine işbirliği olmalı, b) En fazla ihtiyacı olanların üretim ve dağıtımda öncelikli olmalı, c) İsteyen herkese tatmin edici iş olanağının bulunmalı, d) Sistemin yönetim mekanizmalarınca değil, bizzat halk tarafından işletilmeli, e) Var edilen sistem, baskı ve sert yönetime dayanmamalı" şeklinde sıralanmıştır.(Brain Martin, *Liberalizmin Kara Kitabı*, Kapitalizme Vahşi Olmayan Alternatifler, (çev. E. Senai), Derin Düşünce Platformu, s.33-34)

⁴³ Aktan, a.g.m, s.4-5.

⁴⁴ Eamonn Butler, *Hayek* (çev. Y. Z. Çelikkaya), Liberte Yayınları, Ankara, 1998, s.134.

korunmasıdır. Bu da devletin anayasal sınırlandırmalara tâbi tutulması ile gerçekleşecektir. Zira bireylerin, hiçbir kimse veya kurumun -devlet de dâhil- müdahale edemeyeceği özel alanları vardır. Buradan Locke'un hayat hakkı ve özgürlük hakkı tanımlamalarını anlayabiliriz. Ancak bir de bunların teorik planda kalmaması, hayata uygulanabilmesi anlamında mülkiyet hakkı vardır⁴⁵. Zaten Locke'un belirttiği gibi insanların devlet ile birleşmeleri ve kendilerini belirli bir yönetim altına sokmalarının asıl amacı, mülkiyet hakkıdır. Eğer bu haklar bir siyasal düzende mevcutsa ve bu şekilde düşünülüp aktüel gerçekliğe taşınabilirse elde edilecek düzen, kendiliğinden düzen olacaktır.⁴⁶

Liberal düzenin ekonomik yönünü teşkil eden piyasa ekonomisi kendi içerisinde bazı özellikler barındırır. Bunlar ekonomik liberal düzende ön plana çıkan fiyat mekanizması, serbest girişim ve rekabet ilkeleridir.

1.1.1.4.1. Fiyat Mekanizması, Serbest Girişim ve Rekabet

Klasik liberal düşünceye göre piyasa, ekonomide görülen dalgalanmaları kendiliğinden düzeltebilir durumdadır. Buna göre bireylerin eylemlerindeki olumsuz yansımalar, piyasanın yönlendirmesiyle uyumlu hale gelecek ve koordinasyon sağlanacaktır. Aynı durum fiyatların oluşmasında da etkili olacaktır. Tüketici ve üreticilerin karşılıklı eylemleri neticesinde ortaya çıkan sistem, fiyat mekanizmasıdır. Bu bakımdan çok önemli bir gösterge olan fiyat sistemi, piyasa ekonomisinin ahenkli çalışmasını sağlamaktadır. Yani fiyat mekanizmasında oluşacak problemler, piyasa ekonomisinin işleyişine de zarar verecektir.

Serbest girişim ilkesi de piyasa ekonomisinin olmazsa olmazlarından. Tıpkı fiyatların oluşması ve rekabet ortamı gibi, serbestiyet odaklı bir girişime işaret eder. Üreticiler piyasaya sürecekleri malları, düzenin aşırılıklarına kaçmadan hür biçimde üretebilmelidirler. Bir iş üzerinde uzmanlaşmış olan kimse, başka alandaki bir işi de yürütebileceğine inanıyorsa, önünde bir engel olmaması gerekmektedir. Ayrıca iktisadî liberalizmin öngördüğü şekilde gümrük vergilerinin kaldırılması, serbest girişimin artmasını ve gelişmesini sağlayacaktır. Örneğin bir ülkede yaşayan bir vatandaşın talep ettiği ürün, yerli üreticiler tarafından kalitesiz fakat fahiş fiyatla satışa sunulabilir. Fakat gümrük engellerinin ve vergilerinin kaldırılması ile serbest girişim sağlanacak ve

⁴⁵ Yayla, *a.g.e.*, ss.168-169.

⁴⁶ Fikret Elma, "Liberal Düşünce Geleneğinin Oluşumu ve John Locke", *Qafqaz Üniversitesi*, No.9, Azarbaycan, 2002, s.7.

piyasada ürün çeşitliliği artacaktır. Dolayısıyla tüketici kaliteli malı uygun fiyata alabilirken, oluşan rekabet ortamı piyasanın gelişimini olumlu yönde etkileyecektir.⁴⁷ Serbest girişim ürün çeşitliliği yanında iş ve pazar çeşitliliğini de sağlayacaktır.

Liberalizmin rekabet anlayışı, mutlak veya tam rekabeti zorunlu kılmaz. Zira Hayek, bu durumda rekabetin önemli yararlarının göz ardı edildiğini öne sürmüştür. Rekabet anlayışı, bir konuda kimin daha iyi olduğunu keşfetmeyi sağlar. Aynı zamanda iyi olandan daha iyisinin yapılması bakımından da teşvik özelliğine sahiptir. Rekabet sürecinde, bireyler ya da firmalar bilgilerini ve becerilerini artırma imkânını da yakalarlar. Ayrıca varlıklarını ve konumlarını korumak ve geliştirmek için rekabet, önemli bir fırsattır. Rasyonel davranış sergilemeyen bireyler, Hayek'in rekabet teorisine göre rasyonelleşecek ve buldukları ortamda da rasyonelleşmeyi sağlayacaklardır. Rekabetin olmadığı yerlerde tekeller oluşmaya başlar. Tekelleşme ise ekonomik hayatta özgürlük ortamının ortadan kalkmasına neden olacaktır. Zira rekabetin yasaklanıp tekelleşmenin yükseldiği hemen her pazarda, siyasî otoritenin de müdahalesi görülmektedir.⁴⁸

Fiyat mekanizması, serbest girişim ve rekabet ilkeleri piyasa ekonomisinin vazgeçilmez birer parçasıdır. Herhangi birisinin eksikliği halinde piyasanın işleyişinde aksaklık olacaktır. Sosyal ve siyasî liberal düzende olduğu gibi, ekonomik liberal düzende de tüm ilkeler birlikte uygulandığında bir anlam ifade edecektir.

1.1.1.5. Sınırlı Devlet

Özgürlüğün kısıtlanmasında belirttiğimiz gibi “zor” kavramının ve gücün yaptırım olarak kullanımının belirlenmesi, devletin sınırlandırılmasındaki esas çerçeveyi çizmektedir. Çoğu liberal yazara göre zor araç olarak (dahi) kullanılmamalıdır. Devlet yapısında gücü elinde bulunduran otoriteye karşı sürekli olarak hissedilen güvensizlik, bu düşüncenin eseridir. Klasik liberal doktrinde sınırlı devlet ilkesinin yer almasının sebebi, zor kullanımı ile hak ve özgürlüklerin ihlâl edilebilme ihtimalidir. Bu ihlâli gerçekleştirebilecek iki aday vardır. İlki bireydir. Kişinin diğer bireylere karşı anayasal sorumluluklarını yerine getirmemesi bir suç durumunu oluşturur. Bu durumda çoğu liberal yazarın da kabul ettiği şekilde mağduriyet yaşayan kişinin savunma ve cezalandırma hakkı doğar. Esas olarak ise kanunen suçun tespiti ve zararın giderilmesi tanzim edilir. İkinci ve ilkinden daha

⁴⁷ Çaha, *Dört Akım Dört Siyaset*, Zaman Kitap, İstanbul, 2001, ss.38-39.

⁴⁸ Yayla, *Özgürlük Yolu*, ss.141-147.

tehlikeli olan aday, devlettir. Kanun ve kurallara bağlanma yolu ile sınırlandırmaya tabi tutulmamış bir devlet, insan özgürlüğüne karşın en açık tehdittir. Bu tip bir yönetim, zor ve şiddeti uygun yollar bularak bireylere uygulayabilir. Bu yüzden liberal gelenekte varlığı kabul edilen ve onaylanan devlet, hiçbir zaman kişiler üzerinde sonsuz otorite sahibi değildir. Varlığı halktan ayrı veya halka üstün olarak da düşünülmemelidir.⁴⁹

Devletin ortaya çıkışı ile ilgili tüm tartışmalar, kurala bağlanması ve sınırlandırılması amacına dayanmaktadır. Sözleşme teorisi bu bakımdan hayli fikir vericidir. Belirtmek gerekir ki siyasî tarihte adı geçen tüm sözleşme kuramları liberal felsefeye içkin değildir. Zira Hobbes ve Rousseau, bu teoriyi mutlak iktidarı savunmak amaçlı geliştirmiştir⁵⁰. Buna karşın Althusius ve Locke, teoriyi, iktidarın mutlaka sınırlandırılması gerektiği açısından savunmuştur. Sabine'e göre sözleşme teorisinin "[...] önemi, hukuk ve hükümet konularının genel ahlak alanına girdiği üzerinde ısrarla durmasıdır; hukuk ve hükümet yalnızca zorun ifadesi değildirler, bunlar ahlâkî eleştiri konusudur. Dolayısıyla teori genellikle liberalizme kaymakta[dır]". Devletin ahlâken de görevli kılınması fikri önceki asırlara kıyasla büyük ölçüde değişikliklere uğramıştır. Zamanla liberal demokrasinin temel özelliklerinden birisi olmuştur⁵¹.

Locke, liberal perspektifi diğerlerinden en fazla ayıran ilkenin devletin tarafsızlığı olduğunu belirtmektedir. Sivil-seçilmiş yönetim, yönetilenlerin rızasına dayandığı ve bu makamın kendisine yüklediği görevleri yerine getirdiği sürece meşrudur. O halde yöneticilerin, bireylerin hayat tarzını şekillendiren tercih ve inançlara karşı tarafsız kalması zaruridir. Ancak hemen hiçbir yönetim ve otorite, bunu sağlayamamıştır.⁵² Bu nedenle devletin yerine getirmesi gereken tarafsız yönetim görevi karşılıklı belirlenen şartlar itibarı ile bireyler tarafından sınırlandırılarak yerine getirilir. Toplum sözleşmelerinin kademelerine bakıldığında birey ve devleti kapsayan iki aşama ile karşılaşılacaktır. İlkinde yaşamı esas alan bir anlaşma ile insanların birleşmesi, toplumun oluşturulması ve hakların azami derecede güvenceye alındığı bir aşamadan söz edilir. İkincisinde ise devletin ortaya çıkması ve birey ile yönetimin karşılıklı ilişkilerinin belirlendiği bölüm yer alır. Böyle bir mukavele sonucu oluşacak olan devletin pozitif hukuktan önce tabîî hukuk ve tabîî haklar ile sınırlandığına ve ihlâl söz konusu olursa meşruiyetini kaybedeceğine inanılmıştır. Bu şekilde devlet pozitif

---

⁴⁹ Yayla, *a.g.e.*, ss.184-185.

⁵⁰ Donald G. Tannelbaum, David Schultz, *Siyasî Düşünce Tarihi: Filozoflar ve Fikirleri* (çev. F. Demirci), Adres Yayınları, Ankara, 2013, s.206 ve s.241.

⁵¹ Yayla, *a.g.e.*, s.184-185.

⁵² John Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup* (çev. Melih Yürüşen), Liberte Yayınları, Ankara, 2012, s.22.

yasaların da üzerinde olduğu düşünölen bir kısım kanunlar tarafından sınırlandırılmış ve olumsuzluğa yol açabilecek hareket alanı kısıtlanmıştır.⁵³

“Özgürlük, yasanın *varlık* nedeni, yasa da özgürlüğün *bilgi* nedenidir.” diyen Kant, sınırlı devlet unsurunu pratik ve özlü bir şekilde ifade eden düşünörlerdendir.⁵⁴ Onun önerdiği devlet modeli, özgürlüğün “iyi”den önceliğine dayanır. Basit ifadesi ile iyi olduğunu düşündüğünüz şeyi karşıdakine dayatmak olan paternalizmi despotizm olarak gören Kant, devletin görevinin insanların mutluluğunu takviye etmek olmadığını belirtmiştir. Devletin faaliyetlerinin esas amacı, erdem veya mutluluk gibi kavramlar değil, özgürlüktür. Hukuka uygun davrandığı söylenebilecek bir devlet, herhangi bir ayırım yapmaksızın tüm bireylerin özgürlüğünün ve eşitliğinin sağlanması ile vazifelidir. Bir toplumda meydana gelen temel hak ve özgürlüklerin zedelenmesinden devlet sorumludur. Çünkü otorite haricinde bir güç tarafından özgürlüğün zarar görmesini de devlet, bertaraf etmek durumundadır.⁵⁵

Devletin bireylerin hayatlarına müdahale etmesine, faydacılık prensibinin kısıtlanması tezi ile karşı çıkan Mill ise üç itirazda bulunur. İlki müdahale olmadığı takdirde fertlerin işini daha iyi yapacağıdır. İkincisi ilkinin destekleyicisi hükmünde, fertler işlerini daha iyi yapamaları dahi işlerin onlar tarafından yerine getirilmesi fikrî terbiyelerini geliştirir, inisiyatif ve tecrübe kazanırlar. Son itirazı ise, hükümetin müdahalede bulunması gücünü geliştireceği ve bunun ciddi boyutta fenalıklara kapı aralayacağı şeklindedir. Mill, “*Bürokrasi ne kadar gelişirse, esaret o kadar koyu olacaktır*” der. Bürokrasi siyasetin ayrılmaz bir parçasıdır.⁵⁶ Bu bağlamda bazı liberal yazarların siyasete de endişeli baktığını söylemek yanlış olmaz. Siyasete gelişigüzel müdahaleler yapıl(a)mamalıdır. Aksi halde yukarıda bahsi geçen bireyin özel alanı daraltılmış, hak ve özgürlükleri kısıtlanmış olur. Bu da ilerleyen süreçte hürriyetin tamamen yitirilmesine yol açabilir. Bu sebeple siyasetin alanının sınırlandırılması, dolayısı ile de devletin sınırlandırılması gerekir.⁵⁷

Devletin sınırlandırılmasının iki önemli yolu vardır. Bunlardan ilki yasalarla çizilen sınırdır ki, tahakküm ve yetki aşımının önlenmesini hedefler. Diğeriyse siyasî liberalizmin temel ilkelerinden biri olan kuvvetler ayrılığıdır. Devletin elindeki yasama,

---

⁵³ Yayla, *a.g.e.*, s.186.

⁵⁴ Nejat Bozkurt, *Kant*, Say Yayınları, İstanbul, 2008, s.52.

⁵⁵ Frederic Bastiat, *Hukuk* (çev. Y. Arslan, A. Yayla), Liberte Yayınları, 2010, s.20.

⁵⁶ John Stuart Mill, *Özgürlük Üstüne* (çev. M. Osman Dostel), Liberte Yayınları, Ankara, 2012, ss.59-63.

⁵⁷ Yayla, *a.g.e.*, ss.191-192.

yürütme ve yargı kuvvetlerinin birbirinden bağımsız olmasını öngören kuvvetler ayrılığı, liberal bir siyasetin vazgeçilemez şartıdır.

1.1.1.5.1. Kanun Hâkimiyeti ve Hukukun Üstünlüğü

Klasik liberal düşüncenin sınırlı devlet ilkesi, siyasî liberalizm ekseninde üç farklı yansıma göstermiştir. Bunlar; sınırlı ve sorumlu devlet, hukukun üstünlüğü ve kanun hâkimiyetidir. Sınırlı ve sorumlu devlet ilkesi yukarıda ele alındığı için burada tekrarlanmayacaktır. Aslında hukuk devleti ve kanun hâkimiyeti, sınırlı devletin temellerini teşkil etmektedir.

Hukuk devleti, siyasî iktidarı sınırlandıran, insan hak ve hürriyetlerini güvence altına alan, adil ve evrensel normlara uyum sağlayan bir devlettir. Bu devlet yapısında birey-devlet ilişkileri kaçınılmazdır. Toplumsal örgütlenmelerin söz konusu olduğu durumlarda bireyin üstünlüğü ilkesi benimsenir. Zira hukuk devleti, insan hak ve hürriyetlerini sağlama, uygulama ve güvence altına alma görevleri bakımından “insan hakları devleti” olarak da ifade edilebilir. Liberal düşüncede şiddetle karşı çıkılan devletin yozlaşması ve güç kullanımına karşın, hukuk devleti ilkesi bireylerin âdeta güvencesidir. Liberal bir hukuk devletinde birey, toplum ve devletten önce gelmeli, bu kavramlardan önce düşünülmalıdır. Hakeza kolektif yapılar, bireylerden meydana geldiği için toplum da devletin önünde yer almalıdır.⁵⁸

Liberal gelenekte kanun hâkimiyeti ilkesinin hedefi, bireylerin, kanunların kendilerini nasıl etkileyeceğinden haberdar olmalarıdır. Bu bakımdan Hayek, hangi kuralların kanun karakteristiği taşıyıp taşımadığının, dört madde ile belirlenebileceğini söylemiştir. Bunlardan ilki genel olma prensibidir. Buna göre hiçbir kişi veya grup, iyi veya kötü biçimde hedef alınarak kanun çıkarılamaz. İkincisi eşitlik ilkesidir ki; tüm vatandaşlara aynı şartlarda uygulanması gerektiğini belirtir. Üçüncü olarak kanun, geriye döndürülebilir olmamalı, geçmişi kapsamamalıdır. Son olarak da, hükümet dâhil herkesi bağlayıcı olmalıdır. Hayek’e göre bu dört maddedeki özellikleri taşıyan tüm kurallar kanun olabilir. Zaten kanunun hâkim konumda olması veya bir kanun hâkimiyetinden bahsedilebilmesi için de bu özellikleri taşıması gerekmektedir. Kanun hâkimiyeti, hukuk devletinden daha az kapsayıcı ve hatta hukuk devletinin bir parçasıdır

---

⁵⁸ Adnan Küçük, “Hukuk Devleti, Demokrasi ve Temel Hak ve Hürriyetlerin Güvencelenmesi”, *Liberal Düşünce*, Sayı.35, 2004, ss.202-203.

denilebilir. Hukuk devleti doğrudan devleti nitelerken, kanun hâkimiyeti daha çok siyasal otorite ve kanunların içeriği ile ilgilidir.⁵⁹

Bir devlette kanun hâkimiyetinin pratik temelini anayasacılık oluşturur. Liberal siyasî teoride siyasî iktidarın sınırlandırılması şeklinde tanımlanan anayasacılık, modern anayasaların hangi normları içermesi gerektiğini belirlemektir. Anayasacılığın temel ilkeleri arasında yargının bağımsızlığı, kuvvetler ayrılığı, bireysel hak ve özgürlüklere saygı ve anayasal kuralların koruyucusu olarak yargının rolünü belirlemek bulunmaktadır. Bundan dolayı Batı geleneğinde anayasacılık, siyasî iktidarın siyasî kurumları kullanımını minimize etmek şeklinde tezahür etmiştir. Anayasacılık kısa ve öz olarak “keyfi iktidarın antitezi” şeklinde de tanımlanmıştır. Burada temel amaç, baskı ve tahakkümün engellenmesidir.⁶⁰

Anayasası bulunan modern dünya ülkelerinin birçoğunda anayasa mahkemeleri de mevcuttur. Özellikle kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlü olduğu ülkelerde yüksek yargıya büyük ölçüde anlam atfedilmektedir. Bu da zamanla yargının yozlaşması ihtimalini doğurabilmektedir. Zira ABD’de Federal Yüksek Mahkeme’nin doğrudan siyasetle ilişkili bazı konularda cesur kararlar vermesi ile gündeme gelen bir kavram vardır. Küresel çapta yaygınlaşan anayasa yargısı ile aynı oranda gelişen bu kavram yargısal aktivizmdir. En genel tanımıyla yargısal aktivizm, görevi anayasaya uygunluk denetimi olan yargı organlarının yasal sınırlarını aşması durumudur. Bu aşma eylemi yasamanın siyasî kararlarına müdahale veya alınan kararların siyasî nitelik taşıması gibi durumlarda görülür ki, bunlar aktivist bir tutuma işaret etmektedir.⁶¹ Yargısal aktivizm, kanunda açıkça yasaklanmamış olan siyasî eylemlerin iptali veya içtihatların göz ardı edilmesi şeklinde gözlemlenebilir.⁶² Yargısal aktivizmin eleştirildiği başka bir nokta yargıçların, anayasal görüntü altında kişisel ideoloji ve fikirlerini tatbik etmeleridir. Yani, yargıçların yasal olanı illegal kılma eylemi olarak kendini göstermektedir.⁶³

Aktivist tutumlar her zaman negatif olarak seyretmez. Örneğin bireylerin anayasal haklarının korunması olarak da ortaya çıkabilirler. Ancak genellikle koruyucu değil

---

⁵⁹ Yayla, *a.g.e.*, ss.187-188.

⁶⁰ Mustafa Erdoğan, “Demokrasi, Anayasa Yargısı ve Türkiye Örneği”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/20, 2011, s.30.

⁶¹ Serdar Korucu, “Yargısal Aktivizmin Kavramsal Analizi”, *Liberal Düşünce*, Yıl.18, Sayı.69-70, ss.201-204.

⁶² Korucu, *a.g.m.*, s.222.

⁶³ Ozan Ergül, “Berraklaştırılmayan Bir Kavram: Yargısal Aktivizm”, *Türkiye Barolar Birliği*, Sayı.104, 2013, ss.41-44.

kısıtlayıcı kapsamdaki kararları eleştiri konusu olarak gündeme gelmektedir. Eleştirilen durum da hukuk erklerinin yargı organı gibi hareket edemediğinin düşünülmesidir.⁶⁴

Yargısal aktivist bir yorum, yasama çoğunluğunun siyasî seçimlerini büyük ölçüde değiştirebilir. Bazen, bu durumu doğrudan tersine de çevirebilir. Anayasa yargısının politik yorumlamalardan uzak durması, meşruiyetine ve yetki sınırlarına dair yapılan eleştirilerin azalmasını sağlayacaktır. Aksi takdirde yetkili yargı erkinin takındığı aktivist tavır, yargıya olan güveni sarsacağı gibi demokrasiye dair beklentileri de düşürecektir. Özetle yargısal aktivizm, mahkemelerin anayasaya uygunluk denetimi esnasında belirli bir sonuca varmak için, anayasal hükümlerin sınırlarını genişleterek ters yüz etmek pahasına yorumlayarak karar vermesi durumudur.⁶⁵

1.1.1.5.2. Kuvvetler Ayrılığı

Anayasacılığın bir unsuru olan kuvvetler ayrılığı düşüncesinin ahlaki dayanağı veya sosyal hedefi, özgürlüktür. Anayasacılık, iktidarın bireylerin özgürlüklerine tehdit teşkil etmesinin önlenmesinde önemli bir yere sahiptir. Bu bakımdan devletin yönetim organlarının yetki açısından birbirinden ayrı ve bağımsız olmasını öngören kuvvetler ayrılığı, özgürlüklerin önlenmesine engel olmanın kurumsal rolünü üstlenmektedir. Kuvvetler ayrılığı düşüncesini siyasî anlamda ilk gündeme getiren düşünür John Locke, ardından bu teoriyi geliştiren ve ün kazanmasını sağlayan kişi Montesquieu'dur. Her iki filozofun da ortak düşüncesi, devlet işlerinin farklı kişi ve kurumlar tarafından yerine getirilmesi olmuştur. Bunun yolunun da devlet gücünü paylaşmaktan geçtiğini belirtmişlerdir. Montesquieu'ya göre bir devlette hukuksal anlamda üç temel güç bulunmaktadır. Bunlar yasama, yürütme ve yargılama güçleridir. Demokratik bir yönetim, bu güçlerin ayrı organlar tarafından yerine getirilmesi ile sağlanabilir. Siyasî özgürlüğün temeli, bireylerin muhtemel yozlaşmalarından dolayı iktidarın kötüye kullanımının engellenmesidir. Zira yönetim güçlerinin tek elde toplanması istibdat ihtimalini arttıracaktır.⁶⁶

Kuvvetler ayrılığı, devletin üç temel fonksiyonu olan yasama, yürütme ve yargının, yine devlete ait olan birbirinden bağımsız üç kuruma verilmesi gerektiğini öne sürer. Buradaki asıl amaç, istibdadı engelleyecek ve temel hak ve özgürlükleri koruyacak biçimde devlet gücünü paylaşmaktır. Kurumların anayasallığı ve

⁶⁴ Korucu, a.g.m., ss.223-225.

⁶⁵ Yusuf Şevki Hakyemez, *Hukuk ve Siyaset Ekseninde Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi ve İnsan Hakları Anlayışı*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2009, ss.33-35.

⁶⁶ Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2012, ss.16-17.

bağımsızlığı, yetki ve personel çakışmasını engellemek açısından önemlidir. Kuvvetler ayrılığı ilkesi liberal demokrasilerin tamamında önemli ölçüde saygı görmektedir.⁶⁷

Kuvvetler ayrılığı siyasî bir tema olarak ortaya çıkmış ve siyasî liberalizmin de temel taşlarından olmuştur. Buna göre, yasama kurumu genel kuralları formüle ederken, yürütme de devleti bu kurallara uygun bir şekilde yönetmelidir. Kanunu çıkaran ve tanımlayan iradeler ayrı ve birbirinden bağımsız olmalıdır.⁶⁸

Hükümet sistemlerin biçimlenmesini belirleyen ilk temel ayırım, yasama ve yürütme arasındaki ilişki biçimidir. Liberal demokrasilerin azımsanmayacak ölçüde parlamenter sistemi benimsedikleri görülmektedir. Bu sistemin karakteristik bir özelliği yasamada güçlü olan partinin yürütme gücüne de hâkim olması ve bunların iç içe bir yapıda bulunmasıdır. Genellikle yürütme, yasamanın denetimine tâbidir. Hükümet yasa koyucu sıfatıyla meclisten yasa geçirdiği için etkin bir rol oynar. Ancak aynı zamanda meclise karşı sorumluluğu bulunmaktadır ve meclisin güvenini kaybetmemesi gerekir. Burada hükümet yetkili makamdır, ancak üstünlük, nihai güç (hükümeti düşürme gücü olan) meclistedir.⁶⁹

Parlamenter sistemlerde güçlü iktidar olduğu taktirde yasalar daha kolay değiştirilebilir ve yönetim tüm gücü eline alabilir. Demokratik toplumlarda yönetime dair yetkilerin tek elde toplanması tehlikeli addedilmektedir. Bunun nedeni yönetimin keyfileşme ihtimali ile birlikte vatandaşların özgürlüklerinin kısıtlanma riskidir. Böyle durumlarda yönetime, hataları karşısında hesap sorabilecek bir aygıt da bulunmamaktadır. Dolayısıyla liberal demokrasilerde yetkilerin paylaşılması tercih edilmektedir.⁷⁰

Geleneksel anlamda devlet içerisinde kuvvetlerin güç dağılımı ve düzeni bakımından günümüzde başlıca üç tür hükümet sistemi uygulanmaktadır. Bunlardan ilki kuvvetlerin ayrı olduğu başkanlık sistemi, ikincisi kuvvetlerin hukuken ve siyaseten birliğine dayanan meclis hükümeti sistemi ve üçüncüsü kuvvetlerin hukuken ayrı, siyaseten birlik olduğu parlamenter sistemdir.⁷¹

Gücün tek merkezde toplanmasına karşı geliştirilmiş olan kuvvetler ayrılığı teorisi, merkeziyetçi fikriyatın reddedilmesiyle ortaya çıkmıştır. Yönetimin merkezde toplanmasını engellemek, yetki ve görevlerin adil ve nitelikli paylaşımını

---

⁶⁷ Andrew Heywood, *Siyaset*, ss.399-401.

⁶⁸ Erdoğan, *a.g.e.*, ss.203-204.

⁶⁹ Heywood, *Siyaset*, s.399.

⁷⁰ Rıza Aslan, *Kuvvetler Ayrılığı Teorisi ve Uygulamalı Örnekleri*, Dora Yayınları, Bursa, 2009, ss.31-32.

⁷¹ Mustafa Erdoğan, *Anayasa Hukukuna Giriş*, Adres Yayınları, Ankara, 2004, s.19.

gerçekleştirmek ve sistemli bir yönetim mekanizması oluşturmak amacıyla bazı kamusal yetkilerin merkezden daha küçük ve daha az yetkili birimlere paylaştırılması, adem-i merkeziyetçiliği meydana getirmiştir. Bu güç paylaşımının yönetsel yönünü teşkil eden “idarî adem-i merkeziyetçilik” de, siyasî liberalizmin önemli bir kurumudur.

İdarî adem-i merkeziyetçilik, seçimle iş başına gelmiş siyasîlerin idare yetkilerinin yerel birimlere paylaştırılması sonucu doğar ve yönetim biçimi bakımından ikiye ayrılır. Bunlardan ilki belirli kamu hizmetlerinin merkezden bağımsız bir kuruluş tarafından yerine getirildiği hizmet yönünden yerel yönetimlerdir. Hizmet yönünden yerel yönetim kuruluşlarından bazıları; üniversiteler, kamu iktisadî teşebbüsleri, ticaret odalarıdır. Bu kuruluşlar merkezî yönetimin hiyerarşik yapısında bulunmaktadır. Tüzel kişilik olan bu kuruluşların; bütçeleri, giderleri ve mal varlıkları kendilerine aittir. Diğer bir yönetim biçimiye yer yönünden yerel yönetimlerdir. Belirli bir yörede yaşayan vatandaşların kolektif ve lokal ihtiyaçlarının giderilmesi için, yerel bazı kuruluşlara özerklik tanınması gerekmektedir. Belediyeler ve köyler bu kuruluşlara örnektir. Bu birimlerin yönetsel özerklikleri ve tüzel kişilikleri vardır. Mal varlıkları, kısmen gelir kaynakları ve bütçeleri de merkezden bağımsızdır.⁷²

İdarî adem-i merkeziyetçiliğin yetkilendirme bakımından da iki çeşidi bulunmaktadır. Bunlardan ilki “yetki genişliği”, diğeri de yönetimin gerçek anlamda yerinden yapılması durumudur. Yetki genişliği, merkezdeki kuruluşların yereldeki faaliyetlerini yürütmeleri için, yereldeki örgütlere bir kısım yetkilerini devretme durumudur. Merkezî kuruluşların bazı görevlerini, kendi bünyelerindeki yerel birimlerce yerine getirmesi, yetki genişliğini gösteren bir uygulamadır. Bakanlıkların yerel düzeydeki kuruluşları, bu türden bir örgütlenmedir. Adem-i merkeziyetçi idarenin ikinci türü olan yönetimin gerçek anlamda yerinden yapılması ise, yetki genişliğinden pratik anlamda çok farklı değildir. Ancak içerik olarak mevzuat bakımından ve yetki kullanımı bakımından biraz daha güçlü bir yapıları vardır. Yerinden yönetim kuruluşlarını mevzuat olarak güçlü kılan olgu, yasalar uyarınca oluşturulmaları ve yine işlevlerinin de yasalarla belirlenmesidir. Bununla birlikte bazı durumlarda merkezî yönetimde olmayan çeşitli siyasî ve tüzel yetkilere de sahip olmaktadır. Bahsedilen iki tür yerel yönetim şekli de, merkezin bilgisi ve rızası doğrultusunda yetki sahibi

---

⁷² Bilal Eryılmaz, *Kamu Yönetimi, Düşünceler, Yapılar, Fonksiyonlar, Politikalar*, Umuttepe Yayınları, İzmit, 2012, ss.115-116.

olmaktadır. Merkezin reddettiği durumlarda yerel bir yönetim organının oluşturulması, yapılanması söz konusu değildir.⁷³

Yerel yönetim anlayışı, aynı zamanda demokratikleşmenin bir yönünü temsil eder. Demokrasinin esas anlamı halkın kendini yönetimidir. Fakat günümüzde tüm halkın katılımı sağlanarak, onu tek alanda toplayacak, yöneticileri seçebilecek ülke yoktur. Demografik açıdan büyümüş olan günümüz dünyasında böyle bir şey pek de mümkün değildir. Çünkü insan nüfusu artmakta, kullanılabilir alanlar azalmaktadır ve toplumların bir arada yaşaması, birlikte siyasal faaliyetlere katılması imkânsızlaşmıştır. Bu nedenle toplumların çoğalması, şekillenmesi, değişmesi bakımından demokrasi, eski dönemlerdeki haliyle ifa edilemez. Bununla birlikte demokrasi, toplumların kolaylıkla vazgeçeceği veya herhangi bir zorlukta değiştirmeyi tercih edecekleri bir idare biçimi de değildir. Dolayısıyla günümüz şartlarında demokrasinin teminini sağlayacak ve kolaylaştıracak yöntemlere ihtiyaç duyulur. İşte idarî adem-i merkeziyetçilik, kişilerin siyasî haklarını kullanmaları ve yönetime etkin biçimde katılmaları bakımından kritik önem teşkil eder. Yaşamın tüm ünitelerinin var olduğu, günlük yaşamın sürdürüldüğü yerler olan yerel yönetimler, siyasetin hayata geçirilmesi bakımından uygun birimlerdir. Aynı zamanda demokrasinin bilindiği şekliyle genelden yerele indirilmesine karşın, yerelde tesis edilmesi yoluyla genele uyarlanmasına da zemin hazırlarlar. Bu bakımdan yerel yönetimler demokratik bir yönetim için uygun bir alan teşkil etmektedir.⁷⁴

Liberalizmin, sınırlı devlet, eşitlik, bireycilik, temel hak ve özgürlükler gibi ilkeleri; güçlerin tek elde toplanması, yetkilerin adaletsiz dağılımı, vatandaşların ayrımcılığa maruz kalması gibi durumları reddeder. Bunların temelinde yatan sebeplerden biri de merkeziyetçi anlayıştır. Merkezde toplanan güçler, güce hâkim olanların inisiyatifinde yönetilen makamları doğurur. Bu da eşitliği, adaleti, temel hakları vb. değerleri ortadan kaldıracaktır. İnsanların yönetiminin olduğu bir yerde, katılımcı birey sayısı arttıkça yönetimin demokratikleşmesi de o oranda artar. Aynı şekilde devlet yönetimine hâkim olan birimlerin artması, merkezin görev dağılımı yapması, yani yerel yönetim anlayışının benimsenmesi de demokratikleşmeyi arttıracak bir husustur. Bu bakımdan idarî adem-i merkeziyetçilik, liberalizmin kurumları arasında sayılabilir.

---

⁷³ Eryılmaz, a.g.e., s.117.

⁷⁴ Ruşen Keleş, *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, Cem Yayınevi, İstanbul 2000, ss.18-19.

1.2. Liberalizmin Türleri

Rönesans ve Reform hareketlerinin yükseldiği dönem, liberal öğelerin de gelişip güçlendiği bir süreçtir. Sosyal hayattan ekonomiye kadar insanı ilgilendiren hemen her alanda, modern düşünce sisteminin temel yapısının inşa edildiği bu zaman diliminde, liberal doktrinin günümüzdeki şeklinin iskeleti de oluşmuştur. Siyasî ve ekonomik anlamda liberal temalara kapalı toplumların hiçbiri, liberal felsefeden beslenen toplumların ulaştığı siyasî-iktisadî zenginliğe ulaşabilmiş değildir.⁷⁵

Liberalizm tarihsel olarak, modernleşme çizgisiyle paralel seyretmiştir. Orta Çağ'da güç unsuru olan Katolik kiliselerinin vesayeti altında gelişen teokratik siyasal düzene tepki olarak doğan Rönesans ve Reform hareketi, bir taraftan yeni düşünce ve fikirlere beşiklik ederken, diğer taraftan da geçmişin derinliklerinde kalmış olan yaşam felsefelerinin kapılarını tekrar aralama fırsatı yaratmıştır. Bu arayışlar doğrultusunda Antik Yunan felsefesindeki düşünüş biçimi ve sosyal pratikler de elde edilen kazanımlar olarak ortaya çıkmıştır. Böylece liberalizmin tarihsel kökenlerine inilmiş ve bu köke ait damarlardan biri olan bireylerin maddi veya manevi kişisel hazzını öne çıkarmaya çalışan “Sofizm, Epikürizm ve Septisizm” gibi antik döneme ait fikir akımlarına ulaşılmıştır. Çaha'ya göre liberalizmin geçmişteki can damarlarından biri de Hristiyanlıktır. Çünkü Hristiyanlık Batı dünyasındaki baskıcı Roma rejimine karşın dikkatleri, insanların hepsini kuşatmış olan sistemlerden, “birey”, “hak”, “hukuk” ve “eşitlik” gibi öznel kavramlara çekebilmiştir. Liberalizmin ana çizgisini ifade eden klasik liberal düşüncenin temel unsurlarından biri olan doğal hukuk kavramı ve ardında bulunan ontolojik anlayış, ciddi oranda Hristiyanlıktan alınmıştır.⁷⁶

Hristiyanlıkta fikir sisteminin üzerine kurulduğu ana yapı insan iken, liberalizmde de bireydir. Hristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nun alışkın olmadığı “rıza” kavramını ilk defa kullanan bir akım olmuş ve aksi yönde politik tutum takınan yönetime karşı bireylerin itaatsizliğine başvurabileceğini vaz etmiştir. Liberal düşünürlerin araç olamayacağını ve nihai amaç olduğunu söyledikleri *birey* düşüncesinin gelişmesinde -insanı yeniden okuyan- Protestanlığın da önemli katkısı bulunmaktadır. Bunun yanında İslam düşünürlerinin de liberal düşünceler üzerinde etkileri olmuştur. İktisadi liberalizmin çıkış noktası olan rasyonel birey kavramı, *İbn-i Rüşd*, *Farabi*, *Gazali*, *İbn-i Sina* gibi Müslüman düşünürlerin, bireyin salt iradesi ile kendi hayatını şekillendirebilmesi ve benzeri düşünceleri ile gelişim kazanmıştır. Bunun

⁷⁵ Çaha, *a.g.e.*, s.19.

⁷⁶ Çaha, *a.g.e.*, s.20.

yanında Kant'ın bilgi felsefesinin -kavramlaştırma hariç- Gazali ile birebir aynı olması, Aydınlanma Dönemi'nin İslam filozoflarına ulaşmak adına önemli bir köprü olduğunu göstermektedir. Yine Locke ve Mill, temsil ve rıza perspektifli bireysel mutluluk, özgürlük ve yönetim teorilerinde Farabi ile ciddi oranda örtüşmektedir.⁷⁷

Liberalizm, kendi içerisinde çeşitlenmiştir, başkalaşmıştır. Bunun bilinen örnekleri liberteryenizm, muhafazakâr liberalizm, sosyal demokrat liberalizmdir. Klasik liberal teoriyi temel alan tüm akımlar, serbest piyasa ekonomisi ve demokratik yönetimi de esas almıştır. Liberalizmin en çok bilinen türü, serbest piyasa ekonomisinin yanında temel insan hakları ve anayasal sınırlı hükümeti de temel kabul eden klasik liberalizmdir. İkincisi, 19. yüzyıl ortalarında önemi artan sivil ve sosyal haklar öğeleri çevresinde gelişmiş olan sosyal özgürlükçü felsefedir. Üçüncüsü ise Robert Nozick gibi düşünürlerce geliştirilen ve devleti yalnızca güvenlik için gerekli gören (gece bekçisi) liberteryen düşüncedir.⁷⁸

Daha önce belirttiğimiz üzere birçok ideoloji gibi liberalizm de kapsadığı alana göre çeşitli alt başlıklara ayrılmıştır. Bu başlıklardan biri de klasik liberalizmdir; ancak yukarıda bahsedilmiş olması nedeni ile bu başlık altında incelenmeyecektir. Klasik liberalizm dışında liberalizmin temel ayırım noktalarını oluşturan üç akım; iktisadî, siyasî ve sosyal liberalizmdir. İktisadi ve siyasî liberalizm liberal doktrini anlamak ve anlatmak adına biraz daha ön plandadır. Sosyal liberalizm ise liberal değerlerin toplumsal yaşam içerisinde uygulanma biçimi olarak tanımlanabilir. Aşağıda bu üç alt başlığa değinilecektir. Ardından son yüzyılda ortaya çıkan ve bazı liberal düşünürlerin⁷⁹ kabul etmediğini söylediği fakat genel siyasî literatürde yerini edinmiş olan neo-liberalizme değinerek, neo-liberalizmin ülkemizdeki tezahürlerinden bahsedeceğiz.

1.2.1. İktisadî Liberalizm

İktisadî liberalizm, liberal düşüncenin sosyal ve siyasî boyutlarının ön koşulunu oluşturmaktadır. İktisadî yapısında serbest piyasanın güçlü olmadığı toplumlarda sosyal bütünler arasındaki rekabet sayesinde demokrasi de gelişmemektedir. İktisadî liberalizm, dört temel ilke çerçevesinde ele alınabilir. Bunlardan ilki ve iktisadî liberalizmin çıkış noktasını teşkil eden ilke rasyonel birey anlayışıdır. Bu anlayışa göre

⁷⁷ Çaha, *a.g.e.*, ss.21-22.

⁷⁸ Çaha, *a.g.e.*, s.22.

⁷⁹ Örneğin Türkiye'de liberal düşüncenin gelişiminde önemli bir isim olan Atilla Yayla, kendisi ile yapılan bir söyleşide neo-liberalizm ifadesinin yanlış anlaşılmalara sebep olduğunu, klasik liberal değerleri eleştirilenin bir yolu gibi görüldüğü ve bu sebeple bu kavramı benimsemediğini belirtmiştir. Atilla Yayla, İstanbul Ticaret Üniversitesi'nde Yapılan Söyleşi, (Abdülkadir Tartılcı), (12.11.2013).

kişiler rasyonel varlıklar oldukları için kendileri lehine en iyiyi seçebilme yetisine sahiptirler. Birey için en ideal seçenek, kendi iradesiyle karar verdiği seçenektir. Ekonomik yaşantı içerisinde müdahalede bulunulmayan pazar, bireyin en özgür karar vereceği ortamdır.⁸⁰

İktisadi liberalizmin rasyonel bireyden sonra gelen, ikinci ilkesi ise serbest tercih hakkını kabul etmektedir. Ekonomik yaşamın temel iki aktörü olan üretici ve tüketici, kendi kararları doğrultusunda hareket edeceği için buluşacakları nokta, her ikisinin de fayda sağlayabileceği bir nokta olacaktır. İktisadi liberalizmin bireyler arasındaki ekonomik ilkelerin düzenlenebilmesi için öngördüğü temel ilkelerden üçüncüsü, devletin piyasadan elini çekerek piyasayı serbest bırakmasıdır. Bu ilke gereğince devlet pazara dâhil olursa, hakkaniyet ihlâl edilir. Ancak devlet dâhil olmazsa üreticiler (piyasa), tüketiciye hitap edebilmek adına ürün kalitesini artırırken fiyatını düşüreceklerdir. Dolayısıyla tüketici, kaliteli malı uygun fiyata alabilecektir. Serbest piyasa uygun malın sunulmasının yanında sınırsız üretimin de gerçekleştiği piyasadır. Ne tüketici ne üretici herhangi bir sınırlamaya tabi tutulmaz. Üreticinin sınırsız üretme ortamında kendini zenginleştirme çabası doğacaktır. Bu da genele teşmil edildiğinde toplum adına bir zenginlik ve refah anlamına gelmektedir. Adam Smith, Ulusların Zenginliği eserinde bu döngüden bahsetmektedir. Sınırsız üretimin üretici ve tüketici için taşıdığı anlam “*hakkaniyet*” kavramıdır. Bu kavram ise adaletin var olabilmesi için önkoşuldur.⁸¹

Serbest piyasada sınırsız üretim olduğu takdirde mal fazlası oluşacaktır. Arz-talep arasında bir dengesizlik yaşanmayacağı için enflasyon yaşanmayacaktır. Ancak piyasadaki mevcut mal miktarı tüketicinin toplam talebinden düşük olursa, malların fiyatları yükselecek ve enflasyon kaçınılmaz olacaktır. Mal fazlalığının probleme yol açmayacağını söylemek de doğru olmaz. Ancak liberal öğretiyeye göre bu tip durumlar enflasyon gibi krizlerden daha kolay aşılabilecektir. Smith’e göre, ülkelerin zengin olabilmesinin şartı, kendi çevrelerine ördükleri gümrük duvarlarını kaldırarak dünya ticaretiyle birleşmelerinden geçmektedir. Gümrüğün kalktığı bir sistemde yerli üreticinin zarar göreceği düşüncesi, niteliksiz malın pahalıya satılmasını savunanlarca dile getirilmektedir. Sermayenin dolaşım halinde olması “büyük ölçekli” olmasını zaruri kılar. Bu durum ise mal miktarı artarken fiyatların düşmesine neden olacaktır.⁸²

---

⁸⁰ Çaha, *a.g.e.*, ss.36-37.

⁸¹ Çaha, *a.g.e.*, s.38.

⁸² Çaha, *a.g.e.*, ss.38-39.

Bir ekonomik pazarda serbest piyasa yoksa tekel-kartel vardır. Ancak gümrüğün olmadığı bir piyasada ise çok sayıda üretici mevcuttur. Bu da tüketicinin alacağı malın çeşitliliğini artırır. Tüketici seçeneklerden en cazip olanına meyledecektir. Böylece kalitesiz malın fahiş fiyatla satılma durumu ortadan kalkacaktır.⁸³

Serbest piyasanın tekelleşmeye yol açacağı eleştirisine karşın liberal düşünürler, liberal ekonomik uygulamalardan önce tekelleşmeyi önleyici bir takım anayasal düzenlemelerin yapılacağını öngörmüşlerdir. Serbest piyasada tekelleşmenin oluşmaması için rekabeti koruyucu sıkı tedbirler alınmaktadır. Çaha, bu konuda, dünya üzerinde liberal iktisadî yapıyı benimsemiş ülkelerde henüz tekelleşme görülmediğini belirtmiştir. İktisadi yapısı liberal olan ekonomilerde bir takım sosyal değerler daha fazla korunmaktadır. Yolsuzluk, rüşvet, iltimas geçme gibi durumlar kapalı ekonomilere göre daha fazla yaşanmamaktadır. Serbest piyasa, liyakat, kalite, çalışkanlık, şeffaflık, rekabet, hakkaniyet, adalet ve refah gibi pozitif değerlerin gelişme sebebidir. Bu değerler piyasanın kendi sistemi içerisinde kendiliğinden düzenlenecek ve varlığını sürdürecektir.⁸⁴

Liberal doktrinin anlaşılması bakımından, iktisadî boyutunun ifa ettiği önem hiç de az değildir. Aydınlanma Çağı'nda özellikle Adam Smith'in fikirleriyle ortaya çıkan iktisadî liberal teori, Richard, Malthus, J.S. Mill gibi isimlerin de katkısıyla gelişmiştir. Liberal düşünürlerin ortaya koyduğu nüanslar çerçevesinde iktisadî liberalizm, piyasanın egemenliğine ve faydaların doğal uyumuna dayanmaktadır.

Klasik iktisatta piyasa egemenliği kısa vadede bireylerin, uzun vadede tüm toplumun çıkarına uygun olacağı kanaati yaygındır. Ayrıca piyasa ekonomisi anlayışı, devletin iyice sınırlı bir konuma itilmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Temel liberal iktisadî değerleri reddeden devletlerin tekelleşmesi kaçınılmazdır. Burada devletin piyasaya müdahalesi ile orantılı bir tekelleşme söz konusu olacaktır. Zira iktisadî liberalizm birey ve hürriyet odaklı bir sistem olduğu için, reddi halinde özgürlüklerin ortadan kalkacağı açık biçimde görülebilir.

İktisadî liberalizm, sınırlı devlet tarafından temel hak ve özgürlükleri korunan bireylerin, ekonomik sisteminin serbest piyasa olduğu anlayışı işaret etmektedir. Ancak bu sistemin içerisinde yer alan ve ekonomiye yön veren çeşitli kurumlar vardır. Bunların küresel çapta olanları başlıca; Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü şeklindedir. Ancak birçok liberal devlette yer alan ulusal bir kurum

---

⁸³ Çaha, *a.g.e.*, s.40.

⁸⁴ Çaha, *a.g.e.*, ss.41-44.

olarak merkez bankaları da, kritik yere sahiptir. Uyguladıkları politikalar açısından merkez bankaları, içerisinde buldukları devletin siyasal, toplumsal ve en önemlisi ekonomik gelişmelerinden ayrı düşünülemez.⁸⁵ Merkez bankaları 21. yüzyıl dünyasının en önemli kurumlarından birisidir. Başlıca görevleri faiz oranlarını ve para arzını düzenlemek, para siyasalarını uygulamak ve ulusal parayı basmak ve tedavüle sürmektir.⁸⁶

Merkez bankalarının yönetsel anlamda görevini icra edebilmesi bağımsız olabilmesine bağlıdır. Zira bir merkez bankası ne kadar bağımsızsa, siyasal süreçte o kadar kritik role sahip olur.⁸⁷ Merkez bankasına atfedilen bağımsızlık, yönetimdeki iktisadî gücün bölünmesi anlamına da gelmektedir.⁸⁸ Merkez bankasının bağımsızlığı, para politikası ile ilgili kararların alınması ve uygulanmasında siyasî veya gayri-siyasî oluşumların baskısından ayrı hareket etme kabiliyetini ifade eder. Bu kabiliyet gücü bankanın, dönemsel ve geçici hedefler doğrultusunda fiyat istikrarını bozabilecek politikaları uygulamaması ve gerekli mercileri uyarması doğrultusunda özerkliğini ifade etmektedir.⁸⁹

Merkez bankalarının çoğunlukla ifa ettikleri görevler arasında hükümetin mali işleri de bulunmaktadır. Bu görevler, devletin bütçe açıklarını kapatmak, devlet kaynaklarından borçlanmak, bankaların işlemlerini düzenlemek ve denetlemek ve icap ederse iflas etmiş bankaları ve kamu teşebbüslerini kurtarmaktır. Kaderini hükümetlerin belirlediği enflasyonun merkez bankası tarafından kontrolü, bankanın mezkûr görevlerine bakıldığında zordur. Hükümeti de ilgilendiren bu işler merkez bankalarına verilmediği takdirde, bankanın para politikaları üzerindeki gücü arttırılabilir.⁹⁰

Birçok ülkede 1990 sonrasına kadar merkez bankasının özerkliği geliştirilememiştir. Bu dönemde Avrupa ve Latin Amerika başta olmak üzere merkez bankalarının bağımsızlık noktasında ciddi ilerleme kaydettiği görülmüştür. Bunun nedeni 1992'de kabul edilen ve parasal birliği gerçekleştirme odaklı Maastricht

---

⁸⁵ TCMB, *Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, 2011, s.1.

⁸⁶ Arend Lijphart, *Demokrasi Motifleri* (çev. G. Ayas ve U. U. Bulsun), Salyangoz Yayınları, 2006, s.225.

⁸⁷ IMF'de bir dönem başkan yardımcılığı yapan Stanley Fischer merkez bankalarının bağımsızlığının vazgeçilmez bir unsur olduğunu belirtmektedir. Bilgi için: "Guy Debelle and Stanley Fischer, How Independent Should a Central Bank Be?", *Center for Economic Policy Research, Federal Reserve Bank of San Francisco Conference*, 1994, San Francisco, s.197.

⁸⁸ Lijphart, *a.g.e.*, ss.224-225.

⁸⁹ TCMB, *a.g.m.*, s.13.

⁹⁰ Lijphart, *a.g.e.*, s.225.

Antlaşması'dır.⁹¹ Antlaşma, tüm devletlerin onayladığı bağımsız bir Avrupa Merkez Bankasını, ortak para birimine katılmanın ön koşulu olarak dile getirmiştir.⁹²

1.2.2. Siyasî Liberalizm

Liberalizmin iktisadî ve siyasî boyutları birbirini tamamlayan kavramlardır. Siyasî liberalizm, liberal doktrinin iktisadî alan dışında kapsadığı çerçevedir denilebilir. Siyasî sahada liberal ideolojinin benimsenmiş olması ve bu doğrultuda hareket edilmesi bağlamında siyasî liberalizmi *liberal siyaset* olarak da isimlendirmek mümkündür.⁹³ Siyasî liberalizm, devlet ile birey arasındaki ilişkileri incelemektedir. Bu ilişkilerin esas gündemi ise bireyin devlete karşı hak ve özgürlüklerinin savunulmasıdır. Bu noktada siyasî liberalizmin hedefi, devletin zor kullanma ihtimali ve baskı yönetiminden vatandaşı korumak ve uzak tutmak için özgürlüğün sağlanması olarak belirlenebilir. Siyasî liberalizmin ortaya çıkışı Orta Çağ'da, feodalizm ve kilise ile olan mücadeleler sonucu gerçekleşmiştir. Bu bağlamda siyasî liberalizmin gelişmesinde John Locke ve Montesquieu'nün önemli katkıları olmuştur.⁹⁴

Siyasî liberalizmin temsil, anayasal hükümet, özgürlükler ve halk egemenliği gibi temel ilkeleri vardır. Bu ilkelerin önemlilerinden biri rıza kavramıdır. Bu kavramı şekillendiren John Locke, rıza ile devlet-birey arasındaki ilişkileri belirlemekte ve devletin meşruiyetinin; bireyin ona rıza yolu ile verdiği yetkiye dayandığından bahsetmektedir. Siyasî liberalizmin bir diğer önemli ilkesi olan temsil mekanizması da bu temele dayanır. Eşitlik, bireysellik ve insan haklarının en doğru siyasî ifa biçimi temsil sistemiyle olmaktadır. Aynı zamanda temsil edilen halkın yönetiminin sınırlandırılması minimal devlet ilkesini de akla getirmektedir. Minimal devlet, gereksiz müdahalelerden kaçınılan ve devletin sadece zaruri durumlarda piyasaya dâhil olduğu bir sistemi öngörür.

Belli bir ideolojiye sahip devletlerde, kabul edilen ideolojiye uygun kurallar, kurumlar, pratikler ve eylemler daima meşru görülmüştür. İdeolojiye ters düşen tüm durumlar ise gayri meşru ve kabul edilemez sayılmıştır. Burada birey-devlet ikilemesinden yararlanan bir ayırım yoktur. Dolayısıyla meşru olmadığına kanaat getirilen herhangi bir durumda yönetim erki zora başvurabilmekte ve mevcut hukuk

⁹¹ Lijphart, *a.g.e.*, ss.225-226.

⁹² https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/AB/Maastricht_Anla%C5%9Fmasi.pdf (21.01.2016).

⁹³ Meltem Canikoğlu, *Liberalizm*, BDS Yayınları, İstanbul, 1996, s.12, akt. Ahmet Köroğlu, *1990'lı Yıllarda Türkiye'de Siyasal Liberalizm*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011, s.25.

⁹⁴ Tannelbaum ve Schultz, *a.g.e.*, ss.217-220.

sistemi de buna müsaade ediyorsa bu zor, yasal dahi olabilmektedir. Ancak liberal doktrinde iktidarın meşruiyetinin temeli, bireylerin rızasına önem veren hukuka dayanmaktadır. John Rawls da adalet anlayışları arasında en önemli ayrımlardan birinin, bireylerde düşünsel çeşitliliğe izin verenlerle, bireylerin sadece tek bir anlayışı kabul etmesi gerektiğini düşünenler arasında olduğunu belirtmiştir.⁹⁵

Temel hukuk kurallarının formüle edilmesinden, siyasî kurumların düzenlenmesine kadar her nokta, rıza temelinde belirlenir. Yönetim erki rıza eksenli bir politika yürütürse toplumun taleplerine açık olacağı için, zora başvurma ihtiyacı hissetmez. Toplumsal rızanın günümüzde uygulandığı en önemli yöntem, serbest seçimlerdir. Rızayı esas alan bir yönetim, ancak demokratik bir toplumda var olur.

Temsil mekanizması, siyasî liberalizmin ilkelerinden bir diğeridir. Liberal düşüncenin siyasî tezahürü, temsili demokrasi şeklinde kendini göstermektedir. Böyle bir sistem, sadece bireylere ve dolayısı ile de topluma hizmet odaklı bir yapı öngörmektedir. Yönetim, anayasal çerçeveye sınırlandırılmış ve yaptırım veya zordan sakındırılmış durumdadır. Siyasî liberalizm salt bir otorite yerine denetlenebilir ve sınırlı bir yönetim önermektedir.⁹⁶

Siyasî liberalizmin bir başka ilkesi de minimize edilmiş devlet etkinliğidir. Liberalizm, yetkileri sınırlandırılmamış bir devleti potansiyel tehlike olarak görmektedir. Yönetim erki, toplumda en üst birim ve en geniş organizasyon olduğu için mutlaka sınırlandırılmalıdır. Siyasî liberalizmde kanun, yöneticilerden daima üstün görülmüştür. Bunun en olgun hali de kuvvetler ayrılığı ilkesinin kabulü ile mümkündür. Bu ilke ile yasa çıkaran ve yürüten yapılar, yargı erkinin denetiminde kalarak zorbalık yapamayacaklardır.⁹⁷ Kuvvetler ayrılığı ilkesi, Montesquieu tarafından geliştirilmiştir. Siyasî liberalizm bireyi korumak için onun bir takım doğal haklarına işaret etmektedir ve bu hakların korunmasını gerekli görmektedir. Bu bağlamda ifade, basın, din ve vicdan özgürlüğü gibi hürriyetler bireyin temel haklarıdır ve bunlar devlet tarafından engellenmemelidir. Ayrıca siyasal liberalizm, bu hakların korunması ve garantiye alınması için belli başlı yazılı anayasalar istemektedir. Buradan hareketle liberal siyasetin kalbinde, “devlet ile sivil toplum arasındaki net ayrımın” yattığını söylemek mümkündür.⁹⁸

---

⁹⁵ John Rawls, *Siyasal Liberalizm*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.172.

⁹⁶ Çaha, *a.g.e.*, ss.46-50.

⁹⁷ Çaha, *a.g.e.*, ss.48-49.

⁹⁸ Köroğlu, *a.g.e.*, s.26.

Liberal devletin bir başka özelliği de devletin sadece savunma, güvenlik, adalet gibi temel alanlarda faaliyet gerçekleştirip, vatandaşların yürütebileceği herhangi bir iş alanına dâhil olmaması durumudur. Minimal devlette işsizlerin sayısının az olacağı varsayılır. Bu durumda devlet sorumlu tutulmayabilir. Serbest bir piyasanın olduğu yerde devlet, denetleme ve düzenleme işlemlerini hakkaniyetle gerçekleştirirse işsizler ordusu oluşmayacak, işsizlik süresi uzamayacaktır. Liberal devletlerde diğer yönetimlere nispeten az toplanan vergilerin yatırımcıları teşvik edeceği ve sağlanan fonların yatırıma aktarılacağı düşünülmektedir. Ancak liberal doktrini benimsememiş ülkelerde vergiler, rantabl kullanımdan ziyade devlet yardımlarına dönüştürülerek iktidarın sürdürülmesi için harcanabilmektedir. Devlet yatırım ve istihdam yaratan değil, lütuf ve hediye dağıtan bir kurum haline gelebilmektedir. Bunun bir sonucu olarak da insanlar sürekli olarak devlete ihtiyaç duyduğunu ve rahatsız olsa bile zarar görürüm endişesi ile yöneticileri eleştiremeyeceğini/değiştiremeyeceğini kabullenmektedir. Hâlbuki özel sektöre bakıldığında hiçbir şekilde kayırma ya da referans odaklı iş yapılmadığı gibi en önemli kriterin de liyakat olduğu gözlenmektedir. Bu nedenle siyasî liberal bir düzenin sağlanması, devletin en başta ekonomi olmak üzere temel ulusal ihtiyaçların haricinde diğer tüm alanlarda minimum etkinlik göstermesi ile gerçekleşebilecektir.⁹⁹

Devletin bireyler karşısında sınırlandırılmasını öngören siyasî liberalizmin en çok karşı çıktığı kavramlardan biri bürokrasidir. Bunun nedeni, bürokrasinin bireyle devlet arasındaki ilişkiyi yavaşlatan bir kurum olmasıdır. Bürokrasi kelime anlamı olarak iktisadî fiyatı olmayan kamu hizmetlerinin, yüksek makamlarca belirlenen kural ve nizamlara göre yerine getirilmesidir.¹⁰⁰ Oysa siyasî liberalizmin minimal devlet anlayışı asgari düzeyde hiyerarşik düzen öngörmektedir. İdeal anlamda bürokrasi bir emir-komuta zincirine bağlı kural ve kanunların işliyor olmasıdır.¹⁰¹ Kamuoyunda olumsuz etki yaratan ve şikâyet edilen bürokrasinin kendisi değil, onun faaliyet alanlarıdır.¹⁰²

Devlet kontrolünü her soruna çözüm olarak gören düşünce açısından bürokrasi, liberal düşünürlerden Mises'e göre, kurumsal ağırlığını artırmasıyla totaliter amaçlar için kullanılmaya müsait bir kurumdur.¹⁰³ Bürokrasinin görevi, plan ve düzenlemesi

---

⁹⁹ Çaha, *a.g.e.*, s.50.

¹⁰⁰ Ludwig von Mises, *Bürokrasi* (çev. F. Ergin ve A. Yayla), Liberte Yayınları, Ankara, 2010, ss.70-72.

¹⁰¹ Roskin v.d., *a.g.e.*, s.300.

¹⁰² Mises, *a.g.e.*, s.69

¹⁰³ Mises, *a.g.e.*, ss.23-25.

yapılmış olan siyasarın uygulamaya geçirilmesi olsa da, günümüzde kamu işleyişini ağırlaştırıran bir yere sahiptir.¹⁰⁴ Mises, bürokrasiyi, onun müdahaleci yapısından dolayı kusur olarak nitelemiştir. Bu anlamdaki bürokratik sistemin, demokrasi ve liberalizmle taban tabana zıt olduğu aşikârdır. Liberal teoriye göre de bürokrasi, serbest girişim ve mülkiyet hakkına da karşıdır; bu da işlerin hızını ve randımanını düşürmektedir. Bürokrasi, sınırları belli olmadığı ve plansız bir örgütlenme olduğu için farklı biçimlerde karşımıza çıkar ve ortak bir felsefesi, hedefi ve uygulanış tarzı yoktur.¹⁰⁵

Bürokrasi hiyerarşik bir yapıya sahip olduğu için demokrasi ile yapısal anlamda zıt düşmektedir. Bürokrasinin örgütsel yapısındaki gizlilik, uzmanlık, hiyerarşi vb. dayanaklar; eşitlik, bireycilik, katılımcılık gibi demokratik ve liberal değerlerle tamamen ters düşmektedir. Ayrıca siyasal açıdan bürokrasi, halkın seçtiği yöneticilerden değil, yetkililerin belirlediği yönetimden müteşekkildir.¹⁰⁶

Kuvvetler ayrılığını benimsemiş uzman yönetimler, modern bürokrasilere alternatifler sunabilmektedir. İktidarda yoğunlaşma ve kötüye kullanım ihtimaline karşı, yönetim güçlerinin ayrılması ve birbirlerini denetleyerek dengede tutmaları bürokrasinin hareket sınırlarını kısıtlayabilmektedir. Bu çerçevede yapılan tüm düzenlemeler, bürokrasilerin siyasal iktidara karşı sorumluluğuna işaret etmektedir.¹⁰⁷ Çok güçlü bir bürokrasinin var olduğu yönetimlerde demokrasiden ve dolayısı ile liberal öğelerden bahsetmek hayli zordur. Hatta bu tip yerlerde demokrasinin ve liberalizmin önündeki en önemli engellerden birisi bürokrasi olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2.3. Sosyal Liberalizm

Liberal düşüncenin öngördüğü iktisadî ve siyasî projelerin hayata geçmesi, Ö. Çaha'ya göre, çoğulcu bir toplumsal yapıyı öngörür. Değer yargıları, kültürel öğeleri, yaşama biçimleri ve iktisadî tercihleri açısından birbirinden farklı saiklere ve tercihlere sahip olmak, liberalizm adına önemli bir ön şart oluşturmaktadır. Çoğulcu toplumlar demokratik değerleri çok daha hızlı benimseyebilirler. Çoğulcu toplum, Popper'a göre "açık" bir toplumdur. Söz konusu toplum tiplmesi, ancak her ferdin farklılıklarına özgürlük tanınan ve tek tip birey üretme sevdasından uzak durulan çevrelerde

---

¹⁰⁴ Yusuf Şahin, "Bürokratik Gücün Kaynağı", *Anlayış*, Sayı.77, 2009, s.53.

¹⁰⁵ Mises, *a.g.e.*, ss.21-22.

¹⁰⁶ Ahmet Kemal Bayram ve Kerim Çınar, "İktidar ve Siyasetin Gölgesinde Bürokrasi ve Demokrasi İlişkisi: İdealler, Zorunluluklar, Gerilimler", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/1, 2007, s.16.

¹⁰⁷ Bayram ve Çınar, *a.g.m.*, s.17.

oluşabilir.¹⁰⁸ Bu nedenle 20. yüzyıla gelindiğinde dünya çapında yaşanmış olan ekonomik krizde, iktisadî liberalizmi benimsemiş ülkelerde devlet odaklı ekonomi politikaları benimsenmiştir. Bu kriz ve ona karşı oluşan tepkiler, liberal düşüncenin sosyal hakları ve değerleri gündeme getirmesi ile sonuçlanmıştır. Özellikle ekonomik alanda devlet müdahalesinin öngörülmesiyle birlikte, toplumda ve siyasette devlet daha fazla ön plana çıkmıştır. Devletin bireye karşı bu yükselişi ile beraber, bireyin merkezî konumu askıya alınmış; topluma daha çok vurgu yapılmış ve “toplumsal özgürlük” daha çok önemsenmeye başlanmıştır.¹⁰⁹

Sosyal liberalizmin meydana gelmesindeki en büyük etken, sanayi toplumlarında ortaya çıkan adaletsizlik ve eşitsizliklerdir. Sosyal liberalizmin kurucusu Thomas Hill Green'dir (1836-1882). Temel ilkeleri klasik liberalizmle zıt kutuplarda olan sosyal liberalizm; pozitif özgürlük, sosyal eşitlik, toplumculuk, bireyin ve toplumun hayatında devletin daha fazla yeri olması gibi anlayışları benimsemiştir.¹¹⁰ Sosyal liberalizm, pozitif özgürlük düşüncesinden de anlaşılacağı üzere insanlar arasındaki değer yargıları, tercihler, ihtiyaçlar vb. farklılıkların tamamına olumlu gözle bakar. Buna göre insanlar farklı durumda yaşama hakkına sahiptirler. Pozitif özgürlükte devletin toplum üzerindeki rolü daha fazladır. Ancak burada biçilen rol bireyin lehine olmakla birlikte fayda sağlamaya yönelik bir yardımcı konumundadır. Bu anlayışa göre özgürlük sadece bireysel değil aynı zamanda toplumsal yönü de olan bir olgudur. Bireyin toplum içinde üretilen değerlerden pay alması öngörülür. Bu durumda devlet, özgürlüğün sağlanabilmesi için kendisine aktif bir rol biçerek çaba göstermelidir.¹¹¹

Green, bireylerin tamamen şahsi sorumluluk taşımadıklarını, sosyal sorumlulukları da olduğunu söyler. Bu yüzden her bir kişi diğerlerine empati bağı ile bağlıdır. İnsan doğasına ilişkin böyle bir kavramsallaştırma, insanların iletişimci ve işbirlikçi doğasına vurgu yapan sosyalist fikirlerden etkilenerek yapılmış olabilir. Green'in pozitif özgürlük fikrine göre özgürlük, bireyin kişiliğini kazanma ve geliştirme yeteneğidir. Yani özgürlüğün içerisinde bireyin potansiyelini gerçekleştirme, bilgi ve beceri elde etme ve doyuma ulaşma yeteneği vardır. Bu bağlamda Green, negatif özgürlüğün bireyin üzerindeki dışsal faydaları kaldırırken, açıklıktan ölme özgürlüğünden daha fazla bir şey demek olmadığını ifade eder. Pozitif özgürlük ise bireyi

---

¹⁰⁸ Çaha, *a.g.e.*, s.51.

¹⁰⁹ Köroğlu, *a.g.e.*, s.27.

¹¹⁰ Atilla Yayla, *Liberal Bakışlar*, Liberte Yayınları, Ankara, 2000, s.160.

¹¹¹ Erdoğan, *a.g.e.*, s.11.

güçlendirmeyi amaçlar ve sosyal düzenin felç geçirmesi halinde, insanların yaşamlarını muhafaza eder.¹¹²

Klasik liberal düşünürlerin bu konuda görüşleri Green'den farklıdır. Liberal iktisatçı düşünürler, yoksulluğu gidermek amaçlı yeniden-dağıtıcı maliye politikalarının yüksek maliyetli olduklarına dikkat çekmekte ve uygulama sırasında bir takım aksaklıklar yaşanmasının kaçınılmaz olduğuna vurgu yapmaktadırlar. Bu düşünürlerden Robert Higgs, “*Gelirin Yeniden Dağıtımının İhmal Edilen On Dokuz Sonucu*” başlıklı makalesinde, yoksullara devlet eli ile yapılan yardımların toplumu daha da yoksulluğa ittiğini belirtmiştir. Higgs'in dikkat çektiği noktalar özetle şu şekildedir:

Bir devlette vergilerin adet ve miktarı arttığı nispette, yatırımlar azalacaktır. Bu durum ise işsizlik ve yoksulluğu olumsuz yönde etkileyecektir. Çalışmayan ve yoksullaşan kimseler devlet yardımlarına (transferlerine) başvuracak ve dolayısıyla vergi mükelleflerinden elde edilen gelirlerle devlet, bu kimselere sahip çıkacaktır. Ancak mükellefler bu adaletsizlikten rahatsızlık duyarsa, toplumsal sınıflar arasındaki makasın daha da açılması kaçınılmazdır. Ayrıca rahatsız olan mükellefler, zamanla vergi ödemekten kaçmaya çalışacak ve toplumsal yaşamda düzensizlikler ortaya çıkacaktır. Devlet yardımlarının sürekliliği, bireylerin tembellik ve bağımlılık kazanmasını sağlar. Bu yardımların kesintisiz ve garanti gelir olarak görülmesi, toplumdaki yardım kuruluşlarını pasifleştirecektir. Böylece yardım alan bireylerin devletten başka gidecekleri kapı kalmaz ve mevcut hükümet bunu siyasî devamlılığın bir gereği olarak görürse içinden çıkılmaz kısır bir döngü meydana gelecektir.¹¹³

Higgs, makalesinin sonuç bölümünde ise şu görüşlerini ifade etmiştir:

“İronik bir şekilde, tam anlamıyla hükümetin yüzlerce farklı programla geliri yeniden dağıtmakla meşgul olduğu bir transfer toplumunda, bireyler çok nadir olarak daha iyi bir konuma gelir. Transfer toplumunda bireyler vergi ödemekten de vazgeçerler... Transfer toplumunda, genel toplum sadece daha fakir değil daha az mutlu, daha az özerk, daha kinci ve daha politize bir hale gelir. Bireyler çok daha az gönüllü toplumsal faaliyetlerde ve çok daha sık politik mücadelelerde yer alırlar. Bireyler yeniden dağıtımı öngören politikaların zehirli atmosferinde nefes alamazlar. Daha da önemlisi, hükümetine gelirini çok geniş bir yelpazede yeniden dağıtma izni veren bir toplum, kaçınılmaz olarak özgürlüğünden çok şeyi feda etmek zorunda kalır. Sonuç olarak, farkına varılmalıdır ki bazıları konuya merhametin kurumsallaştırılması olarak yaklaşırsa da, transfer toplumu gerçek erdemini düşürür. Hükümetin zorlamasıyla gelirin yeniden dağıtımı hırsızlığın bir çeşididir. Transfer harcamalarının

¹¹² Heywood, *a.g.e.*, ss.71-72.

¹¹³ C. Can Aktan, “Yoksulluk Sorununun Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele Stratejileri”, *Yoksulluk Sempozyumu*, Cilt.1 (ed. A. E. Bilgili, İ. Altan), Deniz Feneri Yayınları, İstanbul, ss.151-156.

yapılmasını savunanlar, demokratik prosedürlerin ona yasallığını verdiğini iddia ederek temel karakterini gizlemeye çalışırlar, ancak bu doğrulama aldatıcıdır. İster bir tek hırsız tarafından, isterse de birlikte hareket eden yüz milyon tanesi tarafından gerçekleştirilsin, hırsızlık hırsızlıktır ve hırsızlığın kurumsallaşması üzerine bir toplum inşa etmek imkânsızdır.”¹¹⁴

Klasik liberallerin yoksullukla mücadele konusundaki önerilerini ise şu şekilde sıralayabiliriz: Piyasa ekonomisi güçlendirilerek üretim artırılmalıdır; böylece işsizliğin azaltılması amaçlanmalıdır. Düşük vergi oranları ile üretimin artırılması amaçlanmalı; böylece işsizliğin azaltılması ve bireylerin gelirlerinin ve refah düzeyinin artırılması sağlanmalıdır. Zorunlu özel sağlık sigortası sistemi uygulanmalı; devlet sadece primini ödeyemeyecek durumda olanların primlerini karşılamalıdır. Özel eğitim kurumları güçlendirilmeli; eğitimin bedelini (öğrenim harcı) ödeyemeyecek durumda olanların harçları devlet tarafından karşılanmalı veya yoksul öğrencilere karşılıksız veya uzun vadeli düşük faizli burs sağlanmalıdır. Devlet hiçbir sektöre ve kesime direkt parasal yardım yapmamalı; işsizlik sigortası kaldırılmalı ve bireylerin bilgi ve becerileri geliştirilerek, nitelikli işgücü haline getirilmelidir.¹¹⁵ Ancak bu konuda görüş ayrılığı yaşayan liberal düşünürler de bulunmaktadır. Engellilere ve ekonomik durumu çok kötü olan bireylere -sınırlandırılmış da olsa- yardım yapılabileceğini savunan liberal iktisatçılar da olmuştur.¹¹⁶

Buradaki durumun pozitif özgürlükle çeliştiği sanılıp, karıştırılmaması gerekmektedir. Green’in pozitif özgürlük vurgusu devleti birey için bireye zorunlu kılarken, Higgs’in makalesinde belirttiği olumsuz durum ise bireyin kendisi için devlete zorunlu bırakılması durumudur. Sosyal liberalizm, kendiliğinden düzen ilkesine tamamen karşı değildir. Ancak bu düzenin içerisinde devlet müdahalesini meşru, hatta gerekli görmesi sebebiyle klasik liberalizmden ayrılmaktadır. Sosyal liberalizm, 1929 ekonomik buhranı ile birlikte yoksulluğu azaltmak, toplumsal refahı artırmak ve sosyal adaleti sağlamak amacıyla ortaya çıkmış olan ve topluluk anlayışı barındıran bir düşüncedir. Bu bağlamda klasik liberalizmin negatif özgürlüğe atfı ile ters düştüğü gibi salt ve akılcı birey düşüncesi ile de örtüşmemektedir.

---

¹¹⁴ Aktan, *a.g.m.*, s.155.

¹¹⁵ Aktan, *a.g.m.*, s.156.

¹¹⁶ Songül Sallan Gül, *Sosyal Devlet Bitti, Yaşamın Piyasa! Yeni Liberalizm ve Muhafazakârlık Kısacasında Refah Devleti*, Ebabel Yayıncılık, Ankara, 2006, s.30, akt. Ayşegül Tayyar ve Birol Çetin, “Liberal İktisadi Düşüncede Devlet”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14/1, 2013, s.114.

1.2.4. Neo-Liberalizm

Savaş ve 1929 krizi sonrasında devlet yatırımlarını savunan Keynesyen iktisat modeliyle yürütülen ekonomik kalkınma yöntemleriyle, işsizliğe neden olan yetersiz talep ve istihdam dengesindeki diğer problemlerin çözümünde yetki ve sorumluluk önceliğinin devlette görülmesi kabul edilmiştir. Keynesyen teorinin ötesine de geçilmiş olunan bu dönemde, yapılan 1944 Bretton Woods anlaşmasıyla¹¹⁷ bağımsız ulus-devletler ortak bir ekonomi düzeni geliştirme önerisini kabul etmiş, savaş sonrası yenilenmesi gereken uluslararası ekonomi için ortak kur geliştirme amacıyla ulusal para birimleri altınla ölçülen dolara istinat edilmiştir. 1973 Ortadoğu menşeli petrol krizine kadar devam eden korumacı ve Keynesyen politikalar, o döneme dek ticaretin devlet kontrolünde gerçekleştirilmesini sağlamıştır.¹¹⁸ Keynesyen okulun “müdahaleci devlet” fikrinin 1970’lerin sonuna kadar süren saltanatı, devletin büyümesi ile birlikte bir takım sorunlar ortaya çıkarmış, bu da iktisatçıları yeni bir çözüm arayışına itmiştir. Keynesyen düşünceden kopuşa işaret eden bu arayış, klasik liberalizmin güncellenmesini ve neo-liberalizm ideolojisini doğurmuştur. Bu dönemde (1970-1980) seslerini dünya çapında duyurmaya başlayan üç çağdaş liberal düşünce okulu, akademik ve politik çevrelerin dikkatini çekmiştir. Bu üç okul: Hayek’in temsilcilerinden olduğu Avusturya İktisat Okulu, Friedman’ın liderliğini yaptığı Chicago İktisat Okulu ve Buchanan’ın liderliğini yaptığı Virginia Politik İktisat Okulu’dur. Düşünürlerin klasik liberal olarak da adlandırılmasının nedeni, güncellenmiş halinin klasik liberalizme aykırı düşmemesinden kaynaklanmaktadır.¹¹⁹

Neo-liberalizm Heywood’a göre; Hayek ve Friedman gibi serbest piyasayı savunan iktisatçıları ve Nozick gibi filozofların yazılarında gelişmiş olan, klasik siyasî iktisat düşüncesinin güncellenmiş versiyonudur. Merkezinde iki önemli ilke barındırmaktadır: piyasa ve birey. Temel iktisadî hedef, büyüme ve refahı beraberinde getireceği düşüncesiyle devletin sınırlarını genişletmektir. Ancak hükümet ne kadar iyi niyetli olursa olsun yetkilerinin genişletilmesi, beşeri fiillerde ciddi ölçüde zarar verici

---

¹¹⁷ Bretton Woods sistemi, II. Dünya Savaşı sırasında Temmuz 1944’te ABD’nin küçük bir kasabası olan Bretton Woods’da toplanan Birleşmiş Milletler Para ve Finans konferansında ortaya çıkan iktisadî sistemdir. Bilgi için bkz:

WEB 1. Eğilmez web sitesi. <http://www.mahfiegilmez.com/p/ekonomi-sozlugu.html> (17.11.2015).

¹¹⁸ Ozan Örmeci, “Neo-liberalizm Nasıl Doğdu ve Gelişti”, ydemokrat.blogspot.com (2010), (22.08.2014).

¹¹⁹ Aktan, *a.g.e.*, s.12-13.

bir etki yaratacaktır.¹²⁰ Bir karşı devrim niteliğinde olan neo-liberalizm en fazla etkiyi 20. yüzyılda serbest piyasanın güçlü olduğu İngiltere ve ABD’de göstermiştir.¹²¹

Neo-liberalizmin şekillenip gelişmesinde iktisadî küreselleşme etkili olmuştur. Bu akımdan daha çok muhafazakârlar, liberaller ve sosyalistler etkilenmiştir. Küresel anlamda iktisadî yönetimi elinde tutan IMF, Dünya Bankası ve -1995’ten itibaren- Dünya Ticaret Örgütü, serbest ticarete dayalı neo-liberal teoriye dönüş yapmışlardır. Dolayısıyla küreselleşme ve neo-liberalizm birlikte gelişme göstermiştir. Birçok Avrupa ülkesinde ekonomi bu şartlara göre tekrar yapılandırılmış, 1990’ların sonlarına doğru özellikle Avrupa ülkelerinde bu durum çok yoğun görülmeye başlanmıştır.¹²²

Neo-liberalizmin, tanımını yaptığımız “klasik liberalizmin güncellenmesi” kullanımını dışında bir anlamı daha vardır. ABD’de sosyal demokrasiye yaklaşan liberalizm yorumu da bu şekilde anılır. Amerikan liberalizminin de bu isimle anılmasının nedeni, devleti ve müdahalelerini gerekli iyilik olarak görmesidir.¹²³ Bu liberalizm türü devletin haklılaştırılabilir olduğunu, çok önemli fonksiyonlar üstlenmesi gerektiğini söylemekte ve sınırlı olmayan, geniş, müdahaleci devlet modelini savunmaktadır. Amerikan liberalizmi devletin sıkıyönetimi olmadan piyasanın adaletsiz olacağını söyler. Bazı insanlar yönetmeyi, bazıları ise yönetilmeyi ister. Bu durum sürdükçe devlet var olacaktır. Devletin varlığını kabul etmek, ancak hak ve özgürlükleri yok etme eğilimini unutmamak gerekir. Amerikan liberalizmi bunu unutmamanın zeminini hazırlar, hatta bunu teşvik eder.¹²⁴

Hayek çizgisinde bulunan neo-liberal düşünürler de klasik liberalizmde olduğu gibi siyasî ve ekonomik teorinin yapılandırılmasında bireyi esas almaktadırlar. Ancak neo-liberalizmin bireyciliği; temelde sâde bir bireyden ziyade rasyonel bireye vurgu yapmaktadır. Sınırlı devlet ilkesine bakıldığında neo-liberal teori, klasik teoriden çok da farklı değildir. Neo-liberalizmin benimsediği piyasa ekonomisi ilkesi, klasik liberal düşüncedeki piyasa ile örtüşmektedir. Bu bağlamda Hayek, müdahaleci anlayışın despotizmle sonuçlanacağını ve kölelik sistemini getireceğini belirtmiştir. Friedman da, devletin ekonomiye olan müdahaleleri sonrasında enflasyonun oluştuğunu ve bu durumun toplumsal ve ekonomik açıdan zararlar doğurduğunu savunmuştur. Bununla

---

¹²⁰ Andrew Heywood, *Siyaset* (çev. B.B. Özipek vd.), Liberte Yayınları, Ankara, 2012, s.79.

¹²¹ Roskin v.d., *a.g.e.*, s.67.

¹²² Roskin v.d., *a.g.e.*, ss.68-69.

¹²³ Atilla Yayla, *Siyaset Bilimi*, Adres Yayınları, Ankara, 2015, s.81.

¹²⁴ Atilla Yayla, *Hangi Liberalizm*, ss.114-118.

birlikte Friedman merkez bankalarının özerk olması gerektiğine de vurgu yapmıştır.¹²⁵ Görüleceği üzere neo-liberalizmin Amerikan liberalizminden farklı olan bu tanımı, aslında klasik liberalizmin devamı niteliğindedir.

2. İnsan Hakları ve Demokrasi

Küresel ölçekte kriterleri belirlenmiş olan bazı toplumsal değer ve yargılar vardır. Bunlar, uzun bir tarihsel süreç boyunca elde edilmiş ve doğrulukları büyük oranda kesinleşmiş olan değerlerdir. Özellikle tüm insanların kaçınılmaz şekilde içerisine girdiği toplumsal yaşam ve yönetim mekanizmaları bu tip süreçlerin önemli çıktılarıdır. İnsan hakları ve demokrasi kavramları da bu çıktılardan en bilinenleridir. Milattan önce 5. yüzyıla kadar uzandığını bildiğimiz demokratik yaşam ve yönelimler, kendi içerisinde bugünküne nazaran belli ölçüde insan haklarını da barındırıyordu. Fakat sistem, her ne kadar demokrasi ismine sahip olsa da demokrasinin günümüzdeki anlam ve içeriğini tabii ki taşıyamıyordu. Halkın belli bir kesiminin katılabildiği meclislerde halk içerisinden herhangi bir sınıflandırmaya tabi tutulmadan seçilen kişiler belirlenen bir süre için yönetimde yerini alıyordu. Oysa tüm halk diye adlandırdığımız kesim yalnızca yirmi yaş üzeri erkek vatandaşların oluşturduğu bir kitleydi. Yirmi yaş altı erkekler, yaşına bakılmaksızın kadınlar, yabancılar ve köleler bu kitlenin içerisine alınmıyordu.¹²⁶ O günden bu yana kadar yaşanan süreçte edinilen tecrübeler ışığında gelişmiş olan demokrasi, zaman içerisinde dünyanın her yerinde uygulanabilecek kadar eşitlikçi ve hukukî bir statüye ulaşmıştır.

2.1. İnsan Hakları ve Ödevleri

Bugüne kadar var olagelmiş bütün ideoloji ve yaşam felsefelerinin ortak bir noktasını bulmak oldukça zordur. Irk, dil, din, kültür, ekonomik durum gibi genel-geçer sınıflandırmaların yanında, aynı ahlâkî değerler bakımından ortak noktada buluşmak gibi çeşitli gruplaşmalar da ideolojilerin kaynağını oluşturmaktadır. Bu sebeple yeni bir ideolojinin ortaya çıkması var olanlardan farklı bir bakış ve düşünce gerektirmekte, bu da ayrışmaların sebebini teşkil etmektedir. Fakat kimisi kendisinin içerisinde olduğu bir grup adına, kimisi kendine benzerleri de dâhil ettiği bir grup adına ve kimisi de tüm

¹²⁵ Yüksel Taşkın, *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler*, İletişim Kitabevi, İstanbul, 2014, s.116.

¹²⁶ Şahin, a.g.m., s.2.

insanlık adına insan hak ve ödevlerini daima kabul etmiş ve tanımlamıştır. Bu nedenle insan hakları evrensel çerçevede değerlendirilmesi gereken ve modern dünya görüşü ile hemen herkesçe temel esasları belirlenmiş haklar olmalıdır.

Günümüzde insan hakları, toplumsal ve siyasal sistemlerin düzeltilmesi vaadinin vazgeçilmez dayanağı ve siyasî rejimlerin meşruluğunun temeli olarak algılanmakta ve işlev görmektedir. Hayli önemsenen insan hakkı kavramının anlaşılması, hak kavramını bilmeye bağlıdır.

2.1.1. Hak, Ödev ve Özgürlük İlişkisi

Sahip olma durumu veya yapabilme gücünü ifade için kullandığımız hak kavramı, temelinde bir yetki tanınmasıdır. “Bunu yapmak hakkımdır.” ifadesi, kişinin o konuda yetkili olduğunu, bu yetkinin ahlâkî, hukuki, vb. bazı esaslara dayandığını ve bu yetkinin meşruluğuna karşı çıkılmaması gerektiğini belirtir. Hakkın bir diğer yönü de başkasının özgürlüğüne müdahale edebilme ile ilgilidir. Yani edilgen bir hak mefhumu söz konusudur. Bu durum, bir başkasının gerçekleştireceği eylem sonucunda kişinin sahip olduğu hakka kavuşmasını ifade eder.

Amerikalı Hohfeld, hukuk dilinde hak kavramının dört anlamda kullanıldığını bahseder: a) özgürlük, b) talep, c) yetki (güç), d) muafiyet. Bu anlamlara göre yukarıda bahsettiğimiz ilk tanım özgürlük maddesine, ikinci tanım ise talep maddesine denk düşmektedir. İkinci hak tanımına karşılık gelen talep, başka birinin kişiyi özgür bırakma yükümlülüğünün olduğuna ilişkin taleptir.¹²⁷

Hakların sözü edildiği yerde ödevlerin olması kaçınılmazdır. Çünkü bir kişinin sahip olduğu hakkın gerçekleşebilmesi diğerlerinin bu hakkın oluşmasına engel olmamasından geçer. Bu da müdahale etmeme, engellememe gibi bir yükümlülük doğurur. Özgürlük hakkı için herhangi bir yükümlülük olmadığını öne sürenler ise başka bir özgürlüğün kullanılmasına müdahaleden kaçınma ödevini göz ardı etmişlerdir.

Hak ve ödevlerin arasındaki bağın daima simetrik olmadığı aşikârdır. Örneğin bitki veya hayvanlara karşı ödev ve sorumluluklarımız olmasına rağmen onlardan bunun karşılığında bir hak talep edemeyiz veya bu onların hak sahibi olduklarını göstermez. Ayrıca ödevlerin daima hak doğurduğu da söylenemez. Mesela mağdur bir kimseye yardım ödevini yerine getiren kimse, bunun karşılığında hak talep edemez.

---

¹²⁷ Erdoğan, *a.g.e.*, ss.93-95.

Dolayısıyla bir ödevin yerine getirilmesinden hissedar olmak, faydalanmak; hak sahibi olmak anlamına gelmez.¹²⁸

En bilinen tanımıyla özgürlük, hareket etme imkânının sınırlanmamış olması demektir. Ancak burada sadece dışarıdan bir müdahalenin gelmemesi söz konusudur. Bunun dışında özgür olmak için herhangi bir eylemde bulunmak gerekli değildir. Literatürde negatif özgürlük olarak adlandırılan bu özgürlük çeşidi bazı düşünörlere göre yeterli değildir. Bu düşünörlere bireyin eylemi için engellenmemesi ve neyi yapmak istiyorsa onun için gerekli şartlara sahip olması durumunda ancak özgür olduğunu söylerler. Bu durum pozitif özgürlük olarak adlandırılmaktadır. Burada yetenek veya güç ile ilişkilendirme vardır. Negatif özgürlük yalnız bir özgürlüğü nitelerken, pozitif özgürlükte özgür olabilmek için eksikliklerin tamamlanmasını bir hak olarak görmek söz konusudur.¹²⁹

Hak ve özgürlük arasındaki doğrudan ilişkiye bakılacak olursa hakların kısıtlayıcı olduğu söylenebilir. Çünkü bir kişi tarafından kullanılacak bir hak, diğer kişilerin bu hakkın varlığının yok olmaması için çaba göstermesini gerektirir. Örneğin araba kullanma özgürlüğüne sahip olmak, uygun koşullar yerine getirildiği takdirde bizim açımızdan bir hak doğurabilir. Ancak burada kurallara dikkat etmek zorunluluğu vardır. Sürücünün yayalara, yayaların araçlara karşı tetikte olması gereken ve dolayısıyla salt özgür biçimde hareketin kısıtlanması gereken durumlar vardır. Yani hak ve özgürlük tamamen farklı kavramlar olmakla birlikte birbirlerinin yokluğunda anlamsız hale gelirler. “Hak yoksa özgürlük gereksiz, özgürlük yoksa hak yararsızdır.”¹³⁰

2.1.2. İnsan Hakları

İnsan hakları, terim olarak bakıldığında kelimelerin basitliği yanında tanımlanması son derece zor bir kavramdır. Bu zorluğun bir sebebi kavramın modern ve politik olmak üzere iki ayrı yönünün olmasıdır. İnsan hakları teriminin tanımlanmasını zorlaştıran bir başka etken, demokrasi ile birlikte günümüzün en popüler kavramlarından biri olması nedeniyle, genellikle gelişigüzel kullanılan bir kavram olmasıdır. İnsan hakları düşüncesi modern çağda bireylerin siyasî baskıdan korunma arayışı ile ortaya çıkmıştır. Zamanla kanunlar vb. ulusal - uluslararası beyanlarda

---

¹²⁸ Erdoğan, *a.g.e.*, s.96.

¹²⁹ Heywood, *Siyasetin Temel Kavramları*, s.197.

¹³⁰ Erdoğan, *a.g.e.*, s.103.

belirtilen ölçütlere göre şekillenmiştir. Günümüzde bunun en bilinen örneği, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'dir. Kabul edilmiş ortak bir kavram tanımının dışında, herkesin kendi özgürlüğünün çıkarına olan "iyi"yi, insan hakları olarak tanımlaması ise kavramın anlaşılması ve doğru bir şekilde hayata geçirilmesini zorlaştırmaktadır. Bu aynı zamanda insan haklarının üstün ve bağlayıcı ahlâkî gücünün zayıflamasına ve insan hakkı söyleminin sıradanlaşmasına yol açmaktadır. Bu yüzden kavramın doğru tanımlanması hayli önemlidir.¹³¹

Her kişinin insan olmak sıfatıyla sahip olduğu genel bir ahlâkî hak olarak "insan hakkı", bireyin hak ettiği bir asgarî muamele meselesi olması nedeniyle, her insana borçlu olunan ve haklı gerekçeleri bulunan üstün, öncelikli bir iddia olarak tanımlanabilir. İnsan hakkı, eski çağlarda tanrı vergisi olduğuna inanılan bazı hakların günümüzde kanunla belirlenmiş halidir. İnsan hakları devredilemez haklardır. Fiilen ihlâl veya inkâr edilebilir olmaları, insanların bu hakka sahip olma yetkisini ortadan kaldıramaz.¹³² İnsan hakları bir çeşit ahlâkî haktır. Ahlâkî hakların en üstünüdür. Bu nedenle tüm hak taleplerinden önce gelir. Siyasal meşruluğun ölçütü kabul edilmesinin sebebi budur. İnsan haklarının korunmasının önemi, taşıdığı değer insan olmasından kaynaklanır. Herhangi bir hukukî dayanağa gerek duyulmaksızın varlığı kabul edilir. Hukukun en düzenli olduğu ülkede de, hiçbir şekilde işlemediği ülkede de insan hakkı aynı düzeydedir (olmalıdır). Diğer haklar gibi kişiler arasında, devletlerarasında vb. taraflarca yapılan anlaşma sonucu doğmazlar. İnsan olmak, bu hakkın doğması demektir. Herhangi bir ayırım yapmadan, önyargı taşımadan bu hakkın her insana tanınması, insani varlığın iyi olmak için yeterliliğinin düşünülmesindedir. Bu da hakkın, evrensel bir ahlâkî nitelik kazanmasının en temel nedenlerindedir. Erdoğan'ın tanımı ile "İnsan hakkı; hangi ulusal, zümrevî veya meslekî topluluktan olursa olsun her kişinin yalnızca insan olması nedeni ile sahip bulunduğu özgürlük değerlerinin veya eylem potansiyelinin başkalarınca tanınması ve her çeşit dış müdahaleye karşı korunmasını gerektiren en üstün ahlâkî taleptir".¹³³

2.2. Demokrasi

Asırlardan bu yana demokrasi, insanlığın ortak yaşam arayışı kapsamında merkezî bir öneme sahiptir. Günümüzde de en makûl olan siyasal birlikteliği bulma

---

¹³¹ Türkiye İnsan Hakları Kurumu, *İnsan Hakları Kitabı*, Matus Basımevi, Ankara, 2006, s.17.

¹³² Heywood, *a.g.e.*, s.183.

¹³³ Erdoğan, *a.g.e.*, ss.104.

arayışı devam etmektedir. Bu süreçte tarafsızlığa en yakın yönetilme -dolayısıyla da yönetme- biçimi demokrasi olagelmiştir. Demokrasinin halk tarafından tercih edilir olması, onu iktidarların tercihlerinde de önemli bir konuma getirmiştir.

Demokrasinin en çok bilinen tanımlardan biri A. Lincoln'e ait olan "halkın halk tarafından halk için yönetimidir" ifadesidir. Kelime anlamı itibarı ile halkın egemenliğini ifade eden demokrasi kavramı, ilk çıkış noktası olarak Eski Yunan'a kadar dayanmaktadır. O dönemde kullanılmış olan ve birleşimi ile demokrasi kavramı elde edilen *demos* ve *kratos* ifadeleri, sırasıyla halk ve yönetim anlamlarına gelmektedir. Fakat *demos*, eski dönemde daha çok fakir halkı tanımlamak için kullanılmış ve demokrasi de fakir halkın yönetimi anlamına gelmiştir.¹³⁴ Ancak genel kullanım olan halkın yönetimi ifadesi daha elverişlidir. Çünkü *demos* kimlerden oluşur sorusunun en uygun cevabı ülkede yaşayan bütün insanlar olmalıdır.¹³⁵ Demokrasi kuramına eleştirel olarak yaklaşanlar tarihsel süreçte bu mekanizmayı, fakir ve etkisiz kişilerin yönetimden pay edinmesi olarak algılamıştır. Ancak günümüzde görülüyor ki meşruiyeti bakımından en başarılı ve uygun olan yönetim biçimi demokrasidir. Yönetim kadrolarının belirlenmesi, diğer yönetim biçimleri ile demokrasi arasında değil, demokrasinin farklı pratiklerinde aranmaktadır.¹³⁶ Bunlardan bazıları klasik demokrasi, siyasal demokrasi, çoğulcu demokrasi, liberal demokrasi, muhafazakâr demokrasi, temsilî demokrasi, sosyal demokrasi şeklindedir. Daha birçok örnekte olduğu gibi, geçmişten günümüze demokrasinin önüne aldığı eklerin çokluğu bu görüşü destekler niteliktedir.¹³⁷

Demokrasinin en temel özelliklerinden birisi eşitliktir. Meşru iktidarı kabul etmiş olan tüm vatandaşların herhangi bir ayrıma tabi tutulmaksızın eşit olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca evrensel değerlere uygunluk derecesi demokrasinin en belirleyici özelliklerindedir. Aksi takdirde kendi içerisinde tutarlı olduğunu iddia eden bütün iktidarların demokratik ilkelere uygun hareket ettiği algısı oluşabilir. Bu nedenle demokratik bir düzene sahip olan devletin, evrensel değerlere uyum sağlaması zaruridir.¹³⁸

---

¹³⁴ Şahin, a.g.m., ss.1-2.

¹³⁵ Heywood, *Siyaset*, s.103.

¹³⁶ Türköne, a.g.e., s.163.

¹³⁷ Mehmet Kabasakal, *Sivil Toplum ve Demokrasi*, (T.C. İçişleri Bakanlığı Denetçi Yeterlilik Tezi), 2008, Ankara, s.42.

¹³⁸ Erdoğan, a.g.e., ss.106.

2.2.1. Demokrasi ile Liberalizm İlişkisi, Liberal Demokrasi Kavramı

Etimolojik olarak bakıldığında tamamen farklı kökenlere sahip olduğu görülen bu iki kavramın arasındaki en önemli fark, birinin (demokrasi) yönetim biçimi olmasına karşın diğersinin (liberalizm) bir ideoloji olmasıdır. İkisinin de diğeri olmadan var olamayacağı veya tamamen zıt olup kesinlikle birbiri ile bağdaştırılamayacağı görüşleri bazı düşünürlerce savunulmuştur. Ancak liberalizm ve demokrasi birbiri ile uyumlu olabilecek ikililerdendir.¹³⁹ Bir demokrasi türü olarak adlandırılan liberal demokrasi, demokratik bir yönetim biçiminin liberal ilkelerle şekillendirilmesi olarak tanımlanabilir. Şahin'e göre liberal demokrasinin anlaşılması için önce halkın tam olarak hangi anlama geldiği, sonra halk tarafından yönetimin nasıl gerçekleştirildiği ve son olarak liberal demokrasinin halk için yönetimi nasıl sağladığı/sağlayamadığı anlaşılmalıdır. Liberal öğretiye bakılacak olursa halk, toplum gibi kolektif değerlerden ziyade birey esas alınmaktadır. Bu anlamda, liberallere göre toplum veya halk denen soyut oluşumlar, onu oluşturan somut bireylerin toplamından daha üstün bir şey değildir. Dolayısıyla böyle bir kolektivitinin çıkarları da, onu oluşturan bireylerin fayda ve çıkarlarının önüne geçememektedir.¹⁴⁰ Liberal felsefenin soyut olarak gördüğü toplum ve toplumsal olan, liberal demokraside yeterince yer bulamaz. Bu nedenle liberal demokraside klasik demokrasiden farklı biçimde, halkın kolektif çıkarlara bağlı ve bütünleşmiş bir yapı olmadığı göze çarpmaktadır.¹⁴¹

Liberal demokrasi, demokratik değerler çerçevesinde bireyin üstünlüğünü benimsediğinden ırk, dil, din, cinsiyet, sınıf vb. ayrımı yapmadan ölçütleri belirler. Akıl sağlığı yerinde olan, yetişkin olan bütün vatandaşların siyasal sürece katılımı evrensel yetişkin oy hakkı prensibine dayandırılmaktadır. Bu bakımdan liberal demokrasi birçok ülkede daha önce oy hakkı tanınmayan kadınlar ve işçilere de oy hakkı tanınmasını

---

¹³⁹ Robert Alan Dahl'ın çoğulcu argümanlarını liberal demokrasi kuramlarının elitist versiyonuna tepki olarak okumak mümkündür. Liberal demokrasiye eleştirel anlamda bakanların dayandığı temel argüman, üstünlerin üstünlüklerini artırmasıdır. Liberalizmin ardından ortaya çıkan demokrasi kavramı ile birlikte, demokrasinin ciddi bir türü olan ve birçok literatürde yankı uyandıran liberal demokrasi düşüncesi kimi düşünürce daha ilk ortaya çıkışından itibaren dışlayıcı ve elitist öğeler barındırmaktadır. John Locke, John Stuart Mill, Alexis de Tocqueville gibi liberaller farklı biçim ve derecelerde "gönülsüz demokrat" gibi algılanmışlardır. Locke'un mülksüzlere, Mill'in eğitimsizlere karşı ön yargıları, Tocqueville'in "çoğunluğun zorbalığı"ndan duyduğu endişe bu gönülsüzlüğün ifadesidir. Bireylerin eşitliğini savunan liberalizmin kurucularından olan bu düşünürlerin samimiyetlerini sorgulayan eleştirel görüşün odak noktası, perde arkasında mensubu oldukları kesimlerin çıkarlarını, endişelerini gütmeleridir. (Robert A. Dahl, *Who Governs?: Democracy and Power in American City*, Yale University Press, 2005, ss.88-94)

¹⁴⁰ Erdoğan, a.g.e., s.22.

¹⁴¹ Şahin, a.g.m., s.6.

sağlamıştır. Liberal demokraside halk tarafından yönetim, doğrudan değil temsilî olarak ifa edilmektedir. Yönetim kadrosu, düzenli aralıklarla yapılan yarışmacı seçimlerle belirlenir. Yarışmacı seçim sisteminin amacı; kamusal sorunların çözümüne yönelik realist alternatifler sunma iddiasında olan kişiler ve gruplar arasında geçmesidir. Bu kişi ve gruplar çoğu zaman siyasî partiler olarak örgütlenirler.¹⁴²

Günümüzde görülen çağdaş demokrasiler, büyük kısmı itibarıyla liberal demokrasilerdir.¹⁴³ Demokrasinin icra edilmesi aşamasında kullanılan yöntemlerin iyi ya da kötü netice vermesi, siyasal sistemin zeminini oluşturan ideolojiye bağlıdır. Bu bağlamda liberalizmin siyasal temelini teşkil edeceği bir demokrasi, insan hakları ve özgürlüklerin ön planda tutulduğu bir yönetim olacaktır. Demokrasiyle liberalizm ilişkisinin önemini, liberal olmayan demokrasilere bakarak anlamak mümkündür. Çünkü illiberal demokrasilerde insan hakları, eşitlik, bireycilik gibi değerlerin zayıflama ihtimali yüksektir. Bu da, eşitlikçi bir yapıya sahip olması gereken demokratik seçimlerin manipüle edilmesi, sonuçların değiştirilmesi, oyların çalınması gibi neticelere sebep olacaktır. Dolayısıyla demokrasinin kurumları işletilmekte zorlanılacak ve demokratik sistem zayıflayacaktır. Siyasî anlamda sınırlandırılmayan demokrasi, bir manada tahakküm rejimine, despotizme dönüşme riski taşımaktadır.¹⁴⁴

Demokrasi-liberalizm ilişkisinin bir başka yönü de, ideoloji ve idare biçimi farklılaşmasından kaynaklanan, bu kavramların siyasetle olan ilişkisinde yatmaktadır. Liberalizm, siyasî iktidarın sınırlandırılması, sorumlu tutulması, hesap verebilir ve şeffaf olmasına önem verirken; demokrasi ise iktidarın tasarrufuyla ilgilenir. Bu nedenle demokrasinin deforme olma riski, liberalizmden daha fazladır. Dolayısıyla illiberal demokrasilerde despot yönetimlerin görülmesi, şaşırtıcı bir sonuç değildir.¹⁴⁵

Demokratik olmayan bir yönetimin liberal olma ihtimali düşüktür. Liberalizmin ilkelerini reddeden yönetimlerin de demokratik çerçevede kalabilmeleri mümkün değildir. Aslında bu, demokrasi ve liberalizmin; haklar, özgürlükler, bireyin önemi, eşitlik, refah düzeyi gibi en temel konularda paydaş olmasından kaynaklanır.¹⁴⁶ Ancak yine de liberalizmin devamlılık sağlayacağı eşitlikçi bir idare biçimine, demokrasinin de siyasî meşruiyeti ve sürekliliğini kazanacağı bir ideolojiye ihtiyacı devam eder. Liberalizm, demokrasinin bir kurumu olan eşitlikçi, âdil, tarafsız seçimleri sağlamaya

---

¹⁴² Şahin, a.g.m., s.7.

¹⁴³ Özgürlükçü, anayasal, çoğunlukçu demokrasi şeklinde adlandırıldığı da görülmektedir.

¹⁴⁴ Yayla, *Siyaset Bilimi*, s.151.

¹⁴⁵ Fareed Zakaria, "İlliberal Demokrasinin Yükselişi", *Liberal Düşünce*, s.11. ss.7-19.

¹⁴⁶ Robert Alan Dahl, *Demokrasi Üzerine*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2010, s.72.

en yakın ideolojidir. Halkın yönetime katılması, devlet-birey ilişkilerinin düzenlenmesi, bireylerin siyasilenme imkânı bakımından da liberalizm, demokrasi için kritik öneme sahiptir. Dolayısıyla liberal demokrasi, her iki kavramın da özelliklerini koruyarak kullanılmasını sağlayan zemini teşkil etmektedir.

3. Muhafazakârlık

3.1. Siyaset Teorisinde Muhafazakârlık

Muhafazakârlık tarihî bir arka planı, kuramsallığı ve felsefesi bulunan bir düşünce biçimidir. Terim olarak kullanılması, doğal olarak kendisini meydana getiren temalardan sonralara rastlamaktadır.¹⁴⁷ İlk defa 18. yüzyılın ilk yıllarında kullanılan muhafazakârlık kavramı, onun ilk savunucularından olan Burke ile birlikte felsefî bir boyut kazanmıştır. Bu gelişim Burke'ün Fransız Devrimi sonrasında kaleme aldığı "*Reflection on the Revolution in France*" (Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler) eseri ile gerçekleşmiştir. Burke, bu eserinde geleneğin, hâlihazırda var olan kurumların önemi ve evrimsel değişimini savunarak, soyut bir takım düşüncelere, bireyciliğe ve yapay olarak gelişen siyasal sistemlere karşı çıkmıştır.¹⁴⁸ Bu eser sayesinde Burke, muhafazakârlığın atası sayılmış ve Avrupa'daki devrim karşıtı diğer gruplara, devrimin karakterini sezen ilk düşünür olarak yol göstermiş ve bu gruplar üzerinde etkili olmuştur.¹⁴⁹

Latince *consarve* kelimesinden türetilmiş olan muhafazakârlık kavramı, muhafaza etme, koruma, sahip çıkma anlamlarına gelir. Muhafazakârlığın bir düşünce akımı olarak gelişmesinde üç tarihsel dönem önemli rol oynamıştır. Bunlardan ilki Fransız Devrimi'dir. Dünya çapında yerleşik düzeni alt üst eden devrim aynı zamanda yenilikçi akımlara öncülük etmiştir. İkincisi Sanayi Devrimi'dir. Bu dönemde sanayi öncesi toplumun tüm sistematiği ve değerleri yeniden düzenlenerek istikrar değil değişim kurallaşmıştır. Son tarihsel süreç Aydınlanma Hareketi'dir. Aydınlanma'nın en önemli kanıtı rasyonalizmdir (akılcı felsefe). Bu üç tarihsel süreç, muhafazakârlığın doğuşunun üç büyük dalgası olmuştur. Muhafazakârlığın temel prensiplerine göre

¹⁴⁷ Mehmet Akıncı, "Muhafazakârlık ve Değişim: Değişime Direniş mi Yoksa İhtiyatlı Değişimi Savunmak mı?", *Aksaray Üniversitesi İİBF*, 2009, 1/1, s.137.

¹⁴⁸ Ahmet Helvacı, "Türk Siyasetinde Özensiz Kullanılan Bir Kavram: Muhafazakârlık", *Düşünen Siyaset*, Sayı.9, 1999, s.23, akt. Akıncı, *a.g.m.*, s137.

¹⁴⁹ Robert Nispet, *Muhafazakârlık: Düş ve Gerçek* (çev. K. Bülbül ve M. F. Serenli), Kadim Yayınları, Ankara, 2011, s.100.

toplumun çok büyük bir kesiminin kültürel anlamda ani manevralara hemen ayak uydurabilmesi imkân dışıdır. Bu nedenle geçmişten geleni ve istikrarı savunan bir düşünce akımının ortaya çıkması ile muhafazakârlık doğmuştur.¹⁵⁰ Tarihsel süreç içerisinde de muhafazakârlık kavramı sosyal ve siyasî bir doktrin haline gelmiştir.

Muhafazakâr düşünürlerden Robert Nispet'e göre; muhafazakâr politikanın temeli, onun tarihteki rolü konusundaki geliştirilen düşüncelerde yatmaktadır. Muhafazakârlık modern felsefelere kuşkuyla bakıyor olmanın yanında geçmişten gelen fikirlerin tamamını da onaylıyor değildir. Kendisine benzeyen diğer tüm felsefeler gibi seçici bir karaktere sahiptir.¹⁵¹ Bu düşünce biçimine yöneltilebilecek en temel soru "neyi muhafaza ettiği" şeklindedir. Muhafaza edilen şey, köklü devrim projelerinin toplumu tepeden tırnağa dönüştürdüğü ve alt üst ettiği bir ortamda gelenek, tarih ve öze olan bağlılıktır.

Muhafazakârlık Özipek'e göre,

"1789 Fransız devriminin ardında yatan Aydınlanmaya, onun akıl ile tüm dünyayı anlayıp yine akıl yoluyla tüm dünyayı değiştirmeyi ilke edinmiş akıl anlayışına ve bu akıl anlayışından türemiş siyasî projelere ve bu projeler doğrultusunda toplumun dönüştürülmesine ilişkin öneri ve uygulamalara muhalif olarak ortaya çıkan siyaseti sınırlandırmayı ve toplumu bu tür devrimci ve tepeden inmece yapma dönüşümlerden korumayı amaçlayan bir siyasî felsefeyi, bir düşünce geleneğini ve zaman içinde oluşan bir ideolojiyi"

ifade etmektedir.¹⁵²

Muhafazakâr düşünce, bireyi sınırlı, eksik, yanılabilir bir varlık olarak kabul etmektedir. Muhafazakârlık, toplumda geleneksel kurumlara (aile, eğitim, din, vb.) saygı duyulması gerektiğini benimseyen ve bu kurumlarda yapılacak değişikliklerin ya da reformların bazı deformasyonlara yol açabileceği kaygısını vurgulayan bir doktrindir.¹⁵³ Çiğdem'e göre muhafazakârlık, "belirli bir tarihsel olgunun ürünü olarak ortaya çıkan bir ideoloji, bu sürece yönelik tepkilerin oluşturduğu bir dünya görüşü, mevcudu muhafaza etmeyi amaçlayan bir siyaset anlayışı ve pratiği esas alarak modernlik karşısındaki kaygıları temalaştıran bir sosyal teori"dir.¹⁵⁴

¹⁵⁰ Doğu Ergil, "Muhafazakâr Düşüncenin Temelleri: Muhafazakârlık ve Yeni Muhafazakârlık", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1986, 41/1, s.269.

¹⁵¹ Nispet, a.g.e., ss.51-55.

¹⁵² Akıncı, a.g.m., s.137.

¹⁵³ C. Can Aktan, "Muhafazakârlık ve Liberal Düşünce", *Köprü*, Sayı.97, İstanbul, 2007, s.51-53.

¹⁵⁴ Ahmet Çiğdem, "Sunuş", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Muhafazakârlık* (ed. Ahmet Çiğdem), Cilt.5, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003 içinde, s.13.

Aydınlanma Çağı'nın salt akılcılığına karşın temkinli bir yaklaşımı ifade eden muhafazakârlık düşüncesi, toplumsal olan her projenin içerisinde insanın doğasının, tutkularının, inançlarının ve duygularının dâhil olduğunu öne sürmektedir. Muhafazakâr felsefeyi ideoloji olarak değerlendirmemizi sağlayan bazı özellikleri vardır. Bunlardan önemlileri şu şekilde sıralanabilir: Birey ve toplumların rasyonel yönleri kadar rasyonel olmayan (irrasyonel) yönleri de kabul edilmelidir. İnsan, sınırlı bir varlıktır ve doğal olarak siyaset ve iktidar da sınırlı olmalıdır. Devrimlerin tahripkâr yönü eleştirilmeli ve evrimsel gelişme kabul edilmelidir. Toplumlar ontolojik anlamda ve tarih, kültür, gelenek, din, sembol ve mitlerin bütünlüğü bakımından üstün bir boyuta sahiptir. Doğal müdahaleler kabul edilirken, doğal olmayanın karşısında durulmalıdır.¹⁵⁵

Muhafazakâr bir toplumda devamlılık ve tarihsellik sağlayan olgular “din, otorite, gelenek ve ailedir”. Bu toplumsal olgular kültürün belleğini ve çerçevesini meydana getirerek onlarda güven tesis etmektedir. Toplum içerisinde uyumlu bir şekilde yaşamın sürdürülebilmesi için ihtiyaç duyulan en önemli şey, otoritedir. Bu durumda istikrarı sağlayan taraf devlettir ve istikrarın sürebilmesi adına bu ehemmiyet arz etmektedir. Devlet, kendisine verilen otoriteyi halk adına yapılan sosyal ve kamusal politikalar aracılığı ile değerlendirmelidir.¹⁵⁶

Büyük kitlelerce benimsenmiş olan diğer bazı ideolojilere (liberalizm, sosyalizm, feminizm vb.) nazaran muhafazakârlığın temel kaygısı, geleneksel toplumsal değerlerin muhafaza edilememesidir. Muhafazakârlık daima denenmiş ve doğruluğu kanıtlanmış eylemlerin devamını benimseyen bir görüştür. Bu yüzden gelenekler sürdürülmeli, gelecek nesiller için muhafaza edilmelidir. Muhafazakâr ideolojiye göre toplum için değer taşıyan şeyler, aklın bulunduğu teorik-soyut prensipler değil, pratiklerdir. İnsanın doğasında eksiklik ve kusur var olduğunu düşünen muhafazakârlar, bu eksikliğin ancak ortak ahlaki değerlerle düzeltilebilir olduğunu savunmuşlardır.¹⁵⁷

Geleneğe olan bağı ve geçmişe yaptığı atıflar nedeni ile inanç ve din eksenli düşünülen muhafazakârlığın, herhangi bir dine mensup olmayan kişilerce de benimsendiği görülmüştür.¹⁵⁸

Muhafazakârlık, bireylerin eğilimlerine göre alt dallara ayrılabilir. Heywood'un otoriter, paternalist, liberal ve Yeni Sağ muhafazakârlık ayrımına karşın,

---

¹⁵⁵ Nureddin Nebati, “Türkiye’de Muhafazakârlığın AK Parti Tarafından Yeniden İnşa Edilmesi”, *Muhafazakâr Düşünce*, Ankara, 2014, s.210.

¹⁵⁶ İsmail Safi, *Türkiye’de Muhafazakâr Siyaset ve Yeni Arayışlar*, Lotus Yayınları, Ankara, 2007, ss.89-90, akt. Nebati, a.g.m., s.215.

¹⁵⁷ Türköne, a.g.e., s.115.

¹⁵⁸ Safi, a.g.e., ss.89-90, akt. Nebati, a.g.m., s.214.

Vincent geleneksel, romantik, paternalistik, liberal ve Yeni Sağ muhafazakârlık başlıkları ile beş alt eğilimden bahsetmiştir. Bunların içerisinde paternalist muhafazakârlık, devletin paternalizm düşüncesini yansıtmakta ve devleti baba olarak görmektedir. Sosyal sorumluluk ve dayanışmanın en önemli aktörü devlettir. Liberal muhafazakârlıkta ise serbest pazar ekonomisini benimseyen devlet görüntüsünün bu ayırıcı unsuru yer almaktadır. Yeni Sağ düşüncesi ise ekonomide serbest piyasa ve bireycilik anlayışını benimsemekte ancak politik olarak hiyerarşi ve geleneğin güç kazanması gerektiğine inanmaktadır.¹⁵⁹

Akdoğan'a göre muhafazakârlığı inşa eden bazı değerler bulunmaktadır. İnsan ve iktidarın sınırlı kabul edilmesi bunların başında gelmektedir. Değişime temkinli yaklaşma, otoritenin önemi, toplumun organik yapısını koruması, çoğulculuk, yapay müdahalelere muhalefet, ekonomi ve politik zemine ahlâk ölçülerinin dâhil edilmesi ve aileye atfedilen önem gibi olgular bu değerleri ifade eden temel dinamiklerdendir.¹⁶⁰

Muhafazakârlığın liberalizmden ayrılan yönlerinden belirgin bir tanesi, özgürlük ve eşitlik kavramlarına bakış açısidir. Nispet'e göre muhafazakâr doktrinde özgürlük ile eşitlik arasında mutlak ve değişmez bir tezatlık vardır. Bu tezatlığın nedeni ise bu iki değer arasındaki çelişen amaçlardan kaynaklanmaktadır. Muhafazakâr düşüncede özgürlüğün nihai amacı, bireysel ve ailevi olan maddi-manevi her şeyi korumaktır. Liberalizmde ise bireyin ötesindeki tüm gruplar (aile, toplum vs.) bireyden dolayı var olan gruplardır. Muhafazakâr düşüncede eşitliğin nihai amacı ise, toplumda adaletsiz olarak paylaşılan maddi-manevi değerleri eşitlemek amacıyla yeniden dağıtmaktır. Klasik liberalizm ise yeniden dağıtmayı külliyen reddeden bir düşünceye sahiptir. Muhafazakârların egemen güce karşı, grupları savunmasının arkasında 19. yüzyıl sonlarında kendine özgü bir hâle bürünecek olan çoğulculuk düşüncesi yatmaktadır. Muhafazakârlar tarafından liberalizme yapılan başlıca suçlama, liberalizmin öngördüğü piyasa ekonomisinin güçlü olanın gücünü artırmaya elverişli olmasıdır. Onlara göre neo-liberal düşünce de bu doğrultuda totaliter olma riski taşımaktadır.¹⁶¹

Çaha'ya göre, Amerikan siyasal sistemi, muhafazakâr ve liberal düşüncenin bileşimini yansıtan bir fikir külliyyatı üzerine bina edilmiştir. Bu bakımdan Amerikan medeniyetinin liberal-muhafazakâr bir tutuma sahip olduğunu söylemek mümkündür.

¹⁵⁹ Andrew Heywood, *Siyasî İdeolojiler*, Adres Yayınları, Ankara, 2011, ss.85-88.

¹⁶⁰ Yalçın Akdoğan, *Muhafazakâr Demokrasi*, AK Parti Yayınları, Ankara, 2003, ss.6-12, akt. Nebati, a.g.m., s.218.

¹⁶¹ Nispet, a.g.e., ss.79-83.

Avrupa’da gelişmiş olan sosyal demokrasi düşüncesi ise burada gelişmiş olan liberal felsefe ile etkileşime girerek Avrupa demokrasi yaşamına damgasını vurmuştur.¹⁶²

3.2. Muhafazakârlık ve Liberalizm

Yirminci yüzyıla damgasını vuran muhafazakârlık akımının öncülerinden olan D. Hume ile E. Burke, aynı zamanda liberal doktrinin de fikir babaları arasında yer almaktadır. Akıllı temsil eden liberal felsefe ile tecrübeyi temsil eden muhafazakârlık, aslında birbirinden farklı iki dünya görüşünü yansıtmaktadır. Ancak bu iki farklı düşünce akımının, yirminci yüzyılın ikinci çeyreğinde hızlı bir şekilde yaygınlaşan sosyalist düşünceye karşı koalisyonu kaçınılmaz olmuştur. Fikri temellerinde bir takım ortak noktalar bulunması, aynı rakibe karşı birleşmelerini kolaylaştırmıştır. Günümüzde; temel hak ve özgürlükler, hukuk devleti, piyasa ekonomisi, toplumsal ve siyasal değişim, bireycilik gibi temel birçok değerinde muhafazakâr düşünce liberalizmle aynı çizgiye yaklaşmıştır.¹⁶³

Muhafazakâr düşüncenin liberal teori ile bazı kesişen ve ayrılan noktaları vardır. Çünkü Batı dünyasına bakıldığında gözlemlenen iki ana blok olan muhafazakârlar ve sosyal-demokratlar, genel liberal normları kabul etmiş kesimlerdir. Sosyal demokratlar ile liberaller arasındaki bu noktadaki benzerlik ise “demokrasi” ortak noktasından kaynaklanmaktadır. Sosyal demokrat kanadın en vazgeçilmez düşünceleri demokrasinin ana temalarını oluşturan ilkelerdir. Liberal düşünceye bakıldığında ise demokrasinin olmazsa olmazları, liberalizmin temel felsefesinde bizzat bulunan ilkelerdir.

Muhafazakârlıkla liberalizm arasındaki ilişkide en temel fark, muhafazakârlığın korumacı tavrına karşın liberalizmin iyi bir toplumsal düzen için kural ve kurumların değiştirilmesine yatkınlığıdır. Bireysel düşünce açınsındansa anti-rasyonalist düşünceyi savunan muhafazakârlar; Hume, Smith, Bastiat ve Hayek gibi düşünürlerle aynı çizgidedirler. Bununla birlikte bir kısım muhafazakârlar liberalizmin akılcı yönünü eleştirmiştir. İnsan aklının toplumsal yaşamın tüm evreleri için tek başına yeterli olamayacağını ve akılcı söylemlerin fazla iyimser olduğunu düşünürler. Bu eleştirinin temel esprisi, insanın bireysel değil toplumsal bir varlık olduğu kanaatidir. Merkezî bir güç ve otorite sistemi bulunmadan istikrarlı bir toplumun olamayacağını savunan muhafazakâr düşünce, devlete itaatin ve kanunlara riayetinin gerekliliğinden söz etmektedir. Fakat liberalizm, güçlü bir devletin özgürlükler için daima tehlike olduğunu

¹⁶² Ömer Çaha, “Muhafazakâr Demokrasi Liberal Demokrasinin Kardeşidir”, *Zaman*, 31.08.2003.

¹⁶³ Çaha, “Muhafazakâr Demokrasi...”, *Zaman*, 31.08.2003.

savunmaktadır. Liberalizm, devletin görev ve fonksiyonlarının asgari düzeyde tutulmasından yanadır. Muhafazakârlık, piyasa ekonomisine bakış açısından liberalizme benzemektedir. Hür teşebbüs, özel mülkiyet, rekabet, özgürlük gibi temel kavramlar muhafazakârlar tarafından da savunulmaktadır. Din ve ahlak, muhafazakârlar tarafından önem verilen ve saygı duyulan kurumların başında gelir. Özellikle çağdaş muhafazakârlar din ve ahlak kurumlarına saygı duyarken, laiklik ilkesine de önem verirler. Muhafazakârlara göre, din ve ahlakın devlet tarafından korunması ve gözetilmesi için din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması gereklidir. Liberaller içinse din ve ahlak kurumları tamamen kişisel iradeye bağlı bir özgürlük meselesidir. Muhafazakâr düşüncede de, liberalizm gibi demokrasi ve kanun hâkimiyetine inanç söz konusudur. Muhafazakârların mülkiyet hakkı yorumu, “hak olduğu kadar sorumluluktur” şeklindedir. Mülkiyet hakkı kişinin kendine ait olanla dilediğini yapmada sınırsız bir hakka sahip olması demek değildir. Muhafazakârlara göre mülkiyet hakkı, toplumun ihtiyaçları ile sınırlıdır. Liberal teoride ise mülkiyet hakkı, bireyin sahip olduğu mülk üzerinde salt bir hakkı olduğuna işaret etmektedir.¹⁶⁴

Liberal düşüncenin teorik yönü ağır basarken, muhafazakâr düşüncede ise tecrübe ön planda olmuştur. Bu nedenle dünyadaki çeşitli ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de liberallerin ciddi bir siyasî blok oluşturamamış olmasına karşın muhafazakâr kitlenin toplumsal tabanı çok daha güçlüdür. Ülkemizde son otuz yıla bakıldığında bu iki kesimin etkileşimi göze çarpmaktadır. Elllerinde siyasî bir güç olmayan liberaller fikir düzeyinde bir güce sahip olduğundan, toplumu etkileme ve yönlendirme kabiliyetine sahip olan muhafazakârlara bu konuda destek olarak fikirlerini daha geniş kitlelere yayma fırsatı yakalamışlardır. Güçlü siyasî fikirlere sahip olmayan muhafazakâr kitle de bu etkileşim ile önemli sorunların çözümünü bulmuştur.¹⁶⁵

---

¹⁶⁴ Aktan, a.g.m., s.54.

¹⁶⁵ Atilla Yayla, İstanbul Ticaret Üniversitesi’nde Yapılan Söyleşi, (Abdülkadir Tartılcı), (12.11.2013).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE LIBERALİZM, ANAYASALAR VE BÜROKRASI

1. Türkiye’de Liberal Düşüncenin Gelişimi ve Anayasalar

Türkiye’de liberalizmin evrim sürecinden bahsedilecek olursa, her dönemin etken gücü olan anayasacılık hareketlerinin etkisini kabul etmek gerekir. Her ne kadar 1946-1960 yılları arasında anayasal bir hareket görülme de, bunun bir sebebi de 1924 Anayasası’nın liberal hüviyetteki yapısıdır. Türkiye’de liberal düşünce, 19. yüzyıldan bu yana gelişim göstermiş ve anayasal düzenlemelerle de şekillenmiştir. Aslında liberalizmin vazgeçilmez ilkelerinden olan siyasal iktidarın sınırlandırılması ile anayasacılık hareketinin hedefleri ortaktır. Hukukun üstünlüğü, güçler ayrılığı, temel hakların korunması gibi ilkelerin anayasayla teminat altına alındığı yönetimlere “liberal devlet” denilebilir. Bu devlet türü “anayasalı devlet” değil anayasal devlettir. Ancak Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana liberal teorinin savunduğu değerler daha çok farklı amaçlara hizmet etmek amacıyla kutsanmıştır. Bu nedenle ülkemizde liberalizm, siyasal sisteme entegre olamamış, anayasalı devlet düzeyinde kalmıştır.¹⁶⁶ Bunun sebebi, Türk anayasacılığının dayandığı devletçilik anlayışı ile liberal değerler arasındaki çelişkilerdir. Zira bu anlayış, bireyi toplum içerisinde eriterek, kendisini bireyler üzerinde tek hâkim güç olarak gören zorba ve anti-liberal bir temele dayanmaktadır.¹⁶⁷

Liberalizmin toplumla bütünleşmesi bakımından devlet eksenli yaşanan sorunların yanında bir de bireylerin kendi aralarındaki çözümsüzlükler vardır. Bunlardan önemli bir tanesi, liberalizmin hangi görüşe yakın olduğudur. Liberalizmin muhafazakârlıkla olan ortak yönlerine bakıldığında sağda konumlandırılabilceği düşünülse de, milliyetçilikle çoğu kez aksi kutuplarda bulunması bu düşüncüyü negatif yönde etkilemektedir. Ayrıca devrim dönemlerinde özgürlüğe atıfta bulunan aydınların da devletçilik kalıbından etkilenmesi, rejim kaynaklı otoriter eğilimlerden çok da ayrı düşmemeleri muhafazakârlığa olan yakınlığı bir ölçüde kısıtlamıştır.¹⁶⁸ Aslında bu durumda olan aydınlar aynı mesafeyi liberalizm ile de korumaktadırlar. Dolayısıyla

¹⁶⁶ Zühtü Arslan, “Türkiye’de Anayasacılık Hareketleri ve Liberalizm”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Liberalizm* (ed. Murat Yılmaz), Cilt.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 içinde, s.272.

¹⁶⁷ Arslan, a.g.m., s.273.

¹⁶⁸ Hamit Emrah Beriş, “Türk Sağı ve Liberalizm”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Liberalizm* (ed. Murat Yılmaz), Cilt.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 içinde, s.389.

böyle zamanlarda liberalizm ve muhafazakârlık aynı çizginin arkasında bırakılan farklı akımları temsil etmiştir.

Diğer akımların savunucuları yanında liberal entelektüellerin de devletle paralel hareket etmeleri, bütünsel bir devlet zihniyetinden uzun süre kopamayışı simgelemiştir. Bunun bir nedeni de siyasî kararların, bürokratik yollarla etki altına alınması ve süregelen bir vesayet anlayışının meşru zemine çekilme çabasıdır. Askerî ve sivil bürokrasinin etkisi gibi anayasal bürokrasi de bunun bir yönünü teşkil etmiştir. Örneğin 1961 Anayasası ile birlikte kurulan Anayasa Mahkemesi'nin (AYM) siyasî kararları etkileme gücü daima var olmuştur. Bu noktada siyaset ve demokrasiyle yakın temas haline geçen AYM'nin verdiği kararlar, politikalara yön verme gücüne sahiptir. Anayasaya aykırı yasaların çıkarılmasına engel olması bakımından görev sınırlarının ötesine geçmeyen Mahkeme, bazı durumlarda statükonun sürdürülmesinden yana tavır göstermiş ve aktivist bir rol üstlenmiştir. Bu aktivist roller AYM'nin 1961 ve 1982 Anayasalarında belirlenen yetkileri, geniş bir yoruma tâbi tutması sonucu ortaya çıkmıştır. Bunlardan başlıcaları; kendinde “yürürlüğü durdurma yetkisi görmesi, kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisini anayasada yer almayan önemlilik, zorunluluk, ivedilik, kısa sürelilik gibi şartlara bağlaması, sıkıyönetim ve olağanüstü hal kararnamelerinin anayasaya uygunluğu şüpheli bir yorumla denetim kapsamının dışına çıkması, siyasî parti kapatma davalarında anayasa ve Siyasî Partiler Kanunu'nu katı bir şekilde yorumlayarak siyaset hayatını büyük ölçüde daraltması”dır. Anayasa yargısını benimseyen ülkelerde rastlanabilen yargısal aktivizm, Türkiye’de farklı bir ton kazanmıştır. Zira Türk Anayasa Mahkemesi'nin aktivizmi bireysel hakları korumaktan öte, devletin çıkarlarına yönelik cereyan etmektedir.¹⁶⁹

1.2. 1924-1960 Dönemi

Cumhuriyet döneminde liberal düşüncenin zayıf olmasının ardında Osmanlı dönemi anayasacılık hareketlerinin başarısız yönleri görülebilir (Bu durum 1982 Anayasası'nda da gözlemlenebilir).¹⁷⁰ 1921 Anayasası savaş şartlarında yazılmış olup, geçici bir hüküm icra etmiştir. Temel hak ve özgürlüklerle ilgili herhangi bir maddeye yer verilmediği halde 1921 Anayasası, demokratik parlamento tecrübesine imkân

¹⁶⁹ Ergun Özbudun, “Türk Anayasa Mahkemesi'nin Yargısal Aktivizmi ve Siyasal Elitlerin Tepkisi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı.62-3, ss.259-266.

¹⁷⁰ Padişahın sorumsuzluğu ve kutsallığı, ileriki yıllarda Cumhurbaşkanıya evrilecektir. Ayrıca siyasal açıdan Osmanlı'dan alınan miraslardan önemli iki tanesi elitizm ve militarizmdir. Cumhuriyet sonrası etkileri çok fazla görülen bu iki miras, liberalizmin önünde ciddi anlamda engel teşkil etmiştir. (Bkz. Arslan, a.g.m., s.276)

sağlamıştır. 1921'in önemli bir yönü de 1924 Anayasası'na temel oluşturması olmuştur.¹⁷¹ 1924 Anayasası da olağan dışı bir dönemde hazırlanmış olmasına rağmen demokratik ve liberal ilkeleri barındıran bir yapıya sahiptir. Egemenliğin kaynağı Kanun-i Esasi'de İslamiyet'e dayandırılırken 1921 ve 1924 anayasalarında millete atfedilmiştir. 1924 Anayasası doğal haklara yer vererek liberalizmin insan hakları anlayışını benimsemiştir. Bu insan hakları anlayışı Fransız Haklar Bildirgesi esas alınarak düzenlenmiştir. Ancak anayasanın demokratik tonları liberal yönlerinden ağır basmıştır. Ayrıca 1924 Anayasası'nın bir başka yönü de, kuralların pozitif yönde işleminin siyasal iktidarın iyi niyeti ve bireylerin hukuk bilincine bağlı oluşudur. Dönemin şartları bağlamında demokrat ve liberal politikalar tam olarak uygulanamamıştır. Hatta kimileri anayasanın özgürlükçü tutumunun reformlara engel olduğunu savunmuştur. Siyasal iktidarı denetleyecek kurumlara yer verilmemesi ile meclise mutlak güç atfedilmesi gibi durumlar da otoriter uygulamalara açık bir yön teşkil etmiştir. Buna rağmen hem tek parti yönetiminde hem çok partili hayatta kullanılmış olması açısından 1924 Anayasası önemli bir yere sahiptir.¹⁷²

Konjonktürel olarak bakıldığında Cumhuriyet döneminin liberal olarak değerlendirilebilecek ilk siyasî hareketi 1925'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'dır (TCF). Fırka, M. Kemal'in önemli silah arkadaşlarınınca kurulmuştur.¹⁷³ Meclis içerisindeki anlaşmazlıkların yanı sıra TCF'nin kıvılcımı olan hadise, cumhuriyetin bazı mebuslardan habersiz ve hızlıca ilan edilmesi olmuştur. Fırka, programının ilk maddesinde cumhuriyete dayandığını söylerken, ikinci maddede liberalizm ve demokrasinin "meslek-i esasisi" olduğunu belirtmiştir. Dördüncü maddesinde tüm topluma hürriyet getirmek amacıyla kurulduğu ifade edilen TCF, liberal bir program ortaya koymuştur. Laik ve milliyetçi politikaları benimserken merkeziyetçi ve otoriter politikalara karşı olan TCF, adem-i merkeziyetçilik, güçler ayrılığı ve liberal ekonomi fikirlerini savunmuştur.¹⁷⁴

TCF'den beş sene sonra (1930) kuruluşu aynı yıl kapanan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) ise programda liberal bir görünüme sahip olsa da gerçekte muhalefet gücü zayıf kalmıştır. Yine de SCF, liberal bir siyasî oluşumun başarılı olabileceği örneğini

---

¹⁷¹ Arslan, a.g.m., s.276.

¹⁷² Arslan, a.g.m., ss.277-279.

¹⁷³ Refet Bey, Ali Fuat Paşa ve Kazım Karabekir'in yanında Rauf Orbay da fırkanın kurucuları arasındadır. İkinci meclis kurulurken Kemalist düşünceye tâbi olmayanların saf dışı bırakıldığı yerde, bu isimler saf dışı bırakılmayacak kadar saygınlığa sahiptiler. Mustafa Erkinçikli, "Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu", *Akademik Bakış*, 6/11, 2012, s.162.

¹⁷⁴ Erkinçikli, a.g.m., ss.158-161.

göstermesi bakımından önemli bir çizgiyi temsil etmiştir.¹⁷⁵ Parti programında cumhuriyetçi, laik, özgürlükçü ve milliyetçi bir çerçeve çizilmiş, ekonomik sorunlara da liberal çözümler üretilmiştir. Tek dereceli seçim sistemi öngörülen programda genellikle hükümetin politikaları eleştirilmiştir. Programda yüksek faturalı demiryolu hizmetlerinin ve aşırı vergilendirmenin yanlış olduğu, ülkenin devletçilikten ziyade girişimciliğe ihtiyacı olduğu belirtilmiştir. Program kısaca temel hak ve özgürlükleri genişletme, vergileri azaltma, hükümeti daha işler hale getirip anayasal sınırlarını aşmama vaadinde bulunmuştur.¹⁷⁶

SCF ile TCF hem kuruluşları hem feshedilmeleri bakımından farklılıklar taşımaktadır. Ayrıca SCF'nin kuruluşundan iki-üç ay sonra aynı taşıyan “*Serbes(t) Cumhuriyet*” adlı bir gazete çıkartılmıştır. Gazetenin ilk sayısındaki yazılara bakılacak olursa, fırka tarafından çıkarılan bir gazete değildir.¹⁷⁷ Ancak tamamen firkaya destek amaçlı açılmış ve SCF kapanana kadar sürekli olarak muhalif duruşu temsil etmiştir. Dönemin önemli liberal yazarlarından Ahmet Ağaoğlu'nun da köşesinin bulunduğu gazete, SCF kapatıldıktan sonra etkinliğini yitirmiştir.

Çok partili hayata geçiş Türkiye Cumhuriyeti'nde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, siyasî karışıklıkların olduğu bir dönemde Çiftçi'yi Topraklandırma Kanunu'na muhalefetiyle öne çıkmış olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi kurmuş ve parti, “en büyük muhalefet partisi” şeklinde algılanmıştır. CHP'ye muhalif olan herkesi millî iradeyi hâkim kılma sloganıyla çatısı altında toplamaya çalışan DP, parti programında demokrasiyi, milletin menfaatine en uygun prensip olarak nitelendirmiştir (md.3). Bunun yanında hükümetin ve teşkilatın kendisini halktan bir parça olarak görüp, iktidarda bulunmanın halka hizmet için olduğu belirtilmiştir (md.19). Demirel'e göre programda, liberalizmin devleti araç gören yaklaşımının benimsendiği imajı verilmiştir. DP, ekonomi politikası olarak piyasa ekonomisini öne çıkaran açık ekonomiyi benimsemiş bir parti olduğunu belirtmiştir. Bu bakımdan DP, liberal iktisadî düşüncenin

¹⁷⁵ Mustafa Erdoğan, “Liberalizm ve Türkiye'deki Serüveni”, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Liberalizm* (ed. Murat Yılmaz), Cilt.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 içinde, ss.32-33.

¹⁷⁶ Barış Ertem, “Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İlk On Yılında Parlamento İçi Muhalefet Ve Bir Örnek: Serbest Cumhuriyet Fırkası”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar*, 17/2, 2013, s.353.

¹⁷⁷ Gazetenin ilk sayısının ön sayfasında “Serbes Cumhuriyet ismini gazetemize tesadüfi olarak seçmedik. Maksadımız büyük liderin açtığı ümit dolu yoldan gitmektir. Muhterem İzmir ve Anadolu halkı da aynı yolun yolcusu olduğu içindir ki, gazetemiz her vakit halkın ve hakkın gazetesi olmakla iftihar edecektir.” sözleri yer almıştır. Buradan da çıkarılacağı gibi gazete ciddi bir SCF ve Fethi Bey hayranlığı bulunan kişiler tarafından çıkarılmıştır. Hakkı Uyar, “SCF'nin Yayın Organı: Serbes Cumhuriyet Fırkası”, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Liberalizm* (ed. Murat Yılmaz), Cilt.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 içinde, s.218.

hâkim olduğu bir partidir. DP, özel sektörün önünü kesen boğucu politikaları eleştirerek, zorunlu olmadıkça piyasalara karışılmaması görüşünü savunmuştur. DP iktisadî özgürlüğün yanında din özgürlüğünü de savunmuş ve dinî muhafazakâr kitlelerin sempatisini kazanmıştır. İktidarının ilk yılında (Haziran 1950) Arapça ezan okunmasının engellerini kaldırarak Türkçe ezan uygulamasını sona erdirmiştir. Bu ve sonraki birkaç dinî reform, orduyu rahatsız etmesine rağmen devam ettirilmiştir. Ancak unutulmamalıdır ki programında liberal olan DP, kısa süre içerisinde kendisini millî iradenin egemen kıldığı güç olarak görmüş, tekçi ve baskıcı bir yönetime yönelmiştir.¹⁷⁸

DP'nin, iktidarının ilk yıllarındaki liberal düşüncelerinden uzaklaşmasından rahatsız olan bir kısım üyesi 1955 yılında Lütfi Karaosmanoğlu liderliğinde Hürriyet Partisi'ni kurmuştur. Bu parti liberal demokratik değerlere bağlı bir parti görünümünde olmuştur. Ancak siyasal yaşama üç yıldan fazla tutunamamış, 1958'de işlevini yitirerek CHP'ye katılmıştır. Hürriyet Partisi'nin liberalizm açısından önemi, liberal düşüncüyü savunan bir grup aydınının kurduğu Forum Dergisi ile olan fikirsel bağıdır. Bu dergi Şerif Mardin, Fethi Çelikbaş, Aydın Yalçın gibi DP'den düşünsel olarak uzaklaşan akademisyenlerce kurulmuş ve DP'ye muhalefetin liberal entelektüel parçasını temsil etmiştir.¹⁷⁹

Özetle, 1960 yılına kadar uygulamada olan 1924 Anayasası'nda devlet, müdahaleci ve düzenleyici bir konumda değildir. 1923'te yapılan İzmir İktisat Kongre'sinde alınan liberal ve serbest teşebbüs odaklı kararların yansımaları 1924 Anayasası'nda görülmektedir. 1923-1929 dönemi, geçmişe nispeten daha liberal bir dönem olmuştur. 1924 Anayasası sosyal bir devleti değil, bireylerin kendi kaderlerine yön verdiği liberal bir devleti öngörmüştür. Türkiye, o dönemde, liberalizmin jandarma devletine benzemektedir. Ancak anayasada içerik itibarıyla liberal demokratik bir sistemden bahsedilse de, bunu sağlayacak kurumsal altyapı mevcut değildir. Zira anayasa doğrudan otoriterliğe işaret etmese de, buna izin veren bazı maddelere sahiptir. Bu maddelerin uygulamadaki yeri, Meclisin üstünlüğü ve anayasa yargısının bulunmamasıdır.¹⁸⁰ 1924 Anayasası, sultanlık rejimine tepki olarak tek kişinin istibdadını engellemeyi amaçlamıştır; ancak çoğunluğun istibdadının da en az onun

---

¹⁷⁸ Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı, Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, ss.49-56.

¹⁷⁹ Mustafa Erdoğan, "Liberalizm ve Türkiye'de Liberal Eğilimler", internet yazısı. <http://www.liberal.org.tr/sayfa/liberalizm-ve-turkiyede-liberal-egilimler-mustafa-erdogan,344.php> (23.01.2014).

¹⁸⁰ Ömer Anayurt, "1924 Anayasası'nda Temel Hak ve Hürriyetler", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7/1-2, 2003, ss.6-10.

kadar tehlikeli olduğu gözden kaçırılmıştır. 1924 Anayasasında fren ve dengelerin gözetilemeyişi tek parti döneminde problem teşkil etmese de, çok partili hayatta iktidara geniş yetkiler sağlamıştır. CHP'nin muhaliflere karşı kullandığı otoriter güç, anayasal eksikliklerden doğmuştur. Aynı şekilde 1960'ın ilk aylarında DP hükümeti de ciddi bir otoriterleşme eğilimine girmiş, Mayıs 1960'da da askerî darbe ile siyasî yaşamı sona ermiştir.¹⁸¹

1.3. 1960-1982 Dönemi

27 Mayıs 1960'dan itibaren iktidara geçen Millî Birlik Komitesi (MBK), yeni bir anayasayı tanzim ettikten sonra iktidarı sivil yönetime teslim edecektir. Yeni anayasanın hazırlanması için MBK, bir kurucu meclis toplanmasına karar vermiştir. Ancak bu kurucu meclis biri MBK'nın kendisi, diğeri Temsilciler Meclisi olmak üzere çift kanatlı bir meclisten müteşekkildir. Temsilciler Meclisi'nin anayasa için hazırladığı taslak, CHP'nin anayasal fikirleri ile örtüşmüştür. 1957 seçim beyannamesinde ikinci bir meclis ve Anayasa Mahkemesi kurulmasını öngören CHP,¹⁸² bu düşünceleri, DP'nin siyasî liberalizmden uzaklaşan uygulamaları karşısında benimsemiş ve Temsilciler Meclisi'ndeki çoğunluğuyla zorluk çekmeden anayasaya dâhil edebilmiştir. Devlet seçkinleri ve CHP'nin temsil ettiği Kurucu Meclis'in onayladığı anayasa 9 Temmuz 1961'de halkoylamasına sunulmuş ve % 61,7'lik bir oranla kabul edilmiştir.¹⁸³ 1961 Anayasası, yapılış biçimi ve devlet seçkinlerinin siyasî değer ve menfaatlerini yansıtması bakımından değerlendirildiğinde anti-liberal olarak görülebilir. Bununla birlikte sivil hak ve özgürlükler kadar dinî ve iktisadî özgürlüklere yer verilmemesi, mevcut özgürlüğün kullanımının da kamu ve toplum yararı gibi kriterlere bağlaması bakımından da liberal yönden zayıflıklar gösterir.¹⁸⁴

1961 Anayasası bahsedilen maddeleriyle liberal düşünceden uzak görünse de, son döneminde anti-liberal politikalar izleyen Demokrat Parti'ye tepki olarak yapıldığı için, liberal değerler de içermektedir. Bunlardan önemli bir tanesi meclis üstünlüğüne dayalı mutlak güç kullanımını engellemek olmuştur. Bu durum da 1924 Anayasası ile taban tabana zıtlık içermektedir. Ayrıca yürütmenin hızını ve gücünü kontrol altına almak amacıyla Cumhuriyet Senatosu oluşturulmuştur. 1961 Anayasası çoğunlukçu

¹⁸¹ Ergun Özbudun ve Ö. Faruk Gençkaya, *Türkiye'de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası*, Doğan Kitap, İstanbul, 2010, ss.21-23.

¹⁸² Aliyar Demirci, *Türk Siyasal Hayatında Senato*, Orion Yayınları, Ankara, 2010, s.141.

¹⁸³ Özbudun ve Gençkaya, *a.g.e.*, ss.24-25.

¹⁸⁴ Erdoğan, *Liberal Toplum...*, s.376.

demokrasiden anayasal demokrasiye geçişi temsil etmiştir. Bu kapsamda liberal bir anayasa olduğu iddia edilmiştir. 1961 Anayasası'nın en liberal anayasa olduğunu iddia edenler de olmuştur. Ancak buradaki liberallik, darbe vesilesiyle gelmiş olması bakımından hayli problemlidir. Çünkü iktidarın, temel hak ve özgürlükleri korumak amaçlı sınırlandırılması yerine iktidarı sınırlandırmak için hakların korunması söz konusu olmuştur. Bu gibi durumlara bakılırsa anayasanın yapımında kullanılan araçlar ve sonuçları doğuran sebeplerin anti-liberalliği görölmektedir.

1982'den ziyade 1924 Anayasası ile kıyaslandığında 1961 Anayasası'nın liberal olmadığı söylenebilir. Zira burada özgürlüklerin sınırlarının belirlenmesi ve pozitif özgürlük anlayışının benimsenmesi söz konusudur. Ayrıca 1961'de özgürlük sınırları detaylandırılırken, 1924'te özgürlüğün sınırı diğer kişilerin özgürlüklerinin ihlal edildiği yer olarak tayin edilmiştir. 1961 Anayasası'nın önemli bir getirisi Anayasa Mahkemesi'nin kurulması olmuştur. Anayasa Mahkemesi liberallerin onayladığı ve önemsedici bir oluşumdur. Ancak 1961'de bu mahkemenin oluşturulmasındaki temel kaygı, bireylerin haklarının savunulmasından ziyade siyasal rejimi korumak olmuştur.¹⁸⁵

1961 Anayasası'nın yürürlükte kaldığı ortalama yirmi yıl boyunca cumhurbaşkanlığı makamına askerlerin dışında gelen olmamıştır.¹⁸⁶ Günümüzde çok tartışılan askerî vesayetın vasıtası Millî Güvenlik Kurulu (MGK), 1961 Anayasası'nın bir ürünüdür. 1961 Anayasası'nın birçok yapısal kusuru bulunmakta ve kanunların uygulanışı anti-liberal tutumlar içermektedir. Devam eden yıllarda iktidara gelen partilerin buradan doğan boşluğu telafi edebilecek kadar özerk ve güçlü olmaması, liberalizmin gelişimini yavaşlatan bir başka durumu teşkil etmiştir. Dönemin tek etkin gücü anayasa olmuş ve bu durum bir sonraki anayasa gündemine kadar korunmuştur.¹⁸⁷

Anayasada bireylerin inanç ve düşünce sınırlarının belirtilmesi gibi kısıtlamalara rastlanmaktadır. Bunlardan bir tanesi de anayasada yer alan “siyasal olanı sınırlayan” devlet hukuku düzeninde görölmektedir.¹⁸⁸ Her ne kadar sonraları otoriterleşmeye evrilsede, gücünü liberal ve demokratik değerlerden almış olan DP'ye bir tepki niteliği taşıyan 1961 Anayasası, son tahlilde liberal değildir. Özgürlüklerin sınırlarını çizmek ve muhtemel bir halk gücünü önlemek gibi kaygılarla yapılması, 1961'in temel taşlarının liberalizme ters olarak döşendiğini göstermektedir.

---

¹⁸⁵ Arslan, a.g.m., ss.281-285.

¹⁸⁶ Arslan, a.g.m., s.286.

¹⁸⁷ Arslan, a.g.m., s.290.

¹⁸⁸ Arslan, a.g.m., ss.298-300.

1.3.1. 1971 ve 1973 Anayasa Değişiklikleri

15 Ekim 1961 genel seçimlerinde ikinci parti olarak mecliste yerini alan Adalet Partisi (AP), 1965'te tek başına iktidara gelmiştir. AP, 1970'in başlarına kadar devlet seçkinleriyle sürekli bir gerilim halinde olmuştur, ancak orduya karşı DP'den daha saygılı ve ihtiyatlı davranmıştır. AP, 1969 seçimlerinden de iktidar olarak çıkınca ordu içerisinde rahatsızlık uyandırmaya başlamıştır. Bu durum bazı subayların radikal bir darbe yapma fikrini pekiştirirken (9 Martçılar), Mart 1971'de gelen muhtıra bu radikal darbenin önlenmesi adına yapılan bir hamle olmuştur.¹⁸⁹ Bu hamle sonrasında ordu, meclisi tamamen feshedip iktidara el koymak yerine, AP'yi iktidardan düşürüp CHP'li Nihat Erim başkanlığında bir partiler üstü hükümet kurulmasını öngörmüştür. Bu partisiz hükümet ile AP'nin felsefesi, muhafazakârlık paydasında birleşmiştir. Zira 1971 ve 1973 değişikliklerinde bu durum açıkça görülmektedir. Söz konusu değişikliklerde mahkemelerin denetim yetkilerinin sınırlandırılması, bazı temel özgürlüklerin kısıtlanması, yürütme organına kanun yapma yetkisi tanınarak yürütmenin güçlendirilmesi ve Türk Silahlı Kuvvetleri'ni sivil idare mahkemeleri ile Sayıştay denetiminden muaf tutmak suretiyle onun kurumsal özerkliğinin güçlendirilmesi kabul edilmiştir.¹⁹⁰ Yine bu değişiklikler, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin (DGM) kurulmasını, dernek ve sendika kurma hakkı ile basın özgürlüğünün sınırlandırılmasını, gözaltı sürelerinin uzatılmasını öngörmüştür. Ayrıca Mecliste tek bir temsilcisi bulunan partilerin Anayasa Mahkemesi'ne başvuru hakkı tekrar düzenlenmiş, başvuru için en az on üyeye (bir grup) sahip olma şartı getirilmiştir.¹⁹¹

Anayasa değişikliklerinin kapsamına bakıldığında bu dönemde, temel hak ve özgürlüklerin önemli ölçüde sınırlandırıldığı ve ordunun da etkisiyle hürriyetçi fikriyatın daha da güç yitirdiği görülmektedir. Yapılan değişiklikler içerisinde

¹⁸⁹ 1971 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin azımsanmayacak bir bölümü askerî darbe taraftarıdır. Ancak Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, siyasî yönetimi ele geçirmeye karşıdır. Bununla birlikte yaşanan siyasî karışıklıklar darbeci zihniyetin ihtilal eğilimini güçlendirmiştir. 7 Mart 1971'de Tağmaç, askerî ve siyasî karışıklıkları görüşmek üzere komutanları toplantıya çağırmıştır. Bu çağrı, darbeci komutanları harekete geçirmiş ve darbenin 9 Martta yapılacağı kararlaştırılmıştır. 9 Martta toplanan darbeciler, en yüksek rütbede olan Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Güler'in harekât emri vermemesi sonucu ihtilali gerçekleştirememiştir. Ardından 12 Martta yayınlanan muhtıra, fizikî darbenin önünü kesmiştir. Serdar Köse, *Türk Demokrasi Hayatında 12 Mart 1971 Muhtırası*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2010, ss.131-135.

¹⁹⁰ Özbudun ve Gençkaya, *a.g.e.*, ss.27-28.

¹⁹¹ Özkan Tikveş, "Anayasa'da On Beş Yıllık Dönemde (1961-1976) Yapılan Değişiklikler ve Ekler", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 34/1-4, 1977, ss.38-48.

liberalizme katkısı olan bir madde görmek oldukça zordur. Söz edilecekse, daha az zarar veren maddelerden söz edilebilir. Özgürlüklerin kısıtlanması, yürütmenin güçlendirilmesi, mahkemelerin yetkilerinin sınırlandırılması gibi maddeler, liberalizmle tamamen zıt bir çerçeveyi temsil etmektedir.

1.4. 1982 Anayasası

DP iktidarına tepki niteliğinde gerçekleştirilen 1961 Anayasası, darbe sonrası oluşturulması bakımından 1982 Anayasası'na benzemektedir. 1961 Anayasası, 1924 Anayasası'na göre daha az liberal olan ve özgürlüklerin sınırlarının çizildiği bir anayasadır. Ancak Anayasa Mahkemesi ve kuvvetler ayrılığı gibi önemli liberal kurumlar, bu anayasayla kabul edilmiştir. Ayrıca 1961 Anayasası, yönetimde adem-i merkeziyetçi anlayış adına da önemli düzenlemeler getirmiştir. Yaklaşık yirmi yıl yürürlükte kalan anayasa, 12 Eylül darbesi neticesinde değiştirilmiş ve 1982 Anayasası meydana gelmiştir.

12 Eylül 1980'de iktidara el koyan Millî Güvenlik Konseyi aynı zamanda, siyasî iktidarın sivil bir yapıda olması gerektiğini ve Konsey'in 1970'lerdeki kutuplaşmaya dönülmesini istemediğini de belirtmiştir. Bu bakımdan köklü bir yapılanmaya gidilmiş ve Konsey'in kurduğu bir kurucu meclis oluşturulmuştur. 1961'de olduğu gibi Kurucu Meclis iki kanada dayandırılmış ve bu kanatlardan biri Millî Güvenlik Konseyi'nin (Konsey) kendisi olmuştur. Ancak 1982'nin sivil meclisi (Danışma Meclisi), 1961'deki kadar temsil niteliğine sahip değildir. Bunun nedeni tüm üyelerinin Konsey tarafından atanmış olmasıdır. Ayrıca Danışma Meclisi'nin Konsey karşısındaki yetkileri Temsilciler Meclisi'nin (1961) yetkilerinden çok daha az olmuştur. 1982 Anayasa referandumunun cumhurbaşkanı seçimiyle birleştirilmesi ise 1982'nin en kendine has yönünü göstermektedir. Anayasaya verilen evet oyu Kenan Evren'in cumhurbaşkanlığı için de aynı manaya gelmiştir ve bu şekliyle % 91,37 oyla kabul edilen anayasa ile birlikte, cumhurbaşkanı da seçilmiştir.

Büyük çoğunluğu subay ve sivil bürokratlardan oluşan 1982 Anayasası'nın mimarları, ordu denetimine tâbi güçlü bir cumhurbaşkanı tahayyül etmiştir. 1982 Anayasası, yetkileri genişlemiş bir cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanlığı Konseyi (Konsey) aracılığıyla, ordunun siyasal sistemin bekçisi olarak kalması düşünülerek hazırlanmıştır. Diğer anayasalar gibi 1982 Anayasası da güçlü bir kurucu meclis tarafından uzlaşmacı ve müzakereci saiklerle tasarlanmamıştır. Özbudun'a göre 1982

Anayasası vesayetçi karakterdedir. Vesayetçi anlayış çerçevesinde seçilmiş organların yetkileri sınırlandırılırken siyasetin sivil alanı da daraltılmak istenmiştir. 1982 Anayasası'yla MGK başkanı cumhurbaşkanının yetkileriyle donatılmış, Konseye anayasayı değiştirme yetkisi verilmiş ve Konseyin anayasaya aykırı işlemleri yargılanmaktan muaf tutulmuştur. Cumhurbaşkanlığı ve Konsey vesayet odaklı kurumsallaşmanın başında gelirken, başkanını Cumhurbaşkanının atadığı Yükseköğretim Kurulu (YÖK) da bu dönemde kurulmuştur. 1982 Anayasası 1987'den itibaren on beş değişiklik geçirmiştir ve bu değişikliklerin tümü liberal ve demokratik değerlerin kazanılması, hürriyet standardının yükseltilmesi hedeflenerek yapılmıştır.¹⁹² Buradan hareketle, hazırlanışı itibariyle anti-liberal olan 1982 Anayasası'nın içeriği ve değişiklikleri ile ne ölçüde liberal olduğu, ne ölçüde liberalizmden uzak düştüğü dönemselsel olarak ele alınarak incelenecektir.

1.4.1. 1983 - 1991 Dönemi

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde liberal düşünceyi destekleyecek yeni oluşumların meydana gelmesi, liberal açılımların gerçekleşmesinde önemli rol oynamıştır. 1980'lerden bu yana gündemde olan ekonomik liberalleşme, Türkiye'nin global kapitalizme eklenmesini sağlamıştır. Bu süreçte yerleşik burjuvazi gittikçe siyasal liberalizme ve demokratikleşmeye destek vermeye başlamıştır. Benzer şekilde taşra burjuvazisi de gelişmelerden etkilenecek, plansız bir şekilde siyasî liberalleşmeden yana tavır sergilemiştir. Bu dönemde sivil toplum kuruluşları artmış, iletişim ağı gelişmiş ve devlet bu bakımdan sosyal etki gücünü yitirmeye başlamıştır.¹⁹³

1983-1991 yılları arasında iki önemli gelişme yaşanmıştır. Bunlardan biri 1980 askerî darbesi, diğeri de Anavatan Partisi'nin (ANAP) iktidar oluşudur. ANAP ve kurucusu olan Turgut Özal'ın Türk siyasal hayatındaki yeri ve önemi büyüktür. Zira Özal, demokratikleşme ve ekonomi alanında köklü reformlara imza atan, düşünce, din, vicdan ve girişim özgürlüğüne ehemmiyet veren bir siyasî lider olmuştur.¹⁹⁴ En önemli çıkışlarından biri de 24 Ocak tarihli ekonominin yapılandırılmasını hedefleyen beyannamesidir. Parti politikaları ve şahsî tavırları bakımından Türk siyasal hayatında

¹⁹² Özbudun ve Gençkaya, *a.g.e.*, ss.29-32.

¹⁹³ Erdoğan, "Liberalizm ve Türkiye'deki Serüveni", s.36.

¹⁹⁴ Selami Erdoğan ve Eray Acar, "Legacy Of Turgut Özal And The Sustainable Transformation Of Turkey With AK Party Governments", *3rd International Symposium on Sustainable Development*, Sarajevo, 2012, s.106.

ve Türkiye’de liberalizmin gelişiminde büyük etkileri olan Özal’ı daha ayrıntılı gözlemlemek faydalı olacaktır kanaatindeyiz.

1.4.1.1. 24 Ocak Kararları ve Özal’ın Anavatan’ı

Türkiye’nin önemli kurumlarından olan Devlet Planlama Teşkilatı’nın (DPT) kurulmasında yer alan Özal, daha sonra 1967’de DPT müsteşarlığına yükselmiş ve 1971’e kadar bu görevini devam ettirmiştir. Ardından 1971-1973’te Dünya Bankası’nda çalışmış ve Türkiye’ye döndüğünde 1973’ten 1979’a kadar özel sektörde çeşitli mevkilerde çalışma hayatını sürdürmüştür. 1979’da Süleyman Demirel’in azınlık hükümetinde Başbakanlık Müsteşarı ve DPT Müsteşar Vekili olmuştur. 24 Ocak 1980 tarihinde kamuoyuna duyurulan İktisadi Önlemler Paketi’nin hazırlanmasında önemli ölçüde pay sahibi olmuştur. 12 Eylül 1980 askerî darbesinin ardından kurulan hükümette, hazırladığı ekonomik programı uygulaması amacıyla başbakan yardımcısı yapılmıştır. 1982 yazında bu görevinden istifa etmiş 1983 yılında da ANAP’ı kurmuştur. Özal, Bora’ya göre “milliyetçi-muhafazakârlardan liberallere kadar uzanan geniş bir yelpazede, Cumhuriyet tarihinin en büyük toplumsal dönüşümünü gerçekleştiren büyük bir reformcu ve ‘tabu kırıcı’ olarak anılmaktadır.”¹⁹⁵ Yayla’nın deyişiyle de Özal dönemi, Türk siyasal hayatının kilit yıllarını teşkil etmektedir.¹⁹⁶

Cumhuriyet döneminde siyasetin sağında yer alıp DP’ye iktidar olma imkânı veren siyaset anlayışı daha sonra AP ile Özal dönemindeki ANAP tarafından devam ettirilmiştir. Nilüfer Göle ANAP için “yeni bir politik kültürü temsil ediyor” ifadesini kullanmış, ANAP’ı sağın yenilenmesi olarak değerlendirmiştir. ANAP herhangi bir siyasal parti değildir. Aynı zamanda Türkiye’nin değişiminde belirleyici ve dönüştürücü bir aktör olmuştur. Sağın yenilenmesine bakıldığında Menderes’ten sonra Özal görülmektedir. Özal, kendisini Menderes gibi yenilikçi görmüştür. Ona göre, yenilik hantallıktan kurtulmakla olur. Özal da bu istikamette kırtasiyeciliğin azaltılması yönünde adımlar atmıştır.¹⁹⁷ Özal’ın ekonomiden sorumlu devlet bakanı Çelebi döneminde uygulanan ekonomik politikanın en can alıcı noktalarından birisi açık ekonomidir. Türkiye, etrafına düşman ve kapalı bir konumdayken dışa açık ve ihracat-

¹⁹⁵ Tanıl Bora, “Turgut Özal”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Liberalizm* (ed. Murat Yılmaz), Cilt.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 içinde, s.589.

¹⁹⁶ Atilla Yayla, “Özal Reformları ve Liberalizm”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Liberalizm* (ed. Murat Yılmaz), Cilt.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 içinde, s.584.

¹⁹⁷ Serkan Doru, “1923-2000 Döneminde Türk Yerel Yönetimleri Üzerine Gerçekleştirilen Reform Çalışmalarının Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7/1, 2015, s.130.

ithalat dengesini sağlayabilecek konuma yükselmiştir. Özal iktidarı döneminde ekonomik dışa açılım, AB'ye tam üyelik başvurusu ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkının tanınması gibi gelişmeler yaşanmıştır. Göle, “Ben, bu adam birbirine düşman Türkleri adeta bir şırınga ile barıştırıyor, diye düşündüm” der ve Özal ile Türkiye'nin de büyüdüğünü belirtir. Ancak buna paralel olarak AB üyeliği, Ortadoğu'ya açılım, Kürt meselesi, Ermeni meselesi gibi problemlerin de büyüdüğünü sözlerine ekler. Sonuçta, Türkiye'deki uzlaşma karşıtı politik kültür, gittikçe büyüyen problemlerin altından kalkmayı engellemiştir.¹⁹⁸

1980'lerde küresel çapta yaşanan dönüşüm, Özal'ın ilham ve güç kaynaklarından olmuştur. Böyle bir ortamda hazırlanmış olan 24 Ocak Kararları ulusal bir ekonomik istikrar sağlamanın ötesinde, Türkiye ekonomisinin devletçi yapıdan uzaklaşarak global kapitalizmle bütünleşmesine giden yolu açmıştır. İktidar olmadan önce teknokrat kimliği ile yürüttüğü kararları, başbakan olduktan sonra siyasi yetkileriyle birleştirerek uygulamıştır.¹⁹⁹ Boratav, 24 Ocak Kararları'nın, o dönemde IMF tarafından talep edilen nicel gelişmelerden fazlasını ortaya koyduğunu söyler²⁰⁰ ve Özal dönemi ekonomi politikalarını “sermayenin karşı saldırısı” olarak nitelendirir.²⁰¹ Bu kararlarla amaçlanan belli başlı ekonomik hedefler şu şekildedir: Dış ticaret serbestleştirilecek, yabancı sermaye yatırımlarını engelleyen nedenler azaltılarak yabancı sermayenin önü açılacaktır. Yurt içi pazara yönelik ithal ikameci modelden vazgeçilerek, ihracata yönelik ve dışa dönük sanayileşme modeli benimsenecektir. Realist bir kur politikası uygulanarak Türk Lirası % 48,6 oranında devalüe edilerek dolar kuru 47,1 TL'den 70 TL'ye yükseltilecek ve günlük kur ilanı sisteminin başlatılacaktır. Serbest piyasa ekonomisine geçilecek ve fiyatlar arz-talep dengesine göre belirlenerek fiyat denetim sistemi kaldırılacaktır. Devletin ekonomideki rolü ve etkisi azaltılarak, müdahalesi asgari düzeye indirilecektir. Faiz oranları arz-talep dengesine göre belirlenecektir. Vergi kanunlarında ağırlıkta olan dolaysız vergiler, dolaylı vergilerle değiştirilecektir. Türk Parasını Koruma Kanunu'nda değişiklikler yapılacak ve kâr transferlerine kolaylık sağlanacaktır.²⁰²

¹⁹⁸ Işın Çelebi, *Türkiye'nin Dönüşüm Yılları*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2012, ss.125-128.

¹⁹⁹ Bora, a.g.m., ss.596-597.

²⁰⁰ Bu durum Özal'ın uluslararası kuruluşlarla yakın ilişkiler kurmasını ve Türkiye'ye sağlanan desteklerin güçlenmesine de yardımcı olmuştur. Ayrıntı için bkz: Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisat Tarihi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012, s.266.

²⁰¹ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s.149.

²⁰² Çelebi, a.g.e., s.94.

Özal, liberal politikaları doğrultusunda topluma siyasî, sosyal ve ekonomik anlamda seçme hakkı olduğunu öğretmiştir. Bu öğretinin teorideki ismi, açık ekonomi ve tercih etme özgürlüğüdür. Özal reformist bir yapıya sahiptir. Reformist olmak, toplumun önünde ilerlemeyi gerektirmektedir. Göle, “benim gözümde Özal’ın demokrat bir kişiliği var” diyerek, kendi şahsında ülkeye tahammül edebilmeyi gösterdiğini ifade eder.²⁰³

Özal’ın liberalizme açık tavrının en iyi örneği, döviz bulundurma yasağını kaldırmasıdır. Bunun yanında yurda yabancı sermaye girişini artırmak için 1985’te kanun çıkarılmış ve ilki 1987’de Mersin’de olmak üzere çeşitli pilot bölgelerde serbest bölgeler kurulmuştur.²⁰⁴

Çelebi’ye göre ekonomide Özal ile başlayan devrim niteliğindeki politikalar 1984’ten itibaren meyvelerini vermeye başlamıştır. Ekonomide dışa açılım girişimciliği ve yatırımları geliştirmiştir. 1979 yılında % 20 oranında olan ‘ihracat içinde sanayii ürünlerinin payı’ 1984 sonunda % 70 civarına ulaşmıştır. Bununla birlikte ekonomide alınmış olan bir takım kararların sosyo-politik yönleri eksik kalmıştır. Çelebi’ye göre gelir dağılımında adaletin sağlanması ve kentleşme politikalarında yeterince başarılı olunamamıştır. Dışa açılım süreci devam ederken tüm çabalara rağmen demokrasi kuralları, özgürlük anlayışı ve hukuk devleti ilkeleri açısından uluslararası standartlarda yeterli gelişme sağlanamamıştır.²⁰⁵

Her ne kadar Özal’ın ekonomi dışında reformist olmadığını savunan görüşler varsa da, onun sosyal ve siyasî alanda da güçlü bir reformcu olduğu öne sürülebilir. Bu kapsamda sıkıyönetim halindeki bir ülkeyi normalleştirme, Türkçe’den başka dillerde yapılacak yasakları kaldırma,²⁰⁶ TCK’da ifade özgürlüğünü sınırlayan maddelerin kaldırılması önem taşır.²⁰⁷ Ayrıca üniversitelerde kıyafet serbestisini sağlamaya dönük adımlar da bu yönde değerlendirilebilir.²⁰⁸ Bunların yanında Özal, egemen devlet anlayışını ve devletin ekonomideki azamî gücünü eleştirmiş, bunların azaltılmasına çalışmıştır.²⁰⁹

---

²⁰³ Çelebi, *a.g.e.*, ss.131-134.

²⁰⁴ Çelebi, *a.g.e.*, ss.150-152.

²⁰⁵ Çelebi, *a.g.e.*, ss.160-161.

²⁰⁶ 2932 Sayılı Türkçe’den Başka Dillerle Yayınlar Hakkında Kanun, 25 Ocak 1991’de yürürlükten kaldırıldı. Esasen bu yasaklar 1991 yılında kısmen, 2001 yılında (Ecevit hükümeti) ise tamamen kaldırıldı.

²⁰⁷ Türk Ceza Kanunu 141., 142., ve 163. maddeler.

²⁰⁸ 28 Ekim 1990 tarih ve 20679 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununa eklenen Ek. 17. madde; “yürürlükteki kanunlara aykırı olmamak kaydı ile yükseköğretim kurumlarında kılık ve kıyafet serbesttir.” ifadesiyle, kıyafet serbestisini sağlamıştır.

²⁰⁹ Yayla, *a.g.m.*, ss.584-585.

Özal, devleti amaç haline getirmekten uzaklaştırmış, onu araçsallaştırmıştır. Liberal yazarlarca, Menderes'ten sonra gelen siyasetçiler içerisinde devletin araç olarak görülmesini, konuşmaları ve icraatlarıyla savunan yegâne siyaset adamı kabul edilmiştir. Halkın devlete değil, devletin halka hizmet için var olduğunu savunmuş, icraat ve faaliyetlerini halka bir hediye gibi sunmak yerine zorunlu bir hizmet olarak değerlendirmiştir. Entelektüel anlamda çok ciddi bir düşünce geçmişine sahip olmasa da, Yayla'nın deyimi ile Özal, iyi bir gözlemci ve sağduyulu bir lider olmuştur. Ortaya attığı en önemli fikir ise kendisinin “*üç özgürlük*” olarak nitelendirdiği din ve vicdan özgürlüğü, fikir özgürlüğü ve girişim özgürlüğü olmuştur. Bu düşüncelerin yanında, halkın otoriter yöntemlerle yukarıdan aşağıya modernleştirilmesinden ziyade, kendi doğrularını bulabileceğine inanması, bize Özal'ın liberal fikriyatı benimsediğini de göstermektedir. Ancak ekonomik alanda liberal felsefeye uygun bir takım yenilikler getirirken, bunun yanında vergilerin artması ve katma değer vergisi (KDV) gibi yeni vergilerin yürürlüğe girmesi liberal düşünceyle çatışmaktadır. Bunun yanında Özal döneminde devletin gayri safi millî hasıladan aldığı pay artış göstermiştir. Özal'ın ekonomi alanındaki reform hareketi, icraat ve politikalarla ülke genelinde zihniyet değişikliğine sebep olmuştur. Ancak kendisini liberal olarak ifade etmiş değildir. Yayla'ya göre Özal, liberal fikriyattan etkilenmiş bir muhafazakâr veya muhafazakâr-liberaldir.²¹⁰ Bora ise Özal'ın liberalizminin teorik ve sistematik olmaktan ziyade pratik ve pragmatik bir yapıda olduğunu belirtmektedir.²¹¹

Bora'ya göre Özal döneminde yaşanan ekonomik dönüşümün diğer yüzünde, enflasyonun düşürülememesi, gelir dağılımında eşitsizliklerin artması, sınıflar arası mesafenin genişlemesi yer almaktadır.²¹²

ANAP, iktidarda olduğu yıllarda kimlik sorunları yaşamıştır. O yıllarda sorunun, partinin “*yumuşak karnı*” olduğuna işaret edilmiştir.²¹³ 1979'da Özal yeni bir çizgi ortaya koymuştur. Muhafazakâr yönleri ağır basan bu çizgi, ortaya çıktığı seneden dört yıl sonra ilerlemeci bir hüviyet de kazanarak partileşmiştir. Özal, Nisan 1979'daki konuşmasında şöyle söylemektedir:

“Güçlü devlet, memurları çok olan devlet değildir. Devlet bir mabut veya baba değildir. Devlet bir istihdam kapısı değildir. Bürokrasiyi kaldırmak için kişilere

²¹⁰ Yayla, a.g.m., ss.585-587.

²¹¹ Cemal Fedayi, “Liberalizm ve Türkiye’de Liberalizm”, *Yeni Türkiye*, Sayı.25, 1999, s.470, akt. Bora, a.g.m., s.596.

²¹² Bora, a.g.m., s.598.

²¹³ Taha Akyol, (20.10.1988). “ANAP’ın Yumuşak Karnı”, *Tercüman*.

itimat prensibi esastır. Tüketim gelişmeyi teşvik eden önemli bir araçtır. Kalkınmada piyasa ve hür teşebbüs esastır, devlet sadece altyapı ile uğraşmalı, yasakçı değil yönlendirici olmalıdır. KİT'ler millete mâl edilmelidir.”

ANAP'ın yaşadığı ideoloji probleminin anlaşılması açısından bu konuşma önem ifade etmektedir. Özal konuşmasında muhafazakâr değerleri de güçlü biçimde öne sürmüştür:

“Ekonomik kalkınmanın muharrik gücü manevi kalkınma ile artar. Millettin fertlerinin inançlı, güvenilir, dedikodu ve gıybete ülfet etmeyen, etrafında daima bir iyilik halkası meydana getiren, kıskanmayı sadece komşusunun daha yüksek olan seviyesine yetişmek için kendisinin çalışmada, iyilik yapmada, daha fazla gayret etmesine sebep olan bir his olarak değerlendiren insanlar olması, kalkınma hamlelerini muhakkak, erişilmesi güç gibi görülen hedeflerin ötesine götürecektir.”²¹⁴

Geçmişte CHP saflarında bulunmuş olan ANAP milletvekili Işın Çelebi'nin partiye sunduğu bir rapor şu şekildedir:

“Muhafazakârlık; millî, tarihsel ve kültürel değerlere sahip çıkma tavrı olarak tanımlanır ve yenilik ve çağdaşlaşma anlayışıyla asla çatışmaz... Oysa tutuculuk terimi gelişmeye ve yeniliğe karşı bir tutumu dile getirir... Bu noktada açık bir şekilde ortaya konulduğunda, muhafazakârlık ve liberallik çelişkinin, sahte bir çelişki olduğu ortaya çıkacaktır.”

Çelebi, dinî inanç ve özgürlükler gibi muhafazakârlığın önem verdiği değerlerin ancak liberal demokratik bir sistemde elde edilebileceğini belirtmiştir. Akyol'un tespitine göre ANAP'ın kimliği pür-liberal değerlerden ziyade, uzlaşmacı değerleri ve bunun yanında muhafazakârlığı da içeren bir kimliktir.²¹⁵

1980 sonrasında toplumun çoğunluğu Özal ile tanıştığı piyasa ekonomisi değerlerini benimsemiştir. Hatta devletçi geleneğin “homoeconomicus” görüntüsüne evrimi, pragmatik değerlerin önem kazanması sonucu politik kültüre de yansımıştır.²¹⁶

1.4.1.2. 1987 Anayasa Değişiklikleri

18 Mayıs 1987 tarihli Anayasa değişikliği,²¹⁷ ANAP iktidarının önemli bir uygulaması olmuştur. Bu değişiklik; oy verme yaşının 21'den 20'ye düşürülmesini,

²¹⁴ Taha Akyol, (22.10.1988). “Modernizme Ahlâk Süzgeci”, *Tercüman*.

²¹⁵ Taha Akyol, (27.10.1988). “Liberallik mi Muhafazakârlık mı?”, *Tercüman*.

²¹⁶ Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay (ed.), *Türk Siyasal Hayatı: Değişim ve Süreklilik*, Der Yayınları, İstanbul, 1995, s.514.

milletvekili sayısının 400'den 450'ye çıkarılmasını, anayasa değişikliklerinin kolaylaştırılmasını ve eski siyasîlerin siyasal faaliyette bulunmalarını yasaklayan maddenin kaldırılmasını öngörmüştür. Mecliste bulunan siyasî partiler de hükümetle aynı fikirde olmasına rağmen ANAP, halkoylamasına gidilmesini istemiştir. 6 Eylül 1987'de yapılan halkoylamasında % 50,1 oyla siyasî yasakların kalkması kabul edilmiştir.²¹⁸

Kısaca değerlendirmek gerekirse bu değişiklikler içerisinde en belirgin şekilde siyasî hakların kaldırılmasına dair değişiklik, liberal bir tutum olarak değerlendirilebilir. Ancak ANAP, 12 Eylül rejimine neden olduğunu düşündüğü siyasetçilerin tekrar sahneye gelmemesini istediği için seçmenine “hayır” oyu propagandası yapmıştır.²¹⁹ Bu durum Özal'ın siyasî liberalizminin sınırları olduğunu gösterir. 1987 değişiklikleri Türkiye'de liberalizmin seyri açısından önemli bir dönüm noktası olmamıştır.

1.4.2. 1991 - Kasım 2002 Dönemi

Özal'ın başbakan olduğu dönemde kabul edilen, televizyon vericilerinin PTT'ye devrini öngören yasa,²²⁰ Ocak 1989 tarihinde kabul edilmiştir. Bu yasa bağlamında Özal'ın oğlunun da sahipleri arasında bulunduğu ilk özel televizyon kanalı “Star 1” kurulmuştur.²²¹ Söz konusu yasa, SHP'nin başvurusu sonucunda AYM kararıyla Temmuz 1990 tarihinde iptal edilmiş, iptal kararı Ocak 1991'de yürürlüğe girmiştir.²²² İlk özel televizyonun kurulması ve sonrasında -iptal kararı olsa bile- vericilerin geri devredilememesinden doğan boşluk, özel televizyon kanallarının hızla artmasını sağlamıştır. Bu durum 1993 anayasa değişikliği ile radyo ve televizyon tekelinin ortadan kalkmasının ve bu alanda liberalleşmenin önünü açmıştır.²²³

---

²¹⁷ 3261 Sayılı Kanun.

²¹⁸ Özbudun ve Gençkaya, *a.g.e.*, s.39.

²¹⁹ Derya Sazak, (09.07.2010). “87 Referandum”, *Milliyet*.

²²⁰ 3517 sayılı “Radyo ve Televizyon Verici İstasyonlarının Posta, Telgraf ve Telefon İşletmesi Genel Müdürlüğü Tarafından Kurulması ve İşletilmesi ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”

²²¹ Sahipleri Cem Uzan, Kemal Uzan ve Turgut Özal'ın büyük oğlu Ahmet Özal'dır. Günümüzdeki ismi Star TV'dir.

²²² Ali Nihat Yazıcı, “3984 Sayılı Radyo-TV Yasası Üzerine Bir İnceleme”, *Elektrik Mühendisleri Odası*, Sayı.395, 1995, s.117.

²²³ 1982 Anayasasının şeklindeki “Radyo ve Televizyon İstasyonları, ancak devlet eliyle kurulur ve idareleri tarafsız bir kamu tüzel kişiliği halinde düzenlenir.” 133. maddesi, 10 Temmuz 1993 tarih ve 3913 sayılı Kanunla “Radyo ve televizyon istasyonları kurmak ve işletmek, kanunla düzenlenecek şartlar çerçevesinde serbesttir.” şeklinde değiştirilerek yayıncılıkta devlet tekeli kaldırılarak özel radyo ve televizyonculuğunun önü açılmıştır. RTÜK, “Radyo Ve Televizyon Yayıncılığı Sektör Raporu”, Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, 2014, s.16. Ayrıca bkz: Özbudun ve Gençkaya, *a.g.e.*, ss.41-42.

1995 anayasa değişikliklerinde başlangıç metni ve on dört madde, halkoylamasına gerek kalmadan kabul edilmiştir.²²⁴ Bu değişikliklerde, başlangıç bölümündeki 1980 askerî darbesinin gerekliliği ve meşruluğuna dair hükümler çıkarılmış, sendikalar, dernekler, vakıflar, kooperatifler ve kamu kuruluşu niteliğindeki meslek kuruluşlarının siyasî faaliyette bulunma yasakları kaldırılmış ve siyasî partilere bu kuruluşlarla iletişim kurma izni verilmiştir.²²⁵ Derneklerin, vakıfların vb. kurumların faaliyetlerinin idarî bir makamca durdurulması zorlaştırılmıştır. Anayasanın 33. maddesinde yer alan “derneklerin genel sınırlamalara aykırı hareket edemeyecekleri” hükmü çıkarılmıştır. Devlet memuru olmayan kamu görevlilerinin dernek kurma özgürlüğünü kısıtlayan hüküm de yürürlükten kaldırılmıştır. Bu maddede yapılan değişiklikle, derneklere tanınan genişletilmiş faaliyet hakları vakıflara da tanınmıştır. 67. ve 68. maddelerde düzenlenen seçmen yaşı ve partiye üye olma yaşı 18’e indirilmiştir.²²⁶ Siyasî partileri sınırlandıran hükümler 69. maddenin metninden çıkarılmış ancak mal edinme, parti gelir-giderleri, seçim harcamaları gibi konularda parti özgürlüklerine sınırlamalar getirilmiştir. Milletvekili sayısı 75. maddede yapılan değişiklikle 450’den 550’ye çıkarılmış, parti değiştirenlerin milletvekilliğinin düşürülmesi uygulamasına son verilmiştir (madde 84).

1995 anayasa değişiklikleri, anayasanın bazı maddelerinde, kolektif özgürlüklerin yasaklarını azaltarak çerçevesini genişletmiştir. Hak ve hürriyetler bakımından dernekler, vakıflar, memurlar, seçmenler, siyasî partiler gibi birçok konuda sınırlamalar azaltılmıştır. Bu bakımdan 1995 değişiklikleri sayesinde önemli liberal ilerlemeler kaydedilmiştir.²²⁷

Doksanlı yıllarda yaşanan liberal gelişmeler, anayasal düzenlemelerle sınırlı kalmamıştır. Liberalizmin fikrî anlamda açıktan anılması da 1990’ların başlarına rastlamaktadır.²²⁸ O güne kadar fikirlerinde ve eserlerinde liberal yansımalar görülen entelektüellere rastlansa da, liberalizmin teori bazında sistematik olarak savunulması 1992’de kurulan Liberal Düşünce Topluluğu (LDT) ve 1993’te oluşturulan Yeni Demokrasi Hareketi (YDH) ile gerçekleşmiştir.²²⁹ Liberal düşüncüyü savunan bu tip toplulukların kuruluş tarihinin Özal’ın ölümü ile hemen aynı yıla rastlaması, Özal’ın,

²²⁴ Özbudun ve Gençkaya, *a.g.e.*, ss.42-45.

²²⁵ Yapılan düzenlemeler 33., 52., ve 53. maddelerde yer almıştır.

²²⁶ Madde 68.

²²⁷ Özbudun ve Gençkaya, *a.g.e.*, ss.45-48.

²²⁸ Erdoğan, *a.g.m.*, s.36.

²²⁹ Soli Özel ve Ali Sarıkaya, “Türkiye’de Liberalizmin Prangaları”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Liberalizm* (ed. Murat Yılmaz), Cilt.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 içinde, s.454.

liberalliğin açıkça dile getirilmesine yaptığı katkı ile açıklanabilir. Bu kuruluşlardan LDT ağırlıklı olarak entelektüel ve akademisyenlerin oluşturduğu bir düşünce kuruluşuyken, YDH iş adamı, yazar, akademisyen, sanayici gibi farklı kesimleri birleştiren ve hızla gelişen kozmopolit bir hareketi temsil etmiştir. Hızlı gelişimin de etkisiyle 1994'te partileşen YDH, 1997'de kendisini feshetmiştir.²³⁰

YDH'nin parti ilkeleri arasında girişim özgürlüğü ve dışa açık piyasa yanında makro düzeyde ekonomiyi devletin yönetmesi, dayanışmacılığın zorunlu görülmesi ve sosyal adalet gibi kavramların yer alması, klasik liberalizmden uzak bir parti olduğunu göstermektedir. Özal'ın *üç özgürlüğünü* aynen almış olan YDH, fikir hürriyetini Özal gibi iktisadî kalkınmanın aracı olarak değil, iktisadî kalkınmayı sağlayacak temel olarak görmüştür. Zamanla parti içerisinde bölünmeler yaşanmış, liberaller ve sağcıların oranı solculara göre daha düşük seviyede kalmıştır. YDH, liberal düşünceyi reddetmeyecek bir toplumla, kabullenmeyen bir devlet anlayışının arasında kalmış ve siyasal yaşamını daha fazla sürdürememiştir.²³¹

LDT hem kurulduğu günden itibaren varlığını sürdürmesi bakımından hem de günümüze kadarki dönemde kendini liberal olarak tanımlayan akademisyen ve yazarların ortak noktası olması açısından önemli bir kuruluştur. LDT kendisini; muasır medeniyetin özündeki fikirleri anlamayı, yaymayı ve bu fikirler ışığında güncel sorunlara çözümler sunmayı amaçlayan bir topluluk olarak tanıtmaktadır. Kuruluş aşamasında karar verilen misyon, siyasette doğrudan bir aktör konumunda olmak yerine teorik sınırları belli olan bilimsel ve akademik çalışmalar yapılması yönünde olmuştur. 2000 yılında faaliyete geçen Liberal İktisatçılar Kongresi, ulusal çapta tüm liberallere açık bir toplantı olarak gerçekleşmektedir. Bunun dışında LDT'nin kurduğu Liberte Yayınları ile büyük bir kısmı Aydınlanma Çağı düşünürlerinin eserleri olan birçok yabancı dilde eser Türkçe'ye çevrilmiştir. Özellikle 2000 sonrası topluluk tarafından paneller, konferanslar düzenlenmiş ve bu şekilde de liberalizmin gelişimine katkı sağlanmıştır. Özipek'in ifadesiyle ana eksenini klasik liberalizm olan topluluk, liberal ekollerin hemen hepsini benimseyen üyelere sahiptir. Aynı zamanda LDT, kendi bünyesinde üç ayda bir *Liberal Düşünce* isiminde bir dergi çıkartmaktadır.²³²

---

²³⁰ Ancak LDT halen (2015 yılı itibarıyla) varlığını sürdürmektedir. Alper Görmüş, "1990'ların Başındaki Liberal Kıvılcım: YDH", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Liberalizm* (ed. Murat Yılmaz), Cilt.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 içinde, s.608.

²³¹ Görmüş, a.g.m., ss.613-618.

²³² B. Berat Özipek, "Liberal Düşünce Topluluğu", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Liberalizm* (ed. Murat Yılmaz), Cilt.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 içinde, ss.620-623.

28 Şubat post-modern darbesi sonrası LDT, entelektüel bir duruşun ve yapıcı eleştirilerin yeterli olmadığı kanaatine varmış, mağdur kesimlerin haklarını savunma ve askerî vesayetin ilerleyişine karşı açık bir duruş sergilemiştir. Özipek, LDT'nin 28 Şubat darbesi karşısındaki tavrını, LDT'nin kalkış anı ya da rüştünü ispatlama aracı olarak nitelendirmektedir. Topluluk Türkiye'nin önemli bir siyasî sorunu olan Kürt sorununa sıkça değinmiş, azınlıklar ve gayrimüslimlerin haklarını savunmayı da ihmal etmemiştir.²³³

Doksanlı yılların sonuna gelindiğinde anayasada, iki ay ara ile üç madde üzerinde değişiklik yapılmıştır. Bunlardan ilki DSP-MHP-ANAP koalisyonu tarafından Haziran 1999'da değiştirilen 143. maddedir. Buna göre Devlet Güvenlik Mahkemeleri'ndeki yargıçlık görevi, subaylardan sivillere devredilecektir. Değişikliği yapmaya iten sebep ise DGM'lerden AIHM'ye giden davalarda, DGM yargılamalarının adil yargılanmaya aykırı bulunması olmuştur. İki maddenin ele alındığı ikinci değişiklik Ağustos 1999'da 47. ve 125. maddeler üzerinde olmuştur. 125. maddede yapılan değişiklikle, kamu hizmetleri imtiyaz sözleşmelerinde yabancılar için uluslararası tahkim kurulu kabul edilmiştir. 47. maddedeki değişiklikse, devlet bünyesinde bulunan işletme ve varlıkların özelleştirilmesine ilişkin esas ve usullerin kanunla gösterileceği ve hangi kurum hizmetlerinin kimlere yaptırılacağı veya devredilebileceğinin eklenmesiyle olmuştur.

DGM'lere sivil yargıç atanmasına dair değişiklik, liberal düşüncenin hukuka yaptığı atıf bakımından pozitif bir niteliğe sahiptir. 47. madde ise özelleştirmenin anayasal nitelik kazanması bakımından çok büyük önem taşır. Özelleştirme, devletin ekonomideki rolünün sınırlanması ve piyasanın serbestlik kazanması bakımından, liberal ekonominin kritik politikalarındandır.

Özelleştirme politikasının anayasaya dâhil edilmesinin stratejik bir sebebi, önceki dönemlerde özelleştirme kanunlarına karşı açılmış anayasaya aykırılık davalarının, sürekli söz konusu kanunların iptal edilmesiyle sonuçlanması olmuştur. 1990'larda bu konuda dikkatleri üzerine çeken SHP milletvekili Mümtaz Soysal, partisi 1991-1995 arası koalisyon ortağı olduğu halde, özelleştirme kanunları konusunda hükümet politikalarına muhalif tavır sergilemiştir. Soysal'ın muhalefeti neticesinde Anayasa Mahkemesi, Nisan 1994 tarihli kararında, ilk yürütmeyi durdurma kararını

---

²³³ Özipek, a.g.m., s.625.

vermiştir.²³⁴ Soysal'ın özelleştirmeye karşı eleştirel tutumu, koalisyon ortağı DYP'nin tepkisine neden olmuştur.

Özelleştirme politikası 1999'da anayasal hüviyet kazanmıştır. Önceki dönemlerde farklı özelleştirme kararları farklı gerekçelerle iptal edilmiş ve çoğunlukla iptal gerekçelerinin sebebi, “anayasada özelleştirmeye yer verilmemesi” olmuştur. Anayasanın 46. maddesinde kamulaştırma, 47. maddesinde devletleştirme ele alınmış ancak -değişiklikten önce- özelleştirmeye dair bir hükme yer verilmemiştir. Bununla birlikte 46. maddede kamulaştırmanın “kamu hizmeti niteliğindeki özel teşebbüsler için, kamu yararının zorunlu kıldığı hallerde, gerçek karşılığı üzerinden ve yasayla yapılacağı” öngörülmüştür. AYM, 3974 sayılı TEK'in (Türkiye Elektrik İletim A.Ş.) özelleştirilmesine dair kanunu, kamulaştırma kapsamında değerlendirmiş, 46. maddedeki “kamulaştırmanın yasayla yapılması gerektiği” ilkesine ters düştüğü için iptal etmiştir. Aksi halde, özelleştirmenin anayasada olup olmadığı, devletleştirme ve özelleştirme arasında paralellik kurulup kurulamayacağı üzerinde durmamıştır.²³⁵ AYM bu özelleştirilme işlemi ile ilgili olarak “tekelleşme ve kartelleşmeyi önleyici hiçbir düzenlemeye yer vermeden” yapılamayacağı hükmüne varmış, bunun tüketicileri koruma görevini ihlâl ettiğini belirtmiştir. Bununla birlikte 168. maddeye göre TEK'in doğal kaynaklardan yararlanan birimlerinin özelleştirilmesinde, yararlanan doğal kaynakların mülkiyetinin gerçek veya tüzel kişilere devrinin olanaksız olduğu belirtilmiştir.²³⁶

ANAP'tan AK Parti'ye kadar, Liberal Demokrat Parti dışında liberal/neo-liberal sıfatla anılan bir parti gelmemiştir. Bu ara dönemde daha çok sol, milliyetçi ve muhafazakâr değerlere atıfta bulunan partiler var olagelmiştir.

1.4.2.1. 2001 Anayasa Değişiklikleri

1990'lı yıllarda dünya üzerindeki siyasî değişikliklerin en önemlilerinden biri de Avrupa Birliği'nin (AB) yapısal anlamda gelişimi ve bu bağlamda Birlik içerisinde olmayan ülkelerle kurduğu iletişimidir. AB, Türkiye'de demokratikleşmenin sağlanması aşamasında önemli bir dış aktör konumundadır. Zira AB'ye üye olmanın ön koşulları da

²³⁴ Mümtaz Soysal davayı Nami Çağan ve seksen dokuz milletvekili ile birlikte açmıştır. Ancak davayı açma kararı alan ve takip eden asıl kişi Mümtaz Soysal olmuştur. Dava, 18.03.1994'te açılmış, karar 09.12.1994'te verilmiş ve 24.01.1995'te Resmî Gazetede yayınlanmıştır.

²³⁵ Vural Fuat Savaş, “Anayasa Mahkemesi ve Özelleştirme”, *Anayasa Yargısı*, Ankara, 1998, ss.80-91.

²³⁶ Savaş, a.g.m., ss.84-92. AYM bu dönemde 3 Mayıs 1995 tarihli ve 4107 sayılı “Telgraf ve Telefon Kanununa Bazı Ek Maddeler Eklenmesine, Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” vb. birçok özelleştirme kapsamlı kanunu iptal etmiştir.

insan haklarına saygılı ve demokratik bir siyasal sisteme bağlıdır. 2001 Anayasa değişiklikleri, AB'nin Türkiye anayasası üzerindeki en yoğun etkilerinin görüldüğü aşamalardan biridir. 1999 seçimleri sonrasında anayasa değişiklikleri için partilerarası ortak bir payda oluşturmak amacıyla her partiden iki temsilcinin bulunduğu Partiler Arası Uyum Komisyonu, 2001 yılında 51 anayasa değişikliğinden 37'si üzerinde mutabakata varmıştır. Koalisyon hükümeti (DSP-ANAP-MHP) liderleri ve 288 milletvekilinin imzaladığı teklif, temel hak ve hürriyetlerinin özünün korunması, kişi hürriyeti ve güvenliğinin düzenlenmesi, konut dokunulmazlığı, gözüne alınma şartlarının iyileştirilmesi, düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin ve basın özgürlüğünün geliştirilmesi gibi liberal yönleri bulunan maddeler içermektedir. Bunun yanında dernek kurma hürriyeti, toplantı ve gösteri yürüyüşü, hak arama hürriyeti, kadın-erkek eşitliği, devletin iktisadî olarak sınırlandırılması maddeleri de aynı değişiklik paketinde bulunmaktadır. 2001 yılındaki bu düzenlemeler, 1982 Anayasası'nın 2002'ye kadarki liberalleşme çabaları açısından en önemli değişiklikler olmuştur.

2. Türkiye'de Bürokrasi

Liberal düşüncenin gelişimini hemen her toplumda engelleyecek olan statükocu anlayış, bürokrasinin içinden kaynaklanabilir. Devletin yetkili makamlarında görev yapan elitler, mevcut yapının korunması, bozulmaması ve yenilenmemesi için sahip oldukları güç ve yetkiyi kullanırlar. Bürokrasi bu durumda olumsuz anlamıyla ortaya çıkar ve liberalizmin gelişmesini engelleyen bir etken olur. Türkiye'de bürokrasi Cumhuriyet'in ilk elli yıllık kesitinde genel olarak liberalizmin karşısında yer almıştır.

Türkiye'de bürokrasi geleneği incelenirken, Şerif Mardin'in kullandığı merkez-çevre ilişkileri, güç dengelerinin çözümlenmesine önemli ölçüde katkı sağlayacaktır. Merkez ve çevre, Shils'in geliştirdiği bir sosyal teoridir. Shils'e göre merkez ve çevre tüm toplumlarda vardır. Merkez, bünyesinde kişileri, görevleri, yetkileri, inançları ve değerleri barındıran; dağınık olmayan bir yapıdır. Aynı zamanda bir fiil zemini olan merkez; kamusal otoritenin, bir arada bulunan memurların, çıkar ortaklıklarının ve değer yargılarının devlet sınırları içerisinde kurumsal olarak birbirine bağlı olduğu yerdir. Shils, merkezî değer sisteminin en büyük taşıyıcısının devlet olduğunu savunur. Devlet, merkezî değerleri ve ideolojiyi yayma gayesi taşır. Bu aşamada merkezde yer alan seçkinler (bürokratlar) devreye girerek, devletin merkez dışındaki kesimlerine

inanç ve değerleri yaymaya çalışır. Bu seçkinlerin toplumsal statüsü güçlüdür; çünkü devlette kritik pozisyonlara sahiptirler. Tüm atamaların merkezden yapılması, kritik görevlerin önem arz etmesi ve merkez görevlilerinin ortak yönlere sahip olması, seçkin grubun bir uzlaşısı halinde olduğunu gösterir.²³⁷

Buna karşılık çevre, merkezin dışında kalan tüm coğrafi ve toplumsal alanı kapsamaktadır. Çevre, devlet yetkilisi seçkinlerin içerisinde yer almadığı, çoğunlukla yönetimi etkileyecek bir gücü olmayan ve merkezin kültüründen uzak bir yapıdadır. Dolayısıyla merkez ve çevre, çoğunlukla zıttır ve hatta çatışma halindedir.²³⁸ Özetle merkez, devleti, yönetenleri, resmî kültürü temsil ederken; çevre ise halkı, yönetilenleri ve resmî kültüre genellikle ulaşma imkânı olmayan kitleyi tanımlamaktadır.

Türkiye’de merkez-çevre ilişkilerine bakıldığında ise merkez, sivil, askerî, yargısal vb. vesayetlere sahiptir. Bu vesayetlerin kökeni, Osmanlı modernleşmesine kadar inmektedir. Osmanlı döneminde Batı’da “devlet ve kilise, ulus kurucular ve yerel halk, üretim araçları olanlarla olmayanlar” arasında karşıtlıklar yaşanmıştır. Ancak Osmanlı’da karşı karşıya gelmeler sadece merkez-çevre boyutlu gerçekleşmiştir. Osmanlı İmparatorluğu geliştikçe bu karşıtlıklarda da büyüme görülmüştür. Osmanlı’da merkez sadece simgesel anlamda değil, sınıfsal, ekonomik ve dinsel anlamda da çevreden ayrılmış durumdadır. Ordunun merkeze bağlı olması da çevre ile olan ilişkileri zayıflatmıştır. Resmî görevlilerle diğer kitleler arasındaki ayrımın önemli bir nedeni bürokratik işleyiş olmuştur. Bu işleyiş ekonomi ve toplumun büyük oranda devlet denetimi altına alınması, mülkiyet sınırlamaları konması ve toplumsal gelişimin devlet eliyle sağlanması olarak kendisini göstermiştir. Bürokrasi, bu tip içtimai durumlarda müdahaleci devlet otoritesini temsil etmiştir.²³⁹

Merkezde konuşlanan yönetici sınıf, önceleri padişahın hizmetkârı iken, gerileme dönemiyle birlikte devletin hizmetkârı olmaya başlamıştır. Padişahlar yönetici sınıf üzerinde etkilerini yitirmiş ve tahttan indirilebilir duruma gelmişlerdir. Bu durum Osmanlı bürokrasisinin önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir.²⁴⁰

Türkiye’de 19. yüzyıl içerisinde bürokrasi olgusu da değişime uğramıştır. Padişah kaynaklı bürokrasi, yerini akılcı bürokrasiye bırakmıştır. Ayrıca bürokratların

---

²³⁷ Edward Shils, “Centre and Periphery”, in *The Logic of Personal Knowledge: Essays Presented to Michael Polanyi*, Routledge & Kegan Paul, London, 1961, ss.117-125.

²³⁸ Shils, a.g.m., ss.122-126.

²³⁹ Şerif Mardin, “Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri”, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset* (der. M. Türköne ve T. Önder), İletişim Yayınları, İstanbul, 1990 içinde, ss.36-42.

²⁴⁰ 1808 yılında imzalanan Sened-i İttifak’ta bir tarafta âyan ifadesi yer alırken diğer tarafta padişah yerine devlet ibaresinin kullanılması bu dönüm noktasına işaret eder. Heper, a.g.e., ss.70-71.

bir kısmı reforma odaklanarak askerî ve sivil bürokrasinin temeli olan eğitim kurumlarının modernizasyonunu seçmiştir. Bu reformcu bürokratlar devlet çıkarını gözetken, bilgili, yeni bürokratlar yetiştirmiştir.²⁴¹

1920-23 yılları arasında Türkiye’yi yönetenler, Anadolu’daki kültürel geçmişî güçlü grupların kendi gelişimlerini sağlayarak bölünmeye sebep olacağı korkusunu duymuştur.²⁴² Bu dönemde bürokrasi gücü, kendisine bir “resmî ideoloji” de temin ederek kurumsallaşmıştır.²⁴³ Türkiye Cumhuriyeti’nde merkez-çevre ayrışması Meclis içerisinde de görülmüştür. Merkezi temsilen Kemalistler, memur ve esnaf sınıfının önde gelenlerine karşı bir duruş sergilemiştir. Kemalistler tarafından karşısında durulan bu gruba “İkinci Grup” denmiştir.²⁴⁴ Meclis içerisinde bir tehdit olarak algılanan İkinci Grup 1924’te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı (TCF) kurmuştur. Dinsel gericilikle suçlanan TCF, kuruluşundan bir yıl geçmeden Şeyh Said İsyanı’yla ilişkilendirilerek kapatılmıştır. 1930’da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), çevredeki aynı dinî ve siyasî görüş sahiplerinin, kenetlenerek Kemalizm karşıtı bir saf tutmasını sağlamıştır.²⁴⁵ İnkılap karşıtı kişilerin örgütlenmesine olanak sağladığı gerekçesiyle SCF, kurucusu Fethi Okyar’ın isteğiyle feshedilmiştir. SCF tecrübesi, laiklik düşmanı görülen çevreyle merkez arasında yaşanan bir başka gerilim olmuştur.²⁴⁶ 1920-1938 yılları arasında çok kez Başbakanlık yapan İnönü, hükümetin bürokratikleştirilmesinin baş aktörü olmuştur.²⁴⁷

Kuruluşundan itibaren CHP ile devlet arasında devam eden bir ilişki söz konusudur. 1937’de CHP ilkelerinin anayasaya dâhil edilmesi ise bu ilişkiyi resmîleştirmiştir.²⁴⁸ O dönemde CHP’nin çevre ile olan ilişkisi planlı bir ideolojiden ziyade Osmanlı dönemindeki bürokratik tavrın izdüşümü niteliğindedir. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra çevreye olan yaklaşımı şekillendiren yapı, Osmanlı’dan miras kalan bürokrasi geleneğidir. Bu dönemde bazı kaynaklardan mahrum kalan ve

²⁴¹ Mardin, a.g.m., ss.55-56.

²⁴² Bu korku 1950’ye dek Kemalist siyasetin bir problemi olarak devam etmiştir. Ayrıntı için bkz: Mardin, a.g.m., s.51.

²⁴³ Bekir Berat Özipek, Eski Kavga Yeni Aktörler: Bürokratik Oligarşi Demokrasiye Karşı, *Anlayış*, Sayı.77, 2009, s.44.

²⁴⁴ Mardin, a.g.m., s.58.

²⁴⁵ Bu dönemde Fethi Okyar’ın başbakanlıktan istifası üzerine güven oyu alarak başbakan olan İsmet İnönü, muhalefeti bastırmak için Takrir-i Sükun Kanunu’nu çıkarmıştır. Takrir-i Sükun özellikle basın ve TCF’nin sindirilmesi amacıyla kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mardin, a.g.e., s.60.

²⁴⁶ CHP’nin 1946’da, yeni kurulmuş olan Demokrat Parti’ye şu uyarısı, bürokratlar ve halk ayrımını göstermektedir: “Destek bulmak için taşra kasabalarına ya da köylerine gitmeyin; ulusal birliğimiz sabote edilmiş olur”. Fuat Köprülü, *On the Way to Democracy*, The Hague, 1964, s. 304, akt. Mardin, a.g.m., s.61.

²⁴⁷ Heper, a.g.e., s.91.

²⁴⁸ H. Emre Bağçe, “Türkiye’de Bürokrasi ya da ‘CHP’okrasi”, *Anlayış*, Sayı.77, 2009, s.47.

tatminsizlik yaşıyan çevredeki belirli gruplar, farklı coğrafyalarda yaşıyan örgütlenmemiş bir bütünün parçaları niteliğindedir. 1946'da kurulan Demokrat Parti (DP), bu nedenle eşraf partisi olmaktan ziyade kırsal kitlelere hitap eden bir parti olmayı hedeflemiştir. Bu düşünce Osmanlı'daki "bir eliyle adalet diğeriyle ganimet dağıtan koruyucu devlet" düşüncesidir.²⁴⁹ 1950'de DP iktidarına kadar süregelen dönem, sivil ve askerî bürokrasinin denetlenemediği ve özerk olduğu bir dönemdir. Mustafa Kemal'in iktidarı boyunca ordu doğrudan siyasete karışmış olmasa da politikaların birçoğunda zihinsel yansımaları görülmüştür. Çok partili hayata geçişle birlikte liberallik sinyali veren siyasî rejim, askerî ve sivil bürokrasinin hızını azaltmıştır.²⁵⁰

DP'nin iktidar olması ile çevre, yönetimi ele geçirip kendi lehine kullanabilmiştir. Bürokratik seçkinlerle yaşadığı çatışmalar karşısında halkı seferber eden DP, bu direnci sayesinde homojen yapısını korumuştur. DP'nin yükselme döneminde CHP, reflekslerini geliştirme ve örgütlenme yerine eski ideallerin himayesini tercih etmiştir. Böylece bürokratlar nezdinde işbirliği için en uygun parti niteliği kazanmıştır. Bu dönemde uzun süre bürokratik grupların seçkinci tavırları devam etmiştir.²⁵¹ On yıllık DP iktidarı, eski düzen savunucularıyla değişim yanlıları arasındaki çatışmanın zirvesi olan 1960 darbesiyle sona ermiştir. Darbe sonrası Celal Bayar'ın, 1924 Anayasası ile yeni kabul edilen anayasa arasındaki tek farkın bürokrasinin ve aydınların anayasal nitelik kazanması olduğu yönündeki ifadesi ihtilalin vesayet boyutunu ortaya koymuştur.²⁵²

1945-1960 döneminde üst düzey görevlerde bulunan bürokratik seçkinler, halk ve siyasetçileri, demokrasi için yetersiz bulmuşlardır. İdeal anlamda demokrasiyi onaylamışlar fakat Türkiye'deki uygulanış biçimine karşı çıkmışlardır. Bu perspektife sahip bürokratik seçkinler, siyasette makam sahibi olan çevre temsilcilerine hep mesafeli olmuşlardır.²⁵³ Seçilmişlerin pragmatik politikalarını eleştiren bürokratik seçkinler, Atatürkçü reform düşüncesi dışında yapılan tüm siyasaların toplumsal faydayı göz ardı ederek kişisel çıkarı hedeflediğini savunmuştur.²⁵⁴ Bu nedenle çok partili siyasal yaşamın büyük bir kısmında bu çekişmeler görülmüştür. Bu çekişmelerden biri, 1960'ların başında önerileri hükümetçe reddedilen Devlet Planlama Teşkilatı

---

²⁴⁹ Mardin, a.g.m., s.62-65.

²⁵⁰ Murat Yılmaz, Asker-Sivil Bürokratik İttifak, *Anlayış*, Sayı.77, 2009, s.52.

²⁵¹ Heper, a.g.e., s..133.

²⁵² Celal Bayar, "Başvekilim Adnan Menderes", *Hürriyet*, 29 Haziran 1969, akt. Mardin, s.73.

²⁵³ Metin Heper, "Değişen Türkiye'de Bazı Geleneksel Üst Kademe Yöneticilerinin Eğilimleri", *Amme İdaresi Dergisi*, 7/2, 1994, s.89.

²⁵⁴ Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, s.141.

uzmanlarının istifa etmesidir. Zira bürokratik entelijansiya kamu çıkarını bir takım normlarla özdeşleştirmiş ve bu normlara uyulmayan durumları açıkça reddetmiştir.²⁵⁵

1965'te Adalet Partisi'nin iktidarı kazanması ile bürokrat-siyasetçi gerilimi tekrar gündeme gelmiştir. Bunun yanında AP ile CHP arasında kutuplaşmalar meydana gelmiş, siyasal bölünme yaşanmıştır. Bu bölünme bürokratik eksene de yansımıştır. Bürokratlar arasında görüş çeşitlenmesi yaşanmış, bu durum siyasetçilerin bürokratik seçkinlere olan güvenini daha da azaltmıştır. Bürokratik zayıflamanın etkisiyle kamu kuruluşlarında siyasallaşma eğilimleri ve partizan tavırlar görülmüştür. Yaşanan gelişmeler devleti sahiplenecek yeni gücün siyasî partiler olacağını sinyali vermiştir. İktidara gelen partiler (çoğunlukla koalisyonlar) sivil bürokrasinin üst kadrolarına kendi mensuplarını atamış ve ayrıca yeni bürokratik kadrolar oluşturulmuştur.²⁵⁶

1961 Anayasası'ndaki vesayetçi yapı, 1980 İhtilali sonrasında da anayasal bürokrasi bakımından sivil-asker ittifakını göstermiştir.²⁵⁷ Heper'e göre 1961 Anayasası, Türkiye bürokratik seçkinlerinin siyasal hayat üzerindeki kuralları belirleme çabalarının sonuncusunu teşkil etmiştir. Ayrıca 1960'larda bürokratik entelijansiya devlet kapitalizminden yana olmuştur. Zira bu saf tutma, onların iktidar karşısında bir süre daha ideolojik zemine dayalı muhalefet gücünün göstergesidir. Seçkinlerin iktidara karşı muhalefetine, 1960'ların sonunda önemli bir kurum olan Danıştay katılmıştır. 1965-1971 arasında memur atamaları ile ilgili 1400 kararname iptal edilmiş, bu kararlardan kırkına hükümetlerce uyulmuş, geri kalan kısmı içense bahsi geçen memurlara tazminat ödenmiştir. Heper, 1973'e kadar Türkiye'deki sivil bürokratik entelijansiyanın göz ardı edilmemesi gerektiğini söyler.²⁵⁸ Türkiye'de 20. yüzyılın son çeyreğinde bazı bürokratların, farklılığa açık bir modern sistem ihtiyacını kabul ettikleri ve dolayısıyla çevreyi temsil eden partilere geçtikleri görülmüştür.²⁵⁹

1950-1970 arası dönemin sonlarına doğru gelindikçe, devleti sahiplenen anlayış, bürokratik seçkinlerden ordu gücüne doğru evrilmiştir.²⁶⁰ 1960 ve 1971'deki ordu müdahalelerinin arka planında Atatürkçü düşüncenin bürokratik yansımaları var olmuştur. Ancak 1980'de bu durum görülmemiş ve ordu kendi refleksleriyle hareket etmiştir. Bu refleksin bürokrasiden arındırılmış olması, 1980'de bürokratik seçkinlerin ordu nezdinde önemli ölçüde kaybettiği itibar ile ilişkilendirilebilir. Ordunun net

---

²⁵⁵ Heper, *a.g.e.*, s.143.

²⁵⁶ Heper, *a.g.e.*, ss.188-194.

²⁵⁷ M. Yılmaz, *a.g.m.*, s.52.

²⁵⁸ Heper, *a.g.e.*, ss.154-159.

²⁵⁹ Mardin, *a.g.m.*, s.75.

²⁶⁰ Heper, *a.g.e.*, s.165.

bürokrasi karşıtı tutumunun arkasında, bürokrasinin yapılandırılabilen bir kurum olmadığına ve sıkı bir denetim altına alınması gerektiğine dair inancı yatmıştır. Bu dönemde ordu, yönetimi sivillere bırakmayı daha makul görmüştür.²⁶¹ 1983'te yönetimin sivil hükümete devredilmesinden sonra ordunun belirli etkileri hissedilse de 28 Şubat 1997'ye kadar bir müdahalede bulunmamıştır.

1961 ve 1982 Anayasalarının hazırlanma sürecinde, bürokratik mekanizmalar etkili olmuştur. Her iki anayasanın oluşturulma aşamasında, askerî ve sivil olmak üzere iki kanat mevcuttur. Askerî kanadın sivil kanat üzerinde ağırlığı vardır. Bununla birlikte 1982 Anayasası, 1961'e göre çerçeve anayasa tipine daha uzaktır.²⁶² Bu anayasanın dikkat çekici bir özelliği, cumhurbaşkanının yetkilerinin genişletilmiş olmasıdır. 1961 anayasasının hazırlık sürecinde siyasî partilerin kamuoyunu etkileme şansı bulunurken 1982 referandumu öncesinde partilerin feshedilmesinden dolayı böyle bir durum söz konusu olmamıştır. İki anayasanın da bürokratik temeli, askerî vesayetinin kurumsal tepkisi olarak oluşturulmasından kaynaklanır.

Askerî bürokrasinin sahneye çıktığı tarihî dönemlerden birisi 28 Şubat sürecidir. 1995 seçimlerinde birinci parti olan Refah Partisi güvenoyu almak için yeterli milletvekiline sahip olmadığı için 8 Temmuz 1996'da DYP ile koalisyon kurmuştur (Refahyol hükümeti). Bu koalisyon döneminde medya vasıtasıyla öne çıkarılan dinî içerikli, şeriatçı toplantılar ve Susurluk kazası gibi mafya-devlet ilişkilerinin yaşandığı faili meçhuller, 28 Şubat'a giden süreci hızlandırmış, hükümetle ordu arasındaki ipler bu dönemde iyice gerilmiştir. Hükümet karşıtı tutumuyla gündemde olan Millî Güvenlik Kurulu'nun (MGK) 28 Şubat 1997 tarihli toplantısında alınan kararlar, kırılma noktasını teşkil etmiş ve bir muhtıra hükmünde olmuştur. Söz konusu MGK kararlarında yer alan tedbirlerin uygulanmaması halindeyse, yeni bir siyasî sistem kurmaya yönelik, ordunun yönetime müdahalesini öngören tasarrufların uygulanacağı belirtilmiştir. 28 Şubat'ın en önemli yönlerinden biri, medya ve aydınların ordunun tavrına açık yardımı olmasıdır. Her ne kadar TSK, sivil toplum ve medyaya baskı uygulasa da, sendikaların orduya destek verdiği ve bir takım Refahyol karşıtı medya organlarının da bu konuda istekli oldukları bilinmektedir.²⁶³

---

²⁶¹ Heper, *a.g.e.*, ss.214-226.

²⁶² Her iki anayasa da kazuistik yöntemle hazırlanmıştır ancak 1982 Anayasası'nda daha fazla ayrıntıya yer verilmiştir. Ayrıca 1961 Anayasası 151 maddeden oluşurken, 1982 Anayasası 177 maddedir. 1982'de değiştirilmesi talep dahi edilemeyecek hükümlerin kapsamı artmıştır. Ayrıntı için bkz: <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa.htm> (21.01.2016).

²⁶³ Şaban İba, *Millî Güvenlik Devleti, Dünyada ve Türkiye'de Belgeleriyle Millî Güvenlik İdeolojisi ve Kuruluşu*, Çiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 1999, ss. 224-231.

Türkiye’de 1990-2002 arasında (yedisi koalisyon) on kez hükümet değişikliği olmuştur. Siyasî aktörlerin güç kaybettiği bu dönemde doğan boşluk, bürokrasi tarafından tanzim edilmiştir. Ancak böyle bir süreçte dahi merkezleşen çevre yok edilememiş, aksine 2002’de AK Parti’nin tek başına iktidarı bürokratik vesayetin geleceği bakımından bir kırılma noktasını teşkil etmiştir.²⁶⁴ Tüm bunların yaşandığı sırada Türkiye’nin içine girdiği ittifaklar, vesayeti zayıflatmıştır. İç siyasette küresel gelişmelerin etkisi görülürken AB’ye üyelik süreci ve iktidarın demokratik siyasetin sınırlarını genişletmeye yönelik adımları, bürokratik vesayetin geleneksel tutumundan vazgeçmesini sağlamıştır.²⁶⁵ AK Parti dönemi, bir tarafta askerî bürokrasi ve yargı bürokrasisi, diğer tarafta sivil hükümetin emrindeki bürokrasi olmak üzere iki farklı bürokrasinin çatıştığı bir dönem olmuştur. Hükümet, bürokrasi cihazına tedricen hâkim olmuştur.

---

²⁶⁴ Bu durum 28 Şubat’ın mimarları arasında bir ayrıma yol açmıştır. Bu ayrım, gerektiği zaman darbe yapılması düşüncesinde olanlarla, toplumun doğal seyrine muhalif olunamayacağı kanaatine varanlar arasında olmuştur.

²⁶⁵ Hatem Ete, “Ordu Darbe Yapamayınca”, *Anlayış*, Sayı.74, 2009, ss.34-35.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AK PARTİ’NİN İDEOLOJİSİ

1. AK Parti’nin İdeolojisi ve Ortaya Çıkış Süreci

Türkiye Cumhuriyeti siyasî tarihine bakıldığında rahatlıkla görülebilir ki bazı hükümet değişiklikleri önemli krizlerden sonra meydana gelmiştir. Sosyal, siyasî, ekonomik veya askerî krizler mevcut hükümete olan güveni sarsmış, halkı yeni bir yönetim arayışına itmiştir. 1950’deki çok partili seçimlerden sonra partiler, dünya görüşleri ile yönetim stratejilerini halka daha rahat tanıtmaya imkân bulmuştur. Demokrasinin gelişmeye başladığı böyle bir devrede hemen her parti kendisini ispatlamak için çeşitli fırsatlar yakalamıştır. Çok partili siyasî hayatın henüz altmış yıllık bir geçmişi olması, kapanan partiler yerine gelen partilerin kendilerini bir önceki partinin devamı gibi göstermesine sebep olmuş olabilir. Beyan ve söylem olarak birbir örtüşmese de siyasî anlayış ve tutumları incelendiğinde birçok partinin bu tip benzerlikler taşıdığı görülecektir. Hatta kendisinden hemen önceki partiler dışında kökenleri aynı değer ve düşüncelere dayanan siyasî partilerin ciddi benzerlikleri de göze çarpmaktadır.²⁶⁶ AK Parti’nin ortaya çıkış sürecinde, bağdaştırıldığı sağ geleneğin ve Türk siyasî geçmişinin önemli izleri vardır. Çeşitli yönleriyle merkez sağ partilere benzetilen AK Parti, muhafazakâr demokrat kimliği, -bazen- milliyetçi tutumu, liberal içerikli retorik ve politikalarıyla da sağ siyasî yelpazenin genel karakteristiğiyle benzerlik içerisindedir. Bu bakımdan Türkiye’nin siyasal geçmişini kısaca hatırlamak, AK Parti’nin iktidara geldiği atmosferi anlamak açısından faydalı olacaktır.

1.1. 1920’lerden 1990’lara Türkiye’de Siyasal Yaşam

Anadolu topraklarının 20. yüzyıl içerisinde şahitlik ettiği en önemli hadise, Osmanlı Devleti’nin yıkılması ve bunun sonucunda Cumhuriyet rejiminin kurulmuş olmasıdır. Cumhuriyetin kurulması, mevcudiyetini devam ettirebilmek için askerî, ekonomik ve siyasal alanda üstün olan Osmanlı-Türk reform hareketinin, siyasal anlamda radikal bir kopuşunu göstermenin yanında, bir açıdan devamı olarak da görülebilir. Yeni kurulan yönetim üç temel problemle karşı karşıya kalmıştır. Bunlardan ilki devletin tüm kurumlarının yeniden yapılanması, ikincisi devlet sınırlarında yaşayan

²⁶⁶ Ergun Özbudun ve William Hale, *Türkiye’de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm: AKP Olayı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2010, s.24.

vatandaşların homojen bir yapıya kavuşturulması ve sonuncusu rejimin sürdürülebilir kılınması için ekonomik gelişmedir.²⁶⁷

Demirel, “Cumhuriyet eğer bir devrimse tepeden inmece bir devrimdir.” der ve bunu bir siyasal devrim olarak nitelendirir. Bunun açıklaması olarak da sınıfsal yapı ve statü grupları içerisinde yaşanan köklü değişimi göstermiştir. Ancak toplum içerisinde etkin olan kesim, belli bir sınıf veya gruptan ziyade, vatani işgalden kurtarmanın prestijine dayanan bir asker-sivil bürokrasisi olmuştur.²⁶⁸ Savaş sonrası meclise bakıldığında ideolojik anlamda kaotik bir yapıyla karşılaşmaktadır. Meclis içerisinde tekrar etkin olmayı isteyen İttihatçılar, meşruti idareden yana olanlar, İslami muhafazakârlar, saltanat yanlıları ve ırk menşeli özerklik talebinde bulunan Kürtler bulunmaktaydı. Millî Mücadele’nin yapıldığı zamanlarda tüm kesimlerin ortak bir düşmanı söz konusu olmuş ve ciddi farklılıklar göz ardı edilmiştir. Ancak zafer sonrası ihtilaflar baş göstermiştir. 1920-25 yılları arasında görülen kısmi siyasî çoğunluk, Şeyh Sait İsyanı ile sona ermiş ve fiilen Mustafa Kemal ve sonrasında İsmet İnönü’nün, iktidarı tekeline aldığı otoriter yapıda bir rejim kurulmuştur.²⁶⁹ Mustafa Kemal’in ölümüne dek Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) dışında sadece Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) kurulmuştur. Bunun dışında bu dönem tek parti dönemi olarak adlandırılmaktadır. Serbest Fırka’nın muhalif tutumunun ardında yatan halk desteği; vergilerden rahatsız olan, dünya ekonomik buhranı sebebiyle ihracatı sekteye uğrayan üretici ve tüketicilerle birlikte, işçilerin ve köy çalışanlarının da duyduğu iktisadî menşeli rahatsızlıklardan oluşagelmıştır. SCF, hayatta kaldığı kısa dönem içerisinde mitingler düzenlemiş, ciddi örgütlenmeye sahip olmuş ve beğeni toplamayı başarabilmiştir. Ancak unutulmamalıdır ki SCF bir uydu partisi niteliğinde kurulmuş olup, lideri Fethi Okyar’ın halktan beklenenden fazla teveccüh görmesi üzerine Mustafa Kemal’e yazdığı bir istifa mektubu ile son bulmuştur. Demirel, DP’nin hızlı yükselişinin ardında SCF’nin bu yapılanmasının da rolünün bulunduğuna dikkat çekmiştir.²⁷⁰

1923-1929 yıllarında dışa açık liberal ekonomi politikalarını benimseyen rejim, küresel bunalımdan etkilenerek, sanayi yatırımlarına devlet müdahalesinde bulunmuş, tarımı modernize etmek için de girişimde bulunmuştur. 1925’te aşar vergisi kaldırılmış, ancak 1930 sonrası sanayileşme ön plana çıktığı için farklı yol ve yöntemlerle köylü

²⁶⁷ Demirel, *Türkiye’nin Uzun On Yılı...*, s.28.

²⁶⁸ Demirel, *a.g.e.*, s.30.

²⁶⁹ Demirel, *a.g.e.*, s.33.

²⁷⁰ Demirel, *a.g.e.*, s.45.

üzerindeki maddi külfet arttırılmıştır. 1940'lı yıllara gelindiğinde millî devlet kurma gayesinde bulunan yeni rejim, ciddi mesafeler kat etmiştir. Cumhuriyet karşıtları etkisizleştirilerek tehdit olmaktan çıkarılmış, bürokratik yapı yenilikler doğrultusunda tekrar düzenlenmiş, rejim uluslararası alanda kabul edilir hale gelmiştir.²⁷¹

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyanın değişen düzeni ilk olarak siyasal alanda etkisini göstermiştir. CHP liberal demokrasiler safında yer almayı, Türkiye'nin ekonomisi ve güvenliği açısından lehine bulmuş ve bu doğrultuda politikalar izlemeye çalışmıştır. Ancak yaşanan çok partili hayata geçiş -ile birlikte demokratikleşme- süreci, kendi kendine gelişen, kaçınılmaz veya siyasî düzenin son halini aldığı bir süreç değildir. Bu süreç aynı zamanda, özellikle tek partili hayatın son safhalarında zamanı geldiği düşünülen fakat neticesinden henüz emin olunamayan bir süreçtir. CHP yönetiminin temel arzusu, söz konusu kaotik süreci kontrol altına almak ve kendi istekleri doğrultusunda yönlendirebilmek olmuştur. Koçak bu süreci çok partili hayata geçiş olarak değerlendirmenin bile yanlış olacağını söylemiş, olsa olsa tek partili vesayetçi bir anlayıştan kurtulmak amacıyla, bu tek partiye benzeyen ikinci bir partinin kurulmasının amaçlandığı “iki partili siyasî sistem” kurularak sınırlı bir açılıma gidildiğini söylemiştir.²⁷² Muhalefetin sınırlandırılması ne derece düşünülürse düşünülün, devam edegelen siyasî değişikliklerle 14 Mayıs 1950'nin yolu açılmıştır.²⁷³

Demokratikleşme ile çok partili hayata geçiş her ne kadar aynı manada kullanılmasa da, çok partili hayata geçişin demokratikleşme adına çok büyük bir adım olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Demokratikleşme sürecinin iki ana unsuru vardır. Bunlardan ilki, siyasal kararların alınmasına halkın katılımının sağlanması, ikincisi ise devlet organlarında uygulanan keyfi politikaların sınırlandırılması gayretidir. Türkiye 1945 yılına dek göz ardı edilemeyecek bir demokratikleşme tecrübesi geçirmiştir. Demirel, Türkiye'nin demokratikleşme sürecindeki kazanımları/kayıplarından bahsederken, “Demokrasinin temel kurumları ve onu mümkün kılan değerler bu coğrafyaya Cumhuriyetle birlikte gelmemiştir. Aksine 1925-1945 dönemi, dünyada esen otoriter eğilimlerin de etkisiyle, demokratikleşme açısından bir gerilemeyi temsil etmiştir.” der.

1950 seçimlerinde büyük bir başarıyla iktidara gelen DP, 1960 darbesi ile hükümet feshedilene kadar iktidarda kalabilmiştir. DP'yi destekleyen kitle, kozmopolit

---

²⁷¹ Demirel, *a.g.e.*, s.38.

²⁷² Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) İkinci Parti*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.16., akt. Demirel, *a.g.e.*, s.43.

²⁷³ Demirel, *a.g.e.*, ss.42-43.

bir yapıya sahiptir. Daha çok doktor, avukat, iş adamı ve toprak sahiplerinin (Adnan Menderes gibi) bir araya gelerek oluşturduğu karşı-elit grupların bir araya gelmesi ile oluşmuştur. Tek parti döneminin iktidarı Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) otoriter politik tavırlarının sona ermesini hedefleyen DP aynı zamanda ekonomide liberalleşmeyi ve ihmal edilen tarımsal gelişmenin önem kazanmasını savunmuştur. İslami eğilimi olan kesimlerden de oy toplayan parti, iktidarının ilk yıllarında dinî bir takım politikalarda da düzenleme yapmıştır. Ezanın tekrar Arapça okunması, imam ve hatip yetiştirmek amacıyla İmam-Hatip okullarının açılması, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçesinin artırılması ve birçok cami inşa edilmesi gibi projeler bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Buna karşın DP, laik söylemden de vazgeçmemiştir. 1951'de Atatürk aleyhinde işlenen suçlar için kanun çıkarmış, Atatürk heykellerine saldıran Ticani tarikatı mensuplarını cezalandırmıştır. Koyu dinî muhafazakâr kesimin oyunu alan Millet Partisi (MP) ise 1953'te kapatılarak muhalefet koltuğundan inmiştir. Fakat daha liberal unsurlara dayanarak 1954'te Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) adı altında tekrar kurulmuştur.²⁷⁴ CMP de, 1958'de Türkiye Köylü Partisi ile birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) adını almıştır.²⁷⁵

1960 yılına gelindiğinde yapılan darbe sonucu yargılanan hükümet liderlerine birçok suç isnat edilirken *laikliği yıkmaya teşebbüsün* bu suçlar arasında olmaması DP'nin siyasî duruşu hakkında önemli bir nüanstır (bu girişim Menderes ve iki bakanın idamını netice vermiştir). 1961 yılının kasım ayına dek yönetimde kalan ordu, yeni bir anayasa doğrultusunda seçilecek sivil yönetimin tekrar kurulmasına izin vererek esas görevine dönmüştür. Askerî müdahale DP'yi kapatmış ve tekrar hayat bulmasına engel olmaya çalışmıştır. Ancak kısa zamanda onun başlıca halefi sayılan Adalet Partisi (AP) merkez sağdaki yerini almıştır. 1964'te Süleyman Demirel AP'nin lideri olmuş ve 1965 seçimlerinde iktidara gelmiştir. 1969'a kadar partinin lideri olan Demirel, bu süreçte partinin gücünü arttırmış olsa da 1971'de askerî müdahale ile istifaya zorlanmıştır. 1979'da azınlık hükümeti kuran AP, 1980 Eylülünde tekrar bir askerî darbe ile devrilmiştir. Darbenin gerçekleşme sebebi, kamu düzeninin ciddi anlamda bozulması ve ekonominin çökmesi olarak bilinmektedir. AP, darbe öncesi var olan diğer bütün siyasî partilerle birlikte askerî rejim tarafından 1981 Ekiminde kapatılmıştır.²⁷⁶ Bu döneme

²⁷⁴ Özbudun ve Hale, *a.g.e.*, ss.22-25.

²⁷⁵ CKMP ise 1969'da Milliyetçi Hareket Partisi olarak adını değiştirmiştir.

²⁷⁶ Özbudun ve Hale, *a.g.e.*, ss.24-26.

dek yaşanmış olan siyasal hayat içerisinde liberalizmin gelişmesi geri planda kalmış ve yavaş ilerlemiştir.

AP'nin, DP'den seçmen tabanının büyük bir kısmını miras olarak aldığı bilinmektedir. Aralarındaki fark olarak Demirel'in ordu ile çatışmak yerine uzlaşarak stratejisi olmuştur. Ancak bunun da siyaseten yeterli olmadığı daha sonra anlaşılmıştır. AP dönemine bakıldığında ise 1950'den itibaren ekonomik anlamdaki gelişmeler, kentsel oyları bu partiye kaydırmıştır. AP bu değişimi fark ederek -her ne kadar bu amacına ulaşamamış olsa da- *sosyal refah devleti* kurmayı amaçladığını iddia etmiştir. Demirel de, Menderes gibi dinî muhafazakâr kesimden belli ölçüde destek almasına rağmen, mevcut kitlenin partinin politikalarına doğrudan etkide bulunmasına izin vermemiştir. İmam-Hatip ve Kur'an kurslarına destek vermiş fakat dinin siyasî rolünü sınırlandıran yasalara da karşı çıkmamıştır. Partinin önemli beyanlarından biri de "manevî değer ve inançlara bağlı" olduğunu ilan etmesidir.²⁷⁷

Hükümeti sivil bir yönetime devretme aşaması 1960'da bir yıla, 1971'de iki yıla ve 1980'de üç yıla yayılmıştır. Fakat son darbe döneminde diğerlerinden farklı olarak gençlerin etkilendiği düşünülen radikal sol ideoloji yerine, millîleştirilmiş bir İslamiyet uyarlaması pekiştirilmeye çalışılmıştır. Kasım 1983'teki genel seçimlerde başbakan olan ve Türk siyasetinin merkez sağ partileri arasında üçüncü önemli lider olan Turgut Özal da, DP-AP ideolojik mirasını benimsemiştir. 1991 seçimleri ile parlamentodaki çoğunluğunu kaybedene kadar iktidarda kalmış olan Anavatan Partisi (ANAP) lideri Özal, pazar ekonomisi ve devletin ekonomideki rolünün minimal düzeye indirilmesinin gerekliliğine dolayısıyla liberal değerlere vurgu yapmıştır. Bu doğrultuda belli başlı politikaları da uygulamaya koymuştur. Özal, İslamiyet'in liberal bir perspektif aracılığı ile modernlikle bağdaşabileceğine inanmıştır. Laiklik kavramının doğru bir prensip olduğunu ancak tabu olarak algılanıp istismar edildiğini düşünen Özal, kimsenin bir başkasının dinine karışmaması görüşünde olmuştur.²⁷⁸

1991'de gücünü yitiren ANAP'ın yerine hükümete Doğru Yol Partisi (DYP) ve Sosyal-demokrat Halkçı Parti (SHP) koalisyonu gelmiştir. 1995 seçimleri sonrasında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, hükümet kurma görevini 132 milletvekiliyle ikinci sırada gelen ANAP'a vermiştir. ANAP, hükümeti kurmuştur; ancak yeterli milletvekili sayısına sahip olmadığı için güvenoyu alamamıştır. Mart 1996'da ANAP ve DYP

²⁷⁷ Özbudun ve Hale, *a.g.e.*, s.27.

²⁷⁸ M. Sait Yazıcıoğlu, "Özal'ın İslam Anlayışı ve Dinî Özgürlükler", *Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, (ed. İ. Sezal ve İ. Dağı), Boyut Yayınları, İstanbul, 2001 içinde, ss.203-204.; Özbudun ve Hale, *a.g.e.*, ss.27-28.

arasında bir koalisyon protokolü imzalanmış ve ANAYOL hükümeti kurulmuştur. Erbakan'ın güvenoyu kararını Anayasa Mahkemesi'ne götürmesiyle güvenoyu oylaması iptal edilmiş ve Demirel, hükümet kurma görevini Erbakan'a vermiştir. Bu şekilde Haziran 1996'da RP ile DYP koalisyonu kurulmuş ve REFAHYOL olarak adlandırılmıştır. 1997'ye gelindiğinde ise 1999'a kadar sürecek olan ANAP, DSP ve Demokrat Türkiye Partisi (DTP) koalisyonu oluşturulmuştur. 1999-2002 döneminde ise DSP-MHP-ANAP, koalisyon halkasının şimdilik son partileri olmuşlardır.²⁷⁹

ANAP sonrası döneme bakıldığında seçimlerden herhangi bir partinin tek başına iktidar olarak çıkamadığı görülmektedir. Ayrıca oluşan koalisyonlarda çeşitli zıt kimliklerin birleşerek hükümet kurmuş olması bazı sorunlara sebep olmuştur. Merkez siyaset parçalanmış, uflanmıştır.

1.2. 1990'larda Türkiye'de Siyasal Yaşam

Her ne kadar kurmayları AK Parti'nin Millî Görüşü benimseyen bir parti olmadığını iddia etse de birçok parti kurucusunun Erbakan'ın öğrencisi olduğu bilinmektedir. Bu nedenle AK Parti'nin kökenlerini incelerken, Erbakan tarafından 1970 yılında kurulan Millî Nizam Partisi'nden (MNP) bahsetmek gerekir. Kurulmasının ardından MNP'ye, dönemin tarikat ve cemaatlerinin önde gelen mensupları da katılmıştır. MNP 1971 yılında, laiklik karşıtı faaliyetlerde bulunduğu gerekçesi ile kapatılmıştır. Ekim 1972'de onun yerine Millî Selamet Partisi (MSP) kurulmuştur. MSP'nin ilk başkanı Süleyman Arif Emre iken, kısa süre içerisinde Erbakan olmuştur. MSP 1973 seçimlerinde oyların % 11,8'ini alarak 48 milletvekili ile mecliste yerini almıştır. 1977'ye gelindiğinde oyları % 8,6'ya gerileyen MSP'nin sandalye sayısı da 24'e düşmüştür. Özbudun'a göre bu gerilemenin sebebi Nurcuların siyasal farklılıklarından dolayı partiden ayrılmaları olarak okunabilir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi 1981'de Millî Güvenlik Konseyi'nce²⁸⁰ (MGK) -MSP de dâhil- bütün partiler kapatılmıştır.

1983'te aynı çizginin temsilcisi olarak Refah Partisi (RP) ismiyle kurulan parti, o sene seçim yasakları nedeni ile seçimlere katılamamış, 1984 yerel seçimlerinde ise % 4,4 oy almıştır. RP, 1987 seçimlerinde % 7,2 oy almasına rağmen barajı aşamadığı için Meclis'te yer edinememiştir. 1989 yerel seçimlerinde % 9,8 oy alan RP, 1991

²⁷⁹ https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukümetler.html (13.08.2014).

²⁸⁰ Konjonktürel olarak kurulan, toplamda beş kişiden oluşan ve 1983'te sonlandırılmış olan bir oluşumdur. Günümüzdeki Millî Güvenlik Kurulu ile bir ilişkisi yoktur.

milletvekili seçimleri için MHP ve İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP) ile ittifak kurmuştur. Bu ittifak olumlu sonuç verip % 16,9 oy alınmasını ve MHP'li vekillerin istifaya ederek eski partilerine dönmesiyle de 40 vekilin parlamentoya girmesini sağlamıştır. RP'nin gözle görülen yükselişi 1994 yerel seçimlerinde oyların % 19,1'ini, ülke çapında ise 29 ilin merkez belediye başkanlıklarını almasını netice vermiştir. Bu durum mevcut kurulu düzen için şok etkisi yaratmıştır. RP, 1995 milletvekili seçimlerinde % 21,4'lük oy oranı ve 158 milletvekili ile dönemin güçlü partisi olmuştur.²⁸¹

1996 yılında DYP ile RP birleşerek, Erbakan başbakanlığında koalisyon hükümetini kurmuştur. Ancak on bir ay sürebilen bu hükümet 1997'de ordu ve birçok sivil toplum kuruluşunun (STK) baskısı ile istifaya zorlanmıştır. Bu süreç, Millî Güvenlik Kurulu'nun hükümete açık bir ultimatoma verdiği 28 Şubat 1997 toplantısına atfen 28 Şubat süreci olarak adlandırılmaktadır. 1998 yılında laiklik karşıtı fiiller işlediği gerekçesi ile RP Anayasa Mahkemesi (AYM) tarafından kapatılmıştır. Erbakan ve altı parti kurmayı arkadaşı beş yıl siyasetten men edilmiş, buna karşın Recai Kutan başkanlığında ve Fazilet Partisi (FP) adı altında parti tekrar ayaklanmıştı. Parti kadroları ve üyeleri hemen aynı kişiler olmasına rağmen FP, RP'ye göre daha ılımlı ve sakin bir çizgi izlemiştir. Fakat değişmeyen politikalar ve değişmeyen yaşlı lider kadro sebebiyle partinin halk tabanında karşılık bulamadığını düşünen Abdullah Gül liderliğindeki yenilikçiler, gelenekçiler ile FP kongresinde başkanlık yarışına girmiştir. 2000 yılında parti kongresinde Gül'ün yenilikçi kanadı temsilen liderlik için adaylık koyması ve Kutan'a rakip olması da bu ayrımı telafi edilemez kılmıştır. Gül 663 oya karşın 521 oy alarak liderlik seçimini kaybetmiştir. Ancak Gül'ün bu çıkışı Türk muhafazakâr partilerin geçmişinde örneği olmayan bir çıkıştır. Kongrede yenilikçilerin ve Gül'ün tutumu, bir yıl sonra gerçekleşecek olan AK Parti ve Saadet Partisi (SP) ayrışmasının habercisi niteliğindedir. FP, 1999 seçimlerinde % 15,4'e gerileyerek ivme kaybetmiştir. İlimli politik tavırları onu 2001 yılında AYM tarafından kapatılmaktan kurtaramamıştır. Bu kapatılma sonrası yenilikçiler, daha önce sinyallerini verdiği ayrılma fikrini gerçekleştirmiştir. R. Tayyip Erdoğan liderliğinde kurulan AK Parti, 2002 milletvekili seçimlerinde oyların % 34,3'ünü alarak iktidara gelmiştir.²⁸²

²⁸¹ Özbudun ve Hale, *a.g.e.*, s.31-33.

²⁸² Özbudun ve Hale, *a.g.e.*, ss.32-34.

1.3. 2000'lerin Başında Türkiye ve AK Parti İktidarı

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en büyük ekonomik krizi olarak da bilinen 2001 krizi, siyasî bir takım problemlerin de etkisiyle gerçekleşmiştir. 2001 yılının Şubat ayında vuku bulan finansal deprem, beklenmedik ölçüde ekonomik daralmayla sonuçlanmıştır. Bunların öncesinde RP döneminde belirginleşen gelenekçiler ve yenilikçiler ayrımının FP döneminde daha da keskinleşmesi AK Parti'nin kuruluş sürecini hızlandırmıştır. 14 Ağustos 2001 yılında resmen kurulan AK Parti'nin kurucuları, on üçü kadın olmak üzere yetmiş dört üyeden oluşmaktadır. Erdoğan'ın üyeliğine, siyasî yasağı nedeni ile itiraz edilmiş olsa da kurucu üyeler arasında yerini almıştır. 2001 yılı Haziran ayında kapanan Fazilet Partisi'nden, Saadet Partisi'ni tercih eden 48 milletvekiline karşın 51 milletvekili AK Parti saflarına geçmiştir.²⁸³

2002 yılının ilk aylarında AB Uyum Yasalarının konuşulmaya başlanması dönemin ayrı bir önemli yanını vurgulamaktadır. Koalisyon hükümetinin ortakları MHP ve ANAP arasında tartışmaya neden olan yasalar gündeminde, Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 159. ve 312. maddelerini yeniden düzenleyen hükümlere MHP ret oyu vermiştir. MHP'nin reddi ile söz konusu süreç çerçevesinde; idam cezasının kaldırılması ve anadilde öğrenim ve yayın girişimleri "kriz" sinyalleri vermiştir. ANAP, düzenlemelerin AB uyum süreci bakımından önemine işaret ederken, MHP, uygulamaların bir "dayatma" girişimi olduğunu belirtmiştir. Ecevit, bu konuyu Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) zemininde çözmeye gayret göstermiş, uyum yasalarının bir hükümet sorunu haline gelmesini engellemeye çalışmıştır.²⁸⁴ Bahsi geçen kanunlarda yapılan değişiklikler, özgürlüklerin artması ve liberal düşüncenin gelişmesi bakımından olumlu bir etki yaratmıştır.

3 Kasım 2002 tarihinde yapılan seçimler, yaşanan kriz sebebi ile siyasî bir sarsıntıya da neden olmuştur. Son yedi seçim içerisinde % 79,14 ile katılım oranı en düşük seçim gerçekleşmiştir. % 10'luk seçim barajı sebebiyle yalnızca Erdoğan liderliğindeki AK Parti ve Deniz Baykal liderliğindeki CHP parlamentoda yer edinebilmişlerdir. AK Parti, % 34,28 oy alarak 363; CHP ise % 19,38 oy ile 178 sandalyeye sahip olmuştur. Bir önceki on yılda önemli yere sahip olan Tansu Çiller liderliğindeki DYP bu seçimlerde oyların % 9,54'ünü alarak çok az bir farkla baraja takılmıştır. Devlet Bahçeli'nin başkanlık yaptığı MHP ise % 8.35 ile baraja takılan

²⁸³ Özbudun ve Hale, *a.g.e.*, s.55.

²⁸⁴ [http://www.milliyet.com.tr/content/dosya/almanak2002/\(02.10.2015\)](http://www.milliyet.com.tr/content/dosya/almanak2002/(02.10.2015)).

ikinci önemli partidir. Özal'ın mirası ANAP % 5,13 oy alırken, Kutan liderliğindeki SP % 2,49 oy oranında kalmıştır.

3 Kasım 2002'deki genel seçimlerde tek başına iktidar olan AK Parti, kuruluşu ile seçimler arasındaki dönemde Millî Görüş geleneği ile yollarının ayrıldığını belirtmiş, daha geniş kitlelere hitap edecek bir parti olunacağı vurgusu yapmıştır. Parti, içerisinde merkez sağ gelenekten gelen birçok ismi barındırmaktadır. Millî Görüşçü, ANAP tabanlı, DYP ve AP kökenli siyasîlerin AK Parti'ye katıldığı bilinmektedir.²⁸⁵

2002 seçimleri sonrası seçmen tabanı ile ilgili yapılan tahliller, AK Parti'nin herhangi bir partinin doğrudan doğruya varisi olmadığını göstermektedir. Seçimlerden önce yapılmış olan bir anket, AK Parti seçmenlerinin sadece % 27,4'ünün, 1999 seçimlerinde FP'ye oy verdiğini göstermiştir. Eski DSP seçmenlerinin ise % 10'u AK Parti'ye oy verme niyetinde olduğunu belirtmiştir. DYP, ANAP ve MHP'den de partilerin gücüne oranla hayli destek gören AK Parti; eski merkez sağ seçmenler, ılımlı İslamcılar, ılımlı milliyetçiler ve eski merkez solun bir kısmını bir araya getirerek tek çatı altında toplamayı başarmıştır. Özbudun'a göre partinin, Özal'ın ANAP koalisyonunu yeniden, başarılı bir şekilde inşa ettiği sonucuna varılabilir.²⁸⁶

AK Parti'nin ne ölçüde liberal/neo-liberal olduğu, ne ölçüde diğer ideoloji ve değerleri benimsediği de kısmen buradan anlaşılabilir. Yayla'ya göre AK Parti oluşumu esnasında beklenen ve tahmin edilenden daha büyük boyutlara ulaşmış bir siyasî partidir. Bu kadar büyük partilerin ideolojik bakımdan homojen olmasını beklemek doğru değildir. Dolayısı ile AK Parti de bu çerçevede bir koalisyondur. Bu koalisyon içerisinde liberalizme yakın kişiler olduğu gibi muhafazakâr milliyetçi, İslamcı, sosyal-demokrat kişiler veya ideolojik bir fikri olmayan kişiler bulunmaktadır. Bu nedenle liberal fikirlerin parti içerisinde yer edinmesi normaldir, ancak diğer siyasî ve ideolojik fikir ve tutumların da varlığı en az liberalizm kadar benimsenebilir.²⁸⁷

Ortak bir ideoloji belirsizliğinin en önemli nedeni bu koalisyon yapısında aranmalıdır. Çünkü sosyal tabanın oy verme sebepleri ve dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda, ne partinin siyasî kimlik ve duruşunun henüz netleştiği, ne de seçmenin bu konuda partiden farklı bir tutum sergilediği söylenebilir.

²⁸⁵ Özbudun ve Hale, *a.g.e.*, s.56.

²⁸⁶ Özbudun ve Hale, *a.g.e.*, s.82-83.

²⁸⁷ Atilla Yayla, İstanbul Ticaret Üniversitesi'nde Yapılan Söyleşi, (Abdülkadir Tartılacı), (12.11.2013).

Tablo.2 AK Parti seçmeninin oy dağılımı anketi²⁸⁸

Neden AK Parti'ye Oy Vermeyi Düşünüyorsunuz?	Kisi	Yüzde(%)
Dürüst olduğuna inandığım için.	252	29,7
Yeni olduğu ve umut verdiği için.	168	19,7
Denenmemiş bir parti olduğu için.	99	11,7
Tayip Erdoğan'ın geçmiş icraatlarını beğendiğim için.	75	8,8
Düşünceleri bana yakın olduğu için.	45	5,3
Türkiye'nin sorunlarına çözüm olacağını düşündüğüm için.	37	4,4
Partinin kadrosunu beğendiğim için.	25	2,9
Diğerlerine göre iyi olduğu için.	24	2,8
Çağdaş dünyaya uyumlu olduğu için.	21	2,5
Lideri için.	18	2,1
Liderinin geçmişte yaptığı işler için.	16	1,9
Genç bir yönetimi olduğu için.	15	1,8
Çalıştıkları için.	9	1,1
Milliyetçi olduğu için.	5	0,6
Müslüman adamlar olduğu için.	5	0,6
Halkın yanında olduğu için.	4	0,5
Demokrat ve bilgili olduğu için.	3	0,4
Daha radikal olduğu için.	2	0,2
Laik olduğu için.	2	0,2
İlerici olduğu için.	2	0,2
Diğer	22	2
TOPLAM	849	100

Tablo.2'de gösterilen seçim öncesine ait bu anketin sayısal verilerinden de anlaşılacağı üzere AK Parti'nin iktidar olmasının en önemli nedenlerinden biri “yeni ve umut verici bir parti” algısıdır. Buna karşın partiye, demokrat ve bilgili oldukları için seçmenin % 0,4'ü, Müslüman kişiler oldukları için % 0,6'sı, milliyetçi oldukları için % 0,6'sı ve çalıştıklarına inandıkları için % 1,1'i oy vermiştir.

Parti, bir takım karşıtları tarafından Millî Görüş hareketinin devamı niteliğinde olmakla suçlanmıştır. Fakat partinin kurmayları bu yakıştırmayı şiddetle reddetmiştir.

²⁸⁸ Osman ÖZSOY, Türkiye'de Seçmen Davranışları ve Etkin Propaganda, İstanbul, Alfa Yayınları, 2002, s.136, akt. Tuğçe Gürel, *Türk Siyasî Tarihinde 'Muhafazakârlık' Kimliği ve AKP Örneği İncelemesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s.147.

Bunun bilinen en belirgin örneği, Erdoğan'ın muhtelif zamanlarda yaptığı “Millî Görüş gömleğini çıkardık” şeklindeki beyanıdır.²⁸⁹

1.4. AK Parti'nin İdeolojisi

Her ne kadar Millî Görüş geleneğinden gelmeyi reddediyor olsa da AK Parti, gerek ülke içerisinde gerekse dış basında İslamcı bir parti olarak tanımlanmıştır. İktidara geldiği dönemin olumsuz yansımalarını lehine çevirmek için gayret gösteren parti, 2002 seçim döneminde 28 Şubat süreci, İmam-Hatip okulları ve Kur'an kursları gibi problemlili konulardan uzak durmuş, hayata geçirilecek politikalar olarak AB süreci ve Kopenhag kriterlerini vurgulamıştır. Bu şekilde halkın gözünde, çatışmacı ve gerilim yaratan bir parti olmaktan ziyade ılımlı, bütünleştirici bir parti imajı çizilecektir. Ayrıca 28 Şubat gibi bir süreci henüz atlatmış olan Türkiye'de iktidar olmak ve bunu sürdürmek için titiz bir denge politikası takip etmiştir. Bu nedenle ekonomik faaliyetler, Avrupa Birliği'ne üyelik ve demokratikleşme çabaları gündeme getirilmiştir. Zira seçimlerden zaferle çıkmasının ardından parti lideri R. Tayyip Erdoğan'ın bir demecinde “Türkiye'nin öncelikli probleminin başörtüsü değil, ekonomik meselelerinin çözülmesi” olduğunu ifade etmesi, bu şekilde bir çabanın sonucu olarak görülebilmektedir. Benzer bir örnek 2001 yılındaki “Bize iyi Kur'an okuyan değil, kafası çalışan, kitap okuyan, dünyayı yorumlayan kişiler lazım. Sakal bırakmakla politika yapılmaz...” sözleridir. Bunlar değişimin ilk sinyalleri olmuştur.²⁹⁰ Dinî, muhafazakâr kimliklerine rağmen daha sosyal sorunlara yönelme ve gelmiş olduğu hareketi reddetme çabaları, AK Parti için zorunlu bir tercih gibi de okunabilir.²⁹¹ Yani aslında bu tercih, eski ideolojiyi terk etmekte azamî hevesli olunmasa da, konjonktürel olarak demokrasiye yaklaşmak için gerekli bir strateji olmuştur.

Başta Erdoğan olmak üzere birçok AK Parti üyesinin ısrarla üzerinde durduğu; partinin Millî Görüş çizgisinden ayrı bir çizgide yer alması, bir çeşit vefasızlık olarak da değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Erbakan, AK Parti kurmaylarının “*Millî Görüş gömleğini çıkardık*” şeklindeki ifadelerini AK Parti'nin İslamcı bir parti olmadığını belirterek eleştirmiştir. Millî Görüş hareketi her ne kadar AK Parti'nin çekirdek kadrosunda manevî bir yere sahip olsa da, 2002 öncesinde bu kesimin kendi içinde yaşanan fikir ayrılıkları bazı rasyonel tutumların takınılmasını sağlamıştır. Bunun

²⁸⁹ Söylemin ilk kullanımı için: “AKP'nin Yeni Zarfı”, (26.12.2003). *Radikal*.

²⁹⁰ “Millî Görüş'ten Muhafazakâr Demokrasiye”, (15.08.2003). *Sabah*.

²⁹¹ Süleyman Sıdal, *Muhafazakâr Demokrasi ve Adalet ve Kalkınma Partisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, s.98.

yanında AK Parti, Millî Görüş'ün devamı niteliğinde bir parti iddiası ile siyasî arenada yer almanın, kemikleşmiş bir kitle dışında oy alamamak anlamına geldiğinin de farkına varmıştır. Çizgiden ayrılma arzusu AK Parti'nin, iktidar partisi olmayı ve toplumun hemen her kesiminden oy almayı hedefleyen bir kitle partisi olarak tanımlanmasına yardımcı olmuştur. Nitekim aynı gövdeden çıkan Saadet Partisi'nin oylarındaki azalışa karşılık AK Parti, 2002 seçimlerinde ciddi bir oranla iktidara gelmiştir. Bu da dönemin diğer sağ partilerinden AK Parti'ye, tercih kayması yaşandığını açıkça göstermektedir. KONDA'nın yaptığı bir araştırmaya göre, 1999 seçimleri ile 2002 seçimlerine bakıldığında; FP seçmeninin % 69'u, MHP seçmeninin % 38'i, ANAP seçmeninin % 28'i, DYP seçmeninin % 21'i, ve DSP seçmeninin % 14'ü AK Parti'ye oy vermiştir.²⁹²

Katıldığı ilk seçimlerde karma bir kitle partisi görünümü veren AK Parti için İnsel'in tespiti hayli yerindedir. Ona göre AK Parti, milliyetçi bir damarı olan, içerisinde otoriter eğilimleri de barındıran, kültürel olarak muhafazakârlığı benimsemiş siyasî bir oluşumdur. İnsel, parti mensuplarının otoriter eğilimlerinin, Türk aile kültürünün ataerkil yapısından geldiğini ifade etmektedir. Aynı zamanda bugüne dek merkez-çevre ayrımında çevrede kalmış bir kesimin siyaseti şekillendirebilmesi, icraatçı bir parti olmasını gerektirmektedir. Bu da partinin ekonomik alanlarda liberal politikalara dayanan girişimci tavrını açıklamaktadır.²⁹³ Kendi kökenlerinden gelen taraftarları dışında, bazı sosyal demokrat, liberal ve diğer dinî muhafazakâr grupların da desteğini alan AK Parti, Somer'e göre kurulmuş bilinçli bir ittifaktır. Somer'in 28 Şubat sürecinde dinî muhafazakâr kesimlere takınılan tavra tepki olarak nitelendirdiği parti oluşumuna, liberaller, solcular hatta milliyetçi Kürtlerin de önemli katkısı olmuştur.²⁹⁴ Fakat bu kozmopolit yapının eleştirilen bazı yönleri de vardır. Örneğin kendi çizgisini reddetmek yoluyla İslamcı karakterinden uzaklaşması, bir eleştiri olarak dile getirilmiştir. Yine, Millî Görüş'ten ayrılarak keskin söylemlerden kaçınma gayretleri, partinin sağladığı ılımlı bir imajın yanında ideolojisizlikle eleştirilmesine de neden olmuştur.²⁹⁵

---

²⁹² "Erdoğan İyi Zamanda Geldi", *Milliyet*, 6 Kasım 2002.

²⁹³ Ahmet İnsel, "Olağanlaşan Demokrasi ve Modern Muhafazakârlık", *Birikim*, Sayı.163-164, 2002, s.24.

²⁹⁴ Murat Somer, "Muslim Democrats in the Making? Explaining Turkey's AKP", *Paperpresented at the Annual Convention of the International Studies Association*, Canada, 2004, s.26.

²⁹⁵ Ali Yaşar Sarıbay, "AKP Kimliksizliğe Mahkûm", Ruşen Çakır'ın gerçekleştirdiği söyleşi, 13.10.2003, *Vatan*.

1.4.1. Muhafazakâr Demokrat Kimliği

Demokrasinin genel olarak kabul görmüş olan türevleri arasında yer almayan muhafazakâr demokrasi kavramı, sosyalizm, liberalizm, faşizm vb. büyük kitlelerce bilinen ideolojiler gibi yaygın ve köklü de değildir. Kurumsallaşmasını tamamlamış demokrasilerde görülen iki ana blok vardır. Bunlardan biri demokratlar, diğeri muhafazakârlardır. Muhafazakâr demokrasi kavramı, muhafazakârların siyasî kimliklerinin sonuna “demokrasi” ifadesini eklemeleriyle oluşmuştur.²⁹⁶

Muhafazakârlığın genel kullanımından biraz farklı biçimde kullanıldığı Türkiye’de ortaya çıkan muhafazakâr demokrasi kavramı ilk olarak, İslam referanslı geçmişini terk ettiğini ısrarla belirten AK Parti’nin siyasî kimliği dolayısıyla ortaya çıkmıştır. Muhafazakâr demokrasi ifadesinin tercihi bakımından; Batı’nın İslam odaklı politikaya karşı tedirgin tavrı karşısında daha esnek din anlayışını benimsemiş fakat muhafazayı terk etmeyen, AB’ye üyelik bakımından demokratlığı da şiar edinmiş olan bir kimlik seçildiği söylenebilir. Ancak Batı siyasetinin muhafazakârlık anlayışıyla AK Parti’nin siyasî kimliğinde yer alan muhafazakârlık anlayışı önemli ölçüde birbirine uzaktır. Zira Türkiye’de hem tabanın hem siyasîlerin “muhafazakâr” algısı, hoşgörülü İslamcı profilinden pek öteye gitmemektedir. Kavramın AK Parti’yle ortaya çıkması ve partililerin bazı dinî konularda sert tavırları da bu eğilimi güçlendirmiştir.

Muhafazakâr demokrasi kavramının kullanımına ilişkin ilk örnek, Erdoğan’ın 2001’de “AK Parti’nin anlayışı, muhafazakâr demokrasidir” ifadesidir.²⁹⁷ Daha sonra AK Parti’nin 2002 Seçim Beyannamesi’nde partinin benimsediği siyasî felsefenin muhafazakâr demokratlık olduğu belirtilmiştir. Muhafazakâr demokrasi, AK Parti iktidara geldiği tarihten itibaren dönemin Başbakanı Erdoğan başta olmak üzere parti kurmaylarının da sıkça atıfta bulunduğu bir kavram olmuştur. Herhangi bir akademik çalışmanın dayanak sağlamadığı muhafazakâr demokrasi kavramı, 2004 yılında Başbakan Erdoğan’ın siyasî danışmanlığını yapan Yalçın Akdoğan tarafından yazılan, “AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi” ismiyle çıkarılan eserde kitaplaşmıştır.

Muhafazakâr demokrasi kavramı demokrasinin ön plana çıkmış olan türevleri veya sosyalizm, liberalizm, faşizm gibi büyük kitlelerce bilinen ideolojiler gibi yaygın ve köklü değildir. Buna karşın ülkemizde muhafazakâr bir kesim daima olagelmiş ve bu kesimi temsil eden büyük partiler de var olmuştur. Hatta dönemseldir. Hatta dönemseldir. Hatta dönemseldir.

²⁹⁶ Atilla Yayla, *Siyaset Bilimi*, Adres Yayınları, Ankara, 2015, s. 81.

²⁹⁷ Abdurrahman Tığ, İ. Baydaroğlu, S. Erdem, *Recep Tayyip Erdoğan’ın Konuşmalarından Tematik Seçmeler*, AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı, 2010, s.219.

kesim olarak nitelendirdiğimiz topluluğun belirli sosyal tepkimeler sonucu ‘bütün’ haline geldiği de görülebilir. Ancak Mert ve Yayla’ya göre muhafazakâr demokrasi adı altında AK Parti’nin kimlik iddiası, merkez sağ siyasetin devamı olmanın ötesine geçmemektedir.²⁹⁸ Yani sözü edilen partilerin devamı olduğu için değil olabilmek için kimlik tercihi bu denli net yapılmıştır.²⁹⁹

Buna göre Millî Görüş ekolünden gelen bir kemik kadronun, bu ekolü reddederek sıfırdan inşa etmeye çalıştığı bir kimlik söz konusudur. AK Parti ile selefleri arasındaki ideolojik farklılıklar, belirgin bir gerçekliktir. Bu gerçekliliğin en belirgin ispatlarından biri partinin, “Müslüman demokrat” kullanımını açıkça reddediyor olmasıdır. Partinin 2002 seçim beyannamesinde yer alan; “[...] AK Parti, demokrat, muhafazakâr, yenilikçi ve çağdaş bir partidir” ve “muhafazakâr-demokrat siyaset felsefesinin gereği olarak partimiz, proje ve tekliflerini toplumla paylaşır [...]” gibi ifadeler de bunun bir göstergesidir.³⁰⁰ Erdoğan’ın 2001 yılında kullandığı “AK Parti, din eksenli bir parti değildir. AK Parti’nin anlayışı, muhafazakâr demokrasidir, ileri demokrasidir” ifadesi, AK Parti’nin siyasal kimlik olarak muhafazakâr demokrasi kullanımını tercih ettiğini açıkça göstermektedir.³⁰¹

Parti genel başkanı Erdoğan, seçimlerin öncesinde her fırsatta “biz değiştik” mesajını vermiştir. Seçimlerden belirgin üstünlükle çıkılmasından on ay sonra ise dünya görüşünü resmî hüviyetiyle ilk defa açıklamıştır. Türkiye’de ilk defa bir parti kendi kimlik ve siyasetini teorik bir çerçeveye oturtma ihtiyacı duymuştur. Partinin teorik alt yapısına katkı sağladığı bilinen Yalçın Akdoğan’ın *AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi* adlı kitabı da kimliğin güçlenmesi için ortaya konmuştur. Özalp’a göre seçilen kimlik tanımı ile muhafazakârlığın demokratik formatta kodlanması söz konusu iken, Kentel, AK Parti’nin bu seçim ile hem geleneksel olanı temsil etmek hem de modernlikle iç içe geçmiş olanı temsil etmeyi amaçlamıştır.³⁰²

2004 yılında AK Parti tarafından düzenlenen Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu, muhafazakârlık ve demokrasinin kavramsal tartışmalarıyla birlikte *muhafazakâr demokrasi* kimliğinin de tartışıldığı bir ortam olmuştur. Bazı

²⁹⁸ Atilla Yayla, “Muhafazakâr Demokrat mı, Müslüman Demokrat mı?”, *Zaman*, 03.07.2012.; Nuray Mert, “AKP ve Muhafazakâr Demokrasi”, *Radikal*, 20.01.2004.

²⁹⁹ Ali Bulaç’a göre ise, parti ilk yıllarında çevreden gelip merkeze doğru yönelmeyi arzu etmektedir. Fakat merkez sağ parti olma düşüncesi yoktur. Çünkü merkez, statükonun yanındadır. Oysa çevreyi merkez taşımak onların iktisadî çıkarlarını, refah seviyesini artırmak üzere siyaset yapmaktır. “Millî Görüşten Muhafazakâr Demokrasiye”, (15.08.2003). *Sabah*.

³⁰⁰ AK Parti Seçim Beyannamesi, 2002, s.11-12.

³⁰¹ Tığ vd., *a.g.e.*, s.219.

³⁰² “Millî Görüşten Muhafazakâr Demokrasiye”, (15.08.2003). *Sabah*.

yazarlar, AK Parti'nin bu sempozyumu kendi kimliğini sorgulamak için düzenlediğini belirtmiştir.³⁰³

AK Parti'nin kendini muhafazakâr olarak tanımlaması ve Avrupa'daki benzer nitelikteki partiler grubuna katılmaya karar vermesi, Türk siyasetinin fikri planı bakımından olumlu karşılanmaktadır. Siyasal İslamcılıktan ayrılarak modern bir muhafazakârlığa geçiş çabaları bir tarafa, AK Parti, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası döneminden itibaren merkez sağda muhafazakâr kimliğini resmen benimseyen ilk parti olmuştur.

Müslüman demokrat mı muhafazakâr demokrat mı tartışmalarının aralıksız devam ettiği siyasal süreçte, farklı bakış açıları ile konuyu ele alan liberal entelektüeller genellikle AK Parti için muhafazakâr tanımlamasının daha uygun olduğu noktasında birleşmişlerdir.³⁰⁴ Dağı'nın 2004 yılındaki tespitine göre, damarlarında muhafazakâr, milliyetçi, İslamcı ve demokrat öğeleri taşıyan AK Parti, İslam'ın siyasal söyleminden geri çekilişi temsil etmektedir. Dağı, son iki yılda partinin üstlendiği misyonun, “[...] İslam'ın temel hayatiyeti üzerine bina edilen muhafazakâr/yerel duyarlılıkla kalkınmacı, rekabetçi ve dışa açık modern yapılar arasında bir bağlantı kurmak, sentez yaratmak” olduğunu söylerken liberal bir takım değerlere de atıfta bulunmaktadır.³⁰⁵

Mert, muhafazakâr demokrat kimliğinin AK Parti'yi tanımlamak için isabetli bir kullanım olduğunu söylerken,³⁰⁶ Bayramoğlu, bu siyasî kimliği daha çok, çelişkili olarak yorumlamıştır ve bu çelişkinin özelde AK Parti'ye, genelde ise Türkiye'ye ait olduğunu belirtmiştir. Buna sebep olarak da Osmanlı'dan günümüze dek, devletin, toplum ve kültürle sağladığı geçişlerdeki kopuklukları göstermiştir. Buradan hareketle Bayramoğlu, -2004 yılı itibarıyla- muhafazakâr demokrasinin tartışılmasını olumlu

---

³⁰³ Fehmi Kuru, *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu*, AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı, 2004 içinde, s.260.; Ali Bayramoğlu, *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu*, AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı, 2004 içinde, ss.258. Sempozyum kitabına bakıldığında muhafazakâr demokrasi kimliğine dair, parti dışı isimler çoğunlukla sorgucu tavır takınırken, parti mensubu siyasîler net ifadeler kullanmışlardır. Örneğin dönemin Başbakan siyasî danışmanlarından Ömer Çelik, muhafazakâr demokrasi kullanımının liberal demokrasi kullanımı kadar mümkün olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca “muhafazakâr demokrat” ifadesinin barındırdığı sorunların, diğer tüm kimliklerin sorunları gibi normal olduğunu, ancak getirileri yönünden de AK Parti'nin Türkiye'ye kazandırdığı bir kavram olduğunu söylemiştir. Ayrıntı için bkz: Ömer Çelik, *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu*, AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı, 2004 içinde, ss.271-273.

³⁰⁴ Bkz. Taha Akyol, (13.10.2003). “AKP ve Muhafazakâr Demokrasi”, *Milliyet*.; İhsan Dağı, (09.01.2004). “AK Parti: Müslüman Demokrat Mı Muhafazakâr Demokrat mı?”, *Zaman*.; Atilla Yayla, (03.07.2012). “Muhafazakâr Demokrat Mı, Müslüman Demokrat mı?”, *Zaman*.

³⁰⁵ İhsan Dağı, a.g.m., *Zaman*.

³⁰⁶ Nuray Mert, *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu*, AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı, 2004 içinde, s.264.

karşılarken, bu kavramın siyasî, sosyolojik ve ideolojik açıdan ayakları yere basan bir kavram olmadığını da söylemiştir.³⁰⁷

Türkiye’de muhafazakârlık; liberal, İslamcı ve milliyetçi eğilimler taşır ve genellikle sağ siyaset tarafından benimsenir. Sağdaki eğilimler arasındaki sınırların şeffaflığı, kimlikler arası geçişkenlik sağlar. Örneğin liberalizm ve demokrasi, birçok ortak yöne sahip olduğu için birbirini anımsatırken, muhafazakârlığın İslamcılıkla olan yakınlığı da Türk muhafazakârlığında İslamcı kimliği hatırlatmaktadır. Türkiye’de muhafazakârlık, ne pahasına olursa olsun iktidarın korunması ve değişime karşı çıkılması anlamında tutum boyutuna; sosyalizm, faşizm, liberalizm gibi siyasal bir ideoloji olması bakımından da düşünce boyutuna sahiptir.³⁰⁸ Her iki boyutta da demokrasi büyük öneme sahiptir. Bu bakımdan AK Parti, Türkiye’de tek bir form olmayan muhafazakârlığı “demokrasi”yle birleştirerek stratejik bir kimlik inşa etmiştir.

Muhafazakâr demokrasi kimliği, AK Parti üyelerinin derinlemesine tartışıp benimsediği, kökenlerini güçlü bir ideolojik zemine dayandırdıkları bir ifade değildir. Daha ziyade eski radikal İslamcı kimliğin yerini alacak daha ılımlı ve kapsayıcı bir imajın betimlemesidir. Bu; uzlaşmadan uzak, sert kuralları ve sınırları olan salt bir kimlik yerine, dindar olduğu kadar demokrat da olan ve modernleşmeye açık bir parti düşüncesini yansıtan bir kimlik arayışından doğmuştur.

2004 yılında AK Parti tarafından gerçekleştirilen Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu’nun (UMDS) açılış konuşmasında Başbakan Erdoğan’ın şu ifadeleri; partinin kimliğinin gelişim sürecinin anlaşılması bakımından ipucu vermektedir:

“...AK Parti Türk siyasal yaşamında yeni bir siyaset tarzını temsil ediyor. Muhafazakâr demokrasi olarak ifade ettiğimiz, siyasal kimlik altında ortaya koyduğumuz siyaset üslubu, siyaset tarzı ve siyaset kültürü sadece Türkiye açısından değil, dünya siyaseti açısından da çok önemli bir açılandır. Bu sempozyumda iki gün boyunca yapılacak tartışmalar ve açıklamalar siyasal kimliğimizi olgunlaştırmamız açısından yol gösterici olacaktır.”

³⁰⁷ Ali Bayramoğlu, a.g.m., ss.252-253.

³⁰⁸ Davut Dursun, “Muhafazakârlık ve Türk Muhafazakârlığının Sorun Alanları”, *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu Kitabı*, AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı, 2004 içinde, ss.184-185.

Erdoğan'ın aynı konuşmada ifade ettiği “AK Parti'nin muhafazakârlıktan anladığı, mevcut kurum ve ilişkilerin korunması değil, bazı değerlerin ve kazanımların korunmasıdır” sözü, partinin muhafazakârlığa bakışını da ortaya koymaktadır.³⁰⁹

Esasında parti adına ilk defa bu kavramı ortaya atan kişi olarak bilinen Yalçın Akdoğan'ın görüşleri de kimliği kavramada faydalı olacaktır. Siyasî çevrelerde AK Parti adına muhafazakâr demokrat kimliğin mimarı olarak bilinen Akdoğan'a, *AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi* isimli kitabından ötürü parti içerisinde de doktrin hocası şeklinde hitap edildiği bilinmektedir.³¹⁰ Akdoğan, 2004 yılında yapılan sempozyumdaki (UMDS) konuşmasında, muhafazakârlığın dünya çapında belirli problemlerle yoğrulmuş bir kavram olduğunu, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kavramsal bir karmaşanın var olduğunu belirtmiştir. AK Parti'nin ise kavramı olduğu şekilde alarak uygulamak yerine yeniden tanımlayarak siyasete geçirmek niyetinde olduğunu söylemiştir. Literatürde muhafazakâr demokrasi şeklinde bir kavram olmadığına dair yapılan yorumlara karşın, literatürün sürekli gelişen bir olgu olduğunu ve buna katkıda bulunabileceğini savunmuştur. Muhafazakâr demokrat siyasal kimliğin parametrelerini özetleyen Akdoğan, teorik planda bir bakımdan, AK Parti'nin bu kimlik üzerinden siyasete olan bakışını da ortaya koymuştur. Bunlar kısaca şöyledir:

- Muhafazakâr demokratlık, devrimci değişim anlayışına karşı doğal bir süreç şeklinde işleyen tedrici ve aşamalı bir değişim anlayışına dayanır.
- Muhafazakâr demokratlığa göre siyaset alanı uzlaşılı kültürene dayanır.
- Muhafazakâr demokratlık halk egemenliğine dayanan siyasal meşruiyet ile anayasallığa ve evrensel normlara dayalı hukuki meşruiyeti önemser.
- Muhafazakâr demokratlık sınırlandırılmış ve tanımlanmış bir siyasal iktidardan yanadır. Dayatmacı ve baskıcı bir hal alan otoriter ve totaliter anlayışlar kabul edilemez.
- Hukuk devletinin gereği siyasal iktidarı ve tüm kurumları yasal çerçeve ile sınırlamaktır.
- Demokratik siyaset zemini her türlü sorunun aktarıldığı, tüm toplumsal taleplerin yansıtıldığı ve doğru ile yanlışın kendisini test ederek düzeltebilecekleri bir zemindir.

³⁰⁹ R. Tayyip Erdoğan, “Açılış Konuşması”, *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu Kitabı*, AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı, 2004 içinde, ss.7-13.

³¹⁰ Tolga Tanış, *Hürriyet*, 27 Kasım 2005, http://www.hurriyet.com.tr/pazar/3569488_p.asp (05.05.2014).

- Muhafazakârlık, radikalizmi ve toplum mühendisliğini reddeder. Siyaset çatışma, kamplaşma ve kutuplaşma yerine uzlaşa ve hoşgörü üzerine kurulmalıdır.³¹¹ Akdoğan, muhafazakâr demokratiğin esaslarını, demokrasi ağırlıklı değerlendirmiştir. Bu da liberal düşünceyle örtüşen bir ideolojik çizgiye işaret eder. Halkın egemenliği, hukuki meşruiyet, sınırlandırılmış iktidar, hukuk devleti gibi ifadeler, liberalizmin bireycilik, özgürlük ve sınırlı devlet ilkeleriyle aynı eksendedir. Ancak bir partinin liberal olarak değerlendirilebilmesi hemen tüm olaylar karşısındaki tutumlarına bakılarak tespit edilebilir. AB ile anlaşma sürecinde müzakerelerin gerektirdiği ölçüde davranmaya özen gösteren AK Parti'nin, ilk yıllarında vaka üzerinden değerlendirmesi yapılırsa, liberal politik tavır takınması anormal değildir.

Siyasî kimliğindeki muhafazakâr kavramının bugüne dek siyasî geçmişimizde kullanılagelenden farklı bir yorumunu hayata geçirmeyi planlayan AK Parti, demokrasinin farklı bir yorumunu üretmek iddiasında olmamıştır. Farklı yorumdan kasıt çok partili yaşama geçişten itibaren “kurulan düzenin reel-politik tasavvurları ve tasarruflarıdır.” Akdoğan'a göre muhafazakâr demokrasi kavramının üretilmesi birkaç açıdan önem taşımaktadır. Bu maddeler aslında partinin ideolojik konumundaki farklılığı tespit açısından bazı ipuçları vermektedir.

1- Siyaseti normalleştirmek: Bugüne dek Türk siyasal yaşamına sıkça konu olan; siyaset, devlet, toplum, birey, din gibi kavramların arasındaki soğuk ilişkilerin yumuşatılması gerekmektedir. Muhafazakâr demokrasi kavramıyla AK Parti bu kavramları daha sağlıklı bir şekilde yeniden kurgulayarak mevcut gerilimleri azaltmayı amaçlamıştır.

2- Siyaseti gerçekçi bir zemine oturtmak: Siyasî geçmişimizde iktidar partilerinin kimlik ve ideolojilerinden koparak popülist ve pragmatist tavırlarla konjonktüre ayak uydurması ve siyaset felsefesine aykırı söylem ve eylemlerde bulunması bu partilerde temsil ve söylem krizine girmesine yol açmıştır. AK Parti'nin kendi kriterlerine göre oluşturmaya çalıştığı bu siyasal kimlik ise, söz konusu söylem ve temsil krizine düşmemek amacıyla partinin kuruluşundan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Akdoğan'ın ifadesiyle “AK Parti'nin kendisini belli bir format ve koordinat üzere tanımlamaya çalışması ve iktidarda olmasına rağmen siyasal kimliğini geliştirme çabasına girmesi, kendisinden önceki partilerin kaderine uğramamaya çalışmasının bir sonucudur”.

---

³¹¹ Yalçın Akdoğan, “AK Parti, Muhafazakârlık ve Demokrasi”, *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu Kitabı*, AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı, 2004 içinde, ss.228-230.

3- Müstakil bir muhafazakâr parti üretmek: Türk siyasal yaşamında muhafazakârlık, partilerin bir damarı haline gelmiştir. Ancak AK Parti'nin, muhafazakârlığı siyasetinin ana gövdesi ve lokomotif haline getirmesi yeni bir duruma işaret etmektedir. Akdoğan, partinin bu doğrultudaki hedefinin, muhafazakârlığı Türkiye siyasetinin gerçeklerine göre tekrar kurgulamak olduğunu belirtmiştir.

4- Kuşatıcı bir siyaset tarzı üretmek: AK Parti kendisini, farklı siyasî çizgilerden gelen fakat belli siyasî ve kültürel değerler etrafında bir arada bulunan kişilerin buluşma noktası olarak konumlandırmaktadır. İktidara ilk geldiği dönemde ülkede yaşanan inanç eksenindeki bunalımları doğrudan dile getirmek yerine parti, konuyu demokratik değerler ve esaslar çerçevesinde ele alarak çözüme gitmiştir. Ancak eğer tersi söz konusu olsaydı, belki bu denli siyasete tutunamazdı. Bu nedenle partinin muhafazakâr demokrat kimliği ile herkesin kabul edeceği kurallar çerçevesinde politikalar üretmek halkın büyük bir kısmına hitap etmeyi amaçlamıştır.³¹²

1.4.2. AK Parti'nin Kimlik Sorunsalı

Dünya üzerinde genel itibarıyla sol daha pozitivist ve paylaşımcıyken sağ, millî desenler ve geleneksel değerlerin üzerinde durmaktadır. Bu durum Türkiye'de Cumhuriyet tarihi boyunca da aynı çerçevede gerçekleşmiştir. Dolayısıyla sağ ideolojinin korumacı ve milliyetçi damarı, sağ görüşte olmayanları dışlarken; aynı görüşten olanlarla daha sıkı ilişki kurulmasını sağlamıştır. Burada doğru ifade kullanılarak “iş yapma, iş bitirme” sloganı, “köşeyi dönme” durumuna getirilmektedir.³¹³ Ancak Akyol'a göre sağın değişken ve pragmatik tavırlarında bir kusur varsa bu, siyasetçilerden ziyade aydınlarda aranmalıdır.³¹⁴ Çünkü siyasî partilerin fikir mercileri, genellikle entelektüel kesimdir. Bu noktada bir siyasî partinin fikirlerine yardımcı olan entelektüel grubun pragmatist tutumları da partiye yansımaktadır.

Akyol'un aktardığına göre muhafazakâr olarak da nitelendirilen Refah Partisi, radikal çizgide bulunan fakat bu çizgiden muhafazakâr bir kitle partisine dönüşmeye çalışan bir konumdadır.³¹⁵ Bu durum ele aldığımız dönem açısından da AK Parti içinde hemen aynı şekilde geçerlidir. Çünkü kendilerinin de içerisinde buldukları dönemde haleflerinin benimsediği çizgi, siyasal İslam çizgisi üzerindedir. “Gömlek çıkarma”

³¹² Akdoğan, *a.g.e.*, ss.230-232.

³¹³ Taha Akyol, “Orta Sağın İmkânları ve İdeoloji Problemleri”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı.17, 1991, s.9.

³¹⁴ Akyol, *a.g.m.*, s.6.

³¹⁵ Akyol, *a.g.m.*, s.4.

deyimi ile radikal ve marjinal olduğu düşünölen siyasal İslam çizgisinden uzaklaşarak, herkese açık bir kitle partisi göröntüsü verilmeye çalışılmıştır.

Partinin siyasal kimliğinin imkân ve açılımlar sunarken bazı sorunlarla da karşı karşıya kaldığını belirten Akdoğan, en başta ülkenin büyük bir kısmı tarafından değişime direnen ve tutuculuk olarak bilinen muhafazakârlık kavramından bahsetmektedir. Ona göre partinin aşması gereken engellerden biri bu kelimeye yüklenen olumsuz algının yıkılmasıdır. Son dönemlerde sıkça anılan neo-muhafazakârların dünya yaşamına düzen getirmek amacıyla müdahaleci bir tavrı benimsemesi muhafazakâr doktrini gölgelemektedir. Muhafazakâr demokrasinin literatürde bilimsel bir arka plana sahip olmayışı da eleştirilere hedef olmuştur. Muhafazakâr demokrasi, kavramsal ve siyasal açıdan meşruiyetini kazanamamış bir kimlik olarak eleştirilmektedir.³¹⁶ Akdoğan, AK Parti'nin kimlik tanımlamasının sorun içermediğini, parti ile kimlik arasında ciddi bir ayrılık olmadığını belirtirken, sorunun kimlik olarak da seçilen kavramın literatür tartışmasında olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca partinin bu kimliği tercih etmesinin Müslöman demokrat sıfatını kullan(a)mamasından kaynaklandığı iddialarına karşı çıkmaktadır. O, bunun konjonktür gereğı ya da zoraki bir seçimden ziyade daha kapsayıcı ve kuşatıcı bir ifade olduğu için tercih edildiğini aktarmaktadır.³¹⁷

Kimlik tanımı kapsamında AK Parti'nin ne kadar demokratik olduğu da tartışmaya hayli açık bir konudur. Fakat bunun aydınlatılabilmesi de, partinin kendi içerisindeki çeşitli çelişkilerini anlamaktan geçmektedir. Siyasî katılımı ve çoğulculuğı savunan parti anlayışına karşı parti içi demokrasinin varlığından söz etmek güçtür. Türkiye'nin hantallaşmış ve elitist bürokrasi anlayışına çözüm olarak adem-i merkeziyetçiliğe ve yerel yönetimlere önem verirken, partinin yapısı ve karar alma mekanizmaları merkezîleştirilmiştir. Partinin merkezîleşmek için önemli bir de gerekçesi vardır. 2002 seçimleri öncesi dönemin zorlu siyasî şartları altında bir araya gelen farklı kişilerin koalisyonu konumundaki parti, homojen olmadığı için kontrol mekanizması güçlü bir lidere ihtiyaç duymuştur. Bu nedenle söylemlerde yerel siyasete vurgu yapılırken, kendi içerisinde merkezileşen bir parti portresi çizilmiştir.

³¹⁶ Akdoğan, UMDS kitabının aynı bölümünde yapılmış olan alıntısında "Muhafazakâr demokrasi zamanla aynen sosyal demokrasi gibi, ideolojik bir çizgiyi; Muhafazakâr demokratlık da tıpkı sosyal demokratlık gibi, belli bir ideolojik çizgide yer alanları adlandıran bir terim haline gelebilir" ifadesiyle bu türden eleştirilere cevap niteliğinde bir tespitte bulunmuştur. Akdoğan, a.g.m., s.232.

³¹⁷ Yalçın Akdoğan, "Muhafazakâr-Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı", *AK Parti, Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* (ed. H. Yavuz), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010 içinde, ss.66-71.

Bir taraftan toplumsal ve siyasal hayatta yenilik yapma ve modernleşme iddiasında bulunurken, diğer taraftan muhafazakâr anlayışa dayanan bir demokrasi biçiminin benimsendiğinden söz edilmektedir. Muhafazakârlık modernleşmeye engel teşkil etmeyebilir ancak esas problem, muhafazakâr demokrat kimliğinin bir perde olarak kullanıldığı düşüncesidir. Yavuz'a göre partinin kimliği, farklı kimlik ve çıkarları bulunan kişilerin statükoyu değiştirme çabalarını göstermek için buldukları bölge olmuştur. Pendik Belediye Başkanı Erol Kaya'nın AK Parti'nin aslında insanların kendi ihtiyaçlarını karşılamak için bir araya geldiği ve pragmatik bir ortak kimliği bulunmayan "süpermarket" olduğu benzetmesi, bahsimizi daha anlaşılır kılmaktadır.³¹⁸ Yavuz, kimliğin partinin tüm politikalarını yansıtmadığı gibi parti dışında kullanılan bir araç haline geldiği tespitinde bulunmuştur. Partinin ideolojisi, muhafazakâr demokratik fikriyatı ve örgütlenmesi ilk yıllarında oturmamıştır. Bu anlayış, ortaya koyduğu çerçeveden İslam içerisinde kök salan farklı bir siyasî proje olmak yerine, İslam'ın kamusal alan içerisindeki rolünü marjinalleştirmekte veya İslam'ı bazı geleneksel değerlere indirgemektedir.³¹⁹

Mahçupyan'a göre "AK Parti'nin muhafazakâr demokrasi tanımı ile kendine bir siyasî kimlik aramasının altında, sahip olduğu kültürel kimliğin ideolojik kimliğe dönüşmesinde ortaya çıkan sorunlar yatmaktadır". Aksi takdirde kültürel duruşu Müslümanlık olan bir partinin kendisini rahatlıkla Müslüman olarak niteleyebilmesi gerekmektedir. Fakat otoriter laikliğin baskısı karşısında kültürel kimlik bir yana bırakılınca, temsil yeteneği zayıf olan muhafazakâr kelimesi kullanılmıştır. Bu yüzden "AK Parti ne olduğu pek de belli olmayan, kişiden ziyade sisteme gönderme yapan muhafazakâr demokraside" karar kılmıştır.³²⁰ Kavramı tamamıyla kabullenmeyen Mahçupyan, aynı zamanda bu kullanımın bir köprü niteliği taşıdığını da belirtmektedir.³²¹

Basit bir mantıkla bakıldığında AK Parti'nin başına bir şey gelmeden iktidarda kalmayı amaçladığını belirten Mahçupyan, İslami kesimdeki değişimin partiyi de

---

³¹⁸ M. Hakan Yavuz, *Secularism and Muslim Democracy in Turkey*, Cambridge University Press, New York, 2009, s.89.

³¹⁹ İhsan Dağı, "Güvenlik ve Meşrutiyet Arayışında Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi", *AK Parti, Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* (ed. H. Yavuz), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010 içinde, ss.122-123.

³²⁰ Etyen Mahçupyan, "Muhafazakâr Demokrasi: Bir Köprü", *Zaman*, 04.02.2014. (01.05.2014),

³²¹ Mahçupyan'a göre parti, muhafazakâr demokrat tanımı ile hem bir özne olarak yerel kültürel kimliğiyle; hem de işlevsel olarak yerel misyonu ile kendisine Batı siyasetinde yer açmaya çalışmıştır. Parti nasıl devlet-toplum ilişkilerinde kimlik itibarıyla bir köprü kuracaksa, muhafazakâr demokratlık da parti ile dünya arasında ideolojik bir köprü kuracaktır. *Zaman*, 04.02.2014. (01.05.2014).

etkileyip sürükleyecek güçte olduğunu belirtmektedir. Bu noktada parti adına iç içe geçmiş iki eğilim vardır: Devleti kendisine ait gören bir ruh hâli ve özgürleşmenin devletten uzaklaşarak gerçekleşeceğini varsayan bilinç hâli. Ona göre, AK Parti'nin muhafazakârlık olarak adlandırmak istediği bu çelişkili durum, partinin çabalarının değerini düşürmektedir. Bunun nedeni, -toplum adına yapılan tespitler ve eylemler yanlış olmasa da- partinin kendisini merkez sağın yaratıcısı olarak görmesidir. Üstelik amaçlananın devletle uyum sağlama olarak zuhur etmesi, muhafazakâr demokrasinin sadece bir çatı söylem olarak kullanılma ihtimalini göstermektedir. Çünkü otoriter zihniyetle olan uyum arayışlarının özgürlük getirmesi mümkün değildir.³²²

İnsel, partinin kendisini yalnızca muhafazakâr değil, demokrat olarak da tanımladığı zaman, kadın-erkek eşitliği kadar Türk-Kürt, Alevi-Sünni vb. eşitlik taleplerinin muhatabı olacağından bahseder.³²³ Zira bu talepler, AK Parti'nin politikalarını şekillendiren önemli sorunları teşkil etmiştir. Demirci ise, AK Parti'yi bulanık ideolojik kimliğinin altında liberal-muhafazakâr ve sosyal demokrat tonları barındıran fakat milliyetçilikten uzak bir merkez sağ parti olarak tanımlamıştır.³²⁴ Bu tespitlerden de anlaşılacağı üzere parti, muhafazakârlık sıfatıyla sahip çıktığı değerlere yöneltilen eleştirileri, demokratlık vasfıyla kabul edebilmeli ve dinî politikalarını da yine bu vasıfla şekillendirebilmelidir. Bununla birlikte muhafazakârlık ideolojisi gereği partinin bir takım refleksleri de anormal karşılanmamalıdır.

Her ne kadar muhafazakâr demokrat sıfatıyla anılmayı tercih etse de AK Parti, özellikle ilk döneminde büyük ölçüde siyasî ve ekonomik liberalizme yaklaşmıştır. Parti ve hükümet programında sürekli birey ve insana atıf yapılmakta, bu belgelerde özgürlük, eşitlik, adalet, serbest piyasa, ekonomik liberalleşme gibi ilkelere dayalı siyaset anlayışı da yer almaktadır. Bu bakımdan Türkiye'de liberal düşüncenin temsilcileri ve AK Parti arasında çeşitli etkileşimler yaşanmış ve bazen olumlu bazen de olumsuz diyaloglar gerçekleşmiştir. Özellikle ilk hükümet döneminde AK Parti, hiçbir liberal entelektüelle problem yaşamazken; ikinci dönemde problemlili ilişkilerin ortaya çıkması, ortak paydadaki değişimi göstermektedir. Bunun anlaşılması için bir sonraki bölümde, liberaller ve AK Parti'nin her iki hükümet döneminde de ittifak kurduğu ve ayrıştığı politikalar incelenmiştir.

³²² Etyen Mahçupyan, "AKP'nin Muhafazakâr Demokrasisi", *Zaman*, 03.02.2004. (05.05.2014),

³²³ Ahmet İnsel, "Muhafazakâr Demokrasinin Sınırı: Eşitlik", http://www.radikal.com.tr/radikal2/muhafazakar_demokrasinin_siniri_esitlik-1009770 (05.05.2014).

³²⁴ H. Aliyar Demirci, "AK Parti Üzerine Notlar", internet yazısı, 04.01.2005.

<http://www.eastweststudies.org/tr/index.php?sayfa=MAKALELER&link=&makale=234> (21.01.2016).

1.5. Liberal Entelektüeller ve AK Parti

Türkiye’de liberal düşüncenin ilk defa gündeme gelmesi, Osmanlı modernleşmesinin yaşandığı Tanzimat dönemine rastlamaktadır. Bu dönemde edebiyatçı İbrahim Şinasî’nin teşebbüs hürriyetinden, Sakızlı Ohannes Paşa ve Mehmet Cavid Bey’in iktisadî liberalizmden yana fikirleri ve idarî bakımdan da Prens Sabahattin’in teşebbüs-i şahsî ve adem-i merkezîyetçilik düşüncesi, Türkiye’de liberalizmin temellerini oluşturmuştur. O dönemden 1990’lara kadar liberal düşünce iyi kötü savunulagelmış fakat felsefî anlamda sistemli bir hâl almamıştır.³²⁵

Türkiye coğrafyasında Osmanlı modernleşmesiyle ortaya çıkan liberalizm, Kemalist devrim sonucu tasfiye edilmiş, 1950’de tekrar ortaya çıkmış ve Özal’la birlikte gelişmiştir. Doksanlı yıllarda ortaya çıkan Yeni Demokrasi Hareketi (YDH) ve Liberal Düşünce Topluluğu (LDT), liberalizmi teorik olarak savunmuş ve felsefe anlamında liberal fikriyatı geliştirmişlerdir. Her ne kadar ‘Demokrasi Hareketi’ sıfatıyla kurulmuş olsa da YDH, kurum olarak birçok liberal değeri benimsemiş ve liberaller tarafından da desteklenmiştir. Ancak 1997’de kendisini feshederek kapanan YDH’ye karşın LDT, halen varlığını sürdürmektedir.³²⁶

Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca iktidara gelen partilerde, tamamen liberal düşüncenin hâkim olduğu bir dönem göstermek zordur. TCF ve SCF bu bakımdan bir girişim olarak değerlendirilirken, Demokrat Parti’nin de liberallik anlayışının geçici olduğu görülmüştür. Ancak önceden muhafazakâr olduğu bilinen Özal’ın piyasa ekonomisi ve sınırlı devlet anlayışına yaptığı vurgu, onun liberal bir kimliği olduğunu da göstermiştir. Bu bakımdan Özal, muhafazakâr-liberal siyasetin en önemli temsilcilerinden biri olmuştur. Ancak Özal’ın liberal düşünceden etkilenmesi, küreselleşmenin etkisiyle dünyada ön plana çıkan neo-liberal akımla ilişkilidir. Zaten o dönemde Türkiye’de liberalizm, düşünce kuruluşları ya da siyasî partilerce önem verilen bir doktrin olmamıştır. 1990’lı yıllarda AB’nin kurumsal yapısının güçlenmesiyle birlikte eşitliğe, adalete, hak ve özgürlüklere yapılan vurgu artmıştır. Türkiye’nin 1987’de yaptığı AB’ye üyelik başvurusunun ilk somut adımı, 1996’da Avrupa Gümrük Birliği’ne girmesiyle olmuştur. Daha sonra 1998’de Türkiye’nin neticg Kriterleri’ne uyumu incelenmiş ve devamında gelen süreç de bu kriterlere uyum sağlanıp sağlanmadığı üzerine bina edilmiştir.

³²⁵ Mustafa Erdoğan, “Liberalizm ve Türkiye’deki Serüveni”, s.32.

³²⁶ Görmüş, “1990’ların Başındaki...”, ss.602-603.; Özipek, “Liberal Düşünce...”, ss.620-621.

AB uyum sürecinin kritik bir döneminde iktidara gelen AK Parti'nin liberal fikriyatla olan ilişkisi Özal'inkinden farklıdır. Zira ideolojik kimliğini muhafazakâr demokrat olarak belirleyen parti, liberalizme tam olarak açık bir siyaset izlemekten kaçınmış, fakat beyannameinde liberal değerlerin bir kısmına da yer vermiştir. Ayrıca parti; güncel liberal tartışmaların içerisinde yer almış, organize ettiği muhafazakârlık ve demokrasi üzerine yapılan çalışmalarda³²⁷ liberal aydın kesimden destek almıştır.³²⁸

2002 Kasım'ında siyasetin gündemi, krizin zararlarının telafisi ve iç ve dış politikadaki açılımlar olmuştur. Koalisyon hükümetinden kalan malî reformları devam ettiren AK Parti, AB üyeliği konusunda da iddialı bir tavır sergilemiştir. AB uyum sürecinde politikalarını özgürlük, eşitlik, adalet gibi değerler çerçevesinde geliştiren AK Parti, bu değerleri benimseyen yazar ve akademisyenlerin ilgisini çekmiş ve desteğini almıştır. Bu desteğin bir sebebi de, İslamcı gelenekten gelen bir partinin yönünü Batı'ya çevirerek, demokratik ve liberal uygulamaları benimsemiş olmasıdır. Dolayısıyla AK Parti iktidarı, geçmiş on yılda ülke çapında yaşanan siyasî boşluklardan kurtulmak adına ümit veren bir seçenek olmuştur. AK Parti'nin kurmaylarının İslamcı kimlikten uzaklaştıklarına, demokratik bir toplum için çalıştıklarına ve liberalizmin önemseydiği ilkeler olan eşitlik, özgürlük, temel haklar gibi değerleri benimsediklerine dair açıklamaları, toplumda karşılığını bulmuştur.

AK Parti'nin liberal düşünceyle anılması ya da ilişkilendirilmesi, muhafazakârlığın liberalizmle olan benzerlikleriyle açıklanabilir. Muhafazakârlık ve liberalizm özellikle; demokrasi, kanun hâkimiyeti ve piyasa ekonomisi konularında ortak paydaya sahiptir. Diğer taraftan, ilerleyen dönemlerde liberal düşünürlerin bir kısmının iktidarla yaşadıkları fikir çatışmasının bir bölümü de, bu iki ideolojinin iç gerilimlerinden kaynaklanmıştır.³²⁹ Muhafazakârlıkla ortak paydaları bakımından AK Parti'nin liberallerle olan ilişkisinin bir yönü, -yukarıda söylendiği gibi- her iki taraf için de aynı değerlerin benimsenmesinden kaynaklanmaktadır. Mezkûr ilişkinin bir diğer yönünü de, ortak hasımların varlığı tesis etmiştir. Hasımlar üzerinden gelişen bu negatif

³²⁷ Bu çalışmalara, AK Parti Kadın Kolları tarafından düzenlenen "Tam Demokrasi İçin El Ele Sempozyumu" (09.11.2007) ve "Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu" (10.01.2004) örnek verilebilir. UMDS, Liberal Düşünce Topluluğu'nun entelektüel desteğiyle gerçekleştirilmiştir.

³²⁸ Örneğin AK Parti'nin 2004 yılında düzenlediği Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu'nda sunum yapan bazı liberal entelektüeller: Mustafa Erdoğan, Atilla Yayla, Bekir Berat Özipek, Ömer Çaha, Murat Yılmaz, Tanel Demirel.

³²⁹ Bir bölümü ifadesinin tercih edilmesinin nedeni, ikinci hükümetinde AK Parti'yle liberallerin bir kısmı arasında çıkan problemlerin, sadece muhafazakârlık-liberallik gerilimlerinden kaynaklı olmamasındandır. İkinci dönemin sonlarında doğru muhalefetini dile getiren liberaller, AK Parti'nin muhafazakârlık ve demokratlık sıfatlarından da uzaklaştığı fikrinde olmuşlardır.

eksenli ortaklığın başat aktörleri ordu ve Kemalizm'dir. Ordu, tarihte darbelerle sık sık anılmış ve Kemalist çizgideki bazı mensuplarıyla çizdiği otoriter görüntüsüyle; sağ muhafazakâr, demokrat ve liberal kesimlerin tepkisini çekmiştir. Aynı kesimlerin Kemalizm'e olan tepkisiyse; Atatürk milliyetçiliği, toplumu 'sahibi devlet olan bir mülk nesnesi' olarak algılaması, otoriter demokrasi veya devletçi otoriteryanizm ideolojisi gibi keskin sınırları olan ilkelerinden kaynaklanmaktadır.³³⁰ Bu sebepler genel muhalefet sebepleri sayılabilecekken; özelde, AK Parti'nin İslamcı geçmişinde ordunun sivil hayata müdahaleleri ve liberallerin de bu müdahalelerin arkasındaki ideolojiye tepkisi söz konusudur. Aynı şekilde vesayetçi düzenin Kemalizmle kurduğu ilişki karşısında her iki kesim de rahatsızlık duymuştur. Bu nedenle AK Parti-liberal entelektüeller ilişkisi, demokratik ortak ilkeler yanında; darbecilik, bürokratik vesayet, statükocu ideoloji karşıtı olmaları bakımından da hızlı bir şekilde gelişmiştir.

Bünyesinde bulunan iş adamları ve akademisyenlerin de etkisiyle AK Parti, hem çevrenin aktörlerine, hem de merkeze yakın geniş kuruluşlara hitap etmeyi başarmıştır. Bu şekilde parti, merkezde bulunan küçük bir burjuvazi grubunu zayıflatmış, Anadolu burjuvazisini ön plana çıkarmıştır. Politikalarını daha çok çevresel etkenlere göre şekillendiren AK Parti, merkeze karşın geniş bir kitle olan çevreyi arkasına almayı başarmıştır. Aynı şekilde, geçmiş dönemlerde hâkim zihniyet karşısında çevre olmaya mahkûm kılınan, merkezin paydaşları arasına alınmayan ve statükonun saf dışı ettiği bazı grupların, AK Parti'yle kurdukları ittifakı anlamak zor değildir. Söz konusu ittifak grupları; ekonomik, ideolojik ve sosyal ilişkilerin geliştirildiği farklı zümrelerden oluşmaktadır. Bu zümrelerden ideolojik bakımdan önemli bir tanesi olan liberaller, AK Parti'yle kurdukları fikrî ilişkilerle ön plana çıkmıştır. Liberaller AK Parti'ye; ideolojik kimliği, merkezle çevre arasındaki konumu, azınlıklar ve dinî konulardaki sosyal politikaları gibi birçok konuda düşünsel destek sağlamıştır. Ancak belirtmek gerekir ki, liberallerin son yıllarda sıkça duyulmasının tek nedeni AK Parti değildir. Önemli bir başka nedeni de, liberalizmin felsefî açıdan sistematik olarak ele alınmaya başlandığı LDT'nin gelişmesi ve genişlemesi olmuştur. Zaten sağ veya sol gelenekten gelen liberal entelektüeller, Türkiye'nin AB'ye üyeliği sürecinde gündeme gelen demokratik yönetim, haklar ve hürriyetler konularında yaptıkları çalışmalarla da ön plana çıkmıştır. AK Parti'yle irtibatlı olan liberal düşünürler ve yazarlar, sadece kendisini açıkça liberal olarak tanımlayan ya da LDT bünyesinde bulunanlarla sınırlı da değildir. Sol fikriyata

---

³³⁰ Ahmet İnsel, "Giriş", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm* (ed. Ahmet İnsel), Cilt.2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 içinde, ss.17-21.

yakın olup liberal ilkeleri benimseyen bazı entelektüeller de AK Parti'yle diyaloga girmiştir. Diyalogdan kasıt, pragmatist veya interaktif bir iletişim değil, akademik çalışmalar ve köşe yazılarında AK Parti üzerine yapılan değerlendirmelerdir. Bunun dışında sol liberallerin doğrudan katıldığı hükümet projeleri de söz konusu olmuştur.³³¹

1.5.1. AK Parti'nin Birinci Hükümet Döneminde Liberal Entelektüellerle İlişkisi

AK Parti'nin ilk hükümet dönemi, Türkiye'nin siyasî ve iktisadî anlamda zayıf ve demokrasiye muhtaç olduğu bir zamana rastlamıştır. Bu dönem, AB'ye üye olma çabası sebebiyle, Avrupa gözetiminde geçirilmiştir. Türkiye'ye, AB müzakerelerinde açılan fasılların gerektirdiği yükümlülükler yerine getirdiği takdirde üyelik yolunun açılacağı belirtilmiştir. Demokrasi, serbestiyet, hukuk ve adalet prensipleriyle şekillenen müktesebat fasılları, AK Parti'nin bir nevi demokratikleşme haritası olmuştur. Bununla birlikte iç ve dış politikada açılımcı bir anlayışın benimsenmesi; AB'ye, uluslararası kuruluşlara, Kürtlere, azınlıklara, gayrimüslimlere daha pozitif yaklaşılacağı beklentisi, AK Parti'yi ilgi odağı haline getirmiştir. Bu bakımdan parti üzerinde demokratlar ve liberallerin ilgisi hayli yoğunlaşmıştır. AK Parti'nin liberal fikriyatla olan ilişkisinde, söz konusu ilginin etkili olduğu düşüncesinin yanı sıra, liberalleşmenin Refah Partisi'nden ayrılma sürecinde gerçekleştiği ve MÜSİAD'ın da bu çizginin ekonomik yönünü teşkil ettiği görüşü de mevcuttur.³³²

Seçim beyannamesi veya hükümet programında liberal kelimesine herhangi bir konuda yer vermeyen AK Parti'nin, muhafazakâr demokrat kimliği üzerinden tanımladığı değerlerin bir kısmı liberalizmle de örtüşmektedir. Ortak değerler ve hasımlarla birlikte, çeşitli konularda sağlanan ilerlemeler; liberallerle kurulan ittifakı güçlendirmiştir. Ancak liberal olduğu bilinen veya düşünülen herkes aynı ölçüde ve seviyede, ittifak taraftarı olmamıştır. Özellikle sol gelenekten gelen liberalizm taraftarları, AK Parti'yi desteklerken daha temkinli davranmıştır.

AB uyum sürecinde atılan demokratikleşme adımları, liberaller tarafından "siyasette liberalleşme talepleri" olarak algılanmıştır.³³³ Bu durum liberallerin,

---

³³¹ Burada AK Parti hükümeti tarafından 03.04.2013 tarihinde oluşturulan "âkil insanlar" projesi kastedilmektedir. Ancak, zaten bu organizasyonda yer alan liberaller, AK Parti üzerine fazlaca değerlendirme ve eleştiri yapmışlardır. Örneğin Fuat Keyman, Baskın Oran, Oral Çalışlar.

³³² E. Fuat Keyman, Cumhuriyet Türkiye'si ve Liberalizm, Çağdaş Türkiye Tarihi Seminerleri 2005-2006, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi. http://www.obarsiv.com/cts_fuat_keyman.html

³³³ Özel ve Sarıkaya, a.g.m., s.452.

liberalizme aykırı görülebilecek bir takım girişimleri göz ardı etmesini sağlamıştır. Bahsedilen girişimler, AK Parti'nin İslam referanslı istekleri yanında, yerel teşkilat gücünü aldığı Millî Görüş tabanının çeşitli taleplerinden oluşmaktadır.³³⁴ 2008'e kadar hükümetin Alevileri dışlaması, izlenen milliyetçi politikalar, İslamcı anlayışın yasalarla tanzimi³³⁵ gibi siyasalar bu taleplerden bazılarıdır.

Liberal düşünürlerle AK Parti arasındaki dayanışmanın artması, liberallerin düşünce yapılarını AK Parti'ye giydirdiği ve onun üzerinden siyasileştikleri,³³⁶ "AK Parti'nin seçim başarısının liberal partilerce neden kazanılmadığının tartışılması gerektiği" gibi eleştirileri beraberinde getirmiştir.³³⁷ Bununla birlikte AK Parti'nin kapitalist olduğu ancak liberal olmadığı; partinin, liberalizmi sadece alakart mantığıyla benimseyerek dinî konularda liberal tavırlar takındığı eleştirisi de yapılmıştır.³³⁸

Bu eleştirilere karşın liberal cephe; AK Parti'nin oylarını liberal söylemle arttırdığını, hükümet programını liberal prensiplere dayandırdığını ve partiyi dayanıklı kılan felsefenin liberalizm olduğunu belirtmiştir.³³⁹ M. Erdoğan liberallere atfedilen 'çıkarcı ilişkisi' suçlamasını reddederek, liberalizm taraftarlarının herhangi bir şekilde nemalanmak amacıyla muhafazakârlıkla ittifak arayışında olmadıklarını ifade etmiştir.³⁴⁰ Bu savunmanın nedeni kısa sürede sıkı ilişkilerin kurulmuş olmasıdır. Ancak bu ilişkiler genellikle AK Parti'nin talepleri doğrultusunda gelişmiştir.³⁴¹ Örneğin 2004 yılında AK Parti tarafından düzenlenen Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu, birçok liberal entelektüelin katılımıyla gerçekleşmiştir. Bununla birlikte sempozyumla aynı dönemde çıkarılan Liberal Düşünce Dergisi'nin 34. Sayısı, 'Muhafazakârlık' başlığını almıştır. Bu sayıda, muhafazakârlık üzerine genel teorik makalelerin yanı sıra, Türk muhafazakârlığı ve -bir makalede- AK Parti'nin politik kimliği değerlendirilmiştir. Liberal entelektüellerin büyük bir kısmını temsil eden

³³⁴ Cüneyt Ülsever, "AKP ve Liberaller", *Radikal*, 20.02.2008.

³³⁵ Örneğin 2004 Türk Ceza Kanunu değişiklikleri esnasında, Anayasa'dan çıkarılmış olan zinayı, tekrar yasal bir suç haline getirme girişimi. Çoğu liberal aydınının, 2011'e kadar AK Parti'nin otoriter eğilimlerini hasıraltı ettiği tespiti için bkz: <http://sendika10.org/2012/06/cihan-tugal-akp-eskisi-gibi-olamayacak/>

³³⁶ Söz konusu tedirginliklerin sahibi Ahmet Taşgetiren bu yazısında, liberallerin siyasileşme düşünceleri varsa parti kurmaları gerektiği önerisinde de bulunmuştur. Ahmet Taşgetiren, "Liberal-Muhafazakâr Gerilimi", *Yeni Şafak*, 28.09.2004.

³³⁷ Ahmet Taşgetiren, "Liberal-Liberalimsi", *Yeni Şafak*, 01.10.2004.

³³⁸ Soner Çağaptay, Turkey's A La Carte Liberalism, *Newsweek*, 23.08.2008.

³³⁹ Cüneyt Ülsever, "Muhafazakârlık-liberalizm! Zihniyet Savaşları", *Hürriyet*, 29.09.2004.

³⁴⁰ Mustafa Erdoğan, "Liberal ve Liberalimsi", *Tercüman*, 30.09.2004.

³⁴¹ Zaten ilerleyen dönemlerde de yine AK Parti'nin tutumu nedeniyle ittifak bozulmuştur. Dolayısıyla burada başat aktör ve ne zaman bir araya gelineceğini belirleyen taraf AK Parti olmuştur.

Liberal Düşünce Dergisi'nde bu tarihten itibaren çıkan yazılarda, AK Parti'yle ilgili çalışmalar daha sık yer almıştır.

AK Parti, AB'ye üyelik sürecinde mevzuatta önemli değişikliklere imza atmıştır. Bu bağlamda imzalanan uyum paketleri, ceza kanununda yapılan değişiklikler, insan hakları ve özgürlükler bakımından yapılan yasal düzenlemeler, önemli demokratikleşme adımları olmuştur. AK Parti'nin 2007 Temmuz'una kadar olan ilk hükümet döneminde liberallerle parti arasındaki ilişkiler olumlu yönde seyretmiştir. Ancak AB ile ilişkilerin, birinci hükümet dönemi sonuna gelindiğinde gevşemesi ve sürecin yavaşlaması, liberallerle kurulan ittifakı nispeten zayıflatmıştır. 2008 yılında bu zayıflama kendisini göstermiş ve fikrî çatışmalar şiddetlenmiştir.

1.5.2. AK Parti'nin İkinci Hükümet Döneminde Liberal Entelektüellerle İlişkisi

Birinci dönemdeki haliyle demokrat, İslamcılıktan uzak, kendi içinde koalisyon görüntüsünde olan AK Parti, liberal aydınların kendilerini ifade edebilmesi ve liberal felsefeyi tanıtabilmesi bakımından bir fırsat olmuştur. Hükümetle benzer hedeflere sahip olmak, beraberinde, birlikte anılmayı da getirmiştir. Bu durum da, dolayısıyla, liberal görüşte olanları aynı kefeye koyarak değerlendirmek hatasını doğurmuştur. Fakat belirtmek gerekir ki bazı liberaller, söz konusu ittifakın olmadığını, liberaller diye adlandırılanların AK Parti'yle özgürlük paydasında birleşen aydınlar olduğunu ve özgürlükçülüğün de gücünü, bütünün parçası olmamaktan aldığını belirtmiştir.³⁴² Birinci AK Parti hükümetinde de dile getirilmiş olan bu durum, partinin liberalleşme çizgisinin dalgalandığı ikinci dönemde biraz daha sık ifade edilmiştir.

2008 Şubat'ında çıkan liberallerle olan ortaklığın çözülmesine dair haberlere, en fazla üyeye sahip liberal kuruluş olması bakımından hükümetle daha sık anılan LDT, yapıcı eleştiriler getirmiştir. Örneğin Yayla, liberallerin AK Parti'yle olan ilişkisini “zor ama zorunlu” olarak nitelendirmiştir. Buna dayanak olarak da Türk siyasî hayatında muhafazakâr partilerin kısmen de olsa mutlaka liberal fikirlerden etkilendiğini, AK Parti'nin de bu gruba dâhil olduğunu belirtmiştir. Liberallerin fikirsel, AK Parti'ninse taban olarak güçlü olduğunu belirten Yayla, liberallerin partiye ideolojik destek sağlarken liberalizmi de yayma fırsatı bulduğunu ve böylece karşılıklı çıkar sağlandığını

³⁴² Hadi Uluengin, “Liberaller Bölündü mü?”, *Hürriyet*, 27.02.2008. Aynı ayrışmanın farklı bir yorumu; Taha Akyol, “Liberaller AKP'yi Bırakır mı?”, *Milliyet*, 25.02.2008.

söylemiştir.³⁴³ Özipek de LDT'nin kurumsal olarak siyasî partilere uzak durduğunu ancak mensubu olan kişilerin iktidara yakın olabileceğini belirtmiştir.³⁴⁴

AK Parti'nin liberallerle olan pozitif diyalogu, AB'ye uyum politikalarının zayıflamasının ardından, Koru'nun 16 Şubat 2008'deki "*Koalisyon Çatladı [...]*" başlıklı yazısıyla da sekteye uğramıştır. Yazıda Koru'nun, Başbakan Erdoğan'ın "milleti aldatmayın, dürüst olun" sözünü, bir liberal aydına hitaben kullandığı iddiası, bazı liberallerin tepkisine neden olmuştur.³⁴⁵ Aynı yazıda AK Parti'ye yakın bazı isimlerin, liberallerin gündemiyle AK Parti tabanını ilgilendiren konuların farklı olduğu şeklindeki sözlerine de yer verilmiştir. Buna karşın Altan, liberallerin gündeminde; AB standartlarında, Alevîlerin -türban dâhil- Sünnîler kadar inanç özgürlüğüne sahip olduğu, anlamsız yasakların olmadığı, Ermeni meselesinin konuşulabildiği, Kürtlerin taleplerinin önemsendiği bir ülke olduğunu ve esas bunların AK Parti tabanı ile çelişmesinin korkutucu olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte liberallerin, AK Parti'nin istediği kadar ve istediği şekilde özgürlükçü olmayacaklarını ve ortaklığın, özgürlüklerin genişletildiği nispette devam edeceğini söylemiştir.³⁴⁶

AK Parti, ilk hükümet döneminde kendi isteklerini pek fazla ön plana çıkarmamış, daha çok AB üyeliği çerçevesinde şekillenen reform sürecini yönetmiştir. Bu döneme ait demokratikleşme talepleri, çeşitli reformlar, çoğunlukla AB üyeliği yolunda gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla AK Parti, tabanının doğrudan taleplerini bir süre ertelemiştir. Ancak ikinci hükümetinin ilk senesinde AK Parti, uzun yıllardır çözülemeyen ve adım atıldığı zamanlarda bürokratik baskıyla karşılaşılan türban konusunu gündeme getirmiştir. Şubat 2008'de bu konuda bir anayasa değişikliğine gidileceği belirtilmiş ve MHP'nin desteği alınmıştır. Liberal aydınların bir kısmı başörtüsünün özgürlüğün bir boyutunu temsil ettiği gerekçesiyle iktidardan yana tavır alırken, bir kısmı da birçok hak ihlâlinin olduğu sırada bu konuda ısrar edilmesine tepki göstermiştir. Bu politikanın, MHP'yle işbirliği yapılarak gerçekleştirilmesi de ayrıca eleştiri konusu olmuştur. Türban yasağının kaldırılması, bireyin özgürlüğüyle ilgili olması bakımından liberal değerlerle özdeşleştirilebilir. Ancak tüm etnik kimlikleri önyargısız kabul eden liberal düşünce taraftarlarının MHP'ye karşı tepkisel duruşu, türban politikasına bakışlarını da etkilemiştir. Bu etkilenme, politikanın reddedilmesi

³⁴³ Atilla Yayla, "AK Parti'nin Liberallerle Zor ama Zorunlu İlişkisi", *Yeni Şafak*, 09.03.2008.

³⁴⁴ Bekir Berat Özipek, "LDT Nerede Duruyor?", 04.11.2008. Yazının tamamı için bkz: <http://www.liberal.org.tr/sayfa/ldt-nerde-duruyor-bekir-berat-ozipek,218.php>

³⁴⁵ Fehmi Koru, "Koalisyon Çatladı Ama Sorun Bakalım Neden Çatladı", *Yeni Şafak*, 16.02.2008.

³⁴⁶ Ahmet Altan, "AKP ve Liberaller", *Taraf*, 17.02.2008. Altan yazısında Koru'nun isim vermeden, Erdoğan tarafından eleştirildiğini söylediği liberal aydının Mehmet Altan olduğunu da beyan etmiştir.

anlamında değil, daha öncelikli özgürlüklerin hatırlatılması şeklinde tezahür etmiştir. Bu noktada AK Parti'nin birey merkezli, geniş kapsamlı, özgürlükçü siyaset yerine; kendi mecrasının taleplerini yerine getirmek adına lokal politikalar izlemesi, liberalleri tedirgin etmiştir. Türban yasağının kaldırılması girişimiyle başlayan süreç, ilk dönemdeki AK Parti'nin Batı odaklı, liberalleşen, modernleşmeden yana tavrını bir yana bırakarak otoriter biçimde milliyetçi-muhafazakâr kimliğe geçiş yaptığını göstermiştir. AK Parti'nin devletin dönüşümünde başat aktör olma ve devletleşme ısrarı,³⁴⁷ devletin büyümesini ve otoriterleşmesini reddeden liberaller tarafından olumlu karşılanmamıştır.³⁴⁸

Türban yasağının kaldırılmasıyla ilgili anayasa değişikliğinin, Meclis'ten ve Cumhurbaşkanı'ndan onay alması üzerine, CHP ve DSP 27 Şubat'ta değişikliğin iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur. Başvuru 6 Mart'ta kabul edilmiştir; ancak kısa süre içinde (14 Mart 2008) Yargıtay Başsavcısı A. Yalçinkaya, AK Parti'nin laikliğe aykırı fiillerin odağı haline geldiği gerekçesiyle partiye kapatma davası açmıştır. O dönemde AK Parti'ye, muhalefet partisi lideri Deniz Baykal'ın ifadesiyle "kendi derin devletini kuran bir parti" eleştirisi yapılsa da, partinin kapatılma çabası karşısında liberaller ve demokratlar AK Parti'yi desteklemişlerdir.³⁴⁹ 2008 yılının ilk yarısı politik anlamda bu iki önemli gelişmeye sahne olmuştur. AK Parti'nin liberallerle sağladığı koalisyonun çatladığı haberlerinin ardından yaşanan bu gelişmeler, zaten tam bir bütün olmayan liberal cephenin daha da lokalize olmasına yol açmıştır.

Kapatılma davası, partinin hazineden alacağı seçim yardımında kesinti yapma kararı verilerek sonuçlandırılmıştır. Bu probleminden dolayı AK Parti, hem büyük bir kesimin desteğini almış, hem de davanın sonucu itibarıyla siyasî anlamda güçlenmiştir. O günlerde iddianamesi hazırlanan Ergenekon Terör Örgütü için Başbakan Erdoğan'ın "Ergenekon'un savcısıyım" ifadesini kullanmasının³⁵⁰ ardından, vesayet muhalifi tüm liberaller AK Parti'yi desteklemiştir. Bir sol-liberal olan Uluengin, liberallerin -eksikliklerine rağmen- AK Parti'ye destek verme sebebinin, siyasî zeminin tam tersine dönmesinin "tasavvur edilemeyecek olan" bürokratik vesayet iktidarına yol açacağı

³⁴⁷ Bu ısrar, özellikle ilerleyen zamanlarda kendisini göstermiştir. Örneğin 2013'te AK Parti İstanbul İl Başkanı Aziz Babuşçu, bir açıklamasında, ilk on yıllık iktidar süresince tasfiyeler olduğunu ve dayanışma sağladıkları bazı grupların da tasfiye edilerek yalnız bırakılacağını belirtmiştir. Bu ifadeler partinin devletleştiği, otoriterleştiği, kendi yapısını kurduğu iddialarını. Ayrıntı için bkz: <http://t24.com.tr/haber/babuscu-onumuzdeki-10-yil-liberaller-gibi-eski-paydaslarimizden-kabullenecegi-gibi-olmayacak,226892>

³⁴⁸ İsmail Küçükkaya, "AKP ile liberallerin ittifakı neden çatladı?", *Akşam*, 18.02.2008.

³⁴⁹ Nuray Mert, "AKP'nin Sonu", *Radikal*, 06.05.2008.

³⁵⁰ <http://www.gazetevatan.com/-evet-ergenekon-un-savcisiyim--189246-siyaset/>

endişesi olduğunu belirtmiştir.³⁵¹ Bununla birlikte liberal düşünürlerin; vesayet yapılarına, bürokratik güçlere ve özel olarak da kötü karnesinden dolayı ordunun kendisine karşı duyduğu antipati, Ergenekon sürecindeki taraflarını belirlemeyi kolaylaştırmıştır. Ergenekon'un en çok gündemde olduğu 2009 yılında hükümet tarafından başlatılan Kürt açılımı ve Alevi Çalıştayları, liberaller ve demokratların önemli ölçüde sempatisini kazanmıştır. Ardından 2010 referandumu yapılmış ve özgürlükçü kesim, AK Parti iktidarına karşı, onun hükümetinin ilk yıllarında beslediği ümitleri tazelemiştir. Referandum paketindeki değişikliklerin çoğu, yalın olarak demokratikleşme hareketi şeklinde değerlendirilmiştir. Bu bakımdan liberaller başta olmak üzere tüm demokrasi taraftarları, referandum sürecinde AK Parti'ye destek vermiştir.

Her ne kadar 2008'in ilk çeyreğinde liberallerle AK Parti dayanışmasının çöktüğü haberleri çıksa da; türban meselesinde, olayın kendisine veya MHP'yle işbirliği yapılarak çözülmesi yöntemine karşı çıkan liberaller olsa da tam anlamıyla bir ayrışma söz konusu değildir. 2010 referandumuna kadar yaşanan süreçte Kürtlerin, gayrimüslimlerin, azınlıkların haklarına dair çalışmaların yapılmış olması, liberal entelektüellerin temel hak ve özgürlüklerin teminine dair umutlarını canlı tutmuştur.

AK Parti, ilk dönemiyle kıyaslandığında, 2008'den itibaren önemsenecek sayıda liberal aydının tepki ve eleştirisiyle karşılaşmıştır. Eleştirilerin sahipleri genellikle özgürlükçü sol diye de adlandırılan³⁵² sol-liberallerdir. Bununla birlikte, bürokratik vesayet ve Kemalist rejime karşı şüphesi dinmeyen liberaller, AK Parti'nin "ehven-i şer" olduğu kanaatini, partinin olumsuz sayılabilecek politikalarından sonra yenilemiş ve yer yer eleştiri getirmiş olsalar da desteklerini çekmemişlerdir.³⁵³

2011 genel seçimlerine doğru gidilirken, dönemin Başbakanı Erdoğan'ın 2009'da Kürt açılımı olarak adlandırdığı süreci sürdürme konusunda gösterdiği kararsızlık, aslında milliyetçi-muhafazakâr oyların MHP'ye kaymasından duyduğu tedirginliği göstermektedir. 2011 seçimlerinde milliyetçi söylemi arttırarak açılıma ara veren Erdoğan, MHP'nin baraj altında kalmasını, Kürt meselesini çözmedeki

³⁵¹ Hadi Uluengin, "AKP ve Liberaller (II)", *Hürriyet*, 10.06.2009.

³⁵² Taha Akyol, "Liberaller AKP'yi Bırakır mı?", *Milliyet*, 25.02.2008.

³⁵³ Atilla Yayla'nın 2014 seçimlerinde liberallerin %80-85'ine yakınının AK Parti'ye oy verdiğini beyan ettiği yazısı için bkz: "Liberaller Kime Oy Verdi?", *Yeni Şafak*, 08.04.2014. Aynı şekilde Yayla'nın 2015 seçimlerinde liberallerin çoğunlukla AK Parti'ye oy verdiğini söylediği röportaj için bkz: http://www.haber10.com/soylesi/atilla_yayla_burokrasiyi_ele_gecirmeyi_kemalistlerden_ogrendiler-608380 (23.05.2016). LDT üyesi bir başka liberal Berat Özipek'in benzer düşüncelerde olduğuna dair bir söyleşi için bkz: <http://www.sabah.com.tr/gundem/2014/04/19/liberaller-oyunu-ak-partiye-verdi> (23.05.2016).

samimiyetini göstermeye tercih etmiştir. 2009 ortalarından 2010 referandumuna kadar olan özgürlükçü, eşitlikçi, etnik, dinî vb. ayrımcılıkları dışlayan retorik, referandum sonrası başlayan seçim çalışmalarında yerini milliyetçi bir söyleme bırakmıştır.³⁵⁴ Başbakan Erdoğan, 2011 seçimi sonrasında yaptığı balkon konuşmasındaysa; yeni anayasanın ırk, dil, din ayrımı yapmadan, tarafsız bir şekilde hazırlanacağını ve özgürlükleri temsil edeceğini belirtmiştir.³⁵⁵

1.5.3. AK Parti-Liberal Entelektüeller İlişkisine Dair Genel Değerlendirme

AK Parti'nin ilk iki hükümet dönemi, Türk siyasi hayatı açısından önemli dönemeçlere sahiptir. Yukarıda ele alınan gelişmelerin yanı sıra AK Parti'nin üçüncü kez oylarını arttırarak tek başına iktidar olması da kritik bir siyasî olaydır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren hor görülmüş, göz ardı edilmiş ve çevre olmaya mahkûm edilmiş zümreler, Özal'ın liberal siyasetiyle normalleşirken, AK Parti döneminde bir tür rövanş almışlardır. Siyasal İslam geleneğinden gelen AK Parti'nin iktidar olmasıyla yükselen İslami sermaye ve Müslüman politikacı kimliği, heterojen parti yapısına eklemlenmiş bütünsel bir kitleyi merkeze doğru taşımıştır. Uzun yıllar dinî özgürlükleri talep eden parti mensupları, 2002 seçimlerinde, AB üyelik sürecini Refah ve Fazilet Partisi'nin siyasî tecrübesiyle okumuş ve dinî özgürlüklerin, temel özgürlükler yolunda elde edileceğini görmüştür. Bu bakımdan temkinli, planlı ve programlı geçirilen birinci hükümet döneminin ardından yükselen oy oranıyla birlikte, türban başta olmak üzere birçok uygulamasında Batı yörüngesinden vazgeçmiş, iç dinamiklere göre politika üretmiştir.

Resmî ve gayriresmî İslami kuruluşların³⁵⁶ sayıca arttığı ve güçlendiği AK Parti'nin ilk iki döneminde, dindarlaşma elbette olmuştur. Ancak hükümet politikaları bir bütün olarak değerlendirildiğinde, odağın dinden ziyade sermaye ve devlet gücünü arttırmak olduğu görülmektedir. Ekonomik alanda hükümetin en fazla benimsediği kriterlerden olan özelleştirme, çok açık biçimde iktisadî liberalizmin ilkesidir. AK Parti'nin de özelleştirme politikalarını sıkı sıkıya uygulaması partinin iktisadî liberal

³⁵⁴ Dilek Kurban, "Erdoğan'ın Seçimi", *Radikal*, 16.06.2011. Ayrıca dönemin MHP Grup Başkanvekili Oktay Vural, "bunlar çakma milliyetçilik söylemi" ifadesiyle Erdoğan'ı eleştirmiştir. <http://www.haberturk.com/polemik/haber/628312-bunlar-cakma-milliyetcilik-soylemi-> (22.05.2016).

³⁵⁵ Tayyip Erdoğan'ın 2011 Seçimleri sonrasında üçüncü balkon konuşmasının tam metni için bkz: <http://t24.com.tr/haber/74-milyonun-hukumeti-olacagiz,150677> (22.05.2016).

³⁵⁶ İslamî kuruluşlar; cami, Kur'an kursları, din misyonlu dernekler, vakıflar vb. yapılardır. Gayri-resmî olanlar ise dinî cemaatler, topluluklar, herhangi bir resmiyete sahip olamayan İslamî gruplardır.

sıfatıyla anılmasına yol açmıştır. Dinî tutumlar ve politikalarından da vazgeçmesi bakımından AK Parti, -Türkiye’de kullanıldığı anlamıyla- muhafazakârdır. Dolayısıyla bu bakımdan AK Parti’nin ilk dokuz senesi, muhafazakâr liberalleşme dönemi olarak tanımlanabilir.³⁵⁷

Siyaset ortamında farklı kimliklere sahip gruplar, ortak çıkarları doğrultusunda birlikte hareket edebilirler. Fakat ortak payda kalmadığında, kimlik farklılıkları fikir ayrılıklarına sebep olabilir. Liberal entelektüeller de, askerî vesayet tasfiyesine karşın AK Parti’ye önemli ölçüde destek verirken, tasfiye gerçekleşikten sonra bazı kırımlar yaşanmıştır. Çünkü yapısı itibarıyla daha seküler yapıya sahip olan liberal blokla, AK Parti’nin öncelikleri aynı değildir. Liberallerin özgürlüklere, etnik farklılıklara, mezhep ayrılıklarına, dinlere ve özellikle de İslam’a olan bakışıyla AK Parti’nin bakışı farklılıklar taşımaktadır.³⁵⁸ Bu bakımdan Kürt meselesi, azınlık hakları, mezhep ayrımcılığı olmaksızın tanınacak ibadet özgürlüğü, âdil yargılama, türban ve kürtaç gibi konularda fikir ayrışmaları yaşanmıştır. 2011’e kadar olan dönemde liberallerle iktidar arasında yaşanan bu tip ayrılıklar, liberallerin kendi içinde de görülmüştür.

Ancak 2011’den sonraki dönemde, özellikle Gezi Parkı olaylarıyla liberal bloğun kendi içerisindeki gerilim iyice artmış ve kısa süre içerisinde Türkiye’nin liberalizm adına en büyük oluşumu olan LDT bölünmüştür. LDT’nin kurucularından Kazım Berzeg ve Mustafa Erdoğan’ın da aralarında olduğu bir grup akademisyen, yazar ve hukukçu, LTD’den ayrılarak Özgürlük Araştırmaları Derneği’ni kurmuştur. Eski sol gelenekten gelen liberaller arasında zaten herhangi bir bağ olmadığı için tespit edilebilir bir ayrışmadan da söz edilemez. Ancak belirtmek gerekir ki Baskın Oran, Fuat Keyman, Murat Belge, Ahmet Altan gibi liberal addedilen isimler 2012 sonrasında sürekli değişen ve giderek ağırlaşan siyasî dile karşı eleştirilerini dile getirmişlerdir.³⁵⁹

Özetle, AK Parti-liberal entelektüeller ilişkisi başlangıcından bu yana çok fazla değişiklik göstermiştir. Her iki cenah da birbirinden etkilenerek kendi içerisinde -az da olsa- bir çatışma yaşamıştır. Ancak görünen o ki liberaller arasında vuku bulan çatışma, AK Parti içerisinde aynı şiddette cereyan etmemiştir. Bunun nedeni siyasî iktidarla, entelektüel hareketlerin oluşum, fiiliyat ve amaç farklılıklarında yatmaktadır. Liberal

---

³⁵⁷ Özlem Çelik Akarsu’nun Cihan Tuğal ile yaptığı AK Parti üzerine söyleşi; “Hâkim Olan Para Ve Güç İslam İkincil Konumda” *Akşam*, 10.05.2012.

³⁵⁸ Mustafa Akyol, “Taraç, Liberaller ve AK Parti”, *Star*, 17.12.2012.

³⁵⁹ Bahsi geçen isimlerin Gezi Parkı olaylarına dair yazılarına bazı örnekler için bkz: Fuat Keyman, “Gezi Parkı Protestosu: Demokratik Yönetim İhtiyacı”, *Analist*, 2013, www.analistergisi.com (12.04.2016).; Baskın Oran, “Taksim-Gezi’nin Üç Halkası ve AKP”, *Radikal*, 14.07.2013.; Murat Belge, “Bir İstifaneme”, *Taraç*, 25.06.2013.; Ahmet Altan, “No Pasaran”, *T24*, 06.06.2013.

düşünce Türkiye’de AK Parti öncesinde var olan, sonrasında da var olacak olan bir olgudur.

Liberalizm gibi düşünce akımlarını temsil eden aydınlar, teorilerini geliştirmek uğruna ilkelerinden, tutumlarından vazgeçip pragmatist bir kalıba giremezler. Aksine, ilkeli duruş göstererek benimsedikleri doktrini temsil etmeye çalışmalıdırlar. LDT özelindeki ayrışmaya bakılacak olursa bu bakımdan bir problem olduğu gözlenebilir. Zira uzun yıllar birlikte aynı çatı altında aynı fikri savunan aydınlar, çeşitli konularda fikir ayrılıklarına düştükten sonra kurumsal olarak da ayrılmayı tercih etmişlerdir. Dolayısıyla bu durum, liberallerin AK Parti’nin politikalarını liberalizme uygun ya da aykırı bulması üzerinden değerlendirilebilir. Öte yandan siyasî partiler, politikalarını, iktidarlarını sürdürmek üzere geliştirirler. Bu bağlamda Türk siyasî geçmişinde seçim beyannamesinden, parti programından sapmış birçok iktidar örneği gösterilebilir.³⁶⁰ Aynı düzlemde, söylemlerindeki çelişkilerle ön plana çıkan siyasîler, Başbakanlar da yer almaktadır. Dolayısıyla, iktidarının geleceğini hedefleyen siyasî partiler, bir takım ilkelere bağlı kalmak uğruna iktidarı kaybetmeyi göze almazlar. AK Parti’nin söylemlerinde görülen çeşitli dalgalanmalar, bunun bir göstergesidir. AK Parti; muhafazakâr, demokrat, milliyetçi, liberal ve otoriter eğilimleri zaman zaman ön plana çıkarmakta ve politik hedeflerini ona göre belirlemektedir. Ancak yine de genel bir eğilimden söz etmek gerekirse; modernleşmeye açık milliyetçi muhafazakâr bir AK Parti profili mevcuttur.

Türkiye’de liberal düşünce 2002-2011 yılları arasında, otoriter yönelimlere sahip milliyetçi muhafazakâr kimlik içerisinde kendisine yer buldukça ön plana çıkmıştır. Zaman ilerledikçe zayıflayan liberal eğilimler, son aşamada liberallerin kendi içerisinde bölünmelerine yol açmıştır. AK Parti ve liberal aydınlar ilişkisinden şüphesiz her iki tarafın ve Türk siyasetinin kazanımları olmuştur. Parti açısından liberalizm, hükümetçe gerçekleştirilen demokratikleşme ve modernleşme sürecine rehberlik etmiştir. Liberal aydınların önemli bir katkısı da, AK Parti’nin ideolojik kimliğinin tesis edilmesi aşamasında görülmüştür. Diğer taraftan liberalizm, son zamanlarda daha çok anılan, araştırılan, üzerine çalışma yapılan bir doktrin haline gelmiştir. Liberaller, AK Parti’nin kamuoyu etkisinden faydalanarak liberalizmi tanıtmaya ve geliştirme fırsatı bulmuşlardır. Neticede, çeşitli kazanımlar elde edilmiş; ancak bu ikili ilişkiler sonucunda kurumsal

---

³⁶⁰ Bunlardan en bilineni Demokrat Parti’nin liberalizme bakışıdır. Demokrat Parti, programında hürriyetlere ve serbestleşmeye yer vermiş; ancak iktidarda kaldığı süre içerisinde otoriterleşmiştir.

anlamda -özellikle LDT- liberaller kendi ilerinde bölünme yaşarken, fikirsel anlamda her iki taraf da pozitif yönde etkilenmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AK PARTİ POLİTİKALARININ LİBERALİZMLE İLİŞKİSİ

1. AK Parti Liberalizmi

AK Parti, 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan seçimlerde % 34,28'lik bir oranla lider olarak çıkmıştır. 58. hükümet olan AK Parti hükümeti, ilk kez 18 Kasım 2002 tarihinde Abdullah Gül tarafından kurulmuştur. Aradan dört ay geçtikten sonra istifa ederek Genel Başkanlık ve Başbakanlık görevini R. Tayyip Erdoğan'a devretmiş, 59. hükümet Erdoğan tarafından 14 Mart 2003 tarihinde kurulmuştur. Erdoğan, Başbakanlık görevini kendisine devreden Abdullah Gül'ü Dışişleri Bakanı olarak kabineye dâhil etmiş, Gül bu görevine 2007 yılında Cumhurbaşkanı olana kadar devam etmiştir.³⁶¹

AK Parti'nin ilk hükümeti olan 58. Hükümet ile dört ay sonra kurulan 59. Hükümet'in politik tutumu ve siyasî değerlerinde bir değişme veya farklılaşma olmadığı düşüncesi ile, 58. Hükümet de 59. Hükümet bünyesinde ele alınacaktır.

1.1. AK Parti Birinci ve İkinci Hükümet Dönemi Politikaları

Politika, Türkçe'de siyaset ve siyasa (yol, yöntem) olmak üzere iki anlamda kullanılmaktadır. Siyasa anlamındaki politikanın diğer bir kullanımı da kamu politikasıdır. Partilerin politikalarından kasıt; iktisadî, sosyal, siyasî ve hukukî anlamlarda partinin izlediği yol ve yöntemlerdir. AK Parti'nin ilk iki hükümeti boyunca uyguladığı siyasalar, aşağıda üç başlık altında toplanmıştır: ekonomik, sosyal ve demokrasi ve insan hakları konularındaki politikalar. Ekonomik politikalar, hükümetin izlediği malî güzergâhta; enflasyon, vergilendirme, bankacılık, merkez bankası, borçlar, ekonomik anlaşmalar gibi faktörlerin tümünü kapsayan değerlendirmeleri ifade etmektedir. Ekonomi politikaları; devletin, iktisadî faaliyetleri dışında, uluslararası ilişkilerini ve vatandaşlarıyla ilgili düzenlemeleri de ilgilendiren bir alanı kapsar. Sosyal politikalarsa; sağlık, eğitim, güvenlik, istihdam, konut, sosyal hizmetler gibi devletle halk arasındaki ilişkilerin sosyal boyutunu teşkil eden siyasaları belirtmektedir. Demokrasi ve insan hakları politikaları da bireyler ve kurumlara; özgürlük, eşitlik, hukukun tesisi, adaletin temini gibi ilkelerle muamele edilip edilmediğinin incelendiği siyasalardır. Bu politikalar ulusal ve uluslararası alanda etkili, devletin hem kendi

³⁶¹ http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html (13.08.2014).

içerisinde, hem diğer kurum ve kuruluşlarla hem de vatandaşlarla olan ilişkilerinde yer alır.³⁶²

1.1.1. AK Parti'nin Politik Tutumlarının Kaynağı ve Ekonomik Eğilimlerinin Temel Sebepleri

AK Parti iktidara geldiğinde ülke, henüz geçirmiş olduğu ciddi bir ekonomik hastalıkla boğuşmakta, halk da yeni bir hükümet arayışındaydı. Ağırlıklı görüşe göre mevcut yönetimden kaynaklanan ekonomik zafiyetler bu arayışı hızlandırmıştı. Hemen her kesimden aday bulunması, vurgulu bir demokrasi vaadine sahip olması ve muhafazakâr kesimin de önemli ölçüde dikkatini çekmesi bakımından AK Parti, en belirgin iktidar aday olmuş ve seçimleri kazanmıştır. Öniş, AK Parti'ye atfedilen başarının ekonomik boyutunu açıklayan üç önermeden bahsetmektedir. Birincisi parti, saflarına neo-liberal küreselleşme sürecinin hem kazanan hem de kaybeden taraflarını dahil etmek suretiyle sınıflar arası bir seçmen ittifakı sağlamıştır. İkincisi, partinin selefleri olan Refah ve Fazilet Partilerinin hükümetleri döneminde, yerel yönetimlerin daha önce vermiş olduğu olumlu karnedir. Üçüncüsü ise gerek merkez sağ gerekse merkez solda yer alan geleneksel partilerin sürdürülebilir ve adaletli büyümeyi sağlamak, yüksek maliyetli finansal krizlerin önüne geçmek ve her dönemde fazlaca ön plana çıkan yolsuzluk sorununun üstesinden gelmek gibi konulardaki başarısızlığı, AK Parti'nin son zamanlarda benzeri görülmemiş güçlü seçim başarısı ve halkın güvenini kazanması durumlarını açıklar niteliktedir. İslamcı köklerine ve gerek parti kadrosu gerekse tabanı itibarı ile seleflerinden devraldığı siyasal İslam kimliğine rağmen parti, kendisini Türk siyasetinin tam merkezinde konumlandırmayı başarmış, dolayısı ile iki büyük selefine kıyasla çok daha geniş bir seçmen koalisyonu kurabilmiştir.³⁶³

2002 ve 2007 seçimlerinde kamuoyu yoklamalarına bakıldığında Türk seçmenlerin büyük çoğunlukla ilk olarak ekonominin durumuna öncelik verdikleri görülmektedir. 2002 seçimlerinden bir ay önce yapılan bir ankette ekonomiyi ülkenin en ciddi sorunu olarak düşünenlerin oranı % 90 olarak tespit edilmiş, işsizlik ve enflasyonun da en çok kaygı duyulan konular arasında olduğu görülmüştür.³⁶⁴ Daha

---

³⁶² H. Hüseyin Çevik ve Süleyman Demirci (der.), *Kamu Politikası: Kavramlar, Aktörler, Süreç, Modeller, Analiz, Karar Verme*, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2012, ss.11-33.

³⁶³ Ziya Öniş, "Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Ekonomi-Politikleri", *AK Parti, Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* (ed. H. Yavuz), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010, s.259.

³⁶⁴ Ali Eşref Turan, *Türkiye'de Seçmen Davranışı: Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s.273.

önceki iktidarların ekonomik başarısızlıkları, geniş bir seçmen kitlesinin bir anda farklı bir partiye kaymasının önemli göstergelerinden olmuştur. Aynı şekilde 2007 yılında seçimlerden önce yapılan bir kamuoyu yoklamasında % 78 oranında “ekonomik durum ve beklentilerin” parti tercih etmede ilk sırada olduğu gözlenmiştir. Özbudun’un “Dolayısıyla AK Parti’nin geleceği, iktidarda iken göstereceği performansa sıkı sıkıya bağlıydı.” tespiti de partinin ekonomiye verdiği önceliğin en önemli sebebini belirtir niteliktedir.³⁶⁵

2002 erken seçimlerine neden olan en önemli sorunlardan birinin ekonomi olması, AK Parti’nin bu paralelde ekonomik düzene dikkat etmesini sağlamıştır. Oy potansiyeli bakımından da toplumun büyük bir kısmını oluşturan orta ve az gelirli vatandaşların ekonomik kaygıları, parti tarafından dikkate alınmıştır. AK Parti birçok politik tavrını ekonomik tutumlar ve veriler temelinde inşa etmiştir. Bu nedenle parti lideri Erdoğan’ın çeşitli alanlarda Özal ile kısmen benzetilmesinin bir nedeni de; iktisat politikalarında liberal değerleri ön plana çıkartma çabaları olarak görülebilir.

AK Parti’nin 2002 seçim beyannamesi, parti programı ve 59. hükümet programına bakıldığında ekonomik özgürlük ve iktisadî alanda büyüme vurguları görülmektedir. Parti programında geçen “Partimizin ekonomik misyonu insanlarımızın refah ve mutluluğunun artırılmasıdır. [...] Partimiz ekonomik gelişmenin kaynağı ve hedefi olarak insanı esas alır.”³⁶⁶ ifadeleri ile seçim beyannamesinde yer alan “AK Parti, ekonomik faaliyetlerin nihai amacının insanların yaşam kalitesinin yükseltilmesi olduğuna inanır.”³⁶⁷ beyanı, birey merkezli bir ekonomi politiğin güdüleceğini düşündürmektedir. Beynamede her ne kadar liberal ideolojinin açık bir tasavvuruna rastlanmasa da; fakirlik ve işsizliğin azaltılacağı, özelleştirmeye makroekonomik refah açısından gerek duyulacağı gibi ifadeler, liberalizm açısından ümit verici niteliktedir. Parti, 2002 seçim programında, daha önce RP tarafından benimsenen, faizin kaldırılacağı, güçlü bir devletin egemen olduğu, sanayi sektörünün yanı sıra küçük ölçekli girişimlerin de destekleneceği antikapitalist tutumu terk etmiştir.³⁶⁸

AK Parti, birinci hükümet döneminde liberal bir devlet yapısı oluşturmanın sözünü vermiş olmamakla birlikte Başbakan Erdoğan, farklı konuşmalarında liberal

---

³⁶⁵ Özbudun ve Hale, *a.g.e.*, s.165.

³⁶⁶ AK Parti, Parti Programı, Ekonomi, “Ekonomi Anlayışımız”.

³⁶⁷ AK Parti, 2002 Seçim Beyannamesi, s.43.

³⁶⁸ Ruşen Çakır, *Ne Şeriat, Ne Demokrasi: Refah Partisini Anlamak*, Metis Yayınları, İstanbul, 1994, ss.131-139, akt. Özbudun ve Hale, *a.g.e.*, s.166.

değerlere atıfta bulunmuştur.³⁶⁹ Bu atıflar, öncelikle kendisinin hür teşebbüse verdiği önemden kaynaklanmaktadır. Partinin programında ve beyannamesindeki ifadeler, ilerlemeci bir ekonomik güç fikri uyandırmaktadır. Parti, kendi tabanının geniş bir kesimine iktisâdi anlamda; ekonomik küreselleşmeye ayak uyduran, küresel piyasalara aktif katılımında bulunan ve rekabetin olumlu yönlerine kolaylıkla uyum sağlayan bir tablo çizmiştir. Aynı zamanda Türk siyasetindeki rakiplerine nazaran küresel güçlerle baş edebilecek, küresel ekonomik gelişmelerden faydalanırken doğabilecek bir takım olumsuz sonuçları da düzeltebilecek bir potansiyele sahip olduğunu ileri görüşlü ve reformist bir yaklaşımla ifade etmiştir.³⁷⁰ Nitekim parti programında yer alan;

“Partimiz, ülkemizin ender bulunan bu potansiyelini harekete geçirmek için ‘Sürekli ve Sürdürülebilir Ekonomik Büyüme Stratejisi’ uygulayacaktır. Bu stratejinin uygulanmasıyla fakirlik ve işsizlik azalacak, gelir dağılımında adalet sağlanacaktır. Böylece ülkemiz, zamanla gelişmiş ülkeler düzeyine ulaşacak, vatandaşlarımızın yaşam kalitesi yükselecek ve uluslararası camiada saygınlığı artacaktır.”³⁷¹

beyanı ve hükümet programında yer alan;

“Yatırım olmaksızın ekonomik büyüme ve ekonomik büyüme olmaksızın sürdürülebilir ekonomik politika üretilemez. Ulusal ekonominin yeniden güçlendirilmesini amaçlayan stratejik önceliğimiz, ulusal sermayenin daha fazla katılımını sağlayarak ve doğrudan yabancı sermayeyi teşvik ederek yatırım oranını artırmaktır.”³⁷²

ifadeleri de yukarıdaki iddiaları destekler niteliktedir.

1.1.2. AK Parti Birinci Hükümet Politikaları (2002-2007)

1.1.2.1. Birinci Hükümet Dönemi Ekonomi Politikaları

1990’ların sonlarına gelindikçe Türkiye’de, AB ile uyum çerçevesinde demokratikleşme, gelir ve refah düzeyinin artışı alanlarında beklenti oluşmuştur. 2001’de yaşanan derin bankacılık krizi bu beklentiyi hafifletmiş, Dünya Bankası ve International Monetary Fund’un (IMF) desteğiyle kriz atlatılmaya çalışılmıştır. Dönemin Başbakanı Ecevit ve Cumhurbaşkanı A. Necdet Sezer arasındaki ‘anayasa

---

³⁶⁹ Erdoğan’ın söylemlerinden : “Devleti büyütme devam ederek ekonomik manada gidebileceğimiz hiçbir ileri hedef kalmamıştır. Aksine devleti küçültme ekonomide büyümeyi sağlamanın ön şartı haline gelmiştir.” A. Tığ vd., *a.g.e.*, s.101.

³⁷⁰ Öniş, a.g.m., s.261.

³⁷¹ AK Parti, Parti Programı, Ekonomi, Ekonomi Anlayışımız.

³⁷² TBMM, 59. Hükümet Programı, 2003.

fırlatma' olayı, krizin siyasî boyutunu ortaya koymuş, ekonomik dengeler süratle bozulmuş ve ağır bir sosyo-ekonomik kriz yaşanmıştır. 2001 krizi ve krizin yarattığı işsizlik dalgası, AB üyeliğinin iktisadî yararlarını gündeme getirmiş, siyasîler üzerinde bir baskı nedeni olmuştur. Bu sebeple koalisyon hükümeti, siyasî ve sosyal açıdan önemli anayasal değişikliklere imza atmıştır.³⁷³ AB çizgisinde yapılan, anayasal liberalleşme olarak değerlendirebileceğimiz bu değişiklikler birçok temel hak ve özgürlüklerin iyileştirilmesini sağlamıştır.

Programlarında ve beyannamelerinde liberalizmin ilkelerinden bireyciliğe, özgürlüğe, özelleştirmeye, demokratik anlayışa atıfta bulunan bir partinin toplumsal ekonomik hayata doğrudan müdahale etmesi beklenemez. Bu nedenle ekonominin, gerekli denetimler dışında, piyasanın doğal düzeni ile kendi seyrinde ilerlemesi gerekmektedir. AK Parti 59. Hükümet Programı'nda, bu düşüncelere benzer şekilde, açık bir iktisadî liberalleşme vaadinde bulunmuştur:

“Değerli milletvekilleri, ekonomik programımızın ana unsurları, makroekonomik istikrar, mikroekonomik liberalleşme ve dışa açılmadır. [...] Finansal liberalleşmeyle, finansal ürün ve hizmet fiyatlarının piyasa tarafından iç ve dış koşulları yansıtacak şekilde belirlenmesine imkân sağlayan ortam oluşturulacaktır. [...] Ticarî liberalleşmeyle dış ticaretin mallar ve ülkeler bazında uluslararası standartlar çerçevesinde gelişimi sağlanacaktır. İhracata yönelik düzenlemelere ağırlık verilecektir.”³⁷⁴

Ancak 60. Hükümet Programı ve 2007 Seçim Beyannamesi'nde liberal kelimesine herhangi bir şekilde yer verilmemiştir. AK Parti'nin iktidarı devraldığı 2002 yılının sonunda ülkede enflasyon oranı -Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) rakamlarıyla- % 29,7, Merkez Bankası'nın döviz rezervleri 27,1 milyar dolar, altın dâhil toplam rezervleri ise 28,4 milyar dolar düzeyindedir. Yine bu dönemde gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYH) 230 milyar dolar, kişi başına düşen GSYH 3.492 dolardır. İşsizlik oranı ise % 10,3'tür.³⁷⁵

Özbudun 2002-2007 dönemini kastederek, partinin ekonomi politikalarının eklektik olduğunu belirtmiştir. Küresel sisteme ayak uyduran bir piyasa ekonomisi ve halkın ekonomik taleplerini dengelemeyi amaçlayan bir ekonomik tutumun yanında AK

³⁷³ Pamuk, *a.g.e.*, ss.285-287.

³⁷⁴ TBMM, 59. Hükümet Programı.

³⁷⁵ Hamit Emrah Beriş, “AK Parti 2007-2011 Seçim Beyannameleri: Süreklilik ve Değişim”, *AK Parti Siyaset Akademisi Lider Ülke Türkiye (10. Dönem) Ders Notları Elektronik Kitap* (der. H. Turşucu ve H. E. Beriş), AK Parti AR-GE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011 içinde, ss.109-141.

Parti, iktidarının ilk yıllarında IMF iktisat planını da kabul etmiştir.³⁷⁶ Burada şunu da belirtmek gerekir ki AK Parti iktidarı dönemi, iktisadî performans açısından yekpare bir dönem niteliğinde değildir. Zira birinci hükümet dönemine bakıldığında, partinin Kemal Derviş'ten devraldığı IMF programının iktisat politikalarına kuvvetli bir şekilde yön verdiği stand-by anlaşmasına devam etmekten başka bir büyük iktisat politikası tercihinin olmadığı bir dönemdir. IMF programının sonlanması kâğıt üzerinde 2008'e kadar uzansa da, fiilen sona ermesi 2006 yılında gerçekleşmiştir.³⁷⁷

Türkiye ekonomisi 2002 yılında büyüme yoluna girmiştir. AK Parti, ekonomik krizden sonra Ecevit hükümetinin son döneminde alınmış olan bazı ekonomik kararlardan da büyüme politikası çerçevesinde istifade etmiştir. 2002-2007 yılları arasında gayri safi yurt içi hâsıla (GSYH) ortalama % 7 artmıştır. Türkiye ekonomisi hem kendi gelişme seviyesinde olan ülkelerden hem de başlıca sanayileşmiş ekonomilerden çok daha hızlı büyümüştür.

AK Parti ikinci hükümet dönemi için yıllık tahmini % 1,26 nüfus artışı esas alındığında, ekonomideki büyüme çok daha fazla olmuştur. Bu orana göre kişi başına düşen ortalama gelir hesaplandığında önceki dönemlerden yüksek çıkacaktır. Oysa ortalama gelir, bir takım ekonomik düzelmelerin bir nedeni sayılabilecek uyum sürecinin kaynağı olan -Türkiye'nin katılmak istediği- Avrupa Birliği oranlarına göre çok geride kalmıştır.³⁷⁸ Ekonomik büyümenin canlandırılması ile birlikte partinin diğer öncelikli hedefleri, kendisinden önceki koalisyon hükümetinden miras kalan yüksek enflasyonu düşürmek ve bununla birlikte IMF'nin tedbir tavsiyeleri arasında bulunan mali disiplini sağlamak olmuştur. Her ne kadar enflasyondaki düşüş beklenen düzeyde gerçekleşmediyse de, AK Parti bu iki hedefinde de önemli başarılar göstermiştir.³⁷⁹

AK Parti'nin mali politika hedeflerinden önemli bir tanesi, sosyal adaletin sağlanması amacıyla vergi gelirlerini artırmak ve vergi reformu yapmak olmuştur. Bu politik tutumun önemli bir nedeni ülkedeki toplam iş istihdamının tahmini % 53'ünün kayıt dışı olması ve kendi işlerinde çalışanlarla serbest meslek sahiplerinin (seyahat firmaları, lokanta sahipleri, diş hekimleri vb. ödemeleri gereken vergilerin sadece % 10-

---

³⁷⁶ Özbudun ve Hale, *a.g.e.*, ss.166-167.

³⁷⁷ Refet Gürkaynak ve Selin Sayek Böke, "AKP Döneminde Türkiye Ekonomisi", *Birikim*, Sayı.296, 2013, ss.64-69.

³⁷⁸ European Commission, Eurostat, *Europe in Figures: Eurostat Yearbook 2008* –Eurostat Bussels, 2008, akt. Özbudun ve Hale, *a.g.e.*, ss.176-177.

³⁷⁹ Özbudun ve Hale, *a.g.e.*, s.178.

15'ini ödüyorlardı) az vergi ödüyor olmasıdır.³⁸⁰ Kamu kurumlarında ya da büyük özel şirketlerde çalışanlar yüksek miktarda gelir vergisi ödedikleri halde, kayıt dışı çalışanlar hiç ödememiş, kendi işlerinde çalışanlar ise kazançlarına oranla çok az vergiye tabi tutulmuşlardır. Bu tip dengesizlikleri gidermek amacı ile 2006 yılında çıkarılmış olan yeni vergi kanunu; vergi dilimlerinin sayısını azaltmış, yüksek ücretle çalışanların vergi oranlarını artırmış fakat kendi işlerinde çalışanlardan kişisel beyanda bulunanların vergi oranlarını azaltmıştır. Yapılan değişikliklerin amacı vergi kaçırmayı daha güç hale getirmek olmuştur.³⁸¹

2005 yılında çıkarılan Bankacılık Kanunu, 2001 krizinden etkilenmiş olan bankacılık sistemini kurtarma çabalarının önemli bir parçası olmuştur. Bankacılık sektöründeki düzenlemeler de kısa sürede etkisini göstermiştir. Kriz döneminden sonra, finansal sektöre ve özellikle bankacılık sektörüne 2004 yılından sonra yabancı sermaye akışı hızlanmıştır. Ayrıca 2005 yılında çıkarılan Bankacılık Kanunu³⁸² ve 2006 yılında çıkarılan Bankacılık Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'la³⁸³ yabancı bankaların ve dış sermayenin Türk finans sektörüne kolaylıkla girebilmeleri sağlanmıştır.³⁸⁴

Bankacılık sektörünün öz kaynaklarının toplamı 2005 yılında 37 milyar dolarken, 2008 yılında 67 milyar dolara yükselmiştir. Yine aynı dönemde mevduat toplamı % 80 oranında artış göstererek 330 milyar dolara ulaşmıştır. Bu gelişmelerin yanında yabancı bankalar mevcut Türk bankalarını satın alarak ya da bağımsız işlemler yoluyla ülkemizdeki bankacılık sistemine daha çok ilgi göstermişlerdir. Böylece 1999'da sadece % 1 olan yabancı bankaların Türkiye bankacılık sektöründeki payı, 2008 yılına gelindiğinde % 42,7 ye ulaşmıştır.³⁸⁵

Bu dönemde hükümetin bankacılık politikalarının, ekonomik özgürlükler bakımından pozitif yönde olduğu görülmektedir. Burada piyasanın serbestlik kazanması adına gösterilen bir çaba söz konusudur. Bankacılık ile ilgili politikalarda iktisadî liberalizmin bir ögesi olan rasyonel birey anlayışına ters düşen bir durum

---

³⁸⁰ Organisation for Economic Cooperation and Development, "OECD Economic Surveys: Turkey", Cilt.14, 2008, ss.90-91.

³⁸¹ EIU, Türkiye ülke raporu, Ocak 2006, ss.21-22; Nisan 2006; Temmuz 2006, s.24.

³⁸² 19 Eylül 2005 tarih ve 5411 Sayılı.

³⁸³ 8 Mart 2006 tarih ve 5472 Sayılı.

³⁸⁴ Salih Öztürk ve Deniz Özyakışır, *Türkiye'de Finansal Sistemin Yapısı ve Tarihsel Gelişimi: 1923-2007*, Orion Kitabevi, Ankara, 2009, s.340, akt. Hakan Özdemir, "Demokrat Parti ile Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Ekonomi Politikaları Açısından Karşılaştırılması", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32/1, 2013, s.32 .

³⁸⁵ Özbudun ve Hale, ss.172-173.

gözlenmemiştir. Ayrıca piyasanın işleyişi ve sermayenin dışa açılımı sağlanmıştır. Yani, AK Parti'nin ilk döneminde banka sektörüne dair uyguladığı politikalar ekonominin gelişimi ve refah düzeyinin artması bakımından liberalizmin öngördüğü ilkelerle örtüşmektedir. Bu konuda liberal bir tutum sergilendiği söylenebilir.

1954'te kabul edilen 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, yabancı sermaye konusunda liberal hükümler içeren bir kanun olmuştur. Kanun, Özal'ın ekonomi politikasındaki dışa açık bir düzenin kurulmasında da etkili olmuştur. Yabancı yatırımcılara önemli ölçüde ayrıcalık sağlayan kanun, yabancı firmaları belirli kriterlerden muaf tutmayı öngörmüştür. 2003'e gelindiğinde 6224 sayılı kanun, 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ile yürürlükten kalkmıştır. Yeni kanun, bürokrasinin azaltılması ve yatırımların önünün açılması için çıkarılmıştır. Bir önceki kanunun liberal yönleri, 4875 sayılı kanuna da aksetmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de 1970'den 2002'ye kadar toplam 8.5 milyar dolar civarında görülen doğrudan yabancı yatırımlar, AK Parti'nin ilk iktidar dönemindeki beş yılda 57 milyar dolar olarak seyretmiştir. 2001 sonrası düşüşe geçen doğrudan yabancı yatırımlar, 2003 yılındaki değişiklikten sonra yükselişe geçmiş ve 2005'te 10 milyar, 2006'da 20 milyar ve 2007'de 22 milyar dolar olarak görülmüştür.³⁸⁶ Bu bakımdan AK Parti, ilk döneminde yabancı yatırımlar noktasında liberal bir çizgi izlemiştir.

AK Parti'nin en çok üzerine düştüğü politikalarından biri de özelleştirmelerdir. Özelleştirme kavramı dar anlamda mülkiyeti ve yönetimi devlete ait olan iktisadî üretim birimlerinin özel sektöre devredilmesi olarak tanımlanmaktadır.³⁸⁷ Geniş anlamda ise bir iktisadî kuruluş veya organizasyonun, serbest piyasa mekanizmasına göre işleyen yapıya kavuşturulması amacıyla gerekli işlemleri yapmak anlamına gelmektedir. Orkunoğlu'na göre özelleştirme, bir bütün olarak devletin iktisadî faaliyetlerinin sınırlandırılmasını ve ekonomide piyasa güçlerinin etkili kılınmasını amaçlayan bir politika olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁸⁸ Dolayısı ile ekonominin serbestlik kazanması ve devletin iktisadî alanlardaki güç ve rantını devretmesi, tek başına değerlendirildiğinde liberal bir politikadır. Bunun gerçekleştirilmesi uzun vadede gelir ve kalkınma sağlaması açısından liberal bir devletin, iktisadî tutumu olarak değerlendirilebilmektedir. AK Parti'nin 2002 seçim beyannamesi, hükümet ve parti

³⁸⁶ Ali Erdoğan, "Türkiye ile Macaristan ve Polonya'nın Doğrudan Yabancı Yatırım Endeksleri Açısından Karşılaştırılması", *Akademik Sosyal Araştırmalar*, Sayı.21, 2015, s.296. ss.291-320.

³⁸⁷ Erol Yılmaz, *Ekonomik Perspektiften Kit'ler, Özelleştirme ve Uygulama*, Ankara, Ekim 2002, s.41, akt. Işıl Fulya Orkunoğlu, "Özelleştirme ve Alternatifleri", *Akademik Bakış*, 2010, s.2.

³⁸⁸ Orkunoğlu, a.g.m., s.2.

programlarında geçen şu ifadeler, partinin özelleştirmeye bakış açısını ortaya koymaktadır:

“Partimiz, özelleştirmeyi daha rasyonel bir ekonomik yapının oluşması için önemli bir araç olarak görür.”³⁸⁹ “Özelleştirme, ekonomik faaliyet icra eden kamu kurum ve kuruluşları, piyasa koşullarında özel sektöre aktarılması olarak ele alınacaktır. [...] Özelleştirmenin temel amacı, ekonomide serbest piyasanın daha iyi işlemesi için gerekli koşulların oluşumunu sağlamak, etkinlik ve verimliliği artırmaktır. Piyasa ekonomisinde kamunun iktisadî rolü piyasa mekanizmasının iyi çalışması için gerekli, düzenleyici ve denetleyici mekanizmaları oluşturmaktır.”³⁹⁰ “Partimizin yapısal reformlarından biri de özelleştirmenin hızlandırılmasıdır.”³⁹¹

AK Parti Hükümeti de mevcut programdan sapmamakla birlikte -seçimlerden kısa bir süre sonra- Ocak 2003’te kamuoyuna bir Acil Eylem Planı sunarak ekonomik hedeflerini beyan etmiştir. Bu programda, enflasyon artış hızı % 20, büyüme hızı % 5, faiz dışı fazla hedefleri ise % 6,5 oranında belirlenmiştir. Ayrıca ihracatta, üretimde ve istihdamda artış, özelleştirme ve kamu yönetimi reformu gibi hedefler saptanmıştır. Bu bağlamda yapılan yasal düzenlemelerle de ekonomik istikrarın tesis edilmesine çalışılmıştır. Bu amaçla Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Anonim Şirketi Genel Müdürlüğü (TEKEL), şeker fabrikaları ve enerji sektörüne ilişkin yatırımların özelleştirilmesine hız verilmiş, bankacılık sektöründeki sorunların çözülmesine ağırlık verilmiştir.³⁹²

Özelleştirme anlamında bakıldığında AK Parti’nin liberal bir perspektife sahip olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda incelediğimiz ilk hükümet döneminde (2002-2007) yapılmış olan özelleştirmelerin miktarları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo.3 2002-2007 Yılları Arasında Özelleştirmelerin Yöntemlerine Göre Satış Tutarları³⁹³

Yıllar	Blok Hisse Satışı	İşletme/Tesis Satışı	Halka Arz	İMKB’de Satış	Varlık Satışı	Bedelli Devir	Toplam (\$)
2002	-	-	168.371.170	237.711.271	8.087.615	122.305.486	536.475.542
2003	16.770.000	102.335.079	-	40.336.015	18.901.676	8.744.721	187.087.491
2004	878.294.760	109.193.000	191.279.167	157	34.976.799	69.098.247	1.282.842.129

³⁸⁹ AK Parti, Parti Programı, Ekonomi, Ekonomi Anlayışımız.

³⁹⁰ TBMM, 59. Hükümet Programı, 2003.

³⁹¹ AK Parti, Seçim Beyannamesi, 2002.

³⁹² Esra Demircan ve Meliha Ener, *Değişim-İstikrar ve Bütçe Politikaları*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2009, s.99, akt. Hakan Özdemir, *a.g.m.*, s.32.

³⁹³ M. Necati Doğan, *a.g.m.*, s.24.

2005	7.103.944.301	31.491.500	273.719.603	466.434.132	316.637.223	30.013.471	8.222.240.230
2006	7.178.000.000	157.800.000	207.820.151	5.181.739	463.213.832	84.149.738	8.096.165.46
2007	812.000	755.000.000	1.838.642.981	2.411.821	1.537.759.019	124.003.838	4.258.629.659

AK Parti döneminde hız verilen özelleştirme faaliyetleri kısa sürede netice vermiştir. Türkiye’de 2002 yılına kadar gerçekleştirilen özelleştirme uygulamalarının toplam değeri 8 milyar dolarken, Tablo.3’de görüleceği gibi AK Parti iktidarında 2007 yılına kadar bu rakam 21,3 milyar dolara çıkmıştır.³⁹⁴ Yine Tablo.3’de görüldüğü üzere özelleştirmeden en çok gelir sağlanan yöntemler blok hisse satışı ve varlık satışı yoluyla olmuştur. Toplam miktar olarak en fazla özelleştirme ise sırasıyla 2005, 2006 ve 2007 yıllarında yapılmıştır.

Parti programında ve beyannamede açıkça belirtilmiş olan özelleştirme politikalarına verilen önem dengeli bir şekilde uygulanmış ve devam ettirilmiştir. Bu çerçevede AK Parti’nin birinci hükümet döneminde özelleştirmeler kapsamında liberal bir tutum sergilediği söylenebilir. Özelleştirmeler iktisadî liberalizmin temel ilkelerinden olan devletin piyasadan elini çekmesine karşılık gelen liberal uygulamalardır. 59. Hükümet Programı’nda serbest piyasa ve serbest ticarete yapılan atıflar tam anlamıyla yerine getirilmese de konjonktürel anlamda değerlendirildiğinde Türkiye’nin sosyo-ekonomik şartları bakımından liberal düzenin sağlanmaya çalışıldığı ve bu çerçevede düzenlemelerin yapıldığı açıktır. Devletin tüm piyasadan elini bir anda çekmesi beklenemez. Bunun yanında AK Parti’nin ilk hükümeti döneminde özelleştirme politikası bakımından iktisadî liberalizmin gereklerinin yerine getirildiği aşikârdır. Yani, bahsi geçen dönem için AK Parti, özelleştirme siyasaları açısından liberal bir reel-politik benimsemiştir.

Pamuk’a göre, ilk beş yıllık iktidarı döneminde AK Parti Türkiye’de hükümetlerin daha önce hiçbir dönemde olmadığı kadar özel sektör yanlısı politikalar izlemiştir. Özellikle İstanbul’da büyük sanayicilerin ve iş çevrelerinin desteğini almıştır. Kendi hükümetleri döneminde yükselen sanayicilerin desteği de AK Parti’nin arkasında olmuştur. Parti, 2005’te Türkiye’nin AB adaylığının resmen kabul edilmesine kadar anayasayı, katılımcı ve açık bir siyasî rejimle dönüştürmekten ve AB üyeliğinden yana

³⁹⁴ AKP’nin Ekonomi Politikası, 2007, s. 2.

politikalar izlemiştir. Böylece hükümet ekonomik istikrar talebi çerçevesinde bir tarafta IMF, bir tarafta AB olmak üzere iki önemli dış çıpa edinmiştir.³⁹⁵

1.1.2.1.1. Birinci AK Parti Hükümeti Döneminde Merkez Bankası

Türkiye merkez bankasının ismi, Türkiye *Cumhuriyet* Merkez Bankası'dır (TCMB). TCMB'nin "Türkiye Cumhuriyeti" olarak ifade edilmemesinin sebebi, yönetim vb. yetki makamlarını temsil eden hiçbir güce bağlı olmaksızın çalışma vizyonudur. 1930 yılında kurulan TCMB'nin bağımsız olduğuna dair hüküm, 1970 yılında yapılan değişiklikle yasaya girmiştir.³⁹⁶

AK Parti'nin iktidar olduğu seçimleri erken seçim yapan en önemli etken, ülkede çıkan ekonomik kriz olmuştur. Çeşitli ekonomik nedenlerle gelişen krizin, şüphesiz önemli bir etkeni Merkez Bankası'dır. Bu dönemde TCMB, krizi çıkaran failer arasında gösterilmektedir. TCMB, 2001 ekonomik krizini öngördüğü zaman, bunu fırsata dönüştürmüştür. Banka, kriz öncesinde çeşitli bankalara yüksek miktarlarda dolar satışı yapmış, krizle doların yükselmesi sonucu özel bankalar zenginleşirken, TCMB yüksek oranda zarara uğramıştır. Daha sonra dönemin Merkez Bankası Başkanı Gazi Erçel istifa etmiştir.³⁹⁷ Buradan anlaşılacağı üzere AK Parti'nin ilk hükümete geldiği tarihin hemen öncesinde bağımsızlık testini kaybetmiş bir TCMB mevcuttur. Merkez Bankası sadece hükümete karşı değil, aynı zamanda uluslararası ekonomik güçlere (IMF gibi) karşı da bağımsız olmalıdır. Ayrıca TCMB, dünya üzerinde Türkiye'nin durumunu en iyi analiz eden kuruluş olmak zorundadır. Ancak bağımsızlık sorunu, yasalarda tanımlanıp tanımlanmamaktan öte, uygulamada yaşanan problemlerle ilgilidir.³⁹⁸

Birinci AK Parti hükümetinde Merkez Bankası'nın bağımsızlığına iktidar tarafından resmî bir müdahale söz konusu değildir. Banka, para politikalarını bağımsız olarak sürdürmüştür. Ancak dönemselsel olarak ön plana çıkan farklılıklar vardır. Örneğin 9 Mart 2005'te TCMB, aşırı oynaklık gerekçesiyle döviz piyasasına müdahale etmiştir. Fakat müdahale, piyasada oynaklığın yeterince düşük olduğu bir ortamda

³⁹⁵ Pamuk, *a.g.e.*, s.287.

³⁹⁶ TCMB'nin bağımsızlığı "Banka, bu Kanun ile kendisine verilen görev ve yetkileri, kendi sorumluluğu altında bağımsız olarak yerine getirir ve kullanır." ifadesiyle açıklanmıştır. Madde için bkz: 1211 Sayılı TCMB Kanunu.

³⁹⁷ TCMB'nin bağımsız hareket etmediğine dair haber için bkz: <http://www.atin.org/detail.asp?cmd=articledetail&articleid=320> (22.04.2016).

³⁹⁸ Mahfi Eğilmez, "Bağımsız Merkez Bankası", *Radikal*, 22.04.2001.

gerçekleşmiştir. Bu bakımdan TCMB, finansçılar tarafından şeffaf olmamakla eleştirilmiştir.³⁹⁹ Bu dönemde Banka, fiyat istikrarına vurgu yapıp, diğer makro-ekonomik sorunlara değinmeyerek ideolojik tutumunu, kendi sorumluluklarının önüne geçirmiştir.⁴⁰⁰ TCMB, AK Parti'nin ilk döneminde kurumsal olarak tam anlamıyla liberal değildir. Ancak AK Parti, hükümeti süresince Banka'ya siyasî müdahalelerden uzak durmuştur. Bu da, partinin ekonomik anlamda liberalliği benimsediğinin bir göstergesidir.

1.1.2.2. Birinci Hükümet Dönemi Sosyal Politikalar

AK Parti, küresel anlamda gelişmekte olan ülkelerin ekonomik durumlarının iyileştiği bir döneme rastlamakla beraber sosyal ve politik sorunların da hızla büyüdüğü bir zaman diliminde iktidar olmuştur. Yani iktidarın toplumsal çapta çözümlenmesi gereken en önemli sorunlar, yaşanmış olan ekonomik krizin ortaya çıkardığı olumsuzluklardır. Bunların çözümlenmesi sürecinde sosyal yardımların siyasî sürekliliği sağlamadaki güçlü rolü de önemsenmiştir. Sosyal politikaların öncelik ve önemi üç farklı parametre ile anlaşılabilir. Bunlardan ilki, 2001 ekonomik krizinin toplumu ilgilendiren olumsuz neticeleri karşısında duyarsız kalmanın zor olmasıdır. Bu zorluğun bir kısmı da sosyal güvenlik reformunun IMF'nin öncelikli saydığı politikalar arasında sayılmasından kaynaklanmaktadır. Son olarak ise AB uyum sürecinde gerçekleştirilmesi gereken yükümlülükler dikkate alındığında, AK Parti iktidarının sosyal politikaya bütünsel ve yurttaş temelli bir yaklaşım geliştirdiği anlaşılmaktadır. Ancak tüm yurttaşları kapsayan benzer sosyal politikaların üretildiğini söylemek zordur.

Toplumun yoksulluk ve işsizlik gibi en temel sorunlarla karşı karşıya kaldığı bir dönemde, sosyal yardımların yapılandırılarak sunulması siyaset sahnesinde devamlılık için önemli bir adım teşkil etmiştir. Sosyal yardımların en merkezî birimi olan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının (SYDV) öneminin AK Parti döneminde oldukça artması da buna dayanak sağlamıştır. Zaten partinin içerisinden geldiği gelenek ve fikrî arka plan, sosyal yardımların hızlandırılması için gerekli fikrî alt yapıya sahiptir.

AK Parti'nin ilk hükümeti döneminde geliştirilen ve ikinci hükümet döneminde daha fazla yoğunlaştırılan yoksulluk ve işsizliğe dönük yardım

³⁹⁹ Erinç Yeldan, "Merkez Bankası'nın Bağımsızlığı", *Cumhuriyet*, 16.03.2005.

⁴⁰⁰ TCMB Tarafından Yapılan Döviz Müdahalesi Konusunda Basın Duyurusu, Sayı.13, 09.03.2005.

politikaları özellikle kaymakamlıklara bağılı olarak çalışan SYDV'ler tarafından uygulanmıştır. SYDV'ler genellikle muhtaç olma durumunu göz önünde bulundurarak ihtiyaçların giderilmesine çalışmaktadır. Bunun yanında işsizlik problemini gidermek için yapılan proje destekleri ve eski adı yeşil kart olan ücretsiz tedavinin de içerisinde yer aldığı genel sağılık sigortası gelir tespiti işlemleri de vakıflarca yapılmaktadır. Sürekli bir işi ve sabit geliri olmayan; yardıma ve bakıma muhtaç olan; aylık gelirleri, geçimlerine yeterli olmayan birçok kişi ve ailelere bu vakıflar aracılığı ile sosyal yardımda bulunulmuştur. Bu politik tutumun AK Parti'nin siyaseten devamlılığı için önemli bir rol oynadığı ve sürekliliğı halinde pozitif siyasi getirileri olduğu da bir gerçektir. Ancak her ne amaç ya da hedefle olursa olsun sosyal anlamda belirli mesafelerin kat edildiğı ve muhtaçların ihtiyaçlarının karşılandığı da göz ardı edilmemelidir.

Tablo.4 2003-2007 yılları arasında iktidarın SYDV'ler aracılığıyla sağladığı yakacak yardımı.⁴⁰¹

YIL	AİLE	KÖMÜR (TON)
2003	1.096.488	649.818
2004	1.610.170	1.052.379
2005	1.831.234	1.329.676
2006	1.797.083	1.363.288
2007	1.894.555	1.434.163

Tablo.4'te görüldüğü üzere SYDV'ler aracılığıyla yapılan kömür yardımı 2003'ten 2007'ye kadar düzenli bir artış göstermiştir. Aynı şekilde yardımların ulaştırıldığı aile sayısı da -2006 yılı hariç- düzenli olarak artmıştır. Yine Tablo.4'e göre 2007 yılında yapılan toplam kömür yardımı, 2003 yılının iki katından daha fazladır. Bu durum da AK Parti'nin sosyal yardımlaşma konusuna verdiği önemi göstermektedir.

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının yaptığı yardımların en önemlileri; gıda, yakacak, eğitim ve nakit yardımlarıdır.⁴⁰² Bu yardımları genel

⁴⁰¹ Kaynak: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü.

⁴⁰² T.C. Konak Kaymakamlığı, Sosyal Yardımlaşma Ve Dayanışma Vakfı Başkanlığı, Hizmet Standartları Tablosu'ndan alınmıştır. Bu yardımların yanında "Barınma Yardımları (Kira), Sosyal Destek Yardımları (Bir Defaya Mahsus Para / Periyodik Nakit), Şartlı Sağılık Yardımı (Şnt), Özürlü İhtiyaç Yardımları, Afet Destekleri (Deprem, Yangın, Sel Vb.), Terör Zarar Yardımı, Proje

olarak değerlendirdiğimizde toplum içerisinde belirli bir gelir düzeyinin üzerine çıkamayan vatandaşların devletin yardımları aracılığı ile desteklenmesi söz konusudur.

Klasik liberal doktrinin fikir babalarından olan Adam Smith'in doğal özgürlük sistemine göre bu yardım anlayışı doğal eşitliğe aykırıdır. Smith, eşitliklerin doğal sürecin işleyişi içerisinde gerçekleşebileceğini ve kişinin bir başkasının ekonomik durumuna müdahale etmesinin doğru olmadığını belirtir. Bireyin önemine vurgu yapan bir anlayışta yer alan bu karşıt görüş, Smith'in sosyal ve ekonomik eşitlik arayışında olmayışı ile açıklanabilir. Sosyal liberalizmin bireye bakışında genel görüş, klasik liberalizmin negatif özgürlüğünü reddeden pozitif özgürlük şeklinindedir. Pozitif zgrlk, yönetim organlarının, vatandaşlara edinmek istedikleri sosyal statüye sahip olmasında yardımcı olmasına olumlu yaklaşmaktadır. Bu noktada AK Parti'nin yardım kuruluşları çerçevesinde yapılanması sosyal liberalizm ile örtüşen bir durumdur. Sosyal liberalizm bireyin ve toplumun hayatında devletin daha fazla müdahalesini kabul etmektedir. Bu nedenle SYDV'ler aracılığı ile yapılan ayn-nakdî yardımların tamamı AK Parti'nin sosyal liberalizme yaklaştığını göstermektedir. Aynı şekilde AK Parti'nin yardım merkezli sosyal politikaları, klsik liberal çizgiden uzaklaştığını gösterir.

AK Parti'nin sosyal hedefleri ve vaatleri arasında yer alan gelir dağılımındaki adaletsizliği azaltma politikası tam olarak işletilememiştir. Nüfusun en zengin % 20'sinin payının en fakir % 20'sine oranını temsil eden gini katsayısı⁴⁰³ 2002'de 0,44 iken,⁴⁰⁴ 2003'de 0,42'ye, 2004'de 0,40'a ve 2005'te 0,38'e düşürülerek, gelir eşitlisizliğinin düzenlenmesinde ciddi bir mesafenin alındığını göstermiştir. Ancak 2006 yılında tekrar 0,43'e çıkan ve 2007'de de 0,41'e ancak düşen katsayı, AK Parti'nin birinci hükümetinin yalnız ilk üç yılında gelir dağılımı konusunda etkin bir politika izlendiği izlenimini vermektedir.⁴⁰⁵ Bu üç yıl içerisinde etkin bir politika

---

Destekleri (Gelir Getirici Projeler), Proje Destekleri (Geçici İstihdam Projeleri, İstihdam Eğitim Projeleri, Sosyal Hizmet Projeleri) 65 Yaş Ve zrl Maaşı gibi yardımlar da yapılmaktadır. http://www.konak.gov.tr/default_B1.aspx?content=1008 (16.01.2014).

⁴⁰³ Gini katsayısı 0 ile 1 arasında değerler alan, 0'ın mutlak eşitliği, 1'inse mutlak eşitlisizliği ifade ettiği bir terimdir.

⁴⁰⁴ TK, Basın Bildirisi, No.207, 25 Aralık 2006.

⁴⁰⁵ Mahfi Eğilmez, "Gelir Dağılımında Düzelme Yok", internet yazısı, 18 Eylül 2012. <http://www.mahfiegilmez.com/2012/09/gelir-dagilmnda-duzelme-yok.html> (05.12.2015).

izlenmiş olsa da devam eden yıllarda sürdürülebilirliğin sağlanamaması, AB standartlarının altında kalındığını göstermektedir.⁴⁰⁶

AK Parti'nin sosyal politikaları arasında en çok önemsendiği sektörlerden birisi sağlık sektörüdür. 2002 yılında kamunun toplam sağlık harcaması 9.9 milyar TL iken bu durum 2007'ye gelindiğinde 26.7 milyar TL'ye ulaşmıştır.⁴⁰⁷ 2002'de Sağlık Bakanlığı bünyesindeki devlet hastanesi sayısı 774, üniversite hastanesi sayısı 50 iken 2007'ye gelindiğinde bu sayılar sırasıyla 848 ve 56'ya yükselmiştir.⁴⁰⁸

Uluslararası bir döviz teorisi olan satın alma gücü paritesi (SAGP) teorisi (*purchasing power parity theory*), mal ve hizmetlerin ülkeler bazında fiyatlandırma farkını kaldırarak, para birimlerinin satın alma gücünü eşitleyen sistemi tanımlar.⁴⁰⁹ Satın alma gücü oranının gelire uygulanmasıyla da SAGP'a göre gelir durumu belirlenmektedir. Bu durum da SGAP-GSYH olarak ifade edilir. Türkiye, 2001 yılında 494.410 milyon dolarla dünya sıralamasında 16. sıradayken, 2007'ye gelindiğinde SGAP-GSYH hesaplamasında 888.785 milyon dolarla 15. sıraya yükselmiştir.⁴¹⁰ Buradan da anlaşılacağı üzere SGAP hemen hemen iki katına çıksa da, uluslararası dünya sıralamasında ancak bir basamak ilerleme kaydedilebilmiştir. Yine de ekonomik olarak gelişmenin bir boyutunu teşkil eden bu durum birinci AK Parti hükümetince yönetilen malî politikaların bir neticesi olmuştur.

AK Parti'nin ilk döneminde çocuk yaşta çalıştırma -çocuk işçiliği- ile ilgili mücadele için sürdürülen gayretler devam etmiştir. Çocuk işçiliği konusundaki bir araştırma çocuk işçilerin tüm işçiler içinde genel oranının 1999 yılında % 10,3 iken, 2006 yılında % 5,9'a düştüğünü göstermiştir.⁴¹¹ Ancak halen mevsimlik tarım işlerinde ve sokaklarda çocuk çalıştırılması yaygın durumdadır. İş Kanunu'nun kendisinde ve uygulanmasında bir takım eksiklikler devam etmektedir ve çocuk işçiliği konusunun üstesinden gelmek için tahsis edilen millî kaynaklar yeterli olmamıştır.⁴¹²

Avrupa Birliği ile yapılan toplantılar ve sözleşmeler kapsamında birinci hükümet dönemini tamamlayan AK Parti'nin sosyal politika alanındaki durumunda

⁴⁰⁶ <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm> (19.06.2014).

⁴⁰⁷ Belirtilen miktarlar sadece tedavi ve ilaç harcamalarına ait değerlerdir. *T.C. Sağlık Bakanlığı*, Sağlık İstatistikleri Yıllığı, 2013.

⁴⁰⁸ *T.C. Sağlık Bakanlığı*, Sağlık İstatistikleri Yıllığı, 2008.

⁴⁰⁹ Karl E. Case and Ray C. Fair, *Principles of Macroeconomics*, Pearson Publishing, New Jersey, 2014, s.262.

⁴¹⁰ <http://www.hurriyet.com.tr/turk-ekonomisinin-yeri-siralamada-cok-degismiyor-17846827> (13.02.2016).

⁴¹¹ *T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı*, Türkiye Düzenli İlerleme Raporu, 2007, s.17.

⁴¹² *T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı*, Yıllık Faaliyet Raporu, 2007, s.31.

bazı eksiklikler göze çarpmaktadır. Tam sendikal hakların tesisi, kayıt dışı istihdamın önlenmesi, kayıt dışı işçiliğinin azaltılması, cinsiyet eşitliği gibi siyasalarda ciddi ilerlemeler kaydedilse de bir takım eksiklikler devam etmiştir. İşsizlik bu dönem içerisinde iki haneliden tek haneli rakamlara indirilememiş,⁴¹³ 2002’de %52 olan kayıt dışı istihdam,⁴¹⁴ en düşük seviyesine 2007’de ulaşarak % 45’e ancak çekilebilmiştir.⁴¹⁵

Birinci AK Parti Hükümeti döneminde yapılmış olan ve halen yapılmaya devam edilen ve sosyal yardım kuruluşlarınca topluma ulaştırılan sosyal yardımların; partinin seçim beyannamesi, parti programı ve hükümet programında da ifade edildiği gibi özgürlüğe müdahale edilmeden eşitliğin sağlanmasına yardımcı oldukları söylenebilir.⁴¹⁶ Bu bakımdan AK Parti sosyal liberal çizgiye yaklaşmıştır. Muhafazakâr demokrat kimliği gereğince AK Parti sosyal tutumlarını, muhafaza edici bir devlet kontrolünden yana sergilemiştir. Aynı zamanda içerisinden geldiği İslam geleneğinin yardım etme duygularıyla hareket eden parti, başta vakıflar olmak üzere çeşitli yollardan bireylere yardım eli uzatan devlet yapısına kavuşmuştur. AK Parti sosyal politikalarını tek tek değerlendirmenin ötesinde genel bir değerlendirmeye tabi tutulacak olursa, sosyal siyasaların sosyal liberal çizgiye yaklaştığı söylenebilir. Çünkü bu anlayış bireylerin ve toplumun daha iyi şartlarda yaşayabilmesi için devlet yardımını meşru görmektedir.

1.1.2.3. Birinci Hükümet Dönemi Demokrasi, Hukuk ve İnsan Hakları

Siyaset biliminin temel yapı taşlarından olan iktidar ilişkileri düzleminde mutlak surette meşruiyete atıflar yapılmıştır. Meşruiyet bahsi olmadan iktidar ve yönetim olgularının bilimsel incelemelerini yapmak doğru kabul edilmemiştir. Çünkü meşruiyet, siyasal iktidarın nedenini belirleyen bir üst anlamlandırmadır. Meşruiyet, siyasal iktidarın varlık dayanağı ve devamlılığının tek güvencesidir. Bununla birlikte siyasal iktidar toplumsal rızanın siyasî bir neticesine dönüşmedikçe zoru, zorunluluğu ve

⁴¹³ Bu durum genç işsiz nüfusta %20 bandında seyretmiştir.

⁴¹⁴ Erhan Demircan, “İstihdam Ve İşgücü Piyasası Raporu”, *Karacadağ Kalkınma Ajansı*, 2012, s.12.

⁴¹⁵ ÇSGB, Çalışma Hayat İstatistikleri, 2009, s.15.

⁴¹⁶ Çaha, *Dört Akım Dört Siyaset*, s.51.

zorbalığı temsil etmektedir. Bu yüzden tüm siyasal iktidarların temel problemi, bireysel onama ve toplumsal rıza arayışıdır.⁴¹⁷

1990'lardan önce AB ve Türkiye'de insan hakları pek de önemsenmeyen bir yere sahiptir. Fakat 1990'larda AB, insan hakları meselesinin takibinde öne çıkmıştır. Bunun birkaç nedeni olmakla birlikte en önemli sebebi Soğuk Savaş'ın bitmiş olmasıdır. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin parçalanması ile çift merkezli dünya sistemi değişmiş ve insan hakları konusu uluslararası düzeyde çok daha fazla önemsenmeye başlanmıştır. AB ve Batı devletleri bu dönem sonrasında insan haklarına saygı konusunu dış politikanın merkezine oturtmuşlardır. 1990'ların sonuna doğru AB ile gelişen ilişkiler bağlamında Türkiye de dolaylı yoldan bu süreç içerisine girmiştir.⁴¹⁸ AK Parti'nin tek başına iktidarına kadar çeşitli koalisyon hükümetlerinin kurulması ve mecliste yasa çıkarabilecek birliğin kurulamaması, TBMM'nin insan hakları konusunda gelişimini yavaşlatan bir etken olmuştur. Ancak bunun yanında AB ile entegrasyon sürecinin kritik bir bölümünü teşkil eden koalisyon hükümeti döneminde, anayasadaki bir takım maddelerde değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklikler çerçevesinde temel hak ve özgürlükler, ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü genişletilmiş, dernek ve vakıflara tanınan haklar arttırılmıştır. Bu bakımdan söz konusu dönem (AK Parti'nin ilk dönemi), AB çıpasının kazandırdığı bir ivmeyle, demokratikleşme ve insan hakları bakımından bazı ilerlemelerin kaydedildiği de bir dönemdir.

AK Parti'nin birinci hükümeti döneminde hukukun üstünlüğü ve demokrasi konusunda yapılan reformlara geçmeden önce Tayyip Erdoğan'ın 1998 yılında okuduğu bir şiirden dolayı, halkı kin ve düşmanlığa tahrik ettiği iddiasıyla hapis cezasına mahkûm edildiği hatırlanmalıdır. Dolayısıyla Erdoğan 2002 seçimlerinde milletvekili adayı olamamıştır. Anayasanın 76. maddesinde yer alan milletvekili olmayı engelleyen şartlardan “ideolojik ve anarşik eylemlere katılma ve bu gibi eylemlere tahrik ve teşvik suçlarından biriyle hüküm giymiş olanlar” ifadesi, 27 Aralık 2002'de kabul edilen anayasa değişikliği ile “terör eylemleri” olarak değiştirilmiştir. Böylece aşırı derecede müphem ve geniş bir kullanım yerine daha somut ve hukuken sınırları belirli olan bir ifade kabul edilmiştir. Dönemin ana muhalefet partisi CHP tarafından da desteklenen bu

---

⁴¹⁷ Halis Çetin, “Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşruiyeti-Meşruiyetin İktidarı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 58/3, 2003, s.62.

⁴¹⁸ M. İlker Haktankaçmaz, “İnsan Haklarının Korunması Avrupa Birliği İçin Gerçekten Önemli mi?”, *İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt.28, 2010, s.2.

kanun değişikliği, Tayyip Erdoğan'a bir ara seçimde milletvekili seçilme yolunu açmış ve başbakanlığı üstlenmesine vesile olmuştur.⁴¹⁹

AK Parti, tıpkı diğer konu başlıklarında olduğu gibi demokrasi konusuna da hükümet ve parti programlarında sıkça yer vermiştir. Hükümet programında yer alan; “Yeni Anayasamız, güçlü bir toplumsal meşruiyete sahip, başta Avrupa Birliği olmak üzere, uluslararası normlara uygun, bireyin hak ve özgürlüklerini üstün tutan, çoğulcu ve katılımcı demokrasiyi esas alan, demokratik hukuk devleti anlayışını taşıyacaktır. [...] Bize göre, katılımcı demokrasiye yoksun siyasal davranışlar, devletin sahip olduğu denetim gücüyle ara kurumlarda geniş tahribat meydana getirmiş ve özgürlüğü büyük ölçüde kullanılamaz hale getirmiştir.”⁴²⁰ gibi ifadeler özgürlüğe verilen önemin yanında demokratik değerlere de ne denli önem atfedildiğini göstermektedir. Aynı programda;

“Bize göre, sınırlandırılmayan, keyfiliğe ve hukuksuzluğa olanak sağlayan, katılımı ve temsili önemsemeyen, bireysel ve kolektif hak ve özgürlükleri hiçe sayan totaliter ve otoriter anlayışlar, sivil ve demokratik siyasetin en büyük düşmanlarıdır. [...] İktidarımız süresince tüm çalışmalarımız, ülkemiz hukukunu evrensel hukuk ilkelerine uygun hale getirmek, temel hak ve özgürlükler rejimini evrensel standartlara çıkarmak, ülkemizi gerçek anlamda bir hukuk devleti yapmak, hukukun üstünlüğünü hâkim kılmak ve uluslararası camiada saygın bir yer kazandırmak olacaktır. [...] Amacımız, şiddet, baskı ve suçtan arınmış, özgürlüklerin nimetlerinden yararlanan ve korkunun olmadığı bir barış toplumu haline gelmektir.”⁴²¹

ifadeleri yer almıştır. Bunun yanında parti programında daha yoğun bir demokrasi ve hukukun üstünlüğü vurgusu görülmektedir. Sadece belirli bir döneme ait olmayan ve sürekli olarak partinin benimsediği fikir ve değerleri belirten parti programında yer alan şu ifadeler, AK Parti'nin demokrasi haritası hakkında önemli ipuçları vermektedir:

“Demokrasinin hukuk yoluyla varlık kazandığı demokratik hukuk devletinde; hukukun evrensel ilkelerine saygı, hak arama yollarının açık tutulması, kanun önünde eşitlik, bireysel hak ve özgürlüklerin korunması, devletin hukuka bağlılığının güvence altına alınması temel değerlerdir. Bu değerlerin hayata geçirilmesi anayasa, yasalar ve bağımsız bir yargı ile mümkündür. [...] Partimize göre, demokratik bir düzende yurttaşların uymak zorunda oldukları kurallar kendileri tarafından oluşturulur. Bu nedenle demokrasi, hukuk kurallarının yurttaşların rızasıyla olduğu bir yönetim biçimidir. Bir demokraside nihai karar ve icra yetkisi, seçimle oluşturulan organ ve kurumlardadır. Kamusal yaşamı ilgilendiren temel kararlar seçilmişler tarafından alınır. Demokraside egemenlik halka aittir ve bu özellik, demokratik rejimi diğer tüm rejimlerden ayıran temel

⁴¹⁹ Özbudun ve Hale, *a.g.e.*, s.105.

⁴²⁰ TBMM, 59. Hükümet Programı, 2003.

⁴²¹ TBMM, 59. Hükümet Programı, 2003.

niteliklidir.[...] Demokraside egemenlik halka aittir ve bu özellik, demokratik rejimi diğer tüm rejimlerden ayıran temel niteliklerdir. [...] Demokrasi hoşgörüye dayanan bir sistemdir. Demokrasilerde vatandaşlardan bir kısmının daha üstün hak ve özgürlüklerden ya da ayrıcalıklardan yararlanması mümkün değildir. Demokrasilerde vatandaşlar, yasaların eşit koruyuculuğu altında özgürce yaşarlar. [...] Çağdaş demokrasinin en çok önemsenen niteliklerinden biri çoğunluğun hiçbir şart altında temel hak ve hürriyetleri tartışma konusu yapmaması ve azınlıkta bulunanların hak ve özgürlüklerine saygılı olmasıdır. Azınlıkta kalan görüşlerin ve muhalefet hakkının anayasa ile güvence altına alınması demokrasinin çoğulcu niteliğini pekiştiren bir unsur olarak kabul edilmektedir. [...] Katılımcı ve temsil gücü yüksek bir demokrasinin temelinde yerel yönetimler yatar. Vatandaşlarla yönetim arasında günlük hayattaki bağı kuracak olan yerel yönetimlerin güçlendirilmesi için gerekli tüm anayasal ve yasal düzenlemeleri gerçekleştirecek ve işlevsel yeni yerel yönetim birimleri oluşturacaktır. Demokrasilerin temel niteliklerinden biri olan toplantı ve gösteri özgürlüğünün daha etkili kullanılabilmesi için gerekli hukuki düzenlemeleri gerçekleştirecektir.”⁴²²

AK Parti'nin hükümet ve parti programında yer alan demokratikleşme ilkeleri ve çabaları, çeşitli belgeler ve raporlardan yararlanarak değerlendirilecektir. Bununla ilgili Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı'nın çıkarmış olduğu *Sessiz Devrim* adlı kitap ve Avrupa Birliği Bakanlığı'nın 1998 yılından itibaren AB üyelik sürecinde ülkenin iç ve dış durumunun izlenmesi adına hazırlamış olduğu Türkiye İlerleme Raporları konu ile ilgili fikir vermesi açısından önemlidir. Bunlardan 2003 yılına ait raporda yer alan “Hükümet, uyum paketleri dışında TBMM, 143 yeni kanun kabul etmiş ve aralarında Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin, Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşme'nin ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Ek 6 No.lu Protokol'ün de bulunduğu çeşitli uluslararası sözleşmeleri ve Avrupa sözleşmelerini onaylamıştır.”⁴²³ ifadesi, siyasî ortamda demokratikleşme adına ciddi bir güven hissi vermektedir. AB standartlarına yaklaşmanın eşitlik ve demokratik değerler adına taşıdığı öneme binaen, 15 Nisan 2003 tarihinde Avrupa Birliği Uyum Komisyonu adını taşıyan AB ile entegrasyona yönelik bir meclis komisyonunun kurulması da bu konudaki kararlılığın bir göstergesidir.

Bunun yanında raporda “Siyasî Partiler Kanunu, Seçim Kanunu, Ceza Kanunu başta olmak üzere köklü siyasî reformlar niyeti ortaya konmuştur.” ve “AB'ye katılım amacı hükümetin temel öncelikleri arasındadır.” ifadeleri yer almıştır. Bu ifadelere göre, AB odaklı ve reformist bir hükümet yapısından söz edilebilir. Raporda Kopenhag siyasî kriterlerini yerine getirme kararlılığı tekrarlanmıştır. Reformların etkili olup olmadığını

⁴²² AK Parti, Parti Programı.

⁴²³ T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, “Türkiye Düzenli İlerleme Raporu”, 2003, s.13.

takip etmek amacıyla Eylül ayında bir Reform İzleme Grubu kurulmuştur. Hükümet Ocak 2003'te kamu yönetiminin işleyişinin etkinleştirilmesi, kamu hizmetlerinde insan kaynaklarının şeffaf hale getirilmesi ve yolsuzluklarla mücadelenin güçlendirilmesine yönelik Eylem Planı hazırlamıştır. Bu planda öngörülen tedbirlerden biri bakanlıkların sayısının 36'dan 23'e indirilmesi olmuştur.⁴²⁴ 2007 yılına gelindiğinde birinci hükümet dönemi 23 adet bakanlıkla sonuçlandırılmış ve bu konudaki hedef yerine getirilmiştir.⁴²⁵ Bu noktada devletin küçültülmesi bakımından liberal bir politika izlenmiştir.

2001 ve 2004 yılları arasındaki önemli anayasa değişikliklerine ilave olarak, Şubat 2002-Temmuz 2004 tarihleri arasında dokuz adet uyum paketi kabul edilmiştir. Bu değişikliklere paket adının verilmesinin sebebi, her birinin çok sayıda kanun değişikliği öngörüyor olmasındandır. Paketlerden üçü AK Parti öncesi koalisyon döneminde (2002 senesi Kasım ayına kadar olan dönemde), altısı ise AK Parti iktidarı tarafından kabul edilmiştir.⁴²⁶ Yeni hükümetin kurulmasından on iki gün sonra 30 Kasım 2002'de 1987'den itibaren devam eden ve 46 kez uzatılan olağanüstü hal uygulamasına son verilmiştir. 2003'te derneklerin faaliyet alanı genişletilmiş, işkence ve kötü muameleye verilen ceza kapsamı artarken para cezasına çevrilmesi önlenmiştir. Aynı yıl siyasi partilerin kapatılmasını zorlaştıran, dernek yapısında düzenlemeler öngören, farklı dil ve lehçelerde yayına izin veren, farklı inançlara ait ibadethanelerin genişletilmesini sağlayan, vakıfların mülk edinmesini kolaylaştıran nitelikte kanunlar çıkarılmıştır. Yukarıda zikredilen Reform İzleme Grubu bu yıl içerisinde oluşturulmuş ve ölüm cezası da 2003'ün Kasım ayında kaldırılmıştır.⁴²⁷

2003'ün son dönemlerinde ve 2004 senesi içerisinde değiştirilmiş olan kanunlar ve uyum paketleri içerisinde kritik önemi haiz olanlar vardır.⁴²⁸ 2003'te fiilen kaldırılan ölüm cezası, 2004'te mevzuattan tamamen çıkarılmıştır. 2004'ün başından itibaren Avrupa Konseyi bünyesinde yer alan Türkiye, bu dönemde Yolsuzluğa Karşı Devletler Grubu'na (GRECO) üye olmuştur. Buna bağlı olarak Konsey tarafından hazırlanan

⁴²⁴ T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, "Türkiye Düzenli İlerleme Raporu", 2003, ss.14-15.

⁴²⁵ TBMM, Erdoğan Hükümeti Bakanlar Kurulu 14.03.2003-29.08.2007.

⁴²⁶ Özbudun ve Hale, *a.g.e.*, ss.107-108.

⁴²⁷ *Sessiz Devrim Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri 2002-2012*, T.C. Başbakanlık Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı Yayınları, Sayı.4, Ankara, 2013, ss.171-185.

⁴²⁸ Bilgi Edinme Kanunu (9 Ekim 2003), Kamu Mali İdaresi ve Denetime İlişkin Kanun (10 Aralık 2003), Çocuk Mahkemelerinin Kurulması, Görevleri ve Yargılama Usullerine İlişkin Kanun (7 Ocak 2004), Sosyal Sigortalar Kurumu Kanunu (Haziran 2004), Yeni Dernekler Kanunu (Temmuz 2004), Kamu Yönetimi Reformu Paketi (Temmuz 2004), Terör Eylemlerinin Neden Olduğu Zararların Tazmin Edilmesine İlişkin Kanun (Temmuz 2004), yeni TCK (Eylül 2004) ve İstinaf Mahkemelerini Kuran Kanun (Eylül 2004). Bkz: T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, Türkiye Düzenli İlerleme Raporu, 2004, s.15.

“Yolsuzluğa Karşı Ceza Hukuku Sözleşmesi” de onaylanmıştır. 2004 anayasa değişiklikleri içerisinde yer alan başka bir önemli reform da Devlet Güvenlik Mahkemelerinin (DGM) kaldırılmasıdır. İlk defa 1973’te kurulmuş olan ve 1982 senesinde anayasada yer edinen bu mahkemeler, devletin güvenliğine zarar veren suçlara bakmakla görevlendirilmiştir. DGM’lerde sivil ve askerî hâkim ve savcılar görevlendirilmiştir ancak sivil muadilleri ile aynı özlük hakları ve teminatlara sahip olmadıkları gerekçesi ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi burada görülen davalara ilişkin, Türkiye’nin sözleşmenin 6. maddesinin ihlal edildiğine dair uyarılarda bulunmuştur. 1999 senesinde anayasanın 143. maddesi değiştirilerek askerî hâkim ve savcılar bu mahkemelerden çıkarılmıştır. DGM’ler daha sonra 2004’teki anayasa değişikliğiyle tamamen kaldırılmıştır.⁴²⁹

DGM’lerin kuruluş dönemine ve işleyiş biçimine bakılacak olursa bu mahkemeler, anayasal bürokrasiyle ilişkilendirilebilir. Zira kaldırılması talepleri de DGM’lerde alınan kararların, yargılama ve kovuşturma süreçlerindeki yetkilerin aşılması gibi sebeplerden kaynaklanmıştır.⁴³⁰ Ancak DGM’lerin ismini mevzuattan çıkararak düzenleme, daha sonra aynı vazifeyi gören Özel Yetkili Mahkemeler’in kurulmasına engel olmamıştır. Dolayısıyla burada anayasal bürokrasinin ortadan kaldırılmasından çok, el değiştirmesi veya devri söz konusudur.⁴³¹ Bu bakımdan AK Parti’nin bu yargısal reformunda liberallikten uzak olduğu söylenebilir.

AK Parti’nin reformist yapısının en önemli göstergelerinden biri, 2003 Ekim ile 2004 Temmuz arasında, TBMM’nin, toplam 261 yeni kanun kabul etmesi olmuştur. Bu kanunlar çeşitli konularda kabul edilmiş olup; yerel yönetimler, dış politika, ve silahlı kuvvetlerle ilgili olanları ağırlıktadır.⁴³² Bu sürecin merkezini Meclis Komisyonları oluşturmuştur.⁴³³

2003’ün Ekim ayında tasarı olarak sunulan ve kanunlaşamayan Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı (KYTK), liberalizmin kritik kurumlarından olan adem-i merkeziyetçiliği düzenlemiştir. Tasarıda yerel yönetimlere dair değerlendirmeler

---

⁴²⁹ Özbudun ve Hale, *a.g.e.*, ss.106-107.

⁴³⁰ Neşe Düzel, “Bu, Adaletin Çöküşüdür”, *Radikal*, 21.05.2001.

⁴³¹ Özel Yetkili Mahkemeler 2012 senesinde uygulamaya girmiştir. DGM’lerin anayasal bürokrasiyi uyguladıkları gerekçesiyle kapatılması, devam eden yıllarda ÖYM’lerin açılmasıyla sonuçlanmıştır. Sedat Ergin, “Yargı Reformu (2): DGM’lerden ÖYM’lere, ÖYM’lerden TMM’lere”, *Radikal*, 05.07.2012.

⁴³² Sözü edilen dönemde aylara göre çıkarılan kanunların listesi için:

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_gd.sorgu_baslangic (02.11.2015).

⁴³³ *T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, Türkiye Düzenli İlerleme Raporu, 2005*, ss.11-12.

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na bağlanmış ve bu minvalde yerel yönetimlerin özerkliğine ve demokratikleşmesine vurgu yapılmıştır.

2003 yılında AK Parti tarafından yönetimde reform çalışmaları gündeme getirilmiş ve Kamu Yönetimi Temel Kanunu (KYTK) Tasarısı'nda çerçevesi çizilmiş olan bir yönetim modeli hedeflenmiştir. Bu tasarı, Güler'e göre siyasal ve yönetsel liberalizasyon politikalarını içermektedir.⁴³⁴ AK Parti tarafından hazırlanan Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma projesinin ana teması, zihniyet değişimi olmuştur. Bu reformun da idarî yönünü KYTK tasarısı oluşturmuştur. Tasarı, merkezî ve yerel yönetimlerde uzun vadede iyi yönetişime ulaşmayı öngörmüştür. Tasarıda; tek taraflı, tek merkezli, tepkisel, geçmişe dönük bir yönetim yerine; çok yönlü, interaktif, gelecek odaklı ve sorunları önceden tespit etmeye yönelik bir yönetim anlayışı benimsenmiştir. AK Parti'nin devam eden yıllarda idare ile ilgili kanunların büyük bir kısmı bu tasarıda belirlenen esaslara göre düzenlenmiş veya çıkarılmıştır.⁴³⁵

KYTK tasarısının 6-11. maddelerinde merkez ve yerel yönetimlerin görev, yetki ve sorumlulukları, malî kaynakları ve aralarındaki ilişkiler ele alınmıştır. Bunun dışında danışma birimleri ve yardımcı hizmet birimlerinin görev ve yetkileri de maddeler halinde sayılmıştır. Bununla birlikte, kamu yönetiminde denetim olgusu ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir. Tasarı, genel anlamda devletin idarî kurum ve kuruluşların yetki alanlarını, sorumluluklarını, ilişkilerini ve iç düzenini tanzim etmiştir. KYTK'de düzenlenen yerel yönetim reformu, belediyeler ve il özel idarelerinin, yerel sorunlara daha etkin çözümler üretmesini öngörmüştür. Tasarının farklı bir önerisi, taşrada altı adet bakanlığın örgütlenmesidir. Bu yerel bakanlıkların, kaymakam ve valilere bağlı çalışması öngörülmüştür. KYTK tasarısı hayata geçirilmiş olsaydı, yerel yönetimlerin yapısal gelişimi sağlanmış olacaktı. Ancak KYTK'nın tasarı olarak kalması, merkezî idarenin yapılandırılmamasını ve bu da yönetsel sorunları beraberinde getirmiştir. Bu sorunlardan önemli bir tanesi, yetki sahibi kılınmış yerel yönetimlerle, yetkileri sınırlanmamış ve düzenlenmemiş merkezî idarenin yaşadığı çatışmadır. Bunun nedeni de siyasî ve bürokratik grupların merkezîleşmeden yana sergiledikleri tavrın baskın olması ve neticenin buna göre şekillenmesidir.

KYTK'de ele alınan yerel yönetim anlayışı, liberal devletin kurumsal yapısında bulunan idarî adem-i merkezîyetçilikle hemen hemen örtüşmektedir. Merkezî ve mahallî

⁴³⁴ Birgül Ayman Güler, "Kamu Yönetimi Reformu İncelemeleri: Mülkiye'den Perspektifler", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Tartışma Metinleri, Kasım, 2003, s.1.

⁴³⁵ KYTK tasarısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Ömer Dinçer, *Türkiye'de Değişim Yapmak Neden Bu Kadar Zor?*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015, s.240.

idarelerin sorumlulukları ve sınırlarının belirlenmiş olması, yönetimde etkinliği sağlarken, çatışma ortamını da ortadan kaldırmaktadır. Bunun yanında merkezi yönetimin getirdiği hantallık, tek yönlülük, bürokratik güçler karşısında etkisizlik; idarî adem-i merkeziyetçiliğin işlerlik kazanmasıyla önemli ölçüde azalacaktır. Belirli konularda merkeze gelen gayri-resmî talepler, yetkinin tamamen yerel yönetimlerde olduğu zamanlarda karşılıksız kalacak ve hakkaniyetli bir sistemin inşası kolaylaşacaktır. Bu da eşitlik, özgürlük, bireycilik gibi en temel liberal ilkelerin daha kolay uygulanmasını sağlayacaktır. Bu bakımdan KYTK, liberal demokrasinin bir kurumu olan idarî adem-i merkeziyetçiliğin projesi olması yönüyle, liberal bir nitelik taşımaktadır. Tasarı, Türkiye demokrasisine katkı sağlar niteliktedir.

2005'te hukukî zeminde orantısız güç kullanımı cezası ağırlaştırılmış, gözaltı koşulları iyileştirilmiş, çocuk koruma kanunu kabul edilmiş ve insan haklarına ilişkin evrensel sözleşmeler imzalanmıştır. 2005 yılına ait ilerleme raporunda ifade edildiğine göre parlamentonun olağan yasama çalışmaları istikametinde Ekim 2004 - Haziran 2005 arasında, toplam 166 yeni kanun kabul edilmiştir. Bu kanunların önemli olanları: “Dernekler Kanunu” (23 Kasım 2004), “Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun” (29 Aralık 2004), ve “Adli Sicil Kanunu” (25 Mayıs 2005)’dur.⁴³⁶

2006 yılında yasal düzenlemeler önemli ölçüde düşüş göstermiştir.⁴³⁷ Bunun nedeni çoğunlukla AB ile ilişkilerin zayıflamasına bağlanmaktadır. Bu zayıflama, 2007 ve 2008’de AB üyesi bazı ülkelerin Türkiye’nin üyeliği konusunda negatif beyanda bulunmalarıyla hız kazanmıştır. Bununla birlikte üyelik şartlarının bir kısmının Türkiye tarafından yerine getirilememesi, siyasî reformların ve yargı sisteminin yavaşlaması ve limanların Rumlara açılmaması gibi eksiklikler de ilişkilerin zayıflamasında etkili olmuştur.⁴³⁸

⁴³⁶ Ayrıca diğer önemli kanunlar, “Adli Yargı İlk Derece Mahkemeleri ile İstinaf Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yetkileri Hakkında Kanun” (26 Eylül 2004), “Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun” (Ekim 2004), “Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ve “Kabahatler Kanunu” (31 Mart 2005), “Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu’nun Yürürlük ve Uygulama Şekli Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ve “Türk Ceza Kanunu’nun Yürürlük ve Uygulama Şekli Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” (18 Mayıs 2005), “Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” şeklindedir. *T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı*, Türkiye Düzenli İlerleme Raporu, 2005, ss.11-12.

⁴³⁷ 2006’daki yasal gelişmelerden öne çıkanları, BM Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi’nin onaylanması ve AIHS’ye her koşulda ölüm cezasının kaldırılmasını öngören Ek 13 No.lu ve hukuk sisteminin düzenlenmesini öngören Ek 14 No.lu Protokollerin onaylanması olmuştur. *Sessiz Devrim*, s.204.

⁴³⁸ Örneğin Cüneyt Ülsever AK Parti’nin 2004 seçimleri sonrası AB sürecinden soğuduğunu ve Millî Görüş’ü kastederek aslına rücu etmeye başladığını ifade eder (Cüneyt Ülsever, “Bir AKP Analizi (I)”, *Hürriyet*, (21.05.2007). Ülsever bu yazı dizisinin üçüncüsünde AK Parti’nin tabandan etkilendiğinden ve Millî Görüş’ün AK Parti’nin taban örgütünü ele geçirdiğinden bahsetmiştir. AK Parti’nin AB’ye

2002-2007 döneminde anayasa ve ceza yasalarında yapılan değişiklikleri, devam eden yıllarda gelen reformlar takip etmiş, insan hakları ve hukukî ilkelerin benimsenmesi kolaylaşmıştır. AB ile yürütülen hukuki süreç içerisinde azınlık hakları, mülteci hakları, ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü gibi önemli başlıklarda iyileştirmeler yapılmıştır. Ayrıca birinci hükümet döneminde bürokratik güçlerin yönetime etkisi zayıflamış, AB reformlarıyla birlikte hukukun üstünlüğü ön plana çıkarılmıştır.⁴³⁹ Hukuksal düzenlemeleri bahsedilen şekilde yapılan yasalar, hukukî sistemin eksikleri tamamlanamadığı için tam olarak işletilememiştir. Şimdi kısaca bu düzenlemelerin pratiğe yansıtılması üzerinden analizi yapılacaktır.

2001 yılında toplam AİHM'ye yapılan toplam başvuru sayısı 614 iken, 2002 yılında bu sayı 1.743'e yükselmiş ve AK Parti'nin ilk iktidar dönemi içerisinde zirveyi 2006'da 3.503 başvuruyla görmüştür. AİHM'ye başvurabilmek için devlet içerisindeki tüm hukuk yollarının tüketilmesi şartı arandığı düşünülürse bu sayıların yüksek olduğu değerlendirilebilir. 2002 Kasım ve 2007 Haziran dönemi arasında gerçekleşen birinci AK Parti hükümeti döneminde yapılan toplam AİHM başvuru sayısı 10.000'in üzerindedir ve yıllık ortalama başvuru sayısı 2000 civarına tekabül etmektedir.⁴⁴⁰ AİHM'nin 1998-2010 döneminde verdiği kararların rakamsal dağılımı şu şekildedir: "2.539 Türkiye, 1.964 İtalya, 1.079 Rusya, 980 Polonya, 789 Romanya, 717 Ukrayna, 618 Fransa ve 571 Yunanistan". Buradan da anlaşılacağı üzere AB ülkelerine kıyasla Türkiye, AİHM başvurusu yüksek olan ülkelere biri olmuştur.⁴⁴¹

Bu tablo da insan hakları konusunda yapılan hukukî düzenlemelerin pratiğe tam olarak geçirilemediğini göstermektedir.⁴⁴² Türkiye, uzun bir dönem -özellikle AB üyelik sürecinde- insan hakları ve ifade özgürlüğü konusundaki ihlaller açısından uluslararası insan hakları örgütleri tarafından yakından incelenmiştir. İnsan Hakları İzleme Komitesi, Uluslararası Hak Örgütü ve Freedom House gibi uluslararası örgütler

---

karşı ihtiyatlı tavrını da Millî Görüş'ün bu etkisine bağlamıştır (Cüneyt Ülsever, "Bir AKP Analizi (III)", *Hürriyet*, (23.05.2007). Çağaptay da AB sürecinde gerekli görülen reformlar uygulandığı taktirde, AK Parti tabanından bir kısım oy kaybı yaşanacağı korkusunu aktarmıştır. (Soner Çağaptay, "Liberaller Neo-liberallere Karşı", 26 Mayıs 2009. Bkz: <http://www.cagaptay.com/6095/liberaller-neo-liberallere-karsi> (28.09.2015).

⁴³⁹ Selvet Çetin, "10 Yıllık Reform Döneminde İnsan Hakları: Gelişmeler ve Beklentiler", *Stratejik Düşünce Enstitüsü Yayını* (Ed. Murat Yılmaz), 2013, s.26.

⁴⁴⁰ Sayılar Adalet Bakanlığı sitesinde yer alan "2001-2011 Yılları Arasında Kabul Edilemez ve Kayıttan Düşürülen Başvurular ile Kararların Sayısı" isimli tablodan, kabul edilmeyen ve karar verilen başvuruların toplamı ile elde edilmiştir. Ayrıca 2002 ve 2007'de hükümet dönemi bir yılı kapsamadığından, 2002 rakamları dâhil edilirken 2007 dâhil edilmemiştir. Ortalama alınırken 2002 ve 2006 dâhil yılların verileri toplanmış ve bu yılların sayısı olan 5'e bölünmüştür. Toplam ve ortalama sayılar kendi hesaplamalarımız sonucunda elde edilmiştir.

⁴⁴¹ <http://tuid.org.ua/ahmde-en-oeok-dava-aclan-uelkeler-tuerkiye-nci-ukrayna-4uencue> (01.07.2016).

⁴⁴² Bkz: <http://www.inhak.adalet.gov.tr/istatistik/2011/06.pdf> (23.12.2015).

bakımından Türkiye'nin karnesinde problemler tespit edilmiştir. AB'ye üyelik sürecinde üzerinde en çok durulan ve tartışılan konu, Türkiye'de insan haklarının ihlal edilmesi ve ifade özgürlüğünün engellenmesi olmuştur. Keza müzakerelerde ve oluşturulan raporlarda sürekli değinilen ve ilk olarak değerlendirilen konulardan biri demokrasi ve insan haklarıdır. Dış gözlemler kadar vatandaşların düşüncesi de bu yöndedir. Zira bir araştırmaya göre toplumda yaklaşık % 73 oranında "Türkiye'de insan hakları ihlallerinin yaygın olduğu" kanısı mevcuttur.⁴⁴³

2002 Seçim Beyannamesi'nde dine herhangi bir atıfta bulunmayan AK Parti, hükümet programında ise laiklik ilkesine ve din ve vicdan hürriyetine işlerlik kazandırılacağını belirtmekle yetinmiştir. Türban konusuna neredeyse resmî belgelerde hiç değinilmemesine rağmen, söylem bakımından Erdoğan ve parti sözcüleri bu konuyu sık sık dile getirmiş ve sürekli türban üzerinde 'toplumsal bir mutabakat' olduğunu belirtmişlerdir. Erdoğan, bir demecinde bu konuda kurumsal mutabakatın sağlanamadığını belirtmiş, AİHM'nin türban ile ilgili kararının hak ve özgürlükler noktasında yanlış olduğunu söylemiştir. AK Parti, kendisine tolerans göstereceğini düşündüğü AB'nin, statükodan yana bir tavır sergilemesi sonucu, AB sürecinden soğumuştur. Birinci hükümet döneminin sonuna kadar AK Parti, türban yasağının kalkması ile ilgili yasal bir teşebbüste bulunmamıştır. Ancak türban ile ilgili partinin takındığı tavır; dünyadaki örneklerinin kılık-kıyafet serbestisi, eşcinsel nikâhı, kürtaj gibi fikir serbestliklerini öngören kültürel liberalizm ölçüsünde olmuştur. İdeolojisini muhafazakârlıktan alan bir partinin kültürel liberal değerlere atıfta bulunması eleştirilmiş, bunun konjonktürel bir tutum olduğu düşünülmüştür. Sonuç olarak, türban siyasası, siyasî kimliğe bakılmaksızın politika açısından düşünüldüğünde başkalarının özgürlüklerini engellemediği taktirde bir yasağın kaldırılması yönünde şekillenmiştir. Bu açıdan da liberal bir politika olarak değerlendirilebilir.

Azınlıklar konusunda Türkiye'deki durum ve konunun tespitinin yapılması önemlidir. Türkiye'de azınlıkların algılanmasında dinsel algı problemi vardır. Azınlıkları dinsel olarak algılama problemini güçleştiren sorun da, AK Parti'nin özgürlük talebinin din odaklı olmasıdır. Din odaklı özgürlüğün haricindeki özgürlük taleplerini -özellikle de dinsizliği- kabul edebilmek, dinsel özgürlüğün esasını teşkil etmektedir. Kabul edilmediği durum ise Türkiye'deki 'azınlıklar' gerçeğinin neden bu

---

⁴⁴³ İhsan Dağı ve Metin Toprak, "Türkiye'de İnsan Hakları ve İfade Özgürlüğü", *Liberal Düşünce Topluluğu*, Ankara, 2003, s.10. (Avrupa Komisyonu'nun katkılarıyla Liberal Düşünce Topluluğu tarafından yürütülen "Yasal ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de İfade Özgürlüğü" konulu proje kapsamında yapılan çalışmadır.)

denli göz ardı edilmesini açıklar niteliktedir. Dinsizliği kabul etmeyerek her fırsatta dışlayan bir dinsel özgürlük talebi çelişki yaratmaktadır. Alevi, Şii, gayrimüslim, Ermeni, Süryani vd. tüm oluşumların meşru hak ve özgürlük taleplerinde doyurucu bir sonuç elde edememesinin önemli bir sebebi de, AK Parti'nin bu ikili durum dışında bir adım atmamasından kaynaklanmıştır. Özipek'in aktardığı şekliyle, Süryani bir vatandaşın, "Biz bu hükümetle bütün sorunlarımızı çözmedik, ama ilk defa konuşabileceğimiz bir hükümet bulduk" beyanı ikili durumun vicdani yönünü belirtirken, hak edilen temel eşitlik ve özgürlüklere kavuşulamaması da demokrasinin uygulanmasındaki eksikliği göstermiştir.⁴⁴⁴

Hükümet Aleviler, azınlıklar ve gayrimüslimlerle 2002 öncesine göre daha sıkı bir diyalog içerisine girmiştir. 1980'lerde sivil toplum tarafından gündeme getirilen çok kültürlü anlayış, 2004'te Başbakan Erdoğan'ın Ermeni Patrikhanesi'ne ait bir müzenin ve "Dinler Bahçesi" olarak adlandırılan bir dinî kompleksin açılışına katılmasıyla kamu otoritesi düzeyine taşınmıştır. Bunun yanında Akdamar Kilisesi 2 milyon 600 bin TL harcanarak restore edilmiş ve 29 Mart 2007'de anıt müze olarak ziyarete açılmıştır. Ancak bu grupların belli başlı sorunları AK Parti'nin ilk döneminin sonuna gelindiğinde de devam etmiştir. Özellikle birkaç istisna dışında mülkiyet haklarına dair meselelerin çözümü adına AK Parti'nin ilk hükümeti döneminde somut bir adım atılamamıştır. Bu bakımdan azınlık hakları konusunda, yukarıda bahsedilen gelişmelerin ötesinde bir reform yapılamamıştır.

Tablo.5 1999-2007 yılları arasında bazı haklar konusunda insan hakları durumu⁴⁴⁵

İhlal	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Faili Meçhul Cinayetler Sonucu Ölümler	212	145	160	75	50	47	1	20	42
Yargısız İnfaz/İşkence Sonucu/Korucuları Tarafından Kuşku ve Gözaltında Ölümler	205	173	55	40	44	47	89	130	66
Çatışmalarda Ölümler	857	147	92	30	104	240	496	345	424
İşkence ve Kötü Muamele	594	594	862	876	1202	1040	825	708	678

⁴⁴⁴ B. Berat Özipek, İstanbul Ticaret Üniversitesi'nde Yapılan Söyleşi, (Abdülkadir Tartılcı), (13.11.2013).

⁴⁴⁵ İnsan Hakları Derneği, 2007 Türkiye İnsan Hakları İhlalleri Raporu, s.18.

Gözüaltına Alınanlar	50318	35007	44181	31217	12406	9711	2702	5560	7197
Tutuklamalar	2105	1937	2955	1148	1196	744	621	1545	1440
Kapatılan Kitle Örgütü, Siyasî Kuruluş, Yayın Organı, Kültür Merkezi	169	130	146	127	47	13	5	6	13
Baskın Yapılan Kitle Örgütü, Siyasî Kuruluş, Yayın Organı, Kültür Merkezi	266	156	216	83	88	35	7	48	105 ⁴⁴⁶
Toplatılan ve Yasaklanan Yayın	283	244	341	169	285	9	29	21	48

Tablo.5'e göre, AK Parti'nin ilk dönemini, hükümetinden önceki üç yıla kıyasladığımızda faili meçhul cinayetlerde ve gözüaltına alımlarda düşüş yaşanmıştır. Ancak önceki yıllara göre AK Parti'nin bu döneminde işkence ve kötü muamele sayısı artmıştır. AB uyum sürecinde düzenlenen yasalar ve düzeltilen politikalar ışığında bir değerlendirme yapılacak olursa AK Parti, kendisinden beklenen performansı göstermiştir denilebilir. Fakat bununla birlikte Tablo.5'de önemli bir nokta göze çarpmaktadır. Bu nokta; faili meçhul cinayetler, gözüaltına almalar, tutuklamalar, kapatılan ve baskın yapılan kitle örgütleri, siyasî kuruluşlar, yayın organları başlıklarında 2005'e kadar düzenli bir düşüş olmasına rağmen 2005 sonrasında artış yaşanmasıdır. Bu durum 2005 yılında iktidarın, AB çıpasına olan bakışının değişmesiyle açıklanabilir. Siyasî gelişmeler ekseninde insanların temel hak ve özgürlüklerinden mahrum bırakılması düşünülemez. Bu, liberalizmin özgürlük ve bireycilik ilkelerine tamamen aykırıdır. Bu değerlendirmeler ışığında insan hakları konusunda bir takım eksikliklerin ve negatif tutumların olduğu açıktır. Yukarıdaki verilere göre ya yasal olarak yeterli ilerleme kaydedilememiş ya da yasaların tahakkuk ettirilmesi konusunda zayıf kalınmıştır. Ancak yasal anlamda AB sürecinin de katkısıyla önemli reformların yapıldığı bilinmektedir. O hâlde eksikliğin yasaların gerçekleştirilmesi aşamasında olduğu söylenebilir. AK Parti birinci hükümeti döneminde, insan haklarının tesisi ve kullanımı bakımından liberal uygulamalardan uzak kalınmıştır.

⁴⁴⁶ 105 adet olduğu belirtilen 2007 yılına ait kurum ve kuruluşlara yapılan baskınlardan; 36'sı polis baskını, 69'u çeşitli saldırılardan oluşmaktadır.

1.1.2.3.1. Birinci Hükümet Döneminde AK Parti-Bürokrasi İlişkileri

AK Parti iktidara geldiği dönemden itibaren, bürokratik vesayete karşı bir tavır takınmış ve bürokrasinin yönetim üzerindeki etkilerini kırmaya çalışmıştır. Bu çabayı da yenilikçi politikaları kararlılıkla izleyerek gerçekleştirmiştir. Özellikle Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma Projesi ve bu projenin bir bölümünü teşkil eden Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı (KYTK), statükocu anlayış için kabul edilemez bir yenilik olmuştur. Bu reform, dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök, Genelkurmay İkinci Başkanı İlker Başbuğ ve Danıştay Başkanı Nuri Alay başta olmak üzere, kurumsal ve kişisel olarak defalarca eleştirilmiştir. Dinçer, bunun önemli bir nedenini, uzun süredir siyasî iktidarların denetimine tâbi olmadan çalışan bir yönetim anlayışının kaybedilme endişesi olarak tanımlamaktadır.⁴⁴⁷

Dönemin Başbakanlık Müsteşarı Ömer Dinçer, Kamu Yönetimi Reformu'nu çeşitli kurumlarda sunum yaparak anlatmıştır. Ziyaret edilen kurumlardan ilki Genelkurmay Başkanlığı olmuştur. Müsteşar Dinçer ve ekibi, dönemin Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ'la görüşmüş ve toplantı izni almıştır. Toplantıya düşük rütbeli subaylar ve uzmanların katılması, TSK'nın reforma bakış açısını da gösterir niteliktedir. Federatif bir düzeni öngören tasarı, toplantıya katılan uzman subaylarca eleştirilmiştir.⁴⁴⁸ 2003 yılında gerçekleşen bu toplantıdan yaklaşık bir yıl sonra Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök, Başbakan Erdoğan'a "kişiyeye özel, ivedi ve gizli" ibareli bir mektup yazmıştır. Özkök mektubunda; reformun öngördüğü yerel yapının, terör örgütlerince başarı olarak algılanabileceği gibi sorunlardan bahsetmiş ve tasarının tekrar gözden geçirilmesini tavsiye etmiştir. Buna cevaben Erdoğan, Genelkurmay Başkanlığı'nı ilgilendiren maddelerde değişiklik yapılacağını, endişelerinin giderileceğini ancak bu reformun Türkiye için ihtiyaç olduğunu ve geri adım atılmayacağını belirten bir mektup yazmıştır.⁴⁴⁹

Özbudun, AK Parti ile askerî bürokrasinin 2002-2006 yılları arasındaki ilişkilerini "kontrollü anlaşmazlık" olarak nitelendirmektedir. Ancak bu beş yılı kapsayan süreçte Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök, AK Parti ile açık bir çatışmaya girmemiştir. Laiklik karşıtı olmak suçuyla kapatılan bir partiden doğan AK Parti'nin

⁴⁴⁷ Dinçer, *a.g.e.*, s.91.

⁴⁴⁸ Dinçer, *a.g.e.*, ss.40-41.

⁴⁴⁹ Dinçer, *a.g.e.*, s.87.

2002’de iktidar olması, ülke genelinde tüm Kemalist ideoloji taraftarları için bir tedirginlik uyandırmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri’nin (TSK) genel tutumu açısından Kemalizm sadece bir ideoloji değil, kurumun özünü de teşkil eden bir anlayıştır. Aslında AK Parti-ordu geriliminin temelinde yatan ana sebep bu ideolojik uyumsuzluktur.

2003’ün ilk aylarında Irak-ABD gerilimi konusunda yaşanan sorumluluk yüklemesi çatışması AK Parti-ordu ilişkilerinin -hafif de olsa- ilk gerilimini teşkil etmiştir. Daha sonra önemli bir gelişme olarak 2007’nin Şubat ayında Erdoğan’ın Kuzey Irak’taki bölgesel Kürt yönetimiyle doğrudan görüşmeye başlayabileceğini söylemesi üzerine ordu ile hükümet arasındaki gerilim belirginleşmiştir. Bu gerilime 2007 Nisan ayında yaşanan Cumhurbaşkanlığı krizi eklenince ipler kopma noktasına gelmiştir. 12 Nisan’da Orgeneral Yaşar Büyükanıt sessizliğini bozmuş, “Cumhuriyet’in temel değerlerine sözde değil özde sahip bir kişinin cumhurbaşkanı seçilecek olmasını ümit ediyoruz.” sözüyle o dönemde güçlenmiş olan kitle mitinglerinin dolaylı destekçisi olarak değerlendirilmiştir.⁴⁵⁰ Bu dönemde Türk Silahlı Kuvvetleri, laikliğe dair kritik açıklamalarda bulunmuş, Abdullah Gül’ün cumhurbaşkanı seçildiği taktirde askerî bir müdahalede bulunulabileceği sinyali veren e-muhtırayı duyurmuştur. Muhtıranın hemen ertesi günü dönemin Adalet Bakanı Cemil Çiçek’in yaptığı -göreceli sert- açıklama ordu-hükümet ilişkilerini karşılıklı meydan okuma düzeyine getirmiştir.

AK Parti’nin askerî vesayetle yaşadığı gerilimler, diğer bürokratik engellerden daha fazla sayılabilir. Bununla birlikte AK Parti, anayasal ve sivil bürokrasiye karşı da bir direniş göstermiştir. Partinin ilk hükümet döneminde bürokrasiyle yaşadığı çatışmaların en belirgin sebebi Kamu Yönetimi Reformu olmuştur. Tıpkı TSK gibi diğer bazı kurumlar da bu reforma karşı çıkmıştır. CHP’li Hasan Fehmi Güneş, KYTK Tasarısı’nı, merkezin çevre tarafından kuşatılacağı ve üniter yapının bozulacağı öngörüsüyle eleştirmiştir. Daha sonra tüm CHP’li vekiller bu görüşe katılmıştır. Dönemin Danıştay Başkanı Nuri Alay, Dinçer ve arkadaşlarının sunumundan sonra benzer ifadeler kullanarak, reformun anayasaya aykırı hükümler içerdiğini belirtmiştir. Dinçer, bu eleştiriye itiraz etmiş ve anayasaya aykırı herhangi bir madde gösterirlerse Başbakan Erdoğan’ı bu reformdan bizzat kendisinin vazgeçireceğini belirtmiştir. Buna karşın Alay, anayasaya açıkça aykırılık içermese de, reformun anayasanın ruhuna aykırı olduğunu söylemiş ve reform karşısındaki tavrını açık biçimde göstermiştir.⁴⁵¹

⁴⁵⁰ “Büyükanıt’ın Konuşmasının Tam Metni”, 12.04.2007, *Hürriyet*.

⁴⁵¹ Dinçer, *a.g.e.*, ss.45-46.

Reform ile ilgili bilgilendirme yapılan en yetkili kurum Cumhurbaşkanlığı olmuştur. Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, kendisine yapılan sunumun ardından bazı hükümlerin anayasaya aykırı olduğu kanaatine varmıştır. Sunum yapan kurul tarafından bunun açıklaması yapılmış olsa da Sezer, o an için karşılık vermemiştir. Daha sonra kanun Meclis'ten geçip Sezer'in onayına geldiğinde, Sezer kanunu onaylamamıştır. Sezer daha sonra Kamu Yönetimi Reformu ve içerdiği idarî yenilikler için, "Cumhuriyet kurulduğundan beri rejim bu kadar tehlikeye girmedi." ifadesini kullanmıştır. Dinçer, o dönemde ana muhalefet partisi CHP, Cumhurbaşkanı Sezer ve Danıştay'ın KYTK hakkındaki görüşlerini birbirine benzeterek, aynı zihniyeti taşıdıklarını ifade etmektedir.⁴⁵²

AK Parti hükümetinin sivil bürokrasiyle yaşadığı ilk kriz, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu'na (TÜBİTAK) başkan ataması olmuştur. Başkanlık süresi dolan Namık Kemal Pak, TÜBİTAK Bilim Kurulu tarafından tekrar seçilmiş ve Başbakan'a gönderilmiştir. Ancak Başbakan bunu onaylamamış ve Cumhurbaşkanı'na göndermemiştir. TÜBİTAK Bilim Kurulu bu durum karşısında ikinci bir seçim yapmamış ve görev bir süre vekâleten yürütülmüştür. Demokrasilerde devlet kurum ve kuruluşlarının hükümet yetkilileriyle uyumlu çalışması gerekir. Ancak AK Parti, özellikle iktidarının ilk yıllarında sürekli bu tip sorunlarla karşılaşmıştır. Bu da Türkiye'de sivil bürokrasinin etki alanının geniş olduğunu göstermektedir.

Dönemin Başbakanı Erdoğan, siyasî atamalar bakımından bürokratik oligarşiden yakınmıştır. Bu yapının kırılması için yaptığı atamalar, dönemin cumhurbaşkanınca onanmamıştır. Bunun karşısında Erdoğan, Cumhurbaşkanı Sezer'in onaylamadığı bürokratları vekâleten atamış⁴⁵³ ve 28 Şubat'ta mağdur olan emniyet görevlilerini üst rütbelere getirmiştir. Buna rağmen Erdoğan 2003 yılında "hükümet olduk ama iktidar olmadık" ifadesiyle karşılaştığı bürokratik vesayetin güçlü bir yapı olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵⁴ Neticede AK Parti, ilk hükümet döneminde karşılaştığı bürokratik vesayetle çekişme yaşadıysa da, iktidarını riske atacak düzeyde baskıdan kaçınmıştır.⁴⁵⁵

Genel olarak değerlendirmek gerekirse birinci hükümet dönemi süresince AK Parti demokrasi ve hukuk alanında mevzuat anlamında ciddi gelişmeler göstermiştir. Ancak insan hakları ile ilgili kanunların hayata geçirilmesinde aynı ilerleme

---

⁴⁵² Dinçer, *a.g.e.*, ss.40-49.

⁴⁵³ Şükrü Küçükşahin, "AKP Hükümetinde Bürokrasi", *Hürriyet*, 07.06.2004.

⁴⁵⁴ Merdan Yanardağ, "Türkiye'nin Tepesindeki Çatlak-2", 14.06.2003, *bianet.org*, (02.07.2016).

⁴⁵⁵ Fakat AK Parti, ikinci hükümeti döneminde bu durumun üzerine gitmiştir. Öyle ki, en üst rütbeli subaylar terör örgütü soruşturmalarında yargılanmış ve cezalandırılmışlardır.

sağlanamamıştır. Birbiri ile etkileşimli olan siyasî ve ekonomik krizlerden çıkmış bir ülke yönetimine gelmiş olan AK Parti, bir süre boyunca IMF ve AB eksenli politikalar izlemiştir. Bu durum hukukî gelişmeleri olumlu yönde etkilemiştir. 2007'ye kadar AK Parti, özgürlük, demokrasi ve hukuk alanında yasalar bakımından büyük ilerlemeler sağlanmıştır. Bu ilerlemeler mevzuat açısından klasik liberalizmin hak ve özgürlüklere olan atfına işaret etmektedir. Bununla birlikte AK Parti, 2002-2007 yıllarında yerel yönetimlere verdiği ağırlıkla da ön plana çıkmıştır. Yerelleşme ve adem-i merkeziyetçi düşüncenin üzerinde çok fazla durmuştur.

AK Parti'nin ilk hükümeti boyunca bürokratik dengeler tam olarak sağlanamamış ve zaman zaman bazı kurumlarla çekişmeler yaşanmıştır. Uzun yıllar devam eden statükocu anlayışı ve politikayı hantallaştıran bürokrasiyi düzeltmek, şüphesiz liberalizmle örtüşen bir yaklaşımdır. Bununla birlikte bürokratik sorunların olmadığı yerlerde insan haklarının yasal gereklerinin uygulanması, azınlıklara karşı, çoğulculuk prensibince politikalar geliştirilmesi yetersiz kalmıştır. Bürokratik engeli olamayan alanlarda insan hakları ve demokrasinin uygulanışında liberal renkler görülebilir. Ancak yine de bu dönemde insan hakları ve özgürlükler, AB kriterlerine göre zayıf kalmıştır.

1.1.3. AK Parti İkinci Hükümet Dönemi Politikaları (2007-2011)

İktidara geldiği dönemden itibaren, gerek uluslararası gerekse ulusal düzeyde Avrupa Birliği vurgusu yapmakta olan AK Parti, dış siyasetini AB'ye uyum kapsamındaki politikalarla geliştirmiştir. Kuruluşu sırasında kendi geleneği dışında yer alan geniş bir kitlenin de beğenisini toplayan ve demokrasi vurgusu yaparak özellikle ideolojik anlamda liberal ve sol demokrat entelektüellerin desteğini alan AK Parti, birinci hükümet döneminde demokrasiye olan inancını ve bağlılığını göstermek istemiştir. IMF ile yapılan antlaşmalar ve AB'ye üyelik kriterlerinin yerine getirilmesi çabası, demokratik tutumlarının sınırlarını belirlemiş ve partinin vaatlerinden sapmasını engellemiştir. Vaatlerin tam olarak yerine getirilemediği bir önceki bölümde yer yer belirtilmişti. Ancak bu noktada gayretlerin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir. AK Parti'nin ekonomi karnesinin en parlak olduğu dönem, birinci hükümet dönemi olmuştur. Muhafazakâr demokrasi vurgusuyla ortaya çıkan ve kurucularının siyasî geçmişindeki ideolojiden uzaklaştığını söyleyen AK Parti, farklı bir ideolojik kökene

tutunmak durumunda kalmıştır. Bu da, yukarıda çizdiğimiz çerçeve içerisinde bakılacak olursa, liberal demokrat bir tavır sergilemeyi gerektirmektedir. Sağ veya sol görüşte olan liberal entelektüellerin birçoğu parti politikalarını dikkatli bir şekilde takip ederken, AK Parti'nin her geçen gün liberalizme bir adım daha yaklaştığını düşünmüşlerdir. Örneğin Oran'ın bir yazısında geçen “[...] verdiğimiz dikkatli destek” ifadesinden kastı, sol liberallerin AK Parti'ye olan desteğine işaret etmektedir.⁴⁵⁶

22 Temmuz 2007 seçimleri, tek başına ciddi bir siyasî dönüm noktası olmasa da, 2007 ve 2008 yılında yaşanan bazı gelişmeler, AK Parti hükümetlerini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu gelişmelerden iç siyaseti ilgilendiren biri de Cumhuriyet Mitingleri ve 27 Nisan açıklaması olmuştur. AK Parti muhalifi olan kesimler, önemli mekân ve meydanlarda toplanarak -kimi kaynaklara göre- Cumhuriyet tarihinin en kalabalık mitingini gerçekleştirmişlerdir.⁴⁵⁷ Farklı illerde ve meydanlarda toplanarak gerçekleştirilen mitinglerin birincisi Ankara'da Anıtkabir'de 14 Nisan tarihinde yapılmıştır. Bunun hemen arkasından gelen 27 Nisan Genelkurmay Başkanlığı Basın Açıklaması seçim öncesi beklenmeyen bir hamle olmuştur. 27 Nisan günü gece 23.20'de yapılmış olan açıklamaya bir sonraki gün (28 Nisan) hükümet sözcüsü Cemil Çiçek karşılık verir nitelikte bir demeçle cevap vermiş ve birden yükselen tansiyon Genelkurmay Başkanlığı'nın sessizliği ile düşüş göstermiştir. Bu sırada mitingler devam etmiş, son miting 13 Mayıs'ta gerçekleşmiştir.

Bu dönemde yaşanan bir diğer gelişme 2008 yılında açılmış olan parti kapatma davası olmuştur. 14 Mart 2008 tarihinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya tarafından, AK Parti'nin “laikliğe aykırı fiillerin odağı haline geldiği” gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'ne sunulan iddianame mahkeme tarafından kabul edilmiştir. 30 Temmuz 2008 tarihinde dava sonuçlanmış, kapatma kararı ve parti kurucularının beş yıl süre ile siyasetten uzaklaştırılması istemi kabul edilmezken, bir

---

⁴⁵⁶ “Açıkça ihtar ve hatta tehdit ediyorum: AKP'nin gençleri ezmesine kesinlikle karşı duracağız. Reform yaptığı için bugüne kadar zaman zaman verdiğimiz dikkatli desteği ânında bitiriveririz. AKP iyot gibi açıkta kalır. Asla tevessül etmesin. Gençleri ötekileştiren hiçbir iktidar bugüne kadar ayakta kalamadı.” Bkz: Baskın Oran, Yumurta, *Radikal*, 19.12.2010.

⁴⁵⁷ Cumhuriyet Mitingleri için Tuncay Özkan'ın kanalı (Kanaltürk) ‘milyonlar’, bazı kanallar da ‘1 milyon’ derken, BBC ve AFP ‘on binler’, Reuters ve AP de, ‘binlerce laik’in yürüdüğünü belirtmiştir. Bu sayı dönemin gazetelerinde iktidar destekçisi olan ve olmayan taraflarca farklı farklı ifade edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Erkan Yüksel, “Cumhuriyet Mitinglerinin Yaygın Gazetelerde Yer Alış Biçimi Üzerine İçerik Analizine Dayalı Bir Değerlendirme”, siyasaliletisim.org, (15.03.2015).

redde karşı on kabul oyuyla, partinin hazineden aldığı yardımların bir kısmının kesilmesine karar verilmiştir.⁴⁵⁸

1.1.3.1. İkinci Hükümet Dönemi Ekonomi Politikaları

AK Parti ikinci hükümet döneminin başlangıcında iki önemli negatif gelişmeyle karşı karşıya kalmıştır. Bunlardan birincisi hükümetin siyasî varlığını etkileyen 2008 yılında parti adına açılmış olan kapatma davası olmuştur. İkincisi ise ekonomik alandaki sarsıntı anlamına gelen ve o dönemler için tüm dünyayı sarmış olan 2008 küresel ekonomik krizidir. Bu kriz Amerika'da ipotek edilmiş konut kredilerinin (Mortgage krizi) geri ödenememesiyle başlayan finansal sorunların dünya üzerinde etkilerinin görülmesiyle alevlenmiştir. Bu krizin Türkiye'ye olan etkisi ise, 2002'den itibaren sürekli büyüyen ekonominin, 2008'in son çeyreğine gelindiğinde % 1,1 oranında düşüş göstermesi olmuştur. Söz konusu krizin etkileri Türkiye'de bir sene sonra daha yoğun olarak hissedilmiştir. Yüksek oranlı faiz oranlarından faydalanmak amacı ile kısa vadeli yabancı sermaye girişinin arttığı 2008 senesi son çeyreğinde, TL değer kazanmış, ithal mallara olan talep artmış ve ihracat düşmüştür. İthalat ve ihracatta gerçekleşen bu gelişmeler ülke içerisinde cari açığın artmasına neden olurken, ödemeler bilançosundaki problemler de devam etmiştir.⁴⁵⁹

2008'in son aylarında ciddi yönüyle henüz hissedilmeye başlayan krize karşı AK Parti hükümeti önlem almakta gecikmiştir. 2009 yılı ilk çeyreğinde problemlerin giderilmesi için girişimlere başlanmıştır. Merkez Bankası, piyasadaki döviz ve Türk lirası likiditesini artırmak için önlemler almıştır. Bankacılık sektörünün öz kaynak yapılanmalarına daha da güç kazandırmak için bankaların kâr dağıtımına sınırlamalar getirilmiş ve bu gerekçe ile bankaların kâr dağıtılması Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu'nun (BDDK) onayına bağlanmıştır.⁴⁶⁰ Bu bakımdan iktisadî liberalizmin öngördüğü 'serbest piyasaya minimum müdahale' anlayışına ters bir durum söz konusudur. AK Parti ekonomi alanında, yatırım ve özelleştirme bakımından liberal, fakat daralma dönemlerindeki müdahaleci tavrıyla, düzenleme ve sorun giderme bakımından anti-liberal bir yapıya sahiptir.

⁴⁵⁸ Murat Sevinç, "Devletin Siyasal Partilerle Sınava: AKP'nin Kapatılması Davası", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 63/2, 2008, ss.253-256.

⁴⁵⁹ Özdemir, a.g.m., s.37.

⁴⁶⁰ Özdemir, a.g.m., ss.35-36.

IMF ile yapılmış olan stand-by anlaşması Mayıs 2008 itibarıyla tamamlanmıştır. Büyük ölçüde tarımdaki daralma ve zayıflayan toplam talebin etkisiyle, GSYH'deki 2006 yılındaki % 6,9'luk büyüme hızı, 2007 yılında % 4,6'ya gerilemiştir.⁴⁶¹

Tablo.6 2007-2011 Yılları Arasında Özelleştirmelerin Yöntemlerine Göre Satış Tutarları⁴⁶²

Yıllar	Blok Hisse Satışı	İşletme/Tesis Satışı	Halka Arz	İMKB'de Satış	Varlık Satışı	Bedelli Devir	Toplam (\$)
2007	812.000	755.000.000	1.838.642.981	2.411.821	1.537.759.019	124.003.838	4.258.629.659
2008	2.059.550.000	2.230.000.000	1.873.081.209	-	6.650.290	89.923.688	6.259.205.187
2009	2.265.000.000	-	-	-	5.728.896	4.256.263	2.274.985.158
2010	2.582.316.110	384.767.797	-	216.636	114.290.386	3.887.907	3.085.478.836
2011	575.000.000	639.784.000	-	-	137.176.629	6.457.445	1.358.418.074

AK Parti'nin 2007-2011 yılları arasındaki özelleştirme politikasının verileri Tablo.6'da verilmiştir. Buna göre bu dönemde özelleştirmeler halka arz ve İMKB'de satış alanlarına fazla açılmamıştır. Daha çok işletme ve hisse satışı gerçekleşmiştir. En yüksek satış sırasıyla, 2008 ve 2007'de gerçekleşmiştir. İlk hükümet döneminin sonuna doğru azalma gösteren toplam özelleştirme tutarı, ikinci AK Parti hükümetinde ilk döneme nazaran azalmıştır. Sonuç olarak özelleştirme politikası aksamadan devam etmiştir ve özelleştirme hedeflerinin tamamlanması liberal politikanın uygulanması bakımından olumlu bir tablo çizmiştir.

Krizin olumsuz yönlerinin, hükümet tarafından kabul edilmeye başlandığı Mart 2008'de, Türkiye'nin ulusal hesaplarının kapsamlı biçimde gözden geçirilmesi, GSYH'ye oranla, cari açığı üçte bir oranında daha makul düzeylere indirmiştir. Petrol fiyatlarındaki hızlı ve yüksek artışlar Türkiye'nin cari hesabı üzerinde olumsuz yönde baskıya neden olmuştur. Bu, petrol fiyatlarının rekor düzeylerde arttığı son aylarda daha da belirgin hale gelmiştir. Cari açık, 2008'e gelindiğinde, az da olsa artmaya devam etmiştir. Doğrudan yabancı sermaye girişleri 2007 yılında GSYH'nin % 3'ünü ve 2008 yılının ilk yarısında % 2'sini oluşturmuştur. Bankalar ve telekomünikasyon başta olmak üzere, hizmetler sektörü, doğrudan yabancı sermaye girişlerinin neredeyse üçte ikine yakınına oluşturmuştur.⁴⁶³

⁴⁶¹ T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, Türkiye Düzenli İlerleme Raporu, 2008, s.29.

⁴⁶² Doğan, a.g.m., s.24.

⁴⁶³ T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, Türkiye Düzenli İlerleme Raporu, 2008, s.30.

AK Parti hükümetinde doğrudan yabancı yatırımlar 2006 ve 2007’de hız kazanmış ve 20 milyar doların üzerine çıkmıştır. Bu rakam 2008’de 19.8 milyar dolar iken, kriz nedeniyle takip eden iki yılda 8.5 ve 9 milyar dolar olarak görülmüştür. Daha sonra 2011’de tekrar 16 milyar dolara yükselmiştir.⁴⁶⁴ AK Parti, yabancı sermaye politikası bakımından ANAP’la benzerlikler göstermiştir.

AK Parti’nin ikinci döneminde işgücü piyasası koşullarında zorluklar yaşanmıştır. İşsizlik oranı % 10 civarındaki yerini korumuştur. Genç nüfus üzerinde işsizlik daha yüksek oranda seyretmiştir (yaklaşık % 20). Zira Türkiye’de işsizlik sorunu en çok genç nüfusu etkilemekte, özellikle üniversite mezunları arasında ve askerlik sonrası dönemlerde yoğunlaşmaktadır.⁴⁶⁵ Uzun süreli işsizler iş arayanların yarısından fazlasını oluşturmuştur. Tarım sektöründe hayli fazla olarak ücret almayan aile işçileri bulunmaktadır. Bu istatistikî bakımdan olduğundan daha düşük bir işsizlik oranı meydana getirmekle beraber, bu sektörde ve ekonominin genelinde yüksek miktarda gizli işsizliğe de işaret etmektedir. Kısmen yükselen gıda ve enerji fiyatlarının etkisiyle, yıllık enflasyon, hesaplanan hedefin çok üzerinde görülmüş, 2007 yılının sonu itibarıyla % 8,4’e ve 2008 yılının ortası itibarıyla ortalama % 10’a yükselmiştir.⁴⁶⁶ İşsizliğin azaltılması bakımından çeşitli hedefler belirleyen AK Parti, bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde etkili olamamıştır. İşsizliğin azaltılması konusunda partinin politikaları anti-liberal niteliktedir.

2008 krizi, ekonominin hemen bütün faaliyet alanı ve sektörlerini olumsuz etkilese de, tüketicideki ve iş dünyasındaki güvenin yanı sıra sanayideki kapasite kullanımı, ilk çeyreğin sonundan itibaren düzelmelerin önünü açmıştır. Aslında bu noktayı krizin dip değerleri olmasının yanında, ekonomik yapının aşırı negatifliği esas alındığında iyileşmelerin de başlangıcı olarak okumak mümkündür.⁴⁶⁷ Krizin en belirgin tablolarından biri, liberal iktisat politikalarının uygulamaya konulmasından ziyade devlet eli ile düzeltmelere girişilmiş olması ve bu durumun gecikmesinin getirdiği negatif sonuçlardır. Hükümet kriz karşısında liberal değerlerden dönemsel olarak da olsa uzaklaşmıştır.

2008’in ortalarında yaklaşık % 10 olan işsizlik oranı, ekonomik yavaşlama nedeniyle, keskin biçimde yükselerek 2009’un ortalarına gelindiğinde % 13’e

---

⁴⁶⁴ Ali Erdoğan, a.g.m., s.296.

⁴⁶⁵ Ali Yılmaz, “Türkiye’de İşsiz Nüfus”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15/1, Elazığ, 2005, s.54.

⁴⁶⁶ T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, Türkiye Düzenli İlerleme Raporu, 2008, s.31.

⁴⁶⁷ Cemil Ertuğrul, Evren İpek ve Olcay Çolak, “Küresel Mali Krizin Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları*, Sayı.13, Balıkesir, 2010, ss.64-67.

ulaşmıştır. Tarım sektöründe çok sayıda ücretsiz aile işçisi vardır. Bu durum, istatistiksel olarak daha az bir işsizlik oranına neden olmakla birlikte bu sektörde ve genel olarak ekonomide eksik istihdamın büyüklüğüne işaret etmektedir.⁴⁶⁸

Liberal devlet, sosyal ve ekonomik yardımların nihaî kaynağı değildir. Pozitif özgürlük ilkesi gereğince devletin vatandaşa yardımı kabul edilebilir. Ancak bireyler ve yöneticiler arasındaki ilişki, bireylerin çıkarlarından ziyade siyasî çıkarlara dönüşürse, bu liberalizme aykırıdır. Zira liberalizm, hem topluma karşı hem de devlete karşı bireyi korumaktadır. Bu bakımdan sosyal yardımlar, birey odaklı, tek taraflı ve beklentisiz yapıldığı sürece liberal düşünceyle ters düşmez.

Liberal düşünce taraftarlarına göre sosyal refah devletleri yoksullukla mücadelede şu tür sonuçlara ulaşmaktadırlar: hizmetlerde kalitenin düşmesi, kaynakların gereksizce kullanımı, sosyal verimliliğin düşmesi, yüksek vergi yüklerinden dolayı yatırımların az olması ve işsizlik sorununun baş göstermesi.⁴⁶⁹

2009'un ilk yarısında % 13 olan işsizlik oranı, 2010'un ilk yarısında % 11 seviyesine gerilemiştir. Genç nüfustaki işsizlik oranı, istihdam paketinde bu konuya verilen öncelik sayesinde daha hızlı bir düşüş sergilemiş ve 2009 yılının Temmuz ayındaki % 24 seviyesinden 2010 yılında % 20 seviyesine gerilemiştir.⁴⁷⁰

Avusturya İktisat Okulu'nun önemli temsilcilerinden laissez-faire savunucularından Mises, devletin ekonomiye müdahalesini eleştirirken doğal haklardan ziyade müdahalelerin, yöneldiği amaçlara ulaşamayacağını belirtir. Bu noktada asgari ücret kanunlarının işsizlik yaratacağını ve fiyat kontrollerinin kısıtlara yol açacağından bahsetmektedir. Müdahaleler, kendilerini bu minvalde başarısızlığa iteceğinden, zaman içerisinde ya hükümlerini yitirecekler ya da olumsuz sonuçların giderilmesi için yeni müdahalelere yerlerini bırakacaklardır. Bu da bir çeşit kısır döngüye sebep olacaktır.⁴⁷¹

2010'a gelindiğinde, uygulanan politikalar geçmiş aylarda etkililiğini kanıtlamış olmasına rağmen, makroekonomik istikrarın sağlanması, daha güçlü mali çıpların bulunmaması nedeniyle zayıf kalmıştır.⁴⁷² Piyasa güçlerinin etkileşiminin geliştirilmesinde bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu ilerlemelerin yavaş seyrettiği görülürken, gerekçesi olarak gittikçe kötüleşen dış şartlar gösterilebilir. Mali sektör, krizin getirdiği zor şartlara rağmen, daha önce yapılan reformlar sayesinde

⁴⁶⁸ T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, Türkiye Düzenli İlerleme Raporu, 2009, s.34.

⁴⁶⁹ Aktan, "Yoksulluk Sorununun Nedenleri...", ss.156-159.

⁴⁷⁰ T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, Türkiye Düzenli İlerleme Raporu, 2010, s.39.

⁴⁷¹ Yayla, Liberalizm, s.217.

⁴⁷² T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, Türkiye Düzenli İlerleme Raporu, 2009, ss.35-37.

zayıflamamıştır. Krizin ortaya çıkması piyasa mekanizmalarının işleyişini ağır bir sekteye uğratmamıştır ve Türkiye tam anlamıyla olmasa da vasat olarak işleyen bir piyasa ekonomisi olmayı sürdürmüştür.⁴⁷³

Devlet müdahaleleri şeffaflıktan yoksun olmaya devam etmiş ve bu durum rekabeti ve rekabet edebilirliği olumsuz etkilemiştir. AB ile ticaret ve ekonomik bütünleşme yüksek seviyelerde seyretmeye devam etmiştir. Devletin mali alandaki bu tip korumacı politikaları anti-liberal tutumla kesişmektedir. Türkiye kayda değer bir esneklik göstererek, ticaret alanını yeni piyasalara yönlendirerek çeşitlendirmiş ve bu suretle krizin etkilerini kısmen de olsa hafifletmiştir.⁴⁷⁴

AK Parti'nin her iki döneminde de iktisadî politikalarında en öncelikli hedefi mali disiplin olmuştur. Kamuya ait bütçelerin ve borçların denetim altında olmasına azami önem gösterilmiştir. Bütçe dengesinin kurulmasında yakıt ve tüketim mallarının artan vergileri önemli rol oynamıştır. Kamu kesimi borçları 2001'lerde % 90 iken 2011'e gelindiğinde % 40'lara düşürülmüştür. Bu borçların düşmesinin en önemli etkenlerinden biri de özelleştirmeler olmuştur. AK Parti 1980'lerden itibaren gündemde olan özelleştirmelere, siyasî ve hukukî anlamda ciddi bir öncelik kazandırmıştır. AK Parti'nin ilk on senesinde (2002-2011), uzun vadede tüketici çıkarları ve rekabet anlayışı büyük oranda feda edilmiştir. Bu da liberal iktisat anlayışındaki rasyonel birey prensibine ters düşmektedir.

1960'lardan sonra ilk kez % 10'un altına inen enflasyon, bütçede kurulan denge nedeniyle azalmıştır. Ancak bu dengenin temel kaynağının vergiler olması da iktisadî liberalizmle bir başka açıdan ters düşen ekonomi politikasına işaret etmektedir.⁴⁷⁵

İktisat politikaları bakımından AK Parti hükümeti, 2001'de kararlaştırılmış olan mali disiplin anlayışı ve kurumsal düzenlemelerin ötesine geçememiştir. Kısa vadeli politikalara ağırlık verilmiş, uzun vadede istihdam, sanayileşme ve büyüme gibi gelişmeler sağlanamamıştır. Enflasyonun düşürülmesi ve denetim altına alınmasına verilen öncelik yanında, istihdamı artırma ve büyüme bakımından AK Parti'nin tedbirli ve çekingen tavrı, iktisat politikalarında liberal eksenli olmaktan daha çok muhafazakâr önceliklere sahip olduğunu göstermektedir. Zira sıkı para politikaları, yabancı sermaye girişi ve TL'nin değer kazanması yanında rekabet azalmıştır. Birinci hükümet

---

⁴⁷³ TEPAV Küresel Kriz Çalışma Grubu, Türkiye Ekonomisi İçin Kriz Önerileri, Ankara, 2009, ss.7-9.

⁴⁷⁴ T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, Türkiye Düzenli İlerleme Raporu, 2009, s.39.

⁴⁷⁵ Pamuk, a.g.e., s.288.

dönemindeki beş yılı kapsayan olumlu iktisat politikaları, AK Parti'nin 2007 seçimindeki zaferinin bir kaynağını teşkil etmiştir.⁴⁷⁶

Türkiye'nin AB üyeliğine Almanya ve Fransa'nın 2005'ten itibaren karşı çıkması, AB çıpasının giderek zayıflamasına neden olmuştur. Bu durum da siyasî reformların ve istihdamın azalması, cari açığın artması, tasarruf oranlarının düşmesi gibi sorunlara karşı uzun vadeli çözümler üretecek siyasî iradenin kaybolmasına neden olmuştur. 2001'de benimsenen mali disiplin anlayışı IMF anlaşmalarının sona ermesinden (2008) sonra da sürdürülmüştür.⁴⁷⁷

1.1.3.1.1. İkinci AK Parti Hükümeti Döneminde Merkez Bankası

2007 seçimlerinden bir yıl önce, Nisan 2006'da, TCMB Başkanı değişmiş ve Durmuş Yılmaz olmuştur. Yılmaz döneminde iktidar ve Merkez Bankası çok fazla uyum sağlamış olmasa da Yılmaz'ın 2010 yılında dünyanın en başarılı yedi merkez bankası başkanından biri seçilmesi, hükümetle banka arasındaki gerilimin azalmasını sağlamıştır.⁴⁷⁸ AK Parti'nin ikinci hükümeti döneminin son iki ayı hariç, TCMB Başkanı Durmuş Yılmaz olmuştur. Bu dönem sürecinde Banka kaynaklı büyük bir kriz ya da problem yaşanmamıştır. 2008 yılında çıkan Merkez Bankası'nın İstanbul'a taşınması tartışmasında Banka, hükümetle aynı görüşte olmadığını belirtmiştir.⁴⁷⁹ TCMB yetkilerinin yasalarla düzenlenmesine karşın Banka'nın hükümet yetkililerinin açıklamasına karşı bir açıklama yapması normal değildir. Ancak yasal bir düzenleme yapılmadan bu konunun gündeme getirilmesi de tartışmaya açıktır.

AK Parti'nin ikinci hükümetinde TCMB genel itibarıyla düzenli bir portre çizmiştir. Dönemin TCMB Başkanı Yılmaz *Global Finance* tarafından 2009'da "B" ve 2010'da "A" notu almıştır. Dünya genelinde bu notun verildiği yedi merkez bankası başkanından bir diğeri de AB Merkez Bankası Başkanı Jean-Claude Trichet'dir. Türkiye'nin AB'ye üyelik kriterlerinin genellikle liberal ilkelerden oluştuğu düşünülürse, AB Merkez Bankası'nın bağımsız ve liberal bir kurum olduğu anlaşılacaktır. TCMB Başkanı'nın da AB Merkez Bankası Başkanı'yla aynı düzeyde

---

⁴⁷⁶ Pamuk, *a.g.e.*, s.290.

⁴⁷⁷ Pamuk, *a.g.e.*, s.291.

⁴⁷⁸ <http://www.milliyet.com.tr/-dunyanin-en-basarili-merkez-bankasi-baskani-/ekonomi/ekonomidetay/27.09.2010/1294222/default.htm> (20.05.2016).

⁴⁷⁹ <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/12/17/haber,0D8989C22D464942BB5A71FABF846A55.html> (18.04.2016).

değerlendirilmesi ve aynı notu alması, TCMB'nin bağımsız davranabildiğini ve AB ile benzerliğini göstermektedir. Bu bakımdan AK Parti'nin ikinci hükümet döneminde TCMB, liberal devletin kurumsal yapısında olması gereken merkez bankası profilini yakalamıştır.

1.1.3.2. İkinci Hükümet Dönemi Sosyal Politikalar

AK Parti, 2007 Seçim Beyannamesi'nde sosyal harcamalara daha fazla bütçe ayrılacağını ve sosyal politikalarının temelinde millete ait olanı millete geri vermek ilkesinin olduğunu belirtmiştir. Beyannameye göre "Parti, kimsesizlerin kimsesi olma anlayışını özümsemiş bir kadrodur."⁴⁸⁰ AK Parti'nin sosyal politika alanında benimsediği görüş sosyal devlet görüşüdür. Yardım eden ve el uzatan konumuyla hükümet, toplumun dezavantajlı kesimlerini ekonomiye dâhil etme politikasını izlemiştir.⁴⁸¹ Bu anlayışla birlikte AK Parti'nin bazı kamu politikalarındaki liberal yaklaşımı dikkate alınırsa, bu kararlar ve icraatlar, sosyal liberalizm kapsamında düşünülebilir.

Tablo.7 2007-2011 yılları arasında iktidarın SYDV'ler aracılığıyla sağladığı yakacak yardımı.⁴⁸²

YIL	AİLE	KÖMÜR (TON)
2007	1.894.555	1.434.163
2008	2.347.728	1.852.278
2009	2.256.265	1.910.778
2010	2.237.423	1.957.495
2011	2.060.213	1.921.771

AK Parti, ikinci hükümet döneminde de SYDV'leri aktif olarak kullanmış ve halka yardım götüren sosyal devlet kimliğini devam ettirmiştir. Tablo.7'da görüleceği gibi SYDV'ler aracılığıyla halka yapılan yakacak yardımı artarak devam etmiştir. 2010 yılında aile sayısında ve dağıtılan kömürün ton miktarında bir düşüş görülse de bu konuda devletin "yardım" politikasının üzerine düştüğü açıktır.

SYDV'ler kapsamında yapılan aynî yardımların yanı sıra nakdî yardımlar da mevcuttur. Nakdî yardımlardan önemli bir tanesi 2001'de Dünya Bankası'nın verdiği

⁴⁸⁰ AK Parti, 2007 Seçim Beyannamesi.

⁴⁸¹ Ali Yaşar Sarıbay, "AKP: Liberalizmin Sosyalleştirilmesi", *Türkiye Günlüğü*, 2007, s.77.

⁴⁸² Kaynak: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü.

krediyle uygulanan Sosyal Riski Azaltma Projesi'nin (SRAP) bir parçası olan 'Şartlı Nakit Transferi'dir (ŞNT). 2003 yılında uygulamaya konan ŞNT uygulaması, 2007'de SRAP'ın son bulmasına rağmen uygulamada kalmış ve Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü'nce devam ettirilmiştir. 2007'de çıkarılan "Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu'nda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" ile AK Parti, sosyal devlet bakımından önemli bir adım daha atmıştır.⁴⁸³ Bu kanuna göre belirli kriterlere uyan bakıma muhtaç kişilerin, ikametlerinden alınarak sağlık merkezlerine götürülmesi ve iki aylık asgarî ücrete kadar nakdî yardım yapılması öngörülmüştür.⁴⁸⁴

Sosyal liberalizmin teorik olarak açıklandığı bölümde Higgs'e atfen vurgulandığı gibi vergiler, girişimlere engel olur ve ekonomide yatırımın azalması sonucu işsizlik ve yoksulluk artar. Bu durumda devletlerin politikalarını yeniden gözden geçirerek düzenlemesinin dışında işsizliği sona erdirmesi mümkün değildir. Özellikle de alt gelir gruplarına yardım eli uzattığı gerekçesi ile işsizliğe çözüm arayışı içerisinde olduğunu söylemek yanlış olacaktır.⁴⁸⁵ Zira yardım insanları tembelliğe itmenin yanında, mevcut işsizleri işsizlik sınıfından da çıkarmaz. Kaldı ki Türkiye'deki devlete ait olan sosyal yardım vakıflarınca, çalışabilecek durumda olan insanlara nakdi yardım yapılmamakta, iş yeri açma projesi dâhilindeki kredi yardımı da çeşitli koşullara bağlı olup sadece kadınlara yapılmaktadır. SYDV tarafından sunulan bu yardımlar 2007-2011 döneminde de devam etmiştir.⁴⁸⁶ İşsizliğin giderilmesi dışında bir değerlendirilme yapılacak olursa AK Parti'nin ikinci hükümet döneminde de, SYDV'ler misyonlarını aynı şekilde devam ettirmiş ve sosyal liberalizm içerisinde ele alınabilecek bir politik çizgi takip edilmiştir.

2006 yılında % 5,9 oranında seyreden çocuk işçiliği oranı sabit kalarak 2012 verilerinde de % 5,9 olmuştur. Bu konuda ilerleme sağlanamamış ve artan nüfus ile paralel olarak çocuk işçiliğinin de arttığı gözlenmiştir.⁴⁸⁷

2007 yılında % 8,4 olan işsizlik oranı 2011 sonu itibarıyla % 9,8'e yükselmiştir. Sosyal ve ekonomik hayatın önemli bir parçası olan işsizlik probleminin çözülebilmesi

---

⁴⁸³ T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Türkiye'de Uygulanan Şartlı Nakit Transferi Programının Fayda Sahipleri Üzerindeki Etkisinin Nitel Ve Nicel Olarak Ölçülmesi Projesi Final Raporu, Ankara, 2012.

⁴⁸⁴ Sosyal Hizmetler Ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Madde.2.

⁴⁸⁵ Aktan, a.g.m., ss.152-154.

⁴⁸⁶ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, *Dayanışma*, Sayı.11, 2011.

⁴⁸⁷ Çocuk işçiliği konusunda 2006 ve 2012 verilerinin kullanılması TÜİK'in bu konuda bu iki yıl arasında başka bir çalışma yapmamış olması ve her iki yılın da AK Parti'nin ilk iki iktidarının son yılları olmasından dolayıdır. Bkz: TÜİK, Çocuk İşçisi Anketi Sonuçları 2012, Sayı.13659, 2013.

için önce istihdamın sistematik hale getirilmesi, sonra da güçlendirilmesi gerekmektedir. Ancak gerek 2008 krizinin etkisi gerekse iç politikada yaşanan sorunlar, mezkûr çözüme odaklı bir kamu politikasının geliştirilmesi ve hayata geçirilmesini zorlaştırmıştır.

Liberal düşüncenin minimal devlet ilkesine aykırı olarak eşitlik ve hak taleplerinde devletin müdahalesini öngören düşünce, toplumdaki sosyal düzeni değiştirerek, devletin muhtaçlara yardımını benimseyen bir sosyal hizmete dönüşmüştür. Bu durumda kadınlar, yoksullar ve azınlıklar diğer bireylerden farklı olarak ayrımcı bir tavra maruz kalmıştır.⁴⁸⁸

Birinci hükümetinin son yılında (2007) kamunun toplam ilaç ve tedavi giderleri 26,7 milyar TL iken 2011 sonunda 41,9 milyar TL'ye yükselmiştir.⁴⁸⁹ 2007'de Sağlık Bakanlığı bünyesindeki hastane sayısı 848, üniversite hastanesi sayısı 56'dır. 2011'e gelindiğinde ise Sağlık Bakanlığı hastaneleri 874'e, üniversite hastaneleri ise 69'a yükselmiştir.⁴⁹⁰

Sağlık ve yardımlaşma alanlarında yasal ilerlemelerin uygulamaya geçirilmesi bakımından önemli gelişmeler kaydedilmiştir. İlk hükümetin son evresinde hazırlanan Sağlıkta Dönüşüm Programı 2007 sonrasında uygulamaya konmuştur. Bu program çerçevesinde sağlık turizminin geliştirilmesi ve sağlıklı yaşamın yaygınlaştırılması öngörülmüştür. AK Parti'nin sağlık alanında sağladığı dönüşüm, nepotist politikalar gerekçesiyle de eleştirilmiştir.⁴⁹¹ Bununla birlikte Türk Diş Hekimleri Birliği (TDB) 2008'de yaptığı açıklamada, hükümetin ağız ve diş sağlığı konusundaki politikalarının yetersiz kaldığını; ağız ve diş sağlığı harcamalarının artmasına neden olduğunu belirtmiştir.⁴⁹²

---

⁴⁸⁸ Carole Pateman, "The Patriarchal Welfare State", in the *Democracy and the Welfare State*, 1988, Princeton, pp.231-261., akt. Alev Özkazanç, "Toplumsal Vatandaşlık ve Neo-Liberalizm Sorunu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 64/1, Ankara, 2009, s.261.

⁴⁸⁹ T.C. Sağlık Bakanlığının 2011 ve sonrası yayınladığı yıllık istatistik raporlarında ilaç ve tedavi giderleri ile ilgili harcamaların bilgisi yer almadığı için, bu bilgilerin bakanlıklardan alınarak hazırlanan bir makaleden faydalandı. Bilgi için bkz: Volkan Yılmaz ve Nurhan Yentürk, "Türkiye'de Sağlık Harcamalarına Tarihsel Bir Bakış", İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Araştırmaları Merkezi, 2015, s.8.

⁴⁹⁰ T.C. Sağlık Bakanlığı, Genel Sağlık İstatistikleri Özet Bilgiler. (20.02.2016)
<http://rapor.saglik.gov.tr/istatistik/rapor/index.php>

⁴⁹¹ Örneğin Artvin Milletvekili Orhan Yıldız'ın ebe olan eşi Güler Yıldız, Sağlık Bakanlığı bünyesinde daire başkanı olmuştur. Haber için bkz: "Vekil Eşine Kadro Jesti", (11.05.2007). *Milliyet*.

⁴⁹² <http://www.haberler.com/tdb-den-hukümetin-dis-sagligi-politikalarina-haberi/> (10.072016). Ayrıca AK Parti'nin ikinci hükümeti sonrasında yaşanan bir olayda; özel hastanede yapılan yanlış ameliyat mahkemeye dava edilmiştir. Mahkeme ise görevsizlik kararı vererek davanın tüketici mahkemesinde görülmesi gerektiğini belirtmiştir. Davacı, davayı temyiz ederek Yargıtay'a taşımış, ancak Yargıtay da yapılan kanun değişikliği sonrası davanın tüketici mahkemesinde görülmesi kararına varmıştır. Bu

İlk defa 2007 yılında gündeme gelen ve daha sonra (2010'da) 5947 sayılı kanun olarak meclisten geçen tam gün yasası, Sağlık Bakanlığı ve Yüksek Öğretim Kurulu çalışanlarının tam zamanlı mesaisini öngörmüştür. Bununla birlikte yasada sağlık personelinin ilgilendiren çok önemli değişiklikler yer almıştır. Bunlardan biri hekimlerin ya devlet hastanesi veya özel hastane, ya da muayenehanede çalışabileceğini öngören maddedir. Yani hekimler, sözü edilen sağlık kurumlarından sadece birinde çalışma hakkına sahip olacaktır. Bu durumda, devlet hastanesi ve üniversite hastanesi çalışanlarının özel sektöre geçiş ihtimali güçlenmektedir. Böylece devlet bünyesinde çalışan doktorların sayısı azalacak ve istihdam ihtiyacı artacaktır. Söz konusu kanun, tasarı halindeyken özellikle doktorlar tarafından çok fazla tepki almıştır. Bu nedenle 2007 yılında kamuoyuna duyurulmasına rağmen 2010 yılında ancak yasalaşmıştır. Kanunun 2010'da meclisten geçmesi üzerine CHP Anayasa Mahkemesi'ne iptal davası açmıştır. Mahkeme'nin Temmuz 2010'da verdiği karar, kanunun çeşitli hükümlerinin iptal edilmesiyle sonuçlanmıştır.⁴⁹³ Ancak kanun yürürlükte kalmaya devam etmiştir.

AK Parti'nin bu dönemde eleştirilen bir diğer sağlık politikası, özel hastanelerin kamu yardımlarıyla güçlendirilmesi ve yaygınlaştırılması olmuştur. Kamu sağlık kurumlarının, özel sektörün lehine geliştirilen politikalar neticesinde zayıfladığı tespit edilmiştir. Yukarıda bahsedilen tam gün yasası da özel sektör için olumlu bir gelişmedir. Çünkü devlette görevli doktorların özel sektörde de görev alabiliyor olması, doktorun özel sektöre ayırdığı zamanı ve performansı etkilemektedir. Bu bakımdan bu yasa, özel sektörde pozitif etki uyandırmıştır.⁴⁹⁴ AK Parti ikinci dönemindeki sağlık politikalarında, özel sektörden yana bir tavır sergilemiştir.

Önceki dönemlerde devlet hastanesindeki ücretli hizmetleri ödeyemeyen hastalar rehin alınırken, daha sonra bu durum ortadan kaldırılmıştır. Ancak alternatif olarak borçlu hastalara senet imzalatılmıştır.⁴⁹⁵ Hastalar, senetleri ödeyemediği durumlarda ise haciz cezası ile karşılaşmıştır.⁴⁹⁶

İkinci hükümet döneminde AK Parti'nin sağlık politikaları siyasî olarak eleştirilse de, sosyal liberalizm açısından devletin sunduğu hizmet ve klasik liberalizm

---

olay üzerine insanların bir eşya muamelesi gördüğü eleştirileri yapılmıştır. Haber için bkz: "Sağlık Hizmeti 'Mal' Oldu", (23.01.2015). *Cumhuriyet*.

⁴⁹³ Anayasa Mahkemesi kararı için 04.12.2010 sayılı Resmî Gazete'ye bakılabilir. Ayrıca AK Parti 2014 yılında Sağlık Bakanlığı ve ona bağlı kuruluşların teşkilat ve görevlerini düzenleyen kanunda değişiklik yapan 6514 sayılı bir kanunu kabul etmiştir. Bu kanun da, Anayasa Mahkemesi'ne götürülmüş ve çeşitli maddeleri düzeltilmiş, bazıları da iptal edilmiştir.

⁴⁹⁴ "Özel Sağlık Sektörü Tam Gün'e Karşı Değil", 05.08.2010, *Habertürk*.

⁴⁹⁵ "AKP'nin 10 Yıllık Sağlık Yalanları: Halk Hapı Yuttu", 03.11.2012, *Sol*.

⁴⁹⁶ Bir örnek için bkz: "Hastane Senedine 18 Bin Liralık Haciz", 02.12.2011, *Milliyet*.

açısından bireylerin temel haklarının temin edilmesi, liberal çizgiye yaklaşıldığını göstermektedir. Bu bakımdan AK Parti'nin ikinci hükümet döneminde sağlık alanında sosyal liberal çizgiye yaklaştığı söylenebilir.

1.1.3.3. İkinci Hükümet Döneminde Demokrasi, Hukuk ve İnsan Hakları

Ecevit hükümetinden kalan ekonomik anlaşma miraslarını devam ettirerek ve mali disiplin anlayışını benimseyerek önemli ölçüde mesafe alan AK Parti, 2007 seçimlerini büyük oranda ekonomi ve hukuk alanındaki reformları aracılığıyla kazanmıştır. Beyanname ve programlarında vaat ettiği sistemli gelişme ve yasal düzenlemelerin yanında, AB uyum süreci ile birlikte bunların büyük bir kısmını da hayata geçirmeyi başarmıştır. Fakat 2005 Ekim'inde başlayan yeni müzakere süreci ile AB'ye şüpheli yaklaşmaya başlayan AK Parti, o dönemde yaşanan türban sorunu ve bazı AB ülkesi liderlerinin uzun süredir Türkiye'nin üyeliğine sıcak bakmamasıyla euroseptisist bir tavır içerisinde girmiştir. Bu da 2005 sonrası politikalarda AB yanlısı olma eğilimini azaltmıştır. Dolayısıyla AK Parti, ikinci hükümet döneminde mevzuat anlamında reformist çizgisini kaybetmemiştir ancak AB'nin bu çizgideki etkisinde zayıflama görülmüştür.⁴⁹⁷

Belirtmek gerekir ki ilk iktidarında iktisadî anlamda da olsa liberalleşmeye atıfta bulunan AK Parti, 2007 seçimleri öncesi seçim beyannamesinde, daha sonra hükümet programında “liberal” kelimesini kullanmamıştır. Bu da partinin siyasî belgeleri arasında liberalizmin olmadığı anlamına gelmektedir. AK Parti 2007 seçim beyannamesinde insan haklarına atıfta bulunmuş ve demokrasinin önemini vurgulamıştır. Partiyeye göre, “Türkiye, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesini ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini kabul ederek iç hukukunun parçası haline getirmiştir.” Beynamede atıfta bulunulan bazı değerler; insan haklarına dayanan devlet anlayışı, yönetimin demokratikleştirilmesi, siyasal yaşamın demokratikleştirilmesi ve katılımcı demokrasidir. Hükümetin anlayışına göre “demokrasi bir hak ve özgürlükler rejimidir.”⁴⁹⁸ 60. Hükümet Programı'nda da hemen aynı hedefleri benimsediğini

⁴⁹⁷ Ercüment Tezcan ve İlhan Aras, “Adalet ve Kalkınma Partisi'nde Euroseptisizm: Avrupa Birliği Desteğinin Eleştiriyeye Dönüşümü”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 11/41, Ankara, 2015, ss.10-11.

⁴⁹⁸ AK Parti, 2007 Seçim Beyannamesi, ss.18-25.

belirten parti temel hak ve özgürlüklere de atıflarda bulunmuş ve bu konuya eğildiğini beyan etmiştir.⁴⁹⁹

Birinci hükümet döneminde AK Parti'nin liberal değerlere yakın seyreden uygulamaları liberal ve demokrat aydınların partiye karşı beklentilerini artırmıştır. Bununla birlikte 2007 öncesinde olduğu gibi seçim sonrasında da devam eden bazı problemler söz konusudur. Bunlardan biri, çocuk haklarına saygı ve bu hakların uygulanmasına ilişkin hususların endişe kaynağı haline gelmesidir.⁵⁰⁰ Eşcinsellerin askerlik hizmetinden muaf tutulması, dönemin dikkat çeken kararları arasındadır. Ancak böyle bir muafiyet talep etmeleri halinde bu kişilerin cinsel tercihleri etik dışı tıbbi ve psikolojik testler ya da eşcinselliğin ispatlanması istenerek teyidi istenmektedir.⁵⁰¹

Bu dönemde de transseksüeller, zaman zaman -polis tarafından da olmak üzere- cinsel saldırılara maruz kalmıştır. Homofobi, aynı zamanda fiziksel ve cinsel şiddet vakalarıyla da sonuçlanmıştır. Bu iddiaların ivedilikle ve etkili olarak soruşturulması hukukun ve insan haklarının bir gereğidir.⁵⁰² Bununla birlikte bir araştırmaya⁵⁰³ göre Türkiye'de insanların % 84'ü eşcinsel insanlarla komşu olmayı reddederken, başka bir araştırmada⁵⁰⁴ eşcinsellerden rahatsızlık duyanların % 76 oranında olduğu belirtilmektedir. Bu da ülke içerisinde hoşgörünün sınırlarını göstermektedir. Halkın bu konuda takındığı muhafazakâr tavırla, İslamcı kökenden gelen AK Parti'nin takındığı tavır aynıdır. Problemlerin çokluğu ve tespitine rağmen, bu konuda bir gelişme sağlanamamıştır.

Önemli yasal değişikliklerin başında gelen "Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesi" ilkesi 2007'nin Ekim ayında, -yeni hükümet kurulduktan sonra- yapılan bir referandumla benimsenmiştir. Bu hukukî gelişme, ikinci hükümetin göreve başladığı dönemde yaşanmıştır ve bu yıla ait en önemli gelişmedir. Bununla birlikte cumhurbaşkanı görev süresi yedi yıldan beş yıla indirilmiş ve ikinci kez seçilebilme imkânı getirilmiştir.⁵⁰⁵ Halkın, cumhurbaşkanını doğrudan seçebilmesi doğrudan demokrasinin bir yönünü oluştururken, cumhurbaşkanı görev süresinin azaltılması da

⁴⁹⁹ Örneğin; "temel hak ve özgürlükler konusunda ülkemizin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde belirtilen esaslar uygulanacak, özellikle Kopenhag siyasî kriterlerine tam uyum sağlanacaktır." İfadesi bu durumu yansıtmaktadır. Bkz: TBMM, 60. Hükümet Programı.

⁵⁰⁰ T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, Türkiye Düzenli İlerleme Raporu, 2008, s21.

⁵⁰¹ "TSK'nın Eşcinsel Askere Muamelesi Korkunç", 6 Aralık 2010, *Radikal*.

http://www.radikal.com.tr/yorum/tsknin_escinsel_askere_muamelesi_korkunc-1031511# (15.05.2015).

⁵⁰² T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, Türkiye Düzenli İlerleme Raporu, 2008, s23.

⁵⁰³ <http://t24.com.tr/haber/turk-halki-farkliliklara-hosgorugostermiyor/157879> (15.05.2015).

⁵⁰⁴ <http://www.milliyet.com.tr/2006/03/16/guncel/gun01.html> (15.05.2015).

⁵⁰⁵ *Sessiz Devrim*, s.209.

kötü yönetimi daha erken değiştirmeye imkân vermektedir. Bu bakımdan söz konusu değişiklik demokratik ve liberal değerlerle örtüşmektedir.

2007’de genel seçimler öncesi yaşanmış olan önemli bir olay, 16 Mayıs 2007’de görevi sona eren 10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in yerine cumhurbaşkanı seçilememesidir. On birinci cumhurbaşkanının öngörülen zaman içerisinde seçilmeme nedeni, toplantı yeter sayısı olarak TBMM’nin üye tam sayısının üçte ikisinin sağlanması gerektiği görüşüdür ve bu görüş Anayasa Mahkemesi tarafından da benimsenmiştir.⁵⁰⁶ Böylelikle nisan ayında başlayan tartışmalar 28 Ağustos 2007’ye dek sürmüştür. Nihayetinde üçüncü tur seçimleri yapılmış ve Abdullah Gül bu tarihte 11. Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Yeniden tek başına iktidar olmasının ardından hızlıca referandum paketini yürürlüğe koyan AK Parti’nin bu tutumu, cumhurbaşkanlığı krizine bir refleks mahiyeti de taşımaktadır.⁵⁰⁷ Sonuç olarak referandumla yapılan düzenlemeler, siyasî liberalizmin devlet-birey ilişkilerinde önem verdiği rıza prensibiyle kabul edilmiştir. Buradan hareketle AK Parti’nin ikinci hükümetinin ilk aylarında bu konularda siyasî liberal çizgiye yaklaştığı söylenebilir.

AK Parti hükümetinden önce de Türkiye’de bir sorun olarak algılanan türban meselesi, AK Parti ile tekrar gündeme gelmiştir. Bu dönemde partililerin bir kısmı tarafından “sorunun normalleştirildiği” düşünülürken, bir kısmı meselenin “AB bağlamında da çözümsüz kaldığını” belirterek kabullenmiştir. Türban sorununun çözülememesinin altında, toplumun onu bütün bir toplumsal-siyasal sistemi inşa edecek ya da yıkacak bir ‘sembol-kavram’ olarak görmesi yatmaktadır. Burada türban taraftarlarının önemli bir kısmının -ki en başta AK Parti tarafından- meseleyi, dinî bir görev ve gereklilikten ziyade demokrasi ve özgürlüklerin bir parçası olarak tanımlamaması ve bu çerçevenin dışına çıkarmaması, tartışmanın diğer tarafının savunma refleksini etkilemiştir. 2008 yılı Şubat ayında konu ile ilgili, kanun önünde eşitliği ifade eden anayasanın 10. maddesi ile eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevini belirten 42. maddesinde değişiklik yapılmıştır. Söz konusu değişikliklerin yapılmasında iktidar partisini destekleyen partiler MHP ve Demokratik Toplum Partisi (DTP)⁵⁰⁸ türban sorununa yasal çözüm ararken, İstanbul Üniversitesi’ndeki bir uygulamaya

⁵⁰⁶ Mahkeme kararı 1 Mayıs 2007’de alınmış, 27 Haziran 2007’de de Resmî Gazete’de yayımlanmıştır. Bkz: *Resmî Gazete*, Sayı.26565, 27.6.2007.

⁵⁰⁷ TBMM Araştırma Merkezi, *Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Referandum Uygulama Örnekleri, Türkiye-ABD-Avrupa Ülkeleri*, TBMM Basımevi, 2010, Ankara, ss.136-148.

⁵⁰⁸ 2005 yılında kurulan Demokratik Toplum Partisi, 2009 yılında kapatılmıştır.

karşın YÖK'ün yazıyla verdiği cevap, yasağın fiilen kalkmasını sağlamıştır.⁵⁰⁹ Başörtüsü yasağının kaldırılması, siyasî etkilerinden arındırılarak bakılırsa liberalizmin eşitlik unsuruna dayanmaktadır. Bir ülkede vatandaşların bu eşitlik prensibine göre istediği din, inanç, gelenek ve görenekleri yaşaması liberal düşünceye işaret etmektedir.⁵¹⁰

Meclis tarafından 2008 yılında 116 kanun kabul edilmiştir. Bu kanunlar daha çok yükseköğretim kurumları, silahlı kuvvetler, yargı ve idare ile ilgili konularda çıkarılmıştır.⁵¹¹ Bu yılda insan haklarına dair yapılan düzenlemelerden önemlileri; BM Engelliler Sözleşmesi'nin onaylanması, Çocuk Hakları İzleme Komitesi'nin kurulması, yerel yönetimlerin güçlenmesine ilişkin düzenlemeler yapılması, yeni bir Vakıflar Kanunu çıkarılması ve tanık koruma kanununun kabul edilmesidir.⁵¹² Bu kanunlar mevzuat bakımından liberal hüviyete sahiptir.

2008 yılında hükümete yapılan eleştirilerden biri üst düzey atamaların siyasileşmesi konusu olmuştur. Bu eleştirilerin ardına yatan sorun da teknik konuların yönetimine yetkili ve donanımlı kişilerden ziyade etkin makamların referansı ile görevli atanmasıdır. Bu durumun aynısı 2003'te KYTK'ye karşı gösterilen siyasî bürokratik tepkide yaşanmıştır. O dönemin atanmış bürokratları, ideolojik gerekçelere dayanarak KYTK'yı reddetmişlerdir. Dinçer bu durumu, hukuk bilgisi ve uzmanlık gerektiren problemlerin, ideolojik ve siyasî zeminde çözülmeye çalışıldığını belirterek açıklamıştır.⁵¹³ 2008'in sonuna gelindiğinde kamu hizmeti sistemi henüz modernize bir yapıya kavuşturulamamıştır.⁵¹⁴ Klasik iktisat düşüncesinde devlet, vatandaşların tek başına yapamayacağı kamu hizmetlerini hukuk kurallarına uyarak gerçekleştirmek durumundadır. Devletin görevi, bireylerin ve piyasanın üretmediği malların üretilmesi ve hizmetlerin gerçekleştirilmesi ve sunulması olduğu için siyasî atamalar, yoğun bürokrasi, şeffaflığın sağlanamaması gibi durumlar liberal düşünceyle bağdaşmamaktadır.⁵¹⁵

2008 yılında BM Engelliler Sözleşmesi dışında insan haklarına ilişkin belgelerin onaylanması konusunda bir gelişme yaşanmamıştır. 2005 yılında imzalanan İşkenceye Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesinin İhtiyari Protokolü ve AİHS'ye ilişkin üç ek

⁵⁰⁹ Fatma Benli, "1964-2011 Türkiye'de Ve Dünyada Başörtüsü Yasağı Kronolojisi", *Mazlum-Der*, İstanbul, 2011.

⁵¹⁰ Haluk Şahin, "Türban, Kültürel Liberalizm ve AKP", *Radikal*, 25.01.2008.

⁵¹¹ T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, Türkiye Düzenli İlerleme Raporu, 2008, s.6.

⁵¹² *Sessiz Devrim*, ss.213-214.

⁵¹³ Ömer Dinçer, *a.g.e.*, s.30.

⁵¹⁴ T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, Türkiye Düzenli İlerleme Raporu, 2008, s.7.

⁵¹⁵ Tayyar ve Çetin, *a.g.m.*, s.115.

protokol, 2008 sonuna gelindiğinde halen onaylanmamıştır.⁵¹⁶ Daha önce değinildiği ve buradan da anlaşılacağı üzere AK Parti ikinci dönemindeki reformlarında -ilk dönemine nazaran- AB'nin tavsiyelerine daha mesafeli durmuştur. Ayrıca 2008 yılı içerisinde, AİHM tarafından, Türkiye'nin AİHS'yi ihlal ettiği sonucuna varılmış 226 karar vardır.⁵¹⁷ AK Parti hükümet olarak davaların çoğunda AİHM'nin son kararlarına uymayı kabul etmiştir. Bu demokratik hukuka saygılı bir tavidir ve liberal sinyaller içermektedir. Fakat bununla birlikte ciddi oranda AİHM kararı, uygulanamamış ve beklemede kalmıştır.⁵¹⁸

2008'de hukuksal açıdan yaşanan bir gelişme de, AK Parti'nin kapatılma davasıdır. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı tarafından laikliğe aykırı fiillerin odağı haline geldiği gerekçesiyle AYM'ye sunulan iddianame mahkeme tarafından kabul edilmiştir. Laikliğe aykırı fiiller, anayasanın 68. maddesinin dördüncü fıkrasındaki "Siyasî partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, [...] demokratik ve lâik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz" hükmüyle belirlenmiştir. Bu hüküm Siyasî Partiler Kanunu'nun 103. maddesinde yer alan "Bir siyasî partinin anayasanın 68. maddesinin dördüncü fıkrası hükmüne aykırı eylemlerin odak halini oluşturup oluşturmadığı hususu Anayasa Mahkemesince belirlenir." ifadesiyle desteklenmiştir. Anayasanın 69. maddesinin altıncı fıkrasında yer alan "Bir siyasî partinin 68. maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı eylemlerinden ötürü temelli kapatılmasına, ancak, onun bu nitelikteki fiillerin işlendiği bir odak haline geldiğinin Anayasa Mahkemesi'nce tespit edilmesi halinde karar verilir. [...]" hükmüyle de AK Parti'ye kapatma davası açılmıştır. Söz konusu fiiller üniversitelerde türban yasağının, Kur'an kurslarında yaş sınırının ve İmam-Hatip Liseleri'nde katsayı uygulamasının kaldırılması olarak belirtilmiştir. Daha sonra bu eylemlerin partinin kapatılmasını gerektirecek kadar ağır olmadığı kararı verilmiş ve AYM'de altı üyenin kapanması, bir üyenin kapanmaması oyuna karşılık, dört üyenin 'hazine yardımında kesinti uygulanması' kararı kabul edilmiştir. 30 Temmuz 2008'de sonuçlanan dava gereğince parti kapatılmamış ancak -kapanması yönünde oy kullanan altı üyenin de eklenmesiyle- toplamda on üyenin kararı ile hazine yardımında kesinti yapılmasına karar verilmiştir.⁵¹⁹

⁵¹⁶ T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, Türkiye Düzenli İlerleme Raporu, 2008, s.10.

⁵¹⁷ Türkiye'nin 2002 yılında AİHS ihlâl kararı 54, 2003'te 76, 2004'te 154, 2005'te 270, 2006'da 312 ve 2007'de 319'dur. Bilgi için bkz: <http://www.inhak.adalet.gov.tr/istatistik/2013/9.pdf> (23.12.2015).

⁵¹⁸ T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, Türkiye Düzenli İlerleme Raporu, 2008, s.11.

⁵¹⁹ Zühtü Arslan, "Başörtüsü, AK Parti ve Laiklik: Anayasa Mahkemesinden İki Karar Bir Gereğe", *Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, Sayı.2, 2009, ss.14-16.

İktidarının ilk döneminde AB ile uyumlu politikalar izleyen, küresel ekonomiyle birlikte hareket eden AK Parti, 2007 seçimleri sonrasında AB ile ilişkilerine daha az önem vermiş, küresel düzenle birlikte hareket etme ve AB'nin önerilerini uygulamada eskisi kadar istekli olmamıştır.

1 Mayıs, 2009 yılında Emek ve Dayanışma Günü olarak resmîyet kazanmıştır. Aynı sene TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu Kanunu kabul edilmiş ve yeni bir Vatandaşlık Kanunu çıkarılmıştır. Bu yıl içerisinde farklı dil ve lehçelerin üniversitelerde bilimsel çalışmalarda kullanılması, seçmeli ders haline getirilmesi, kültürel faaliyetlerinin desteklenmesi sağlanmış ve özel radyo ve televizyonlarda yirmi dört saat yayın imkânı getirilmiştir. Bunun yanında cezaevlerinde tutuklu ve hükümlülerin yakınlarıyla görüşmelerinde anadillerini kullanma imkânı tanınmıştır. Bu düzenlemeler doğrultusunda Kültür Bakanlığı ilk kez Kürtçe diyalogların geçtiği bir filme⁵²⁰ finansal destek vermiştir. Ayrıca Mardin Artuklu Üniversitesi Rektörlüğü'ne bağlı "Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü" ve bu enstitü bünyesinde "Kürt Dili ve Kültürü", "Süryani Dili ve Kültürü" ve "Arap Dili ve Kültürü" anabilim dalları kurulmuştur.⁵²¹ Cumhuriyet tarihi boyunca Kürt vatandaşlara ilk kez, anadillerini yasal olarak öğrenme ve geliştirme fırsatı AK Parti tarafından verilmiştir. 2009 yılı azınlıkların hak ve özgürlükleri bakımından bir dönüm noktası olmuştur. Kürt, Süryani ve Arap halklarına tanınan hakların yanında 2009 yılı Alevî Çalıştayları'nın yapıldığı yıl olması bakımından da önemlidir. AK Parti'nin 2009 yılında yaptığı mezkûr hukuk reformları -bahsi geçen kanunlar çerçevesinde- demokratik ve liberal değerler içermektedir.

2010 senesi hukukî düzenlemeler açısından Türkiye için bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu dönüm noktasının odağı "12 Eylül Referandumu" olmuştur. 2010 senesinde hükümet, hukuk alanındaki reformlara ara vermeden devam etmiştir. Referandum öncesinde Emniyet Asayiş Yardımlaşma (EMASYA) Protokolü⁵²² yeni bir protokol ile yürürlükten kaldırılmış, kadınlar ve kız çocuklarına ait insan hakları kapsamında genelge yayınlanmış, yolsuzlukla mücadele için düzenleme yapılmış, yeni Sayıştay Kanunu kabul edilmiştir. Yolsuzlukla mücadele etmek ve saydam bir yönetim

---

⁵²⁰ İki Dil Bir Bavul, Ekim 2009.

⁵²¹ *Sessiz Devrim*, ss.217-219.

⁵²² Emniyet-Asayiş Yardımlaşma Protokolü, TSK ile Emniyet güçleri arasında imzalanmış bir protokoldür. Gerekli görüldüğü durumlarda ordunun şehir içi asayişe resmî izinler alınmaksızın müdahale etmesini öngörmüştür. Dönemin Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ ise yaptığı açıklamada askerin kanunla yetkilendirilmiş olduğunu belirterek protokolün gerekli olmadığını belirtmiştir. Bilgi için bkz: "EMASYA Yürürlükten Kaldırıldı", 04.02.2010, *Milliyet*.

anlayışını tesis etmek amacıyla “Saydamlığın Artırılması ve Yolsuzlukla Mücadelenin Güçlendirilmesi Stratejisi (2010-2014)” kabul edilmiştir. Bu stratejiye ilişkin Eylem Planı ise aynı addaki komisyon tarafından onaylanmıştır. 2010 sonlarına doğru çıkarılan Sayıştay Kanunu ise, önceki halinden daha az liberal bir kurumsal sistem öngörmüştür. YÖK kararıyla Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi bünyesinde “Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü” lisans programı açılmıştır.⁵²³

12 Eylül 2010 tarihinde anayasada bir takım değişiklikleri öngören halk oylaması yapılmıştır. Birçok maddenin içerisinde yer aldığı referandum düzenlemesinde Yüksek Askerî Şura kararı ile ordudan uzaklaştırılan personele yargı yolu açılmış, sivillerin askerî mahkemelerde yargılanması sona ermiş ve askerlerin sivil suçlarının sivil mahkemelerde yargılanması sağlanmıştır. Bu kanun değişikliği paketi ile kişisel veriler koruma altına alınmış, devlet memurlarına verilen uyarı ve kınama cezalarına karşı yargı yolu açılmış, siyasî partilerin kapatılması AYM’de üçte iki çoğunluğun kararı şartına bağlanmıştır. Ayrıca çocuk haklarına ilişkin uluslararası temel ilkeler anayasal güvence altına alınmış, seyahat özgürlüğü genişletilmiş, sendikal haklar güçlendirilmiş ve 12 Eylül Darbesi’ni gerçekleştiren generallere yargılama yolu açılmıştır. Referandumla, en az bunlar kadar önemli olan HSYK Kanunu çıkarılmış, Anayasa Mahkemesi’nin üye yapısı değiştirilmiş ve AYM’nin yargılama yetkisi genişletilmiştir. Bu kanunla AYM üye sayısı 11’den 17’ye çıkarılmış ve yeni sistemde 3 üyeyi Meclis, 14 üyeyi cumhurbaşkanı seçecektir.⁵²⁴ HSYK’nın üye sayısı 7’den 22’ye çıkarılmış, kurulun hâkim ve savcılarını meslekten ihraç kararına karşı yargı denetimi yolu açılmıştır.⁵²⁵ Bu gelişmeler, yargı kurumlarının çoğulcu bir hüviyete kavuşturulmasını sağlamakta ve üyelerin egemen güç tarafından belirlenmesini zorlaştırmaktadır. AYM’nin yetkilerinin genişletilmesi hak ve özgürlüklerin sorgulanması açısından olumlu bir gelişmeye işaret ederken, HSYK’nın ihraç kararlarına yargı yolunun açılması da demokratik ve liberal bir tavır göstermektedir.

Referandum döneminde slogan haline gelmiş bir ifade ortaya çıkmıştır: “yetmez ama evet”. Bu ifade demokratlar ve liberaller tarafından sıkça kullanılmış, yeni bir anayasaya tamamen ihtiyaç duyulduğundan dolayı “yetmez”, değişikliklerin demokratikleşmeye katkısı olduğu düşüncesiyle de “ama evet” denilmiştir. Ancak bir takım siyasîler ve yazarlar tarafından bu sloganı benimseyenler eleştiriye maruz

⁵²³ *Sessiz Devrim*, ss.223-227.

⁵²⁴ Önceki sistemde 11 üyenin tamamı cumhurbaşkanı tarafından seçilmekteydi. Referandumla birlikte 3 üyeyi seçme hakkı TBMM’ye verilmiştir.

⁵²⁵ *Sessiz Devrim*, ss.227-229.

kalmıştır. Genel anlamda eleştiriler, AK Parti'nin pragmatist düşüncelerle bu değişiklikleri yaptığı fikrine dönük olmuştur.⁵²⁶ Ancak dönemselsel olarak değerlendirme yapmak gerekir ve bu fikirlerin doğru olduğu varsayılsa bile uzun vadede demokrasiye katkıda bulunacak yasaların çıkarıldığı görülmektedir. Liberal düşüncenin yasal düzenlemelere verdiği önem ve bu düzenlemeler içerisinde bireylerin daha fazla özgürleşmesi, devlet kurumlarının demokratikleşmesi bakımından değerlendirildiğinde, AK Parti 2010 Referandumunu ile önemli ölçüde liberal bir tutum ortaya koymuştur.

AK Parti hükümetinde bulunduğu ikinci dönemde siyasî ve anayasal reformların oluşturulmasında etkin rol oynamıştır. Ancak bu reformların uygulanması ve sonuçları zaman içerisinde olacağından birkaç yıla ait yapılacak değerlendirmeler objektif olmayacaktır.⁵²⁷

AİHM'ye taşınan davalardan karar verilenlerin sayısı 2007'de 331 iken 2011'de 174'e düşmüştür. Ancak AİHM'ye 2007'de yapılan toplam başvuru sayısı 1.904 iken, 2011 yılında bu sayı 7.701'e yükselmiştir. Her ne kadar 2011'de kabul edilemez sayılan veya kayıttan düşürülen başvuru 7.527 ise de AİHM'ye başvuru şartı, ülke içerisindeki hukuk yollarını tüketmek olduğu için, ülke içerisinde hukuka olan güvenin düşük ve hak ihlali düşüncesinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır.⁵²⁸

Cumhuriyet tarihi boyunca Aleviler ilk kez, AK Parti tarafından düzenlenen Alevi Çalıştayları'yla (2009) resmen tanınmıştır. Alevi açılımının muhafazakâr nitelikte bir parti tarafından yapılıyor olması duyulan endişelerle birlikte beklenti ve ümidi de beraberinde getirmiştir. Meselenin çözümü sık sık başka gündemlerle sekteye uğramış, AK Partili yetkililerin problemi yeterince kavrayamamasından ve Alevi kamuoyunda çıkan seslerin de STK'dan ziyade siyasî bir oluşum gibi davranmasından dolayı sürekli ertelenmiştir. Bu ertelenmenin arkasında sosyal ve siyasî sebepten çok, psikolojik sebepler yatmaktadır. Alevi Çalıştayları, şüphesiz bugüne kadar talepleri sürekli ertelenen Aleviler ve AK Parti açısından büyük bir adımdır. Ancak 22 Mayıs 2010'da Kemal Kılıçdaroğlu'nun CHP'nin genel başkanı olması ve 12 Eylül Referandumunu

---

⁵²⁶ Radikal Gazetesi'nin kendisi ile yaptığı söyleşide Liberal Demokrat Parti Başkanı Cem Toker, "Hiçbir kriterde AKP liberal değildir." demiştir. 2010 Referandum değişikliklerini, ileride AK Parti lehine kullanılacak kararlar olarak nitelendiren Toker, yetmez ama evet diyenleri de eleştirmiştir. Bkz: <http://www.radikal.com.tr/politika/ldp-baskani-cem-toker-hicbir-kriterde-akp-liberal-degildir-1213231/> (07.10.2015).

⁵²⁷ T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, Türkiye Düzenli İlerleme Raporu, 2009, s.14.

⁵²⁸ Sayılar Adalet Bakanlığı sitesinde yer alan "2001-2011 Yılları Arasında Kabul Edilemez ve Kayıttan Düşürülen Başvurular ile Kararların Sayısı" isimli tablodan alınmıştır. Toplam ifadesi kullanılan rakamlar, kabul edilmeyen ve karar verilen başvuruların toplamı ile elde edilmiştir. Bkz: <http://www.inhak.adalet.gov.tr/istatistik/2011/06.pdf> (27.12.2015).

öncesinde siyasî dilin gittikçe ağırlaşması Alevî Çalıştayları Nihai Raporu'nun açıklanmasını ertelemiş ve etkisini kırmıştır. 2010 Referandumu öncesi siyasî dil ağırlaşmış ve AK Parti'nin Alevilerle olan ilişkisi, Kılıçdaroğlu'nun Alevi olması nedeniyle gerilemiştir. Nihai rapor, yedi büyük çalıştayın sonuç belgesi hükmündedir. Ancak raporda yer alan bazı Alevi köy ve mahallelerine konulan örseleyici isimlerin değiştirileceği ve Muharrem ayının onuncu gününün resmî tatil ilan edileceği vaadi dışında olumlu bir önerisi olmamıştır. On iki yıllık iktidar boyunca Aleviler geçmişe göre kendilerini ifade etme açısından büyük ölçüde güven ve kazanım elde etmişlerdir. Ancak ekonomik hayatta yer edinme, devlet kurumlarına alımlarda eşit haklara sahip olma anlamında olumsuz düşünceleri daha fazladır. Zira Alevi kamuoyunda kamu kurum ve kuruluşlarına Alevilerin kasten kabul edilmediği algısı bulunmaktadır. Sosyal ve siyasî boyutuyla genel anlamda değerlendirilecek olursa muhatap alınma ve yasal düzenlemeler bakımından AK Parti Alevi politikasında sosyal liberal bir görüntüye sahiptir.⁵²⁹

2007'de anıt müze olarak ziyarete açılan Akdamar Kilisesi, 12 Eylül 2010'da yılda bir defa olmak üzere ibadete açılmıştır.⁵³⁰ Ayrıca 2010 yılında tarihi Sümela Manastırı, Hristiyan Ortodokslarca Meryem Ana'nın göğe yükseldiği gün olarak kabul edilen ve kutsal sayılan 15 Ağustos'tan itibaren yılda bir kez olmak üzere ibadete (ayine) açılmıştır.⁵³¹

Mülkiyet haklarına ilişkin olarak, 2008 yılında yürürlüğe giren Vakıflar Kanunu'nun geçici 7. maddesi uyarınca 181 taşınmaz, başvuruları üzerine cemaat vakıfları adına kaydedilmiştir. 29 Kasım 2010'da AİHM kararı çerçevesinde Büyükaada Rum Yetimhanesi, Fener Rum Patrikhanesine devredilmiştir. Daha sonra 27 Ağustos 2011'de Vakıflar Kanunu'na eklenen geçici 11. madde kapsamında, farklı nedenlerle el konulan vakıf mülklerinin vakıflara iadesinin yolu açılmıştır. Bu çerçevede 116 vakıf 1.560 adet taşınmaz için başvuru yapmış ancak Meclis tarafından 111 başvuru kabul edilmiştir. Yaklaşık 1.400 başvuru reddedilmiş, Süryani vatandaşlar mülkiyet edinme ile ilgili zorluklar yaşamışlardır. Liberal demokrasilerde ise toplumsal çoğunluğun iktidarı seçme durumuna gösterilen saygı kadar, çoğunluğun iktidarının azınlıklar üzerindeki etkisi de sınırlandırılmıştır. Bu çerçevede hak, hukuk, adalet, hoşgörü gibi

⁵²⁹ Şenol Kaluç, "Mevcut Durum ve Reform Yolu: Çalıştaylar, Rapor ve Pratik Öneriler", *Liberal Düşünce Topluluğu*, Türkiye'nin Demokratikleşmesi ve Alevi Talepleri Tespit ve Öneri Raporu, Ankara, 2014, ss.19-21.

⁵³⁰ <http://www.cnntrk.com/2010/turkiye/03/25/akdamar.yilda.bir.gun.ibadete.acildi/569360.0/> (21.01.2016).

⁵³¹ <http://www.gazetevatan.com/ibadete-acildi-307853-yasam/> (21.01.2016).

konularda tüm bireyler eşit olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla her ne kadar önemli gelişmeler sağlanmış olsa da bu konudaki politikaların tam anlamıyla liberal olarak değerlendirilmesi zordur.

Türkiye için ilk kez 2009'da resmen gündeme gelen İşkenceye Karşı BM Sözleşmesinin İhtiyari Protokolü (OPCAT) 2010'da Meclis onayından geçmiş ve Eylül 2011'de ancak imzalanmıştır. İlk oluşumunun 2002 yılında gerçekleşmesine bakılırsa, OPCAT'ın hükümet tarafından imzalanmasında gecikme olduğu açıktır.⁵³² Bu dönem içerisinde AK Parti bazı durumlarda işkence karşısında esneklik göstermiş, tam tarafsız ve toleranssız bir uygulama sağlayamamıştır.⁵³³

Tablo.8 2003-2011 yılları arasında bazı haklar konusunda insan hakları durumu⁵³⁴

İhlal	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Faili Meçhul Cinayetler Sonucu Ölümler	50	47	1	20	42	29	18	22	46
Yargısız İnfaz/İşkence Sonucu/Korucuları Tarafından Kuşku ve Gözaltında Ölümler	44	47	89	130	66	43	103	49	81
Çatışmalarda Ölümler	104	240	496	345	424	432	141	244	338
İşkence ve Kötü Muamele	1.202	1.040	825	708	678	1.546	1.835	1.349	3.252
Gözaltına Alınanlar	12.406	9.711	2.702	5.560	7.197	11.002	7.718	7.100	12.658
Tutuklamalar	1.196	744	621	1.545	1.440	2.387	1.923	1.599	2.922
Kapatılan Kitle Örgütü, Siyasî Kuruluş, Yayın Organı, Kültür Merkezi	47	13	5	6	13	22	23	28	26
Baskın Yapılan Kitle Örgütü, Siyasî Kuruluş, Yayın Organı, Kültür Merkezi	88	35	7	48	105 ⁵³⁵	11	16	2	16
Toplatılan ve	285	9	29	21	48	101	89 ⁵³⁶	38	6569 ⁵³⁷

⁵³² Selvet Çetin, a.g.m., s.21.

⁵³³ T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, Türkiye Düzenli İlerleme Raporu, 2009, ss.15-16.

⁵³⁴ İnsan Hakları Derneği, 2007 Türkiye İnsan Hakları İhlalleri Raporu, s.18.

⁵³⁵ 105 adet olduğu belirtilen 2007 yılına ait kurum ve kuruluşlara yapılan baskınlardan; 36'sı polis baskını iken, 69'u çeşitli saldırılardan oluşmaktadır.

⁵³⁶ Bu sayının 54'ü yasaklanan internet sitelerine aittir.

⁵³⁷ Bu sayının 6504'ü yasaklanan internet sitelerine aittir.

Yasaklanan Yayın									
------------------	--	--	--	--	--	--	--	--	--

AK Parti Tablo.8'e göre, ikinci hükümet döneminde insan haklarının iyileştirilmesi konusunda yeteri kadar çaba harcamamıştır. İlk dönemindeki insan hakları verileriyle kıyaslandığında çatışmalarda yaşanan ölümler hemen aynı düzeyde kalmıştır. Bununla birlikte işkence ve kötü muamele, gözaltına almalar, tutuklamalar ve toplatılan ve yasaklanan yayınların sayısı artmıştır. Özellikle AK Parti'nin katılacağı üçüncü genel seçimin olduğu ve referandumdan bir yıl sonrasına denk gelen 2011'de, çoğu hak ihlâlinin en yüksek düzeyde gerçekleştiği belirlenmiştir. Yine Tablo.8'e bakıldığında birinci dönemdeki gibi 2005 sonrasında belirli ihlâllerde artış olduğu görülmektedir. Bunun bir nedeninin 2005'ten sonra zayıflayan AB ilişkileri olabileceği, ilk dönemdeki ihlâller değerlendirilirken belirtilmişti. Bu bakımdan AK Parti'nin ikinci döneminde de insan haklarının ihlâl edilmesine karşı verdiği mücadele yetersiz kalmıştır.

1.1.3.3.1. İkinci Hükümet Döneminde AK Parti-Bürokrasi İlişkileri

AK Parti, ikinci döneminde bürokrasinin daha çok anayasal ve askerî yönüyle karşılaşmıştır. Sivil bürokrasinin bu dönemde çok fazla etkin olmamasının nedeni, partinin ilk hükümetinde sivil bürokrasiyle çekinmeden çatışmaya girmesi ve kendi bürokrasisini oluşturmaya başlamasıdır. Ancak yine de diğer bürokratik güçlerin ağırlığı pek azalmamıştır. Dolayısıyla kritik kararlar söz konusu olduğunda bürokratik iktidarla seçilmiş iktidar arasında demokrasi kavgası yaşanagelmiştir.⁵³⁸

AK Parti ilk döneminde ordu ile en ciddi problemi e-muhtıra restleşmesinde yaşamıştır. 27 Nisan 2007 tarihli e-muhtıraya hükümet bir gün içerisinde cevap vermiş, 4 Mayıs 2007'de de Dolmabahçe Sarayı'nda dönemin başbakanı Erdoğan ve Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt görüşme yapmıştır. Ardından 28 Ağustos'ta Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı seçilmesi sonrası ordu komutanları cumhurbaşkanının yemin törenine katılmamıştır. Aynı şekilde komutanlar 1 Ekim'de gelenek dışı hareket ederek Meclis açılışında da bulunmamışlardır. 2008'in Ocak ayında AK Parti ve Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanları lisans eğitiminde başörtüsü yasağının kalkması konusunda mutabakata varmış, bunun üzerine

⁵³⁸ Hasan Cemal, "Erdoğan Demokrasi Reformu İçin Düğmeye Basabilir mi?", *Milliyet*, 22.03.2008.

Büyükkanıt “Türk toplumunun bütün kesimleri ordunun bu konudaki tutumunu çok iyi bilmektedir.” sözüyle karşıtlığını ifade etmiştir.⁵³⁹

2007 yılında İstanbul’daki bir gecekonduca gizlenmiş silahlar bulunması neticesinde 2008’de “Ergenekon” adlı bir suç örgütü soruşturması başlatılmıştır. Ordu mensuplarının da içerisinde bulunduğu otuz üç zanlının tutuklanması ile soruşturma genişletilmiştir. 1 Temmuz 2008’de orgenerallerin de bulunduğu bir grup daha tutuklanınca, Ergenekon’un etkisi çok daha fazlalaşmıştır.⁵⁴⁰ Önemli siyasî dalgalanmalara sebep olan dava AK Parti’nin ikinci hükümeti döneminde sonuçlanamamıştır.⁵⁴¹

2010 yılı Haziran ayında ise kamuoyunda “Balyoz” olarak bilinen dava açılmış, 2012 Eylül’ünde ancak sonuçlanmıştır. Bu tarihte yüzlerce ordu mensubu cezaya mahkûm edilmiştir. 18 Haziran 2014’te Anayasa Mahkemesi, davada hak ihlali tespit etmiş ve yeniden yargılama kararı vermiştir. Bunun üzerine davanın görevli mahkemesi İstanbul Anadolu Dördüncü Ağır Ceza Mahkemesi sanıkların haklarının ihlal edildiği gerekçesiyle tutuklu sanıkların tahliyesine ve davanın yeniden görülmesine karar vermiştir. 2015 yılına ertelenen dava, nihayetinde, tüm sanıkların beraatıyla sonuçlanmıştır.⁵⁴² Ergenekon ve Balyoz Davaları hükümet-ordu uçurumunun iyice genişlemesine neden olmuştur. Ergenekon’un çok büyük şaşkınlık ve tedirginlik uyandırdığı dönemde Başbakan Erdoğan’ın bir konuşmasında “Ergenekon’un savcısıyım.” ifadesi⁵⁴³ de kendisinin, -davada mağduriyeti olan kesimler de dâhil- ordu-siyaset ilişkisinde ordunun yanında yer alan kesimleri büsbütün karşısına alabileceğini göstermiştir.

Liberal demokrasilerde, liberalizmin sınırlı devlet ilkesince, devlet kurumlarının asgarî zorunlu yetkiler dışında başka görevleri üstlenmemeleri ve diğer kurumların görev alanlarına girmemeleri gerekmektedir. Silahlı kuvvetler de bu sınırlılık içerisinde kalmalı ve devletin güvenliği temin etmenin ötesine geçmemelidir. Özellikle bir takım silah ve teçhizatla donatılmış olan kolluk kuvvetlerinin, yönetimi, güç kullanarak lağvetmesi, etki altına alması, değiştirmesi, liberal demokrasiye tamamen zıt bir durumdur. Bu durum, Türkiye siyasetinin

⁵³⁹ Özbudun ve Hale, *a.g.e.*, ss.156-157.

⁵⁴⁰ Özbudun ve Hale, *a.g.e.*, s.158.

⁵⁴¹ Dava hakkında gerekçeli karar ancak 5 Ağustos 2013 yılında verilebilmiştir. Daha sonra temyiz edilen karar, sanıkların savunmaları alındıktan sonra 2016 Nisan’ına ertelenmiştir. Ayrıntı için bkz: “Ergenekon Davası’nda Karar 21 Nisan’da Açıklanacak”, *Habertürk*, 28.10.2015.

⁵⁴² Niran Cansever ve H. Mehmet Kiriş, “Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkileri Çerçevesinde AK Parti-TSK Etkileşimine Bakış”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F.*, 20/3, 2015, s.376.

⁵⁴³ “Evet, Ergenekon’un Savcısıyım”, (16.08.2008). *Vatan*.

geçmişinde yaşanmış ve kurumsal anlamda demokrasi zarar görmüştür. Darbe düzeyinde olmasa da, AK Parti'nin her iki hükümet döneminde ordunun çeşitli girişimleri olmuştur. Bu girişimler karşısında AK Parti sessiz kalmamış ve reaksiyon göstermiştir. AK Parti'nin bu dönemde ordu karşısındaki refleksi, askerî vesayetin kırılması bakımından liberal bir tavra işaret etmektedir.⁵⁴⁴

İkinci hükümet döneminde AK Parti'nin gerek AB çıpasından uzaklaşması ve gerekse kendi tabanını tahkim etmiş olması, politikalarda bütünsel bir yaklaşım yerine lokal ve kısa vadeli yaklaşımların benimsenmesini tetiklemiştir. Bu da gerek görüldüğü alanlarda rahatlıkla reformlar yapılırken, ihtiyaç hissedilmediği konularda ertelemelere neden olmuştur. 2007 ve 2010 yılında yapılan anayasa değişiklikleri hukuk açısından büyük öneme sahiptir. Bu gibi değişiklikleri kararlılıkla yerine getiren parti, insan hakları konusunda bir takım reformları gecikmeli olarak gerçekleştirirken basın ve ifade özgürlüğü gibi konularda bazı noktalarda eksik kalmıştır. Liberal olup olmadığı açısından değerlendirmek gerekirse AK Parti ikinci hükümet döneminde daha çok mevzuatın değiştirilmesi ve düzenlenmesi bakımından liberal bir rotaya sahiptir. Mevzuatta yer alan hükümlerin uygulanması bakımından problemler yaşanmış, bu durum da demokrasi, eşitlik ve insan hakları konularında ihlallere yol açmıştır. Dolayısıyla ikinci hükümeti döneminde AK Parti, siyasaların uygulanması yönünden liberal değerleri yeterince benimsememiştir.

---

⁵⁴⁴ Dinçer, *a.g.e.*, ss.101-126.

SONUÇ

Bu çalışmada, AK Parti'nin ilk iki hükümet dönemindeki politikalarının liberal perspektiften değerlendirilmesi yapılmış ve liberal entelektüellerle AK Parti arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

AK Parti, Türkiye'nin Özal döneminden itibaren bir parçası olduğu global kapitalizmle bütünleşme sürecinin siyasî bir neticesidir. 2001 krizi sonrası Dünya Bankası'nın telkinleriyle uygulanan politikalar, Türkiye'de demokrasinin önünü açmış ve ardından AK Parti iktidara gelmiştir. Parti, ilk hükümet döneminde, global kapitalist düzenin kurumsal, siyasal ve sosyal önerilerini dikkate almıştır. Bunu yaparken çoğu sosyal ve ekonomik mekanizmayı devreye sokarak kapitalizmin negatif etkilerini bertaraf etmeye çabalamış ve bu şekilde toplumun dezavantajlı kesimlerini de kazanmıştır. Aynı zamanda bu kesimler, işsiz ve zor durumda olanlara sosyal yardımlarla; ticaret erbabına da çeşitli destek ve fonlar sağlanarak sistemle bütünleştirilmiştir. AK Parti'nin birinci dönemindeki siyaset çizgisi, global kapitalizm ve AB kalemiyle çizildiği için, bu döneme ait politikalarında demokrat ve liberal tonlar ağır basmıştır.⁵⁴⁵ Bu dönemde AK Parti, merkezden yönetim politikalarını yerel yönetimlerle desteklemiş ve bir yandan cemaatlerle olan ilişkilerini de sürdürmüştür. Parti, reklam ve propagandasını, özellikle merkezden uzak bölgelerde yerel birimler ve cemaatler aracılığıyla yapmıştır.

İç ve dış siyasette pozitif etkiler uyandıran ilk hükümetin meşruiyeti, Cumhuriyet'ten günümüze dek var olagelmüş devlet seçkinlerince reddedilmiştir. 2007'de yaşanan Cumhurbaşkanlığı krizinin başlıca nedeni de bu durum olmuştur. AK Parti, ilk dönemindeki Batıcı politikalarının üzerine, geliştirdiği vatandaş odaklı sosyal ve iktisadî politikalarıyla, 2007 seçimlerinden oylarını arttırarak çıkmıştır.

İkinci hükümetinin başlarında parti kapatma davasıyla karşılaşan AK Parti, bürokratik vesayetın yargısal boyutuyla karşı karşıya gelmiştir. Ancak bu durum, parti lehine sonuçlanmış ve neticede sadece Hazine'den aldığı yardımın bir kısmı kesilmiştir. Bu dava, AK Parti ve bürokratik seçkinler arasındaki gerilimin kritik göstergelerinden biri olmuştur. Daha sonra AK Parti'nin konumu, bürokratik vesayet karşısında güç kazanmıştır. 2010 yılına gelindiğinde AK Parti, % 57.8 oranında 'evet' oyu aldığı bir

---

⁵⁴⁵ Sarıbay, "AKP: Liberalizmin Sosyalleştirilmesi", ss.76-77.

anayasa değişikliğine dair bir referandum gerçekleştirmiştir. Referandumun içerdiği hükümler, liberal demokratik özellikler taşımaktadır. Hukukî bakımdan temel hak ve hürriyetler alanında birçok gelişmeye aracı olan referandum, toplumdaki siyasî kutuplaşmanın belirginleşmesine ve hız kazanmasına da neden olmuştur. 12 Eylül'de gerçekleştirilen halkoylamasından on ay sonra 2011 seçimleri yapılmış ve AK Parti bu seçimlerden de tek başına iktidar olarak çıkmıştır.

Çalışmada, AK Parti'yi incelerken yaygın olarak kullanılan neo-liberal ideolojiye karşın, daha çok klasik liberal çizgi ve bu çizgi etrafında iktisadî, siyasî ve sosyal liberalizm ele alınmıştır. Bu bağlamda liberal felsefenin sosyal devleti, sınırlı devlet ve piyasa ekonomisi ilkeleri, AK Parti'nin politikalarındaki liberal izlerin keşfedilmesinde kullanılmıştır. Bununla birlikte liberal devletin kurumsal yapısıyla, mevcut iktidarın ilk iki hükümetindeki liberal politikaların kurumsal bir sürdürülebilirliği olup olmadığı değerlendirilmiştir. Buna göre yetkilerin idarî olarak bölüşümü konusunda çok iyi bir performans sergilemiş olan parti, yerleşme politikaları üzerinde durmuştur ve adem-i merkeziyetçilik ilkesini hayata geçirmek için her iki hükümeti döneminde de bazı teşebbüslerde bulunmuştur.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, sahip olduğu statü ve kendisine tanınan yetkiler bakımından liberal ekonomik düzeni şekillendiren bir bileşendir. Banka, dış ekonomik ve siyasî müdahalelere açık olmaması ve bağımsız karar alma mekanizmasına sahip olması bakımından da bu düzenin içinde düşünülebilir. Liberal teorideki anayasacılık prensibinin özünü oluşturan iktidarın sınırlandırılması bağlamında AK Parti, özellikle ilk döneminde askerî bürokrasinin ve yargı bürokrasisinin tacizine maruz kalmıştır. İlk hükümet döneminde çekirdek devlet cihazının reaksiyonu sınırlı devleti hayata geçirmek istese bile bunda başarılı olmasına engel olmuştur. AK Parti'nin yetkilerin siyasî bölüşümü denince akla gelen federalizmi hedeflediği öne sürüldüyse de, bunu doğrulayacak somut veriler ve beyanlar olmamıştır. Parti, demokrasinin özünü oluşturan *demosla* kurduğu ilişki açısından diğer partilere göre daha başarılı olmuştur. İkinci döneminin sonlarına doğru ise, çoğunlukçu demokrasiye doğru kaydığı suçlamalarına daha fazla maruz kalmıştır.

AK Parti, Türkiye'de kullanılan anlamıyla muhafazakârlığı derin bir şekilde özümsemiştir. Muhafazakârlık, partiyi İslamcı kelimesinden ayırt eden fakat modernist öğeleri de barındıran bir kimlik olmuştur. AK Parti'nin resmî ideolojisi olan muhafazakâr demokrasi, tarihsel bir geçmişe sahip değildir. Buna rağmen, 2002

seçimlerinden önce fikriyatı oluşturulmuş ve seçim beyannamesinde de bu durum ilan edilmiştir.

AK Parti'nin temel hak ve özgürlükler konusundaki politikaları, genel itibariyle liberal çizgiye uzak kalmıştır. Ekonomik açıdan, liberalizme daha yakın bir parti görüntüsü mevcuttur. AK Parti hükümetleri, demokrasinin, özgürlüklerin ve liberalizmin benimsenmesi veya uygulanması konusunda pragmatisttir. Sonucunda kendisiyle veya kendi dünya görüşüyle ilgili getiri sağlayacak politikaların rahatlıkla arkasında durmuş, fakat bunun aksine olan durumlarda çekimsiz davranmıştır.

AK Parti ekonomik politikalarda kapitalizmin etkisine rağmen sosyal liberalizmin kapsamında düşünülecek politikalar geliştirmiştir. Diğer taraftan bu kapsamdaki icraatı 'Millî Görüş' geleneğiyle de ilişkilendirilebilir. AK Parti kurucuları, Türkiye'de hâkim olan İslam anlayışının ve eski siyasî görüşlerinin bir sonucu olarak, devletin halka yardım eden konumunu, 'hayırseverlik' olarak addetmektedir. Dolayısıyla devlet sürekli, yardım ve destek veren taraftadır. Bu bakımdan AK Parti, sosyal bir devlet anlayışına sahiptir. Parti, ekonomi politikalarında yer yer benimsediği liberal ilkeler sayesinde global kapitalizme eklenince, dezavantajlı kesimlere uygulanan bir sosyal liberalizm de tezahür etmektedir. Çalışmanın sınırlarını belirleyen dönemlerde parti genel başkanı ve Başbakan olan R. Tayyip Erdoğan, çeşitli konuşmalarında Menderes ve Özal'a atıflarda bulunmuştur. Kamuoyu tarafından liberal ilkelere olan güçlü inancı bilinen bu iki ismin, AK Parti mensuplarınca sık sık anılması, liberal politikalara sıcak duruşun bir nişanesi olarak algılanmıştır.⁵⁴⁶

AK Parti liberalliğinin dönemsel olarak değerlendirilmesi zordur. Ancak ilk hükümet döneminde global kapitalizme eklenme süreci, iktisadî liberal çizgiye yaklaşıldığını göstermektedir. Bunun dışında, partideki diğer tüm liberal izler, lokal politikalara bakılarak okunmalıdır. Aksi takdirde genel bir değerlendirme yapılacak olursa, AK Parti liberal değildir. Klasik liberal teoriye göre devlet müdahalesine daha makul bakan neo-liberalizm dahi, AK Parti'yi genel olarak niteleyecek bir sıfat değildir. Zira, neo-liberalizm, kapitalist hükümlerinin yanı sıra, birçok liberal ilkeyi de barındıran bir ideolojidir. AK Parti'yle sürekli anılmasının nedeni, zayıf ve negatif bir ideoloji addedilmesinden dolayı, AK Parti'yi teorik açıdan eleştirmenin doğruya yakın bir seçeneği olmasından kaynaklanmaktadır.⁵⁴⁷ Ancak, neo-liberalizm, önemli düzeyde

⁵⁴⁶ Demokrat Parti'nin kuruluşunda liberalizme ciddi bir atıf yapılmasına rağmen, sonradan liberalizmin rotasından çıktığını belirtmek gerekir.

⁵⁴⁷ Atilla Yayla, İstanbul Ticaret Üniversitesi'nde Yapılan Söyleşi, (Abdülkadir Tartılcı), (12.11.2013).

klasik liberalizmle benzerlikler içermektedir. Dolayısıyla AK Parti'nin, genelleme yapılarak *neo-liberal* olarak sıfatlandırılması, eksik ve hatalı bir tespittir. AK Parti, liberal ilkeleri, -tıpkı diğer birçok ideolojiye yaptığı gibi- ihtiyaç duyduğunda değerlendirmiştir. Örneğin herhangi bir sorun karşısında din özgürlüğünün önünü açacak birçok özgürlük talebi, parti tarafından liberal değerlere atıf yapılarak ortaya konmaktadır. Oysa kürtaj ya da kızılı-erkekli yaşama gibi konularda parti, doğrudan muhafazakâr İslamcı kimliğine bürünerek anti-liberal bir tutum takınmıştır. AK Parti'nin, Kürt ve Alevî sorunlarını çözme konusunda 2009'daki girişimleri gayet liberal tonlar taşırken, 2011 seçimleri öncesinde oy kaybı endişesiyle milliyetçi kimliğe bürünen bir söylem benimsemiştir. Dolayısıyla AK Parti, liberalizmi ilkesel ve kurumsal olarak benimsememiştir. Aslında özelleştirme de bu gruba dâhil edilebilir. Ancak özelleştirme politikalarının sürekliliği, ekonomik ve siyasî getiriler sağlamaktadır. AK Parti, bu bakımdan özelleştirmelerin üzerine düşmüş ve ağırlığını azaltmadan bu politikayı sürdürmüştür. Aksi taktirde bu politika, özelleştirmenin liberal bir ilke olduğundan hareketle benimsenmemiştir.

AK Parti, toplumsal dönüşümü sağlarken, dindarlaştırma projelerini göz ardı etmemiştir. Özellikle ilk iki hükümet dönemi boyunca, Kur'an kursları ve İmam-Hatip'lerin sayısı artarken, cemaatler ve İslami kuruluşların rahat çalıştığı bir ortam sağlanmıştır. Ancak parti, selefleri gibi bu gelişmeleri siyasetinin merkezinde tutmamıştır. Aksine, Tuğal'ın da belirttiği gibi; dinî veya dünyevî her değerın sermaye ve devlet gücü yolunda seferber edildiği bir politik ideal söz konusudur. Bu bakımdan değerlendirildiğinde, AK Parti, İslam'ı ikincil konuma itmiştir.⁵⁴⁸

AK Parti, ikinci hükümetinin ortalarına doğru Türkiye'nin AB üyeliği yolunda kaçınılmaz olan liberal reçeteleri, AB septisizminin de etkisiyle reddetmiştir. Bu durum, birinci hükümet dönemindeki liberal ve demokrat çizginin kaybolmasına yol açmıştır. İkinci hükümetin ortalarından itibaren liberallerle AK Parti'nin ayrışmaları hız kazanmıştır. Bazı liberaller, giderek AB yolundan uzaklaşan ve kendi rotasını çizmekte kararlı olan AK Parti'nin, global kapitalizmle eklemleme sürecinden kopmasının, partiye zarar verdiği kadar Türkiye siyasetini de olumsuz etkileyeceği görüşünde olmuştur. Buna rağmen AK Parti'ye liberal değerlerden koptuğu eleştirilerinin yöneltildiği bir ortamda bir kısım liberal aydın da AK Parti'yi açıkça desteklemiştir. Bu durum, AK Parti ve liberal entelektüeller kopuşundan ziyade, liberallerin kendi

---

⁵⁴⁸ "Hakim Olan Para ve Güç, İslam İkincil Konumda", (10.05.2012). *Akşam*.

içerisindeki ayrışmasını tetiklemiştir. Çalışmanın dışında kalan 2011 sonrasında yaşanan Gezi Parkı olayı, yolsuzluk soruşturmaları gibi önemli gelişmeler neticesinde, ayrışma güç kazanmıştır. AK Parti'nin üçüncü hükümet dönemi, ilk ikisine oranla, liberalizmle en mesafeli dönemidir. Zaman ilerledikçe liberal düşünceyle AK Parti arasındaki makas açılmıştır. Bunun nedeni liberalizmin en fazla ekonomik anlamda benimsenmesidir. Ancak bu durum, global kapitalizmle bütünleşmek için yeterli değildir. Dolayısıyla liberal ilkelere önem veren tüm uluslararası güçlerle fikir ayrışması yaşanmasının kapısını aralamıştır. Zira bu ayrışma, AK Parti'nin ilk on yılı analiz edildiğinde gözlenebilir. İlk hükümet döneminin sonlarına kadar AB İlerleme Raporları'nda belirtilen uyarıları tüm gücüyle gerçekleştirmeye çalışan AK Parti; ikinci hükümetinin sonlarına doğru bu uyarıları kulak ardı etmiştir. Hatta 2015'e gelindiğinde aynı raporları yok hükmünde sayıp Avrupa Parlamentosu'na (AP) iade edeceğini belirtmiştir.⁵⁴⁹ Bu durum da açık bir şekilde global kapitalizme eklenmenin durduğu ve hatta gerilediğini göstermektedir.

Günümüz dünya düzeninde en çok önem verilen konulardan olan yargı, AK Parti'nin de özenli davrandığı bir alan olmuştur. Partinin, ilk hükümet döneminde, kuvvetler ayrılığı ilkesiyle ilişkili sorunlar daha ziyade kendisi dışındaki aktörlerden kaynaklanmıştır. Özellikle 2002 Seçim Beyannamesinde yargının bağımsızlığına yapılan vurgu ve benimsenen özgürlükçü anlayış çok önemlidir. İlk iki hükümetin tam geçiş dönemi olan 2007 yılında Ergun Özbudun önderliğinde hazırlanan anayasa taslağı da kuvvetler ayrılığı bakımından liberal bir içeriğe sahiptir. Ancak bu taslak hayata geçirilememiş ve yeni anayasa uygulamaya konulamamıştır.

AK Parti, ilk iki hükümet dönemi boyunca yargı bürokrasisiyle önemli noktalarda karşı karşıya gelmiştir. Özellikle ikinci dönemde yargı makamlarıyla yaşadığı bir kısım uyuşmazlıklar, yürütmenin görevlerine yargının müdahalesi olarak okunabilir. Anayasa Mahkemesi'nin cumhurbaşkanı seçim krizi ve parti kapatma davasındaki tavrı, bu müdahalelere örnek olarak gösterilebilir. Bununla birlikte Danıştay'ın YÖK'ün katsayı kararının yürütmesini durdurma kararı alması da yargı bürokrasisine örnek verilebilir.⁵⁵⁰

Türkiye'de yargı bürokrasisinin bertaraf edilmesinin en doğru seçeneği, demokratik bir yargı reformu yapılmasıdır. AK Parti yetkilileri de bu durumu çeşitli zamanlarda dile getirmişlerdir. Bürokratik vesayet anlayışıyla hareket eden yargı

⁵⁴⁹ "Türkiye'den AB İlerleme Raporu Tepkisi", (14.04.2016). *Milliyet*.

⁵⁵⁰ Sezgin Tunç, "Yargının İtibarı İçin Reform Gerekli", *Anlayış*, 2010, s.24-25.

organları, hiçbir zaman kuvvetler ayrılığı ilkesinin gereklerini yerine getiremez. Bu durumda liberal demokrasinin en önemli ilkelerinden biri olan kuvvetler ayrılığı ortadan kalkar ve yerini vesayetçi anlayışa bırakır. Bu da, tamamen anti-liberal uygulamalara kapı aralayan bir seçenek olur. Dolayısıyla AK Parti'nin yargı karnesi incelenirken, devlet içerisinde konumunu belirginleştirmiş olan yargısal bürokrasiyi de göz önünde bulundurmak gerekir. 2010 Referandumunda kabul edilen maddelerin bir kısmı, bu bürokratik gücün kırılmasını hedeflemektedir.

2011'e kadar olan dönemde AK Parti, yargı bürokrasiyle çatışma halinde olmuştur. Ancak daha sonraki yıllarda AK Parti tarafından hazırlanan anayasa taslağında,⁵⁵¹ kuvvetler ayrılığı Başkanlık sistemi önerisi içinde "Başkan"ın ağırlık kazandığı bir yönde şekillendirilmiş, partinin geçmişte önemseydiği kuvvetler ayrılığı ilkesi geri plana itilmiştir. 2007'de AK Parti'nin anayasa taslağını hazırlayan komisyonun başkanı Ergun Özbudun, AK Parti'nin 2013 anayasa önerisi için "mevcut demokrasiyi geriletir" yorumunu yapmıştır. Bunun nedeni anayasa taslağının tanınmış bir başkanlık sistemini öngörmüş olmasıdır. Bu taslakta kuvvetler ayrılığına karşı çıkıldığını ve bu şekilde demokratik bir anayasa yapılamayacağını belirtmiştir.⁵⁵² Erdoğan, bugüne kadar vesayet rejimine karşı çıkan, onunla hesaplaşan ve bu konuda somut adımlar atan ilk Başbakan olmuştur. Ancak arka arkaya gelen seçim ve referandum başarıları, Arap Baharı, Suriye krizi, AK Parti'nin liberal mecrayla ilişkisi zayıflamıştır. İktisadî liberalizmin önü açıksa da siyasî liberalizm yaşanan iç ve dış problemlerin tesiri altında önemli ölçüde güç kaybetmiştir.

---

⁵⁵¹ Uzlaşma Komisyonuna Şubat 2013'te sunulmuştur.

⁵⁵² <http://t24.com.tr/haber/prof-ozbudun-ak-partinin-anayasa-onerileri-mevcut-demokrasiyi-daha-geriletir,225902> (22.06.2016).

KAYNAKÇA

- AK Parti, (2002). Seçim Beyannamesi.
_____ (2007). Seçim Beyannamesi.
_____ (2011). Seçim Beyannamesi.
_____ Parti Programı.
- Akıncı, Mehmet (2009). “Muhafazakârlık ve Değişim: Değişime Direniş mi Yoksa İhtiyatlı Değişimi Savunmak mı?”, *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1/1, ss.133-148.
- Aktan, Coşkun Can (1995). “Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Liberterianizm”, *Amme İdaresi Dergisi*, 28/1, ss.3-32.
_____ (2007). “Muhafazakârlık ve Liberal Düşünce”, *Köprü*, Sayı.97, ss.51-57.
_____ (2011). “Yoksulluk Sorununun Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele Stratejileri”, *Yoksulluk Sempozyumu Kitabı* (ed. A. E. Bilgili, İ. Altan), Cilt.1, Deniz Feneri Yayınları, İstanbul.
- Akyol, Taha (1991). “Orta Sağın İmkânları ve İdeoloji Problemleri”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı.17, ss.7-14.
- Akdoğan, Yalçın (2004). “Ak Parti, Muhafazakârlık ve Demokrasi”, içinde *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu Kitabı*, AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı, Ankara, ss.227-246.
_____ (2010 içinde). “Muhafazakâr-Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı”, *AK Parti, Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* (ed. M. H. Yavuz), Kitap Yayınevi, İstanbul, ss.66-71.
- Anayurt, Ömer (2003). “1924 Anayasası’nda Temel Hak ve Hürriyetler”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7/1-2, ss.1-21.
- Arı, Tayyar (2008). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, MKM yayıncılık, Bursa.
- Aslan, Rıza (2009). *Kuvvetler Ayrılığı Teorisi ve Uygulamalı Örnekleri*, Dora Yayınları, Bursa.
- Arslan, Zühtü (2009). “Başörtüsü, AK Parti ve Laiklik: Anayasa Mahkemesinden İki Karar Bir Gerekçe”, *Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, Sayı.2, ss.4-24.
_____ (2005). “Türkiye’de Anayasacılık Hareketleri ve Liberalizm”, içinde *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Liberalizm* (ed. Murat Yılmaz), Cilt.7, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.272-306.
- Ayman Güler, Birgül (2003). “Kamu Yönetimi Reformu İncelemeleri: Mülkiye’den Perspektifler”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Tartışma Metinleri*, ss.1-34.
- Bağce, H. Emre (2009). “Türkiye’de Bürokrasi ya da ‘CHP’okrasi”, *Anlayış*, Sayı.77, ss.47-51.
- Bastiat, Frederic (2010). *Hukuk* (çev. Y. Arslan ve A. Yayla), Liberte Yayınları, Ankara.
- Bayram, A. Kemal ve Çınar, Kerim (2007). “İktidar ve Siyasetin Gölgesinde Bürokrasi ve Demokrasi İlişkisi: İdealler, Zorunluluklar, Gerilimler”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/1, ss.11-24.
- Bayramoğlu, Ali (2004 içinde). *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu*, AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı, ss.249-254.
- Benli, Fatma (2011). “1964-2011 Türkiye’de Ve Dünyada Başörtüsü Yasağı Kronolojisi”, *Mazlum-Der*, İstanbul.

- Beriş, Hamit Emrah (2011 içinde). “AK Parti 2007-2011 Seçim Beyannameleri: Süreklilik ve Değişim”, *AK Parti Siyaset Akademisi Lider Ülke Türkiye (10. Dönem) Ders Notları Elektronik Kitap* (der. H. Turşucu ve H. E. Beriş), AK Parti AR-GE Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- _____ (2005 içinde). “Türk Sağı ve Liberalizm”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Liberalizm* (ed. Murat Yılmaz), Cilt.7, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.389-415.
- Bora, Tanıl (2005 içinde). “Turgut Özal”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Liberalizm* (ed. Murat Yılmaz), Cilt.7, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.589-601.
- Boratav, Korkut (2003). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Bozkurt, Nejat (2008). *Kant*, Say Yayınları, İstanbul.
- Butler, Eamonn (1998). *Hayek* (çev. Y. Z. Çelikkaya), Liberte Yayınları, Ankara.
- Cansever, Niran ve Kiriş, H. Mehmet (2015). “Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkileri Çerçevesinde AK Parti-TSK Etkileşimine Bakış”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi.*, 20/3, ss.361-384.
- Case, Karl E. and Fair, Ray C. (2014). *Prinsipler of Macroeconomics*, Pearson Publishing, New Jersey.
- Conway, David (1989). “Liberalism, Classical”, *The Encyclopedia of Libertarianism* ss.295-298.
- Çağaptay, Soner (26.05.2009). “Liberaller Neo-liberallere Karşı”, <http://www.cagaptay.com> (28.09.2015).
- Çaha, Ömer (2001). *Dört Akım Dört Siyaset*, Zaman Kitap, İstanbul.
- Çelebi, Işın (2012). *Türkiye’nin Dönüşüm Yılları*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Çelik, Ömer (2004 içinde). *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu*, AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı, ss.269-273.
- Çetin, Halis (2001). “Liberalizmin Temel İlkeleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2/1, ss.219-237.
- _____ (2003) “Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşruiyeti-Meşruiyetin İktidarı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 58/3, ss.61-88.
- Çetin, Selvet (2013). “10 Yıllık Reform Döneminde İnsan Hakları: Gelişmeler ve Beklentiler” (Ed. Murat Yılmaz), *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, Ankara.
- Çevik, H. Hüseyin. ve Demirci, Süleyman (2012). *Kamu Politikası: Kavramlar, Aktörler, Süreç, Modeller, Analiz, Karar Verme*, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Çiğdem, Ahmet (2003 içinde). “Sunuş”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Muhafazakârlık* (ed. Ahmet Çiğdem), Cilt.5, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.13-19.
- Dağı, İhsan (2010 içinde). “Güvenlik ve Meşruiyet Arayışında Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi”, *AK Parti, Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* (ed. H. Yavuz), Kitap Yayınevi, İstanbul, ss.121-140.
- Dağı, İhsan ve Toprak, Metin. (2003). *Türkiye’de İnsan Hakları ve İfade Özgürlüğü*, Liberal Düşünce Topluluğu Yayını, Ankara.
- Dahl, Robert (2010). *Demokrasi Üzerine*, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- _____ (2005). *Who Governs?: Democracy and Power in American City*, Yale University Press, New Haven.
- Debelle, Guy ve Fischer, Stanley (1994). “How Independent Should a Central Bank Be?”, *Center for Economic Policy Research, Federal Reserve Bank of San Francisco Conference*, San Francisco.
- Demircan, Erhan (2012). “İstihdam ve İşgücü Piyasası Raporu”, *Karacadağ Kalkınma Ajansı*, Diyarbakır.

- Demirci, H. Aliyar (2005). "AK Parti Üzerine Notlar", *East West Studies*, <http://www.eastweststudies.org> (21.01.2016).
- _____ (2010). *Türk Siyasal Hayatında Senato*, Orion Yayınları, Ankara.
- Demirel, Tanel (2011). *Türkiye'nin Uzun On Yılı, Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Dinçer, Ömer (2015). *Türkiye'de Değişim Yapmak Neden Bu Kadar Zor?*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Doru, Serkan (2015). "1923-2000 Döneminde Türk Yerel Yönetimleri Üzerine Gerçekleştirilen Reform Çalışmalarının Değerlendirilmesi", *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7/1, ss.123-132.
- Dursun, Davut (2004 içinde). "Muhafazakârlık ve Türk Muhafazakârlığının Sorun Alanları", *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu Kitabı*, AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı, ss.177-197.
- Eğilmez, Mahfi (18.10.2012). "Gelir Dağılımında Düzeltme Yok", <http://www.mahfiegilmez.com> (05.12.2015).
- Elma, Fikret (2002). "Liberal Düşünce Geleneğinin Oluşumu ve John Locke", *Journal of Qafqaz University*, No.9, ss.173-183.
- Erdoğan, Ali (2015). "Türkiye ile Macaristan ve Polonya'nın Doğrudan Yabancı Yatırım Endeksleri Açısından Karşılaştırılması", *Akademik Sosyal Araştırmalar*, Sayı.21, ss.291-320.
- Erdoğan, Mustafa (2004). *Anayasa Hukukuna Giriş*, Adres Yayınları, Ankara.
- _____ (2012). *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- _____ (2011). "Demokrasi, Anayasa Yargısı ve Türkiye Örneği", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/20, ss.27-45.
- _____ (1998). *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- _____ (2005 içinde). "Liberalizm ve Türkiye'deki Serüveni", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Liberalizm* (ed. Murat Yılmaz), Cilt.7, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.23-40.
- _____ "Liberalizm ve Türkiye'de Liberal Eğilimler", <http://www.liberal.org.tr/sayfa/liberalizm-ve-turkiyede-liberal-egilimler-mustafa-erdogan,344.php> (23.01.2014).
- Erdoğan, R. Tayyip (2004 içinde). "Açılış Konuşması", *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu Kitabı*, AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı, Ankara, ss.7-17.
- Erdoğan, Selami ve Acar, Eray (2012). "Legacy Of Turgut Özal And The Sustainable Transformation Of Turkey With AK Party Governments", *3rd International Symposium on Sustainable Development*, Sarajevo.
- Ergil, Doğu (1986). "Muhafazakâr Düşüncenin Temelleri: Muhafazakârlık ve Yeni Muhafazakârlık", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 41/1, ss.269-292.
- Ergül, Ozan (2013) "Berraklaştırılmayan Bir Kavram: Yargısal Aktivizm", *Türkiye Barolar Birliği*, Sayı.104, ss.37-54.
- Erkincikli, Mustafa (2012). "Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu", *Akademik Bakış*, 6/11, sss.151.163.
- Ertem, Barış (2013). "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İlk On Yılında Parlamento İçi Muhalefet Ve Bir Örnek: Serbest Cumhuriyet Fırkası", *Türkiye Sosyal Araştırmalar*, Yıl.17, Sayı.2, ss.345-362.

- Ertuğrul, Cemil vd. (2010). “Küresel Mali Krizin Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları*, Sayı.13, ss.64-67.
- Eryılmaz, Bilal (2012). *Kamu Yönetimi, Düşünceler, Yapılar, Fonksiyonlar, Politikalar*, Umuttepe Yayınları, İzmit.
- Ete, Hatem (2009). “Ordu Darbe Yapamayınca”, *Anlayış*, Sayı.74, ss.34-35.
- Gök, Emre (2008). *1980 Sonrası Yönetimde Neo-liberal Politikalar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Görmüş, Alper (2005 içinde). “1990’ların Başındaki Liberal Kıvılcım: YDH”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Liberalizm* (ed. Murat Yılmaz), Cilt.7, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.602-619.
- Gürel, Tuğçe (2007). *Türk Siyasî Tarihinde ‘Muhafazakârlık’ Kimliği ve AKP Örneği İncelemesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gürkaynak, Refet ve Sayek Böke, Selin (2013). “AKP Döneminde Türkiye Ekonomisi”, *Birikim*, Sayı.296, ss.64-69.
- Haktankaçmaz, M. İlker (2010). “İnsan Haklarının Korunması Avrupa Birliği İçin Gerçekten Önemli mi?”, *İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt.28, ss.1-22.
- Hakyemez, Yusuf Şevki (2009). *Hukuk ve Siyaset Ekseninde Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi ve İnsan Hakları Anlayışı*, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Hayek, Friedric (1999). *Kölelik Yolu*, Liberte Yayınları, Ankara.
- Heper, Metin (1994). “Değişen Türkiye’de Bazı Geleneksel Üst Kademe Yöneticilerinin Eğilimleri”, *Amme İdaresi*, 7/2, ss.76-100.
- _____ (2012). *Türkiye’de Devlet Geleneği*, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Heywood, Andrew (2012). *Siyaset* (çev. B.B. Özipek vd.), Liberte Yayınları, Ankara.
- _____ (2012). *Siyasetin Temel Kavramları* (çev. Hayrettin Özler), Adres Yayınları, Ankara.
- _____ (2011). *Siyasî İdeolojiler*, Adres Yayınları, Ankara.
- İba, Şaban (1999). *Millî Güvenlik Devleti, Dünyada ve Türkiye’de Belgeleriyle Millî Güvenlik İdeolojisi ve Kurumlaşma*, Çiviyazıları Yayınevi, İstanbul, ss.224-231.
- İnsan Hakları Derneği*, (2007). “Türkiye İnsan Hakları İhlalleri Raporu”, www.ihd.org.tr.
- _____ (2008). “2007 Türkiye İnsan Hakları İhlalleri Raporu”, www.ihd.org.tr.
- İnsel, Ahmet (2005 içinde). “Giriş”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Kemalizm* (ed. Ahmet İnsel), Cilt.2, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.17-28.
- _____ (2002). “Olağanlaşan Demokrasi ve Modern Muhafazakârlık”, *Birikim*, Sayı.163-164, ss.21-28.
- Kabasakal, Mehmet (2008). *Sivil Toplum ve Demokrasi*, T.C. İçişleri Bakanlığı Denetçi Yeterlilik Tezi, Ankara.
- Kalaycıoğlu, Ersin ve Sarıbay, Ali Yaşar (ed.). (1995). *Türk Siyasal Hayatı: Değişim ve Süreklilik*, Der Yayınları, İstanbul.
- Kaluç, Şenol (2014). “Mevcut Durum ve Reform Yolu: Çalıştaylar, Rapor ve Pratik Öneriler”, *Liberal Düşünce Topluluğu*, Türkiye’nin Demokratikleşmesi ve Alevi Talepleri Tespit ve Öneri Raporu, Ankara, ss.18-24.
- Keleş, Ruşen (2000). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Keyman, E. Fuat (2006). “Cumhuriyet Türkiye’si ve Liberalizm”, *Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi*. <http://www.obarsiv.com> (22.03.2016).
- _____ (2013). “Gezi Parkı Protestosu: Demokratik Yönetim İhtiyacı”, *Analist*. <http://www.analistergisi.com> (12.04.2016).

- Koru, Fehmi (2004 içinde). *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu*, AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı, ss.260-263.
- Korucu, Serdar (2013) “Yargısal Aktivizmin Kavramsal Analizi”, *Liberal Düşünce*, Yıl.18, Sayı.69-70, ss.201-225.
- Köroğlu, Ahmet (2011). *1990’lı Yıllarda Türkiye’de Siyasal Liberalizm*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Köse, Serdar (2010). *Türk Demokrasi Hayatında 12 Mart 1971 Muhtırası*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Küçük, Adnan (2004). “Hukuk Devleti, Demokrasi ve Temel Hak ve Hürriyetlerin Güvencelenmesi”, *Liberal Düşünce*, Sayı.35, ss.201-219.
- Lijphart, Arend (2006). *Demokrasi Motifleri* (çev. G. Ayas ve U. U. Bulsun), Salyangoz Yayınları, İstanbul.
- Locke, John (2012). *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup* (çev. Melih Yürüşen), Liberte Yayınları, Ankara.
- Mardin, Şerif (1990 içinde). “Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri”, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset* (der. M. Türköne ve T. Önder), İletişim Yayınları, İstanbul, ss.36-42.
- Martin, Brain. *Liberalizmin Kara Kitabı*, Kapitalizme Vahşi Olmayan Alternatifler, (çev. E. Senai), Derin Düşünce Platformu, www.derindusunce.org.
- Mert, Nuray (2004 içinde). *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu*, AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı, ss.264-268.
- Mill, John Stuart (2012). *Özgürlük Üstüne* (çev. M. Osman Dostel), Liberte Yayınları, Ankara.
- Mises, Ludwig (2010). *Bürokrasi* (çev. F. Ergin ve A. Yayla), Liberte Yayınları, Ankara.
- Nebati, Nureddin (2014). “Türkiye’de Muhafazakârlığın AK Parti Tarafından Yeniden İnşa Edilmesi”, *Muhafazakâr Düşünce*, ss.209-255.
- Nispet, Robert (2011). *Muhafazakârlık: Düş ve Gerçek* (çev. Kudret Bülbül ve M. Fatih Serenli), Kadim Yayınları, Ankara.
- Organisation for Economic Cooperation and Development*, (2008). “OECD Economic Surveys: Turkey”, Cilt.14.
- Orkunoğlu, Işıl Fulya (2010). “Özelleştirme ve Alternatifleri”, *Akademik Bakış*, Sayı.22, ss.1-22.
- Öniş, Ziya (2010 içinde). “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Ekonomi-Politikleri”, *AK Parti, Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* (ed. H. Yavuz), Kitap Yayınevi, İstanbul, ss.259-286.
- Örmeci, Ozan (2010). “Liberalizm Nasıl Doğdu ve Gelişti?” ydemokrat.blogspot.com.tr (22.08.2014).
- Özavcı, Ozan (2011). “Düşünce Tarihi Merceğinden: Türkiye’de Liberalizm”, *Doğu Batı*, No.57, ss.137-174.
- Özbudun, Ergun (2007). “Türk Anayasa Mahkemesi’nin Yargısal Aktivizmi ve Siyasal Elitlerin Tepkisi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı.62-3, ss.259-266.
- Özbudun, Ergun ve Gençkaya, Ö. Faruk (2010). *Türkiye’de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Özbudun, Ergun ve Hale, William (2010). *Türkiye’de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm: AKP Olayı*, Doğan Kitap, İstanbul.

- Özdemir, Hakan (2013). “Demokrat Parti ile Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Ekonomi Politikaları Açısından Karşılaştırılması”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32/1, ss.11-51.
- Özel, Soli ve Sarıkaya, Ali (2005 içinde). “Türkiye’de Liberalizmin Prangaları”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Liberalizm* (ed. Murat Yılmaz), Cilt.7, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.452-472.
- Özipek, Bekir Berat (2005 içinde). “Liberal Düşünce Topluluğu”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Liberalizm* (ed. Murat Yılmaz), Cilt.7, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.620-628.
- _____ (04.11.2008). “LDT Nerede Duruyor?”, <http://www.liberal.org.tr> (21.04.2016).
- _____ (13.11.2013). İstanbul Ticaret Üniversitesi’nde Yapılan Söyleşi, (Abdülkadir Tartılacı).
- _____ (2009). “Eski Kavga Yeni Aktörler: Bürokratik Oligarşi Demokrasiye Karşı”, *Anlayış*, Sayı.77, s.44-46.
- Özkazanç, Alev (2009). “Toplumsal Vatandaşlık ve Neo-Liberalizm Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 64/1, ss.247-274.
- Pamuk, Şevket (2012). *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisat Tarihi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, (2014). “Radyo Ve Televizyon Yayıncılığı Sektör Raporu”, *RTÜK Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı*, Ankara.
- Rawls, John (2007). *Siyasal Liberalizm*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul. *Resmî Gazete*, (27.06.2007). Sayı.26565.
- Roskin, Michael vd. (2013). *Siyaset Bilimi: Bir Giriş* (çev. Atilla Yayla), Adres Yayınları, Ankara.
- Savaş, Vural Fuat (1998). “Anayasa Mahkemesi ve Özelleştirme”, *Anayasa Yargısı*, ss.80-91.
- Sevinç, Murat (2008). “Devletin Siyasal Partilerle Sınava: AKP’nin Kapatılması Davası”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 63/2, ss.253-256.
- Sezgin Tunç, “Yargının İtibarı İçin Reform Gerekli”, *Anlayış*, 2010, s.24-27.
- Shils, Edward (1961). “Centre and Periphery”, in *The Logic of Personel Kwonledge: Essays Presented to Michael Polanyi*, Routledge & Kegan Paul, London, ss.117-130.
- Sıdal, Süleyman (2010). *Muhafazakâr Demokrasi ve Adalet ve Kalkınma Partisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sarıbay, Ali Yaşar (2007). “AKP: Liberalizmin Sosyalleştirilmesi”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı.90, ss.76-85.
- Somer, Murat (2004). “Muslim Democrats in the Making? Explaining Turkey’s AKP”, *Paperpresented at the Annual Convention of the International Studies Association*, Canada.
- Şahin, Bican (2008 içinde). “Liberal Demokrasinin Temelleri”, *Demokrasi Teorisinde Güncel Tartışmalar*, Orion Yayınları, Ankara.
- Şahin, Yusuf (2009). “Bürokratik Gücün Kaynağı”, *Anlayış*, Sayı.77, ss.53-55.
- Şen, Mustafa (2005). *Türkiye’de Liberal Düşünce, Din ve İnsan Hakları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Tannelbaum, Donald ve Schultz, David (2013). *Siyasî Düşünce Tarihi: Filozoflar ve Fikirleri* (çev. F. Demirci), Adres Yayınları, Ankara.

- Taşkın, Yüksel (2014). *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler*, İletişim Kitabevi, İstanbul.
- Tayyar, Ayşegül ve Çetin, Birol (2013), “Liberal İktisadi Düşüncede Devlet”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14/1, ss.107-120.
- TBMM Araştırma Merkezi, (2010). *Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Referandum Uygulama Örnekleri: Türkiye-ABD-Avrupa Ülkeleri*, TBMM Basımevi, Ankara.
- TBMM, (2003). 59. Hükümet Programı.
- _____ (2007). 60. Hükümet Programı.
- Tezcan, Ercüment ve Aras, İlhan (2015). “Adalet ve Kalkınma Partisi’nde Euroseptisizm: Avrupa Birliği Desteğinin Eleştiriye Dönüşümü”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 11/41, ss.1-35.
- Tığ, Abdurrahman vd. (2010). *Recep Tayyip Erdoğan’ın Konuşmalarından Tematik Seçmeler*, AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı, Ankara.
- Tikveş, Özkan (1977). “Anayasa’da On Beş Yıllık Dönemde (1961-1976) Yapılan Değişiklikler ve Ekler”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 34/1-4, ss.38-48.
- Turan, A. Eşref (2004). *Türkiye’de Seçmen Davranışı: Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Türküne, Mümtaz’er (2012). *Siyaset*, Etkileşim Yayınları, İstanbul.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, (09.03.2005). “Döviz Müdahalesi Konusunda Basın Duyurusu”, Sayı.13.
- _____ (2011). “Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası”, Ankara, www.tcmb.gov.tr.
- Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, (2009). “Türkiye Ekonomisi İçin Kriz Önerileri”, *TEPAV Küresel Kriz Çalışma Grubu*, Ankara, ss.1-41.
- Türkiye İnsan Hakları Kurumu, (2006). *İnsan Hakları Kitabı*, Matus Basımevi, Ankara.
- T.C. Başbakanlık Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, (2013). *Sessiz Devrim: Türkiye’nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri 2002-2012*, T.C. Başbakanlık Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı Yayınları, Sayı.4, Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu, (25.12.2006). “TÜİK Basın Bildirisi”, No.207.
- _____ (2013). “TÜİK Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları 2012”, Sayı.13659.
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, (2011). *Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü Dayanışma Dergisi*, Sayı.11, Ankara, www.aile.gov.tr.
- _____ (2012). “Türkiye’de Uygulanan Şartlı Nakit Transferi Programının Fayda Sahipleri Üzerindeki Etkisinin Nitel Ve Nicel Olarak Ölçülmesi Projesi Final Raporu”, Ankara, www.aile.gov.tr.
- T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, (2003). “Türkiye Düzenli İlerleme Raporu”.
- _____ (2004). “Türkiye Düzenli İlerleme Raporu”.
- _____ (2005). “Türkiye Düzenli İlerleme Raporu”.
- _____ (2007). “Türkiye Düzenli İlerleme Raporu”.
- _____ (2008). “Türkiye Düzenli İlerleme Raporu”.
- _____ (2009). “Türkiye Düzenli İlerleme Raporu”.
- _____ (2010). “Türkiye Düzenli İlerleme Raporu”.
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, (2007). “Yıllık Faaliyet Raporu”, Ankara.
- _____ (2009). “Çalışma Hayat İstatistikleri”, Ankara, www.csbgb.gov.tr.
- T.C. Sağlık Bakanlığı, (2013). “Sağlık İstatistikleri Yıllığı”, Ankara, www.saglik.gov.tr.
- _____ (2008). “Sağlık İstatistikleri Yıllığı”, Ankara, www.saglik.gov.tr.

- Uyar, Hakkı (2005 içinde). “SCF’nin Yayın Organı: Serbes Cumhuriyet Fırkası”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Liberalizm* (ed. Murat Yılmaz), Cilt.7, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.217-223.
- Yanardağ, Merdan (2003). “Türkiye’nin Tepesindeki Çatlak-2”, 14.06.2003, bianet.org, (02.07.2016).
- Yayla, Atilla (2013). *Hangi Liberalizm*, Liberte Yayınları, Ankara.
- _____ (1992). *Liberalizm*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- _____ (2000). *Liberal Bakışlar*, Liberte Yayınları, Ankara.
- _____ (2015). *Siyaset Bilimi*, Adres Yayınları, Ankara.
- _____ (2011). *Siyasî Düşünce Sözlüğü*, Adres Yayınları, Ankara.
- _____ (2005 içinde). “Özal Reformları ve Liberalizm”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Liberalizm* (ed. Murat Yılmaz), Cilt.7, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.584-588.
- _____ (2000). *Özgürlük Yolu: Hayek’in Sosyal Teorisi*, Liberte Yayınları, Ankara.
- _____ (12.11.2013). İstanbul Ticaret Üniversitesi’nde Yapılan Söyleşi, (Abdülkadir Tartılacı).
- Yazıcı, Ali Nihat (1995). “3984 Sayılı Radyo-TV Yasası Üzerine Bir İnceleme”, *Elektrik Mühendisleri Odası*, Sayı.395, ss.116-125.
- Yavuz, M. Hakan (2009). *Secularism and Muslim Democracy in Turkey*, Cambridge University Press, New York.
- Yazıcıoğlu, M. Sait (2001 içinde). “Özal’ın İslam Anlayışı ve Dinî Özgürlükler”, *Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, (ed. İ. Sezal ve İ. Dağı), Boyut Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, Ali (2005). “Türkiye’de İşsiz Nüfus”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15/1, ss.43-56.
- Yılmaz, Murat (2009). “Asker-Sivil Bürokratik İttifak”, *Anlayış*, Sayı.77, 2009, ss.51-53.
- Yılmaz, Volkan ve Yentürk, Nurhan (2015). “Türkiye’de Sağlık Harcamalarına Tarihsel Bir Bakış”, *İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Araştırmaları Merkezi*, İstanbul, ss.1-17.
- Yüksel, Erkan “Cumhuriyet Mitinglerinin Yaygın Gazetelerde Yer Alış Biçimi Üzerine İçerik Analizine Dayalı Bir Değerlendirme”, <http://siyasaliletisim.org/pdf/mitingmakalesi21.pdf> (13.08.2015).
- Zakaria, Fareed (1999). “İlliberal Demokrasinin Yükselişi”, *Liberal Düşünce*, Sayı.14, ss.7-19.

GAZETE KAYNAKLARI

Gazete Makaleleri

- Akyol, Taha (14.10.2003). "AKP ve Muhafazakâr Demokrasi", *Milliyet*.
_____ (20.10.1998). "ANAP'ın Yumuşak Karnı", *Tercüman*.
_____ (18.12.2012). "Kuvvetler Ayrılığı", *Hürriyet*.
_____ (25.02.2008). "Liberaller AKP'yi Bırakır mı?", *Milliyet*.
_____ (27.10.1988). "Liberallik Mi Muhafazakârlık mı?", *Tercüman*.
_____ (22.10.1988). "Modernizme Ahlâk Süzgeci", *Tercüman*.
Akyol, Mustafa (17.12.2012). "Taraf, Liberaller ve AK Parti", *Star*.
Altan, Ahmet (17.02.2008). "AKP ve Liberaller", *Taraf*.
_____ (06.06.2013). "No Pasaran", *T24*.
Belge, Murat (25.06.2013). "Bir İstifaneme", *Taraf*.
_____ (18.04.2004). "Korporatizm", *Radikal*.
Cemal, Hasan (07.08.2013). "Demokrasinin Önünde Artık Asker Sorunu Yok, Sivil Sorunu Var", *T24*.
Çaha, Ömer (31.08.2003). "Muhafazakâr Demokrasi Liberal Demokrasinin Kardeşidir", *Zaman*.
Çağaptay, Soner (23.08.2008). "Turkey's A La Carte Liberalism", *Newsweek*.
Dağı, İhsan (09.01.2004). "AK Parti: Müslüman Demokrat mı Muhafazakâr Demokrat mı?", *Zaman*.
Düzel, Neşe (21.05.2001). "Bu, Adaletin Çöküşüdür", *Radikal*.
Eğilmez, Mahfi (22.04.2001). "Bağımsız Merkez Bankası", *Radikal*.
Erdoğan, Mustafa (30.09.2004). "Liberal ve Liberalimsi", *Tercüman*.
Ergin, Sedat (05.07.2012). "Yargı Reformu (2): DGM'lerden ÖYM'lere, ÖYM'lerden TMM'lere", *Radikal*.
İnsel, Ahmet (25.07.2010). "Muhafazakâr Demokratın Sınırı: Eşitlik", *Radikal*.
Koru, Fehmi (16.02.2008). "Koalisyon Çatladı Ama Sorun Bakalım Neden Çatladı", *Yeni Şafak*.
Kurban, Dilek (16.06.2011). "Erdoğan'ın Seçimi", *Radikal*.
Küçükkaya, İsmail (18.02.2008). "AKP ile liberallerin ittifakı neden çatladı?", *Akşam*.
Küçükşahin, Şükrü (07.06.2004). "AKP Hükümetinde Bürokrasi", *Hürriyet*.
Mahçupyan, Etyen (04.02.2014). "Muhafazakâr Demokrasi: Bir Köprü", *Zaman*.
_____ (03.02.2004). "AKP'nin Muhafazakâr Demokrasisi", *Zaman*.
Mert, Nuray (06.05.2008). "AKP'nin Sonu", *Radikal*.
_____ (02.05.2014). "AKP ve Muhafazakâr Demokrasi", *Radikal*.
Oran, Baskın (14.07.2013). "Taksim-Gezi'nin Üç Halkası ve AKP", *Radikal*.
_____ (19.12.2010). "Yumurta", *Radikal*.
Özipek, Bekir Berat (04.11.2008). "LDT Nerede Duruyor?", *internet yazısı*.
Sazak, Derya (09.07.2010). "87 Referandum", *Milliyet*.
Şahin, Haluk (25.01.2008). "Türban, kültürel liberalizm ve AKP", *Radikal*.
Tanış, Tolga (27.11.2005). "Başbakanın Tüm Danışmanları", *Hürriyet*.
Taşgetiren, Ahmet (28.09.2004). "Liberal-Muhafazakâr Gerilimi", *Yeni Şafak*.
_____ (01.10.2004). "Liberal-Liberalimsi", *Yeni Şafak*.
Uluengin, Hadi. (10.06.2009). "AKP ve Liberaller (II)", *Hürriyet*.
_____ (27.02.2008). "Liberaller Bölündü mü?", *Hürriyet*.
Ülsever, Cüneyt. (20.02.2008). "AKP ve Liberaller", *Radikal*.
_____ (21.05.2007). "Bir AKP Analizi (I)", *Hürriyet*.
_____ (23.05.2007). "Bir AKP Analizi (III)", *Hürriyet*.

- _____ (29.09.2004). “Muhafazakârlık-liberallik! Zihniyet Savaşları”,
Hürriyet.
- Yayla, Atilla (09.03.2008). “AK Parti’nin Liberallerle Zor ama Zorunlu İlişkisi”, *Yeni Şafak*.
- _____ (08.04.2014). “Liberaller Kime Oy Verdi?”, *Yeni Şafak*.
- _____ (03.07.2012). “Muhafazakâr Demokrat mı, Müslüman Demokrat mı?”,
Zaman.
- Yeldan, Erinç (16.03.2005). “Merkez Bankası’nın Bağımsızlığı”, *Cumhuriyet*.

Gazete Haberleri

- “Hâkim Olan Para ve Güç, İslam İncil Konumda”, (10.05.2012). *Akşam*.
- “Sağlık Hizmeti ‘Mal’ Oldu”, (23.01.2015). *Cumhuriyet*.
- “Bunlar ‘Çakma Milliyetçilik’ Söylemi”, (07.05.2011). *Habertürk*.
- “Ergenekon Davasında Karar 21 Nisan 2016’da”, (28.10.2015). *Habertürk*.
- “Özel Sağlık Sektörü Tam Gün’e Karşı Değil”, 05.08.2010, *Habertürk*.
- “Türkiye Ekonomisinin Yeri Sıralamada Çok Değişmiyor”, (22.05.2011). *Hürriyet*.
- “RP’li Başkan’a Hapis” (10 Ekim 1997) *Hürriyet*.
- “RP’li Başkana Hapis”, (10.10.1997), *Hürriyet*.
- “2002 Yılı Nasıl Geçti”, (31.12.2002), *Milliyet*.
- “Başarısız Lider Hemen Görevini Bırakmalı mı?”, (06.12.2002). *Milliyet*.
- “Dünyanın En Başarılı Merkez Bankası Başkanı”, (27.09.2010). *Milliyet*.
- “EMASYA Yürürlükten Kaldırıldı”, 04.02.2010, *Milliyet*.
- “Erdoğan Kuvvetler Ayrılığı Eleştirisi”, (17.12.2012). *Milliyet*.
- “Hastane Senedine 18 Bin Liralık Haciz”, 02.12.2011, *Milliyet*.
- “Toplum Kendisi Gibi Olmayı Hoş Görmüyor”, (16.03.2006). *Milliyet*.
- “Vekil Eşine Kadro Jesti”, (11.05.2007). *Milliyet*.
- “LDP Başkanı Cem Toker: Hiçbir Kriterde AKP Liberal Değildir”, (17.09.2014).
Radikal.
- “AKP’nin Yeni Zarfı”, (26.12.2003). *Radikal*.
- “TSK’nın Eşcinsel Askere Muamelesi Korkunç”, (06.12.2010). *Radikal*.
- “Merkez Bankasını İstanbul’a Taşyacağız”, (17.12.2007). *Sabah*.
- “Millî Görüş’ten Muhafazakâr Demokrasiye”, (15.08.2003). *Sabah*.
- “Liberaller Oyunu AK Parti’ye Verdi”, (19.04.2014). *Sabah*.
- “AKP’nin 10 Yıllık Sağlık Yalanları: Halk Hapı Yuttu”, 03.11.2012, *Sol*.
- “Evet, Ergenekon’un Savcısıyım”, (16.08.2008). *Vatan*.
- “Partimiz Müslüman Değil Muhafazakâr Demokrat”, (26.05.2005). *Vatan*.
- “İbadete Açıldı”, (27.05.2010). *Vatan*.
- “AKP Kimliksizliğe Mahkûm”. (13.10.2003). *Vatan*.

İNTERNET KAYNAKLARI

- WEB_1. Eğilmez web sitesi. <http://www.mahfiegilmez.com/p/ekonomi-sozlugu.html> (17.11.2015).
- WEB_2. TBMM web sitesi. https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/AB/Maastricht_Anla%C5%9Fmasi.pdf (21.01.2016).
- WEB_3. TBMM web sitesi. https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html (13.08.2014).
- WEB_4. Milliyet web sitesi. <http://www.milliyet.com.tr/content/dosya/almanak2002/> (02.10.2015).
- WEB_5. TBMM web sitesi. https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html (13.08.2014).
- WEB_6. T.C. Konak Kaymakamlığı web sitesi. http://www.konak.gov.tr/default_B1.aspx?content=1008 (16.01.2014).
- WEB_7. Eurostat web sitesi. <http://ec.europa.eu/eurostat/> (19.06.2014).
- WEB_8. TBMM web sitesi. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_gd.sorgu_baslangic (02.11.2015).
- WEB_9. T.C. Adalet Bakanlığı web sitesi. <http://www.inhak.adalet.gov.tr/istatistik/2011/06.pdf> (27.12.2015).
- WEB_10. Haberler web sitesi. <http://www.haberler.com/tdb-den-hukumetin-dis-sagligi-politikalarina-haberi/> (10.07.2016).
- WEB_11. T24 web sitesi. <http://t24.com.tr/haber/turk-halki-farkiliklara-hosgorugostermiyor/157879> (15.05.2015).
- WEB_12. T.C. Adalet Bakanlığı web sitesi. <http://www.inhak.adalet.gov.tr/istatistik/2011/06.pdf> (23.12.2015).
- WEB_13. CNN Türk web sitesi. <http://www.cnnturk.com/2010/turkiye/03/25/akdamar.yilda.bir.gun.ibadete.acildi/569360.0/> (21.01.2016).
- WEB_14. T.C. Sağlık Bakanlığı web sitesi. <http://rapor.saglik.gov.tr/istatistik/rapor/index.php> (18.01.2016).
- WEB_15. T.C. Adalet Bakanlığı web sitesi. <http://www.inhak.adalet.gov.tr/istatistik/2013/9.pdf> (23.12.2015).
- WEB_16. Haber10 web sitesi. http://www.haber10.com/soylesi/atilla_yayla_burokrasiyi_ele_gecirmeyi_kemali_stlerden_ogrendiler-608380 (23.05.2016).
- WEB_17. T24 web sitesi. <http://t24.com.tr/haber/74-milyonun-hukumeti-olacagiz,150677> (22.05.2016).
- WEB_18. T24 web sitesi. <http://t24.com.tr/haber/prof-ozbudun-ak-partinin-anayasa-onerileri-mevcut-demokrasiyi-daha-geriletir,225902> (22.06.2016).
- WEB_19. Atin web sitesi. <http://www.atin.org/detail.asp?cmd=articledetail&articleid=320> (20.04.2016).
- WEB_20. TBMM web sitesi <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa.htm> (21.01.2016).

WEB_21. TBMM web sitesi.

http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html
(13.08.2014).

WEB_22. T24 web sitesi.

<http://t24.com.tr/haber/babuscu-onumuzdeki-10-yil-liberaller-gibi-eski-paydaslarimizin-kabullenecegi-gibi-olmayacak,226892> (20.02.2016).

ÖZGEÇMİŞ

Abdülkadir Tartılacı, 1989 yılında Denizli’de doğmuştur. İlkokul eğitimini 2002’de Denizli’de, lise eğitimini ise 2006 yılında Konya’da tamamlamıştır. 2006 yılı ÖSS sınavında Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü’nü kazanmıştır. Buradaki lisans eğitimini 2010 Haziran’ında tamamlamıştır. 2011 yılında İzmir Çiğli Kaymakamlığı Sosyal Yardımlaşma Vakfı’nda Büro Görevlisi olarak işe başlamıştır. Bu sırada başvurmuş olduğu Pamukkale Üniversitesi’nde Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi yüksek lisans programını kazanmıştır. 2012 yılı Ekim ayında da Celal Bayar Üniversitesi’ne Araştırma Görevlisi olarak kabul edilmiştir. Buradaki görevine halen devam etmektedir.